مُنتخباتِ هِندي

هِندي زبان کي طالِبون کي فائِدي کي واسطي

اِنتخاب کِيا هُوا

جان شيکسپِير کا

سنه ايک هزار آٹھ سی چَوتيس عِيسَوي مين

مُطابِق سنه باره سي پچاس هِجرِي کي

تِيسري دفعه سرِنَو سي چھاپا گيا

پهلي جِلد

LONDON:

Printed by J. L. COX and SON, 75, Great Queen Street,
Lincoln's-Inn Fields.

1834.

کِسي کُتّي ني دریا کناري ایک هڈّي پائي اَور مُنْهه مین لی جون پرچھائین اُس کي پانِي مين دیکْھِي سمْجھا کِه دُوسْرِي هڈّي هَي ماري لالچ کي مُنْه پسارا کِه اُسي بھِي پانِي سي نِکال لي آخِر هڈّي جو مُنْه مین تھِي کھو دِي

---

۴ نقْل

یُون کہْتي هَین کِه شادِي نام ایک بنِیي ني بازار سي گھڑا بھر کڑْوا تیل خرِیدا اَور وَهان کھڑا هو پُکارْني لگا کِه جو کوئِي مِحْنتي اِسي میرِي دُوکان تک پہنْچاوي تو ایک ٹکا اُسي مزْدُورِي دُونگا دلْوالِي نام ایک نعْلبنْد وَهان کھڑا تھا وُه گھڑا اپْني سِر پر اُٹھاکر اُس کِي دُوکان کِي طرف لیچلا اَور چلْتي هُوئِي یِه دِل مین منْصُوبه کرْني لگا کِه اِس ٹکي کِي مُرْغِي لُونگا وُه بِیس انْڈي دیگِي پھِر با ِیس

دِن کي بعد بس بچّي نِکالیگي جب وي بڑي هونگي اُن کو بیچکر بکري خرِیدُونگا اُس کي کچھ بچي ہو گائي پھر اُس سے گھوڑي گھوڑي سي اُونٹنِي پھر هتھِي مول لُونگا

جب اِس سوداگرِي سي بہت دَولت هاتھ آئي سب چار ساہ کرُونگا هر ایک جورُو سي چار چار بیٹي تولّد هونگي جب وي جَوَان هوکر شہزادون کِي طرح تازِی گھوڑون پر سوار هوکر شِکار کا اِرادہ کرینگي تو مَین اُن کِي جِلو میں چلُونگا تا کہ اَور لوگ اُن کِي تعظِیم و تکرِیم کرین

اِس بیہُودہ خیال میں گھڑیکا دھیان جاتا رَها وُہ سِرسي زمِین پر گِرکي پھوٹ گیا اَور سارا تیل بہہ گیا تب بنِیي نی اُس کي سِر کي بال پکڑکر اَیسا لِسایا کہ اُسي وُہ مار عمر بھر نہ بھولیگي

---

۳ نقل

کِسي مکان کي بیچ پانچ سات سپاهِي بیٹھي آپسمین ڈینگ مارتي تھي کوئی کہتا تھا مَین نی چار گھاؤ کھائي اور کوئي کہتا تھا پانچ غرض هر ایک نی اپني اپني لڑي اَور زخم کھاني کا احوال بَیان کِیا۔ایک بُوڑھا ٹھٹھول اُن کي پاس

بَیٹھا تھا بولا کِہ مِیان جَوَانِي مین هم بھِي سَیکْڑون لڑائِیان لڑي اَور همني بِھي
هزارون زخْم کھاَئِي اَیسي کِہ کہِین بدن پر تِل دھرْنِي کِي جگھہ باقِي نہِین رَهِي
هماري آگي اب کوئِي کیا لڑیگا اَور کیا زخْم کھائیگا
اِتْنِي بات کي سُنْتي هِي اُن مین سي ایک جَوَان خفا هوکر بولا بڑي مِیان
کپْڑي تو اُتارو دیکْھین تُم ني کہان گھاؤ کھاَئِي هَین وُہ هنْسکي بولا مِیان گبْرُو نہ وُہ
زمانہ رَها نہ وي دِن رَهي نہ وُہ جَوَانِي رَهي نہ وُہ تیَارِي رَهِي نہ وُہ جِسْم هِي
رَها اب کیا دیکْھوگي اِتْنا کہہ چنْپت هوُا

---

۴ نقْل

ایک عرب بَدَوِي شہْرِ بغْداد مین آیا اَور گِرْدي نان بائِي کِي دُوکان مین دیکْھہ
کر مُضْطرِب هُوا بیچارہ صِرْف بو سي جِیتا تھا جب کِہ روٹِي کا مُنْہہ دیکْھا صبْر
کا گِریبان چاک کرکي نان بائِي کي پاس گیا اَور کہا اَي خَواجہ میري پیٹ بھر
روٹِیان کھِلانیکا کیا لوگي اُس ني اُس جَوَان کو اَورون کي مانند خَیَال کِیا کِہ کِتْنا
کھائیگا اگر بَہُت بھُوکھا هو تو دو تِین روٹِیون سي زیادہ نہ کھا سکیگا بولا اَي عرب
آدْھِي دِینار دي اَور جِتْنِي چاهي کھا

عرب بی آدھي دِيار دِي اَور دجلي کي کِناري بيٹھا نان ہاي روٹِيان نِکال نِکال
دیتا تھا اَور وہ پانِي مين بھگو بھگو کر کھاتا تھا روٹِيان آدھي دِينار کِي قِيمت سي
گُذر کر چار دانگ تلک پہنچِين بَلکِه اُسي گُذر کر دِينار کِي نَوبت آئِي نان
بائِي بي اِختِيار ھوکر بولا اَي عرب کِتني کھائيگا اُس ني جَواب دِيا کِه جب تلک
بِہہ پانِي بہیگا مَین کھاتا جاؤنگا

---

٥ نقل

نقل هَی ايک جنگل مين کوئِي لومڑِي کھاني کِي تلاش مين ھر طرف پڑِي پھِرتی
تھِی کِه نظر اُس کِي ايک مُرغِ خانگِي پر جا پڑِي جو درخت کي نِيچي چرتا
تھا گھات کرکي چاھا کِه اُس کو شِکار کري ايک بارگِي ايک نقاري کو کِسِي
درخت مين لٹکا ھُوا دیکھا کِه ڈالِيون کي لگنِي سي سهمناک آواز اُس سي
نِکلتِي هَي اُس نقاري کِي بڑِي هِي مُهِيب آواز سُني اُس کو نِيم مُردہ سمجھ کر
دِل مين اپنِي سوچِي کِه گوشت و پوست اِس کا مُوافِق ڈیل اَور آواز کي ھوگا
درخت کِي طرف متوجِّه ھُوئِي تو مُرغ اِس حالتِي سي واقِف ھوکر بھاگا
لومڑِي بہ ہزار تکلِيف درخت کي اُوپر چڑھنِي کوشِش کرتِي رَهِي يہان تک

کہ نقاری کو پھاڑا تو سواي خُشک چمڑي اَور سخت لکڑي کي کوئِی چیز نہ پائي آتشِ پشیمانِي سي جي اُس کا جلني لگا اَور آنسو آنکھون سي جارِي کرکر کہني لگی کہ افسوس مَین صِرف اِس دھوکھي کي سبب بہترِي سي اپني ناز رہی سچ ہَي کہ ڈھول ہمیشہ شور کرتا ہَي پر بیفایدہ اندر اُس کی کُچھ نہین

---

٦ نقل

یون سُنا ہَی کہ لکھنوتي ایک بستي ہَي وَہان کِسي مُعلّم سي ایک لڑکا پڑھتا تھا اَور میانجی اُس کا افیمي جب افیم اُتر جاتي اُسي نیند آتي اَور اُونگھني لگتا اگر اُس حالت مین کوئِي اُسي کُچھ کہتا یا شاگِرد کوئِي لفظ سبق کا پُوچھتا تو خفا ہوکر شاگِرد کو خُوب مارتا اَور کہتا کہ اَي بیوُقُوف اَوّل مکتب مین ادب سِیکھنا چاہِئي کہ جِس کي باعِث سي بہت کام نِکلتي ہَین

غرض ہر روز شاگِرد کو یہي تاکید کِیا کرتا تھا کہ اگر پھر کبہي بغیر پُوچھي مُجھ سي کُچھ بات کِي یا مُجھي سوتي سي جگایا تو مارتي مارتي مار ڈالُونگا شاگِرد ني توبہ کِي کہ پھر ہرگِز اَیسا کام نہ کرُونگا ایک دِن رات کو چراغ اپني سامھني رکھ کر سوئِي شاگِرد کو پڑھا رہا تھا اِتني میں اُسي پینک جو آئِي تو شملہ اُس کا چراغ کِي ٹیم پر جا پڑا اَور پگڑي جلني لگي

گرمي جو اُس کو پہنچي تو چونک کر شاگرد سي کہني لگا کہ اَي بد ذات تو
دیکھتا تھا کہ پگڑي مري جلتي ہي مجھي کيون نہ جگا دِيا يہہ کہکر اُس کو
بہت سا مارا اُس ني رو روکر کہا کہ آپ ہِي ني مجھي منع کِيا تھا سوني کي
وقت مجھي مت جگائِيو اور بي پوچھي بزرگون کِي بات مين نہ بولِيو کہ بي ادبِي
هي اِس واسطي مين ني آپ کو نہ جگايا آخوند جي ني کہا کہ لا حول ولا قوة
مين ني اِس بات کو منع نہين کِيا تھا کہ کِسي کا نقصان اپني سامھني هو وه اُسي
خبر نہ کري اور بيٹھا ديکھا کري

---

۷ نقل

کليان پور نام ايک شہر هي اُس مين ايک شخص حاکِم تھا نام اُس کا پرمان
اِتفاقًا ايک دِن سوار هوکر شِکار کي واسطي کِسو جنگل مين گيا جاتي هِي وهان
ايک هِرن خوب صورت سا نظر آيا چِلّہ گھوڑي سي اُترکر اُس ني اُسي تِير مارا
وه اُس کي هاتھ کا تِير کھاتي هِي تھرتھراکر گرا اُس ني اُس کو اپني کاندھي پر
اُٹھايا اور گھوڑي کِي طرف چلا وونہين ايک بڑا سا سُوَر اپني سامھني آتي ديکھا
آهو تو اُس ني ماري حرص کي کاندھي سي زمين پر رکھ دِيا اور تُک ايک
سامھني سي اُس کي کتراکر اور آنکھ اُس کِي بچاکر پِيچھي اُس کي لگ لِيا

آخرش قابو پاکي اُسي بهي تير سي مارا سوار کي جب تير لگا تو جهنجهلاکر اپني دانتون سي اُس کو بهي مار رکها اَور آپ بهي وهان مر رها عرض پرمان شکاري هرن اَور خوک تينون ايک هي جگهه پر مرکر ره گئي

گهڑي دو ايک کي پيچهي اُسي ميدان مين اُتهه لوبهي نام ايک گيدڑ وهان آ پهنچا خوشي بهت سي کي اَور خدا کا شکر بجا لايا اَور کها ايسي غذاي لطيف مجهي کبهي ميسر نهين هوئي تهي جسي آج هوئي اب جند روز اچهي طرح فراعت سي کهاونگا اَور کمانون کي واسطي اچها اچها گوشت سکهاکر رکهونگا حرص ره حريص يهه خيال اپني دل مين باندهه کي پهلي کمان کي چلي کو لگا چباني کمان نوچڑهي هوئي تهي جب زه کٹ گئي تب کمان کا گوشه ايسا زور سي سيني مين اُس لالچي کي لگا که پاني نه مانگا

---

٨ نقل

نقل هي که کسي بڑهيا کي مهستي نامي ايک بيٹي تهي نهايت خوبصورت اَور حسين ' قضارا زمانکي گردش سي بيمار هوئي اَور تپ کي سوزش سي بيتاب ' بڑهيا اُس کي گرد پهرتي تهي اَور دعا و نياز سي کهتي تهي

اَي جانِ مادر میرِي جان تُجھ پر قُربان ھُوجیو مَین اپني تَن تُجھ پر صدقے کَرُون همیشه صُبح کي وقت آه و ناله کرکي کہتي یا خُدا اِس نَو جوان کو بَخش اَور اِس بُڑھیا پھوس کِي جان جو اپني زِندگي سی سیر ھَی اُسکي بدلي لي غرض شفقتِ مادرِی سي بُڑھیا شب و روز دُعا و زارِي کرتِي تھي

اِتفاقاً اُسکی ایک گائي هارسي آئي اَور باورچي خاني مین جاکر شوربي کِي بُو سي سرکو دیگچي کي اندر ڈال جوکچھ تھا کھا گیي جب سر نکالني لگی نکال نه سکي بیتاب ھُوئي اَور یُسي طرح دیگچه سر پر لیي باورچي خانی سي نکل کر اِس کونی سي اُس کونی پھرتي تھی ناگاه بُڑھیا کِي نظر اُس بھیانک صورت پر پڑي بہت ڈري اَور سمجھي کِه لوگ ... کہتي تھي کِه فرشته آکر جان قبض کرتا ھَي سو یہي ھَي بي شک مہستي کِي جان قبض کرنکو آیا ھَي چلّائي اَور ناله و زارِي کرکي کہني لگي ملک الموت مَین مہستي نہین ھُوں مَین تو ایک محنتي بُڑھیا ھُون اگر تو اُسکي روح قبض کرني آیا ھَي تو مہستي گھر کي اندر ھَي وَھاں جا اَور اُسکِی روح قبض کر اَور مُجھي چھوڑ

۹ نقل

یوں سنا ہے کہ ایک مردِ ملتانی بازار سے بکری خریدکے اُس کی رسّی ہاتھ
میں پکڑے ہوئے اپنے گھر لیے آتا تھا جب نزدیک گاؤں کے پہنچا کئی ایک
رند ایک جگہہ کھڑے تھے آپس میں صلاح کی کہ اِس آدمی سے کسی چھل بل
سے بکری اُڑایا چاہیے سب نے ایک دل اور ایک زبان ہوکر بندش باندھی اور
تین چار جگہہ جُدا جُدا راہ میں بیٹھے اُنھہ میں سے پہلے ایک نے اُس سے
ملاقات کی اور کہا کہ اَے بھائی یہہ نجس کتا تونے کہاں پایا اُنے جواب دیا کہ
یہہ کتا ہے کہ بکری میں اِسی بازار سے مول لیے آتا ہوں لیکن دل میں کچھہ
شک پڑے منہہ پھیرکر بکری کی طرف دیکھا معلوم کیا کہ بکری ہے تب کاندھے
پر رکھہ لیچلا تھوڑے دور بڑھا تھا کہ دوسرے سے ملاقات ہوئی وہ بولا اَے ملتانی
اِس کو کاندھے پر رکھہ کر لیجاتا ہے اگر یہہ موتے تو کپڑے تیری ناپاک
ہونگی

ملتانی اپنی دل میں سوچا کہ آگے ایک کتا کہہ چکا ہے دوسرا بھی ناپاک
کہتا ہے کاندھے سے اُتارکر پھر ڈریا لیا تھوڑے دور آگے چلا تھا کہ ایک بوڑھا
درخت کے نیچے سے بول اُٹھا کہ اَے مرد تو دیوانہ ہے کہ آنکھوں کی جوت
ہی گھٹ گئی ہے کہ کتا سا ناپاک جانور ہاتھہ میں پکڑے لیئے جاتا ہے یہ

سب باتین سُنکر تب تو یقین هُوا کِه شاید کُچھ عقل مین یا بینائی مین خلل هُوا هي کِه کُتّي کو بکري جانکر مول لیجاتا هُون کُچھ اندیشه نه کیا بکري کي رسّي هاتھ سي چھوڑ دي اَور آپ کپڑون سمیت ندّي مین جا کُود پڑا نہا دھو گھر کي راہ پکڑي اَور بکري اُنھ رِندون ني لیجاکر شَوق سي چٹ کي

---

۱۰ نقل

نقل هَي کِه ایک باغبان تہا جو بیوقُوفي کي ماري کِسي ریچھ سي دوستي کرکي همیشه کیا باغ کیا کھیت مین دونون اِکٹھي رہتي ریچھ ني بھي محبّت پاکر اُسي اُلفت پَیدا کي تھي یہان تک کِه جب باغبان سو جاتا سِرھاني بیٹھ مُنھ پر سي اُسکي مکھیان هانکا کرتا

ایک دِن باغبان سوتا تھا مکھیان بہت سِي اُسکي مُنھ پر جمع هُوئین اَور ریچھ بدستور آکر مکھي هانکني لگا هرچند مکھیون کو اِدھر سي اُڑاتا اُدھر سي جمع هوتي تھین وہ اِس حال سي کھنسایا اَور بڑا سا ایک پتھر اُٹھاکر اِس خیال سي کِه مکھیان دب کر مر جائینگین باغبان کي مُنھ پر دي مارا تو سِر اُس بیچاري کا پِس گیا ٭ یہین سي دریافت کیجي جو عقلمندون ني کہا

سب باتین سُنکر تب تو یقین هُوا کِه شاید کُچھ عقل مین یا بینائي مین خلل هُوا هَي کِه کُتّي کو بکري جانکر مول لیجاتا هُون کُچھ اندیشه نه کیا بکري کِي رسّي هاتھ سي چھوڑ دي اَور آپ کپڑون سمیت ندّي مین جا کُود پڑا نہا دهو گھر کِي راه پکڑي اَور بکري اُنھ رِندون ني لیجاکر شَوق سي چٹ کِي

---

۱۰ نقل

نقل هَي کِه ایک باغبان تھا جو بیوقُوفي کي ماري کِسي رِیچھ سي دوستي کرکي همیشه کیا باغ کیا کھیت مین دونون اِکٹّھي رهتي رِیچھ ني بھي مُحبّت پاکر اُسي اُلفت پَیدا کِي تھي یہان تک که جب باغبان سو جاتا سِرهاني بَیٹھ مُنه پر سي اُسکي مکھیان هانکا کرتا

ایک دِن باغبان سوتا تھا مکھیان بہت سِي اُسکي مُنه پر جمع هُوئِین اَور رِیچھ بدستُور آکر مکھي هانکني لگا هرچند مکھیون کو اِدھر سي اُڑاتا اُدھر سي جمع هوتي تھِین وه اِس حال سي کھنسایا اَور بڑا سا ایک پتھر اُٹھاکر اِس خَیال سي کِه مکھیان دب کر مر جائینگِین باغبان کي مُنه پر دي مارا تو سِر اُس بیچاري کا پِس گیا ❁ یہِین سي دریافت کیجي جو عقلمندون ني کہا

۱۲ نقل

ایکٹ سپاهي بڑا جُواري تها جب جیتتا تب ماري خُوشي کي ایسا غافل هو
جاتا که کوئي اُس کي پہرنے کي کپڑي بهي اُتار لیتا تو بهي اُسي معلُوم نه هوتا
اِسي اُمید سي دس پانچ شُہدي هر وقت اُسکي ساتهه لگي رهتي اور جد دانو
پاتي تد اُسکا مال اُڑاتي ایکٹ روز وُه کِسي عمر محفِل مین جُوا کهیلني کو گیا
اَور لگا جِیت جِیت رُپَي اپني آگي سي پیچهي کهسکاني اَور اُسکي ساتهه کي
لُقندري لگي اُڑاني اِس مین کِسي ني دیکهکر ایکٹ سي کہا کِه دیکهو کِسي کي
کوڑي کوئي اُڑاوي دُوسري ني جَواب دِیا کیا تُم ني یِهه مثل نهین سُني جو تعجُّب
کرتي هو کِه اندهي پیسي کُتا کهاي پاپي کا مال اکارتهه جاي

۱۳ نقل

کوئي بنیان بتوهي باٹ بهُول کي ایکٹ بن مین جا نِکلا وِسي وَهان اَور تو
کوئي نه نظر آیا پر ایکٹ جوگي دِکهاي دِیا اِس ني اُسي ڈنڈوت کرکي پُوچها
ناتهه جي آتي هو کهان سي اَور جاوگي کهان جَواب دِیا بابا هِنگلاج جوالا
مُکهي هردوار کُرچهیتر کرکي نو آتا هُون اَور کاشي هو گنگا گوداوري کا میلا

کر سبت بندہ رامبشور کو جاؤنگا بسئی نی کہا مہاراج ایک بات پوچھوں جو خفا نہو بولا بابا ایک نہین دو کہا مہاراج ہم گرہستی ہین جو دیس دبس پھرین تو کچھ دوش نہین آپ فقیر ہو بھٹک بھٹک کیون بھرم گنواتی ہو ایک ٹھور بیٹھ کرکس لیی اپنی بھگوان کا دھیان نہین کرتی کہا بابا تو ني یہہ کہاوت نہین سنی

بہتا پانی نرملا بندھا گندھیلا ہوئی "
سادھو جن رمتا بھلا داگ نہ لاگی کوئی "

---

١٤ نقل

کوئی مردی آدمی کسی طالب العلم کی زبانی ایک عالم کی علم کی تعریف سنکر مشتاق ہو اس کی گھر ملاقات کو گیا وہ اپنی دروازی پر بیٹھا کتاب مطالعہ کرتا تھا یہہ سلام کر اس کی روبرو مودب بیٹھ بولا حضرت سلامت یہہ کونسی کتاب ہی جواب دیا تو کون ہی جو مجھہ سی پوچھتا ہی کہا آپ کا خادم ہون بولا جا تجھی اسکی سمجھنی کی لیاقت نہین اس نی کہا بس معلوم ہوا کہ آپ علم غیب کی کتاب دیکھتی ہین کہ جس ہی بی ملاقات آپ نی میری لیاقت دریافت کی اس بات کو سن وہ شرمندہ ہو بولا اخلاق کی کتاب

هَي تب اِس ني هَنْسْکریہه کہا کِه آپ اِسي سي اَیسي صاحِبِ اخْلاق هَىن اَور اُیسي راه لِي

---

١٥ نقْل

کِسي تاجِر کا لَڑْکا بڑا خانه جَنْگ هُوا جب وُه خانه جَنْگي کرْکي پَکْڑا جائي تب اُسْکا باپ رُپَي دیکر چهُڑا لائي ایک روز وِسْکي باپ سي کِسي اُسْکي بهائي نی سَمْجهاکر کہا کِه جو تُم اِسي طرح بیٹي کِي مامِي بِی کي نِت ڈانْڈ بهروگي تو ایک دِن سب دَولت کهو بهوکْهي مروگي اُسْني پُوچْها مَین کیا کرُون جَوَاب دِیا اب خانه جنگي کرکي [illegible] تو [illegible] آپ ہِي بیٹها هو جائیگا کہا بہُت اچها غرض وُه خانه جنگي کر قید مین پڑا اَور اِس ني نه چهُڑایا پانْچ چار برس وَهِین رهَي دِیا اُسمین کِسي بهلي آدْمِي ني آکر اُسي کہا که اب تُمْهاري بیٹي ني خانه جَنْگي سي هاتْه اُٹهایا اَور توبه کِي اِنْهون ني اِسْکِي بات مان اُسي چهُڑا مَنْگایا ایک دِن وُه باتون هِىن باتون مین کِسي پر خفا هُوا تد اُسْکي باپ ني کہا مِیان یِہه وَهِي مثل هَي رَسّي جَلْگئِي پر بل نه گیا

---

١٦ نقل

لاڑ کپور نام دو کلاونت اکبر کی یہان تھی اکثر بادشاہ اُن سی چہل کرتی اِس سی وی بھی گستاخ ہو رھی تھی ایک دِن بادشاہ نی اُن مین سی کِسی کو کہا گا وہ بولا نہین جہان پناہ بَیل پھر حضرت نی فرمایا ابی کُچھ بول جواب دِیا مول بس رہی پھر شاہ نی کہا کیا حرام زادہ هَی اُس نی کہا حرام زادہ ہو تو کوڑی نہ لون اِتنی بات کی سُنتی ھِی بادشاہ نی خفا ہوکر اُنھین کہا کہ میری مُلک مین رھی تو بیطرح پیش آؤنگا اَور قلعی سی نِکلوا دِیا یہی ماری ڈر کی دِن کو تو دو کوسی جو کوسی شہر کی باھر گانو مین نِکل جاتی اَور رات کو آتی اِسی بھانت نِت شام کو آتی اَور دو گھڑی کی تڑکی چلی جاتی اِتفاقًا ایک روز یی اِدھر سی جاتی تھی اَور اُدھر سی شِکار کِیی بادشاہ گھوڑی پر سَوار چلی آتی تھی یہ دُور سی دیکھتی ھِی ایک اُونچی بڑ کی درخت پر جا چڑھی اَور اُنھون نی بھی گھوڑا مار اُسی پیڑ کی نیچی لا کھڑا کِیا اَور اُنھین پہچان کر کہا کیون بی مَین نی جو تُمسی کہا تھا کِہ میری مُلک مین نرھنا جواب دِیا تُلیا لیون ھم سب مُلکن مین پھر آئی جہان دیکھو تہان آپ ھِی کو مُلک دیکھیو یا تین ہار مان اب آسمان کِی راہ لِیی هَی اِس لطِیفی سی خُوش ہو بادشاہ نی اُنکی تقصیر مُعاف کِی اَور نوکری بحال ۔

۱۷ نقل

ایک دِن اکبر بادشاہ نے بیربل سے کوئی بات کہکے اُسکا جواب پوچھا بیربل نے وہ جواب دِیا کہ جو بادشاہ کے دِل مین ٹھہرا تھا سُنکر شاہ نے کہا کہ یہی بات میری بھی جیمین آئی ہے بیربل بولا کہ پیر مُرشد یہہ وہی بات ہے جو سَو سِیانے ایک مت شاہ نے کہا کہ یہہ مثل بھی تو مشہور ہے جو سِر سِر عقل گُر گُر بدیا پھر بیربل نے عرض کی کہ جہان پناہ مِزاج مین آوے تو اِس بات کو آزما لیجے فرمایا بہت اچھا اِتنی بات کی سُنتے ہی بیربل نے شہر مین سے سَو عقلمند بُلا بھیجے اور دو پہر رات کے وقت بادشاہ کے حضور اُنھین ایک خالی حوض بتاکر کہا حضور کا حُکم ہے کہ اِیسے وقت ہر ایک آدمی ایک ایک گھڑا دودھ کا بھرکر اِس حوض مین لا ڈالے

حُکم بادشاہی کو سُنتے ہی ہر ایک نے اپنے جی مین یہہ بات سمجھکے کہ جہان ننانوے گھڑے دودھ کے ہونگے تہان میرا ایک گھڑا پانی کا کیا معلوم ہوگا پانی ہی لاڈالا بیربل نے شاہ کو دِکھایا شاہ نے اُن سب سے کہا تم نے کیا سمجھکے میرے حُکم کو نمانا سچ کہو نہین تو بیطرح پیش آؤنگا وِن مین سے ہر کِسی نے ہاتھ باندہ باندہ کر کہا کہ جہان پناہ خواہ مارِیے خواہ چھوڑِیے غُلام کے جی مین یہہ بات آئی کہ جہان ننانوے گھڑے دودھ کے ہونگے وہان ایک گھڑا پانی کا

کیا مَعْلُوم هوگا یِیه بات ست کِي زبانِ سُنْکر بادْشاه ني بِیرْبل سي کها جو کانون سُنْتي تهي سو آنْکهون دیکْها کِه سَو سِیاي ایک مت

---

١٨ نقْل

کِسي مکان پر کوئِي مُلّا بیتْها لَڑْکي پَڑْهاتا تها کِه ایک لَڑْکي کي باپ ني آکر اُسي اُلَهْنا دِیا مِیان صاحِب میري بیتّي کو آپ ني کُچْه نه تربِیَت کِیا دیکْهو اُبْتک چهوکْرون کي ساتْه وُه کهیلْتا پهرْتا هَي اور میرا کها نهِین مانْتا اِتْنِي بات کي سُنْتي هِي مِیان جِي خفا هوکر بولا کِه هان صاحِب نیکي برباد گُنه لازِم مَین ني ایک برس مِحْنت مشقّت کر لِکْها پَڑْها گَدْهي سی آدْمِي بنایا اَور تُم ني یِیه بات کہِي اب مُجهي تُم سي کُچْه لیني پاني کِي اُمّید باقِي نَرهِي یِیه یاس کا کَلِمه سُن کر لَڑْکي کا باپ تو مِیان جِي کو بهُت سِي تسلّي دی کي چلا گَیا پر ایک دهوبِي اَور دهوبِن بڑِي دَولَتمَنْد جِنْهون ني مِیان جِي کِي زبانِي یِیه بات رَسْتي مَین کهڑِي هوکي سُنِي تهِي کِه مَین ني تُمْهاري لَڑْکي کو برس دِن مین لِکْها پَڑْها گَدْهي سي آدْمِي کِیا وي دونون جورُو خصم آ مَوجُود هُوئي اَور هاتْه جوڑْکر بولي کِه مِیان جِي صاحِب جِتْني رُپَي چاهِیي لیجِیي اَور میري بهِي گَدْهي کو آدْمِي بنا دِیجِیي

مُلّانِي اُن دونون کِي بات سُنکي دِل مين بِچارا کِه يِي هِيي کي انّدهي مت کي هِيني گانٹّھ کي پُوري ميرِي قِسمت سي آن مِلي هَين اِن سي رُپَي کيُون نہِين لِيتا يِہہ سمجھ اِن نِي اُن سي کہا کِه هزار رُپَي دو اَور گَدّهي کو بانّده جاؤ ايک برس کي بعد آکر لي جائيو اِس بات کي سُنتي هِي وي جهٹ تورّا دي گَدّها بانّده گَئي اَور ايک برس بعد پِهر آن مَوجُود هُوي اُن کو ديکهتي هِي مِيانجِي نِي کہا کِه دو دِن پہلي آتي تو اُسي پاني اب تو وُه جاکي جَونپُور کا قاضِي هُوا اُنهون نِي پُوچها کِه اب هم اُسي کيُونکر پاوين مِيانجِي نِي کہا کِه تُم اُس کي بانّدهني کِي رسّي اَور دانه کهاني کا تَوبَرا ليجاکي سونہين کهڑي هو دِکهلاؤ جب وُه پہچانکي تُمهين پاس بُلاوي تب تُم نِرالي ليجاکي سب احوال کہيو اَپنا احوال سُنکر وُه تُمهين بہتيرا ڈراويگا پر تُم نه ڈريو اَور کہيو کِه جو تُم هماري بات نه مانو تو چلکر مِيانجِي سي پُوچه لو

غرض وي دونون جَونپُور گَئي اَور اُسِي طرح کرني لگي تب قاضِي نِي اِن دونون کو پاس بُلاکر پُوچها کِه تُم يِہہ کيا کرتي هو بولي نِرالي چلو تو اِس کا احوال کہين قاضِي اُنهين نِرالي ليگيا پِهر اُنهون نِي سب احوال کہه سُنايا قاضِي نِي دَريافت کِيا کِه کِسي شخص نِي اِنهين بہکايا هَي اِس سي اِن کي بات بِن قبُول کِئي کِسي طرح ميرا پِيچها نه چهوڑينگي يُون سمجهه قاضِي نِي کہا جو تُم نِي کہا سو سب سچ پر اب تُم هم سي کيا چاهتي هو بي بولي هم بي اَولاد هَين هماري مال اَموال کي

:. وارِث ہوکي مرني سي بِتّي دِيجوئِيهي ہم چاہتي ہَين آخِر ماري شَرم کي فاضِي :.
:. بي اُن کِي بات قبول کِي اِس لِئي کِہ کوئي اَور نہ سُني :.

:. ١٩ نقل :.

اکبر بادشاہ. کي . رُوبَرُو. ايک. روز مِيان .تان سين ني . سُورداس کا. يِہہ بِسن
:. پد گايا :.

:. جسودا بار بار يِہہ بھاکھَي "
:. ہَي کوو برج مين ہِتو ہمارو "
:. چلت گُپالِہ راکھَي " :.

شاہ ني اِس کي مَعني پُوچھي. مِيان. ني کہا.جسودا گھڑِي گھڑِي.يِہہ کہتي ہَي
ہَي کوئي برج مين, دوست ہمارا جو چلتي ہُوئي گوپال کو رکھي مِيان تو گائي
سَمجھائي چلي گئي اِس مين. آئي بِيربل حضرت ني اُن سي بِهي اُس کا ارتھہ
پُوچھا. بِيربل بولي پِير و مُرشد بار کہتي ہَين دروازي کو سو جسودا. دروازہ دروازہ
يِہہ کہتي ہَي کِہ ہَي کوئي برج مين. دوست ہمارا جو گوپال کو نجاني دي اِتني
مين راجا ٹوڈل مل آئي. حضرت ني اُن سي بِهي مَعني پُوچھي کہا حضرت

سلامت۔جسودا کرشن کی ما۔بار کہتی ہیں پانی کو اور۔دروازی کو سو پانی کا ۔
دروازہ ہوا گھاٹ۔اِس سی معنی یی ہوئی کِہ جسودا گھاٹ۔گھاٹ یِہہ کہتی ہَی
کِہ ہَی کوئی برج میں دوست ہمارا جو گوپال کو چلنی سی باز رکھی اِس درمیان
آئی مُلّا فیضی بادشاہ نی اُن سی بِھی وِس کی معنی پوچھی جواب دِیا جہان
پناہ سلامت۔ بار بمعنی۔ آب اَور در یہان آب سی مُراد ہَی۔ آنسو اَور در سی
مُراد ہَی آنکھ اِس سی معنی یی نِکلی کِہ جسودا روکر یِہہ کہتی ہَی کِہ ہَی کوئی
برج مین دوست ہمارا جو گوپال کو نجائی دی ۔
اِس عرصی۔ مین۔ آئی نوّاب۔خانخانان شاہ نی اُن سی۔بِھی ۔اُس کی معنی
پوچھی تب نوّاب نی عرض کی کِہ قبلہٴ عالم اِس بِسن پد کی معنی کِسی۔اَور
نی بِھی کہی۔ ہین اِس۔بات۔ کی سُنتی ہِی۔ جِس۔جِس نی۔جو جو معنی کہی
تہی حضرت نی کہہ۔سُنائی۔تب۔ نوّاب نی کہا جہان پناہ یِہہ تو اُس بِسن پد کی
معنی نہِین پر ہان ہر ایک نی اپنی دِل کا خیال بیان کِیا شاہ نی فرمایا سو
کیا بولا وہ بچارا کلاونت جَیسی ایک نوم توم لفظ کو گھڑی گھڑی کہتا ہَی وِس کی
دِل مین یِہی خیال بندھا کِہ جسودا بِھی گھڑی گھڑی کہتی ہَی اَور بیربل ذات
کا باہمن در در کا پِھرنی والا اُس کی بِھی دِل مین یِہی خیال بندھا کِہ جسودا
در در کہتی ہَی اَور ٹوڈرمل متصدی اُس کی خیال نی بِھی بندش باندھی

کہ جسودا گھاٹ گھاٹ کہتي هَي۔اَور فَيضِي شاعِر اُسي سِواي رونے کي اَور مَضمُون نہ سُوجھا اِسي اُس کي خَيال مين آيا کِہ جسودا رو روکہتِي هَي يِہہ۔بات سُن کر۔شاہ ني فَرمايا کِہ بھلا اب ،تُم کہو اُسکي کيا مَعني هَين۔عَرض کِي کِہ ،جہان پناہ بار کہتي هَين بال ،کو سو جسودا کا بال بال يِہہ کہتا هَي کِہ هَي،کوئي برج مين دوست همارا ،جو گوپال کا چَلنا مَوقُوف۔کري مَعني۔کي سُنتي ہِي شاہ ني خُوش هو سب کِي۔داد دِي اَور وُسعتِ زبانِ برج ،کِي نِہايَت تَعرِيف کِي

٭ ٭ ٭ ———— ٭ ٭ ٭

٭ ۲۰ نقل ٭

ديباپُور شہر مين،ايک پارس نانہہ۔دھوبِي تھا قضاکار،اُس کي،گَدھي کِي پِيٹھ پر يُونہين ايک زَخم۔سا نَمُود هُوا کَوون ني چونچين اَيسي،مارِين کِہ گَدھا نِپٹ مَجرُوح هو،گَيا يہان،تک کِہ کھانا پِينا،چھُٹ گَيا،اَور نِہايَت دُبلا هو گَيا دھوبِي ني،ديکھا کِہ دو تِين روز جو اَور اِس کِي،پيٹھ،کھُلي رَهتِي هَي،تو کَوي اِسي مار ڈالينگي۔دھوبن،سي کہا کوئي کَپڑا هو تو دي،اِس کي گھاو کو،چھپاوُن وہ بولِي کِہ شير کا،چھالا مُدّت سي،هماري گھر مين يُونہين پڑا هَي کہو تو نکال دُون اُسي اُس،کِي کمر پر ڈال دو دھوبي ني،خُوش هوکر گَدھي کِي پِيٹھ پر گھاو کِي

حِفاظت کي لِئي باندھ دِيا وونہين اُس کِي شَکل شيرکي سِي دِکھائِي ديني لِگي
تب وُہ گَدھا گھر سي نِکَل کر کھيتون مين چر چُگ کر کھاني لگا
لوگون ني جب اُس کِي شيرکي سِي صُورت ديکھي جانا کِہ يہہ شير ھَي گھر
چھوڑ چھوڑ بھاگني لگي گَدھي ني جو کِسانون کي کھيتون کو رَکھوالون سي سُونا
پايا تو چَند روز خُوف سا کھاکر موٹا تازہ ہُوا اِتّفاقاً ايک روز کِسِي کھيت مين
ايک ہِرن چرتا تھا اُس ني جانا کِہ يہہ شير ھَي وُہ بھاگني لگا گَدھي ني اُسي
کہا تُو ڈر مت مَين شير نہين ھُون اِرادہ ميرا يہہ ھَي کِہ تُجھ سي دوستي کَرُون
ہِرن ني بھِي دَريافت کِيا کِہ واقِعي يہہ شير نہين گَدھا ھَي خَير دونون مين
دوستي ہُوئِي ايک ھِي جگہہ شب و روز رَھني لگي فراغت سي بي روک ٹوک
لوگونکي کھيتيان کھايا کرين کھُلي بَندون جہان چاھين سَير کِيا کرين
قضاکار ايک دِن کہين چرتي چرتي وي دونون اَيسي کھيت مين جا نِکلي کِہ
وُہ نہايَت تر و تازہ اَور سَرسبز ھو رَھا تھا اَور ايک کِسان بھِي اُس کِي رکھوالِي کي
واسطي وَھان بَيٹھا تھا اُس ني اُس گَدھي کو شير کِي شباھت مين ديکھا تو
اُس ني جانا کِہ يہہ باگھ ھَي اُس کي ڈر سي کھيت کي پَيغار مين جا چھِپا
يي دونون خاطِر جمع سي اُس کھيت مين چرني لگي يکايک گَدھا وَھان خُوش
ھوکر رينکني لگا ہِرن ني يہہ مکرُوہ آواز اُس کِي سُنکر اپنا چرنا چھوڑکي اُدھر

کان رکھا گدھی ب پوچھا یار تو کس واسطی چرنا چھوڑکر چپکا کھڑا رہا۔ اُس ن
جواب دیا کہ تم مری احوال کو کیا پوچھتی ہو۔ اپنی کام من لگی رہو۔ گدھی
نے اپنی سر کی قسم دی کہ بھائی سچ کہو۔ مجھہ سی کون سی حرکت بیجا
ہوئی کہ وہ تمھاری پریشانی کا موجب ہوئی ؞ ؞ ؞ ؞ ؞ ؞

ہرن بولا ای یار تیری خوش الحانی ن مری دل کو مرندا کر ڈالا ایک عشق کی
سی حالت میری آنکھون کی آگی پھر گئی کیا ہی تو اُس وقت خوش الحانی
سی گایا کہ تیر عشق کا میری جگر مین ترازو ہو گیا ؞ ؞ ؞ ؞

گدھا بولا کہ بھائی مجھی ابتک معلوم نہ تھا کہ تمھن بھی علم موسیقی سی کمال
بہرہ ہی نہین۔ تو من تمھن اکثر سنایا کرتا۔ خیر جو ہوا سو ہوا۔ آیندہ ایسا نہ
ہوگا من تمھن ہر وقت سنایا کرونگا سنتی ہو یار مین دنیا مین بہت پھرا ہون
پر اپنی اُس علم کا گاھک کسی کو مین نی نپایا جو اُس کو اپنا ہنر دکھاؤن پھر
ہرن قسم دیکر پوچھنی لگا کہ سچ بتا تیرا اُستاد کون ہی گدھی نی کہا کہ مین
اوایل مین اکثر ایک ندی کی کناری جایا کرتا تھا وہان بہت بھی مینڈک
راگ کی چرچی مین رہا کرتی تھی مین نی یہہ سوز بڑی محنت سی سیکھا ہی
یہہ بات سنکر وہ بہت ہنسا اور کہا کیون نہ ہو جب تم اپنی بزرگون کی خدمت
مین رہی تب ایسی صاحب کمال ہوئی ان شاء اللہ تعالی یہان سی گھر پہنچکر

خاطِرِ جمع سے ہین۔ سُوُنگا گدھے نے کہا۔ بھائی جو تم مُتَوَجّہ ہوکر گھر میں سُوگے۔ تو ہین دِل کھول کر گاؤنگا۔ اَور اچھی اچھی دھرپد سناؤنگا بِالْفِعْل اگر کہو تو آہستی آہستی۔ تمھاری سامھنی کُچھ گاؤن

ہِرَن نے جَوَاب دِیا کِہ اَے یارْ اگر تُو اِس وقت گاویگا۔ تو اپنی پردہ دری آپ ہی کریگا وُہ بولا گانیوالی کو تو جان کُندنی ہے۔ اَور سُننی والی کو راحت تو سُنیگا مَن گاؤنگا اِس میں کیا بُرائی ہے ہرن نی پھر صریحًا کہا کِہ اِس وقت بولنا نیری حق میں خوب نہیں اُسی۔ کُچھ عقل تو نہ تھی کِہ اِشارہ کِنایہ سَمَجھی بلکہ وُہ گدھا۔ اپنی حِماقت سے یہ۔ سَمَجھا کِہ۔ اگر مین نہ بولون۔ تو یہ۔ جانیگا۔ کہ جھوٹھا ہی اپنی مُنہ کو کھول کر بڑی زور شور سے رینکنے لگا ہِرَن اُس کے مُصاحبت سے مُتنفِّر ہوکر بھاگا۔ کسان جو چُپکا خَندَق میں چھپا ہُوا تھا۔ اُس کی آواز سنکر بہایت خُوش ہُوا اَور جانا کِہ یہ گدھا ہے ایک لٹھ لیکر دَوڑا اَور پھیرا پھیرا کر پانچ چار ہاتھ اَیسی ماری کِہ اُس کا سر پھٹ گیا۔ اَور کھوپری چُور ہو گئی ؛

---

٢١ نقل

نقل ہَی کہ کِسِي کِسان کا ایک پھولا پھلا باغ تھا (بَیت) گُلِستان جوَانِي کي گُلدار سا ؛ گُل و سبزہ سراب اَور ٹھنڈھا ؛؛ گوشہ چمن مین ایک جھاڑ گلاب کا نہا نِہالِ کامرانِي سي تازہ ؛ اَور درخت شادمانِي سي ہر ایک شاخ اُسکِي زِیادہ ؛ ہر صُبح پھول کھِلتي اَور باغبان اُنھین دیکھہ کر خُوش ہوتا ایک روز پھولون کا تماشا دیکھنی کو نِکلا تھا ایک بُلبُل کو دیکھا کہ مُنہہ کو گُل کي صفحي پر رکّھکي چہچہي مار رہي تھِي اَور اُسکِي رنگِین پتّیون کو اپنِي تیز چونچ سی نوڑتِي تھِي باغبان گُل کِي پریشانِي دیکھہ بیصبر ہُوا اَور بُلبُل سي رنجیدہ ہوکر فریب کا جال راہ مین بچھایا اَور حِیلي کي دانی ڈال کر اُسی پکڑ پنجري مین بند کیا اُس بیدِل بُلبُل نی طُوطِي کي مانند زبان کھولِي اَور کہا اَی عزِیز مُجھہ آزردہ خاطِر کو کیون قَید کِیا تو نی جو میرِي خُوش آوازِي تُجھي اِس بات پر لائِي تو میرا آشیانہ تیرِي ہِي باغ مین ہَی اگر کوئِي اَور بات تیرِي خاطِر مین آئِي ہو اُسي مُجھي اِطّلاع کر تو صبر کر چُپ رہُونگِي ؛

کِسان نی کہا نہین جانتِي ہَی کہ تُونی میرا کیا احوال کیا اَور گُلون پر جو وسیلہ میرِي زِندگِي کا ہَی کیا خرابِي لائِي اَور مُجھي بسبب اُسکي کیسا آزُردہ کیا بُلبُل بولِي اِس بات سي در گُذر اَور سوچ تو سہِي کہ مَین اِتنِي قصُور سي جو ایک

گُل کو پریشان کِیا پِنْجری میں بنْد هُوئِي اَور تُو جو دِل کو رَنْجِیدہ کرْتا هَي تیری حالت کیا ہوگی اِس بات نی اُسْکی دِل میں اثر کِیا بُلبُل کو آزاد کر دِیا بُلبُل اُسْکا شُکْر ادا کرکی بولی جب تُونی مُجْھ سي سلوک کِیا تو اَلْبتہ مَیں بھی اِسْکی بدْلی بھلائی کَرُوں معْلُوم کر جِس درخْت کی نِیچی تُو کھڑا هَی یہاں ایک آفتابہ اشْرفِیوں سي بھرا ہُوا گڑا هَی نِکال کی اپْنی کام میں لا کِسان نی جب وُہ جگْہ کھودی اَور بُلبُل کی بات سچ هُوئِي کہا اَی بُلبُل عجب هَي کِہ آفتابہ زمِین کی نِیچی تُجْھی نظر آیا اَور دام خاک کی اُوپر تُو نی نہ دیکْھا بُلبُل نی جواب دِیا تُو نہیں جانْتا هَی جب قضا پہُنْچی نہ دِیدہٴ دانِش میں روشْنِی رَهتی نہ تدْبِیر عقْل کی کُچْھ فایِدہ کری

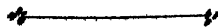
۴۲ نقْل

کِسی شہر میں ایک بڑھئی اَور سُنار سي اَیسی دوسْتِی تھی کِہ جو کوئی اُنھیں دیکْھتا تھا سو یہی کہْتا تھا کِہ یہی عاشِق و معْشُوق هَیں اگر یہ نہیں هَیں تو ماجائی بھائی هَیں اِتِّفاقاً وی دونوں سفر کو گئی کِسی شہر میں جاکر مُفْلِس هُوئی اَور آپس میں کہْنی لگی کِہ اِس شہر میں فلانی جگْہ بُتْخانہ هَی کِہ اُس

مین گئی بُت سونے کی ھَین یہان سے برھمنون کی صورت بن کر چلیے اَور عبادت مین مشغول ھوجیے کسی وقت فرصت پاکر دو چار بُت چرائیے اَور مری سے اُن کو بیچ کر گذران کیجیے۔

یہہ بات ٹھہراکر وے دونون اُس بُتخانے مین گئے اَور عبادت کرنے لگے وَھان کے برھمنون نے جوان کی عبادت دیکھی تو سب شرمندہ ھوئے اَور ھر روز ایک دو برھمن اُس بُتخانے سے جاتے اَور پھر نہ آتے اگر کوئی پوچھتا کہ تم نے کیون اُس بُتخانے کو چھوڑا تو وے یہی کہتے کہ کئی دن سے دو برھمن اَیسے دھرم مورت صاحب لاج پوجا کرنے والے آئے ھَین کہ ایک دم بھگوان کے دھیان سے سر نہین اُٹھاتے اَور کسی سے آنکھہ نہین ملاتے اِس واسطے ھم چلے آئے ھَین کیونکہ اُن کے برابر ھم سیوا اَور تپسیا نہین کرسکتے۔

جب اُن دونون کے سوا اُس بُتخانے مین اَور کوئی نہ رَھا تب اُنھون نے شب کو فرصت پاکر کئی بُت سونے کے چُراکر اپنے گھر کا رستا پکڑا اَور وے نزدیک شہر کے پہنچ کر کسی درخت کے نیچے اُن بُتون کو گاڑ کر اپنے اپنے گھر گئے بعد آدھی رات کے سُنار اکیلا جاکر اُن بُتون کو وَھان سے اُکھاڑ کر اپنے گھر لے آیا اَور صُبح کو جاکر اُس نجار سے کہنے لگا کہ اَے نرے بے ایمان جھوٹے دغا باز چوٹے میری آشنائی کا پاس نہ کیا اَور اَیسی قدیم دوستی مین خلل ڈالا کہ

اُن بتون کو تو چُرا لایا اِس بی اِیمانِي سي کَي برس جِئيگا اَور کَي دِن گذران کریگا کیا محُوب اب زمانِي مين دوستي کا بهي اِعتبار نه رَها ۴

وُه اُس کِي باتين سُن کر دِل مين حیران هُوا کِه یِهه کیا بکتا هَي آخِر لاچار هوکر کهني لگا کِه اَي زرگر جو کِیا سو کِیا اَور جو هُوا سو هُوا جاني دي مَين جانتا هُون خُدا کي واسطي مجهه پر مت تُهمت باندهه از بس کِه وُه عقلمند تها اُس سي لڑنا اَور قضِیه کرنا مُناسِب نه جانا چُپکا هو رَها بعد کَي دِن کي ایک پُتلا چوبی اُس بڑهئي ني اُسي سنار کِي صُورت بنایا وَیسي هي کپڑي اُسي پهنائي اَور دو بچي خِرس کي کهين سي لایا اَور اُس پُتلي کِي آستين اَور دامن مين کُچهه کُچهه اُن بچون کي کهاني کِي چیزین رکهه دِین جب اُن کو بهُوکهه لگتي تو اُس بُت کي پاس جاتي اَور جو اُس کِي آستین یا دامن سي ملتي سو کهاتي اَور اپني جِي مين جانتي کِه همارا باپ یا ماں جو کُچهه کِه هَي سو یِهي هَي اَور یهان تک اُس پُتلي سي آشنائي رکهتي تهي کِه هر روز اُلفت سي اُس کي دامن پر آکر بیٹهتي تهي ۴

جب خِرس کي بچون کو اُس صُورت سي مِهر و مُحبت هُوئي تب بڑهئي ني سُنار کِي اَور اُس کِي عورتون کِي ضِیافت کِي بلکِه همسائي کِي عورتون کو بهي بُلایا چُنانچِه سُنار کِي جورُو اپني دو لَڑکون کو ساتهه لیکر اُس کي گهر گَئِي تَجا

اپنی گھات مین لگ رہا تھا بعد دو گھڑی کی اُس سنار اور سنارنی کو غافل پاکر
اُن دونون لڑکون کو چھپا رکھا اور اُن خرس کی بچّون کو چھوڑ کر غل مچانی لگا
کہ ہی ہی یی لڑکی سنار کی خرس کی بچّی کیون کر ہو گئی یہہ بات سنتی
ہی وہ سنار ناہر سی بی اختیار روتا ہوا آیا اور اُس کی کمر پکڑ کر کہنی لگا
ابی جھوٹھہ کیون بکتا ہی کہین آدمی بھی جانور ہوئی ہین ٭

آخر یہہ قضیہ قاضی کی روبرو گیا اور قاضی نی پوچھا کہ ای بڑھئی آدمی کی
لڑکی خرس کی بچّی کیون کر ہوئی تب اُس نی کہا کہ پیر و مرشد وو دونون
میری سامھنی آپس مین کھیلتی تھی اور کشتی لڑتی تھی زمین پر گرتی ہی
خرس کی بچّی ہو گئی قاضی نی کہا کہ یہہ بات مین کس طرح سی سچ جانون
تب نجّار کہنی لگا کہ خداوند مین نی کتاب مین لکھا دیکھا ہی کہ کسی وقت
مین ایک گروہ انسان کا خدا کی غضب سی حیوان ہو گیا تھا لیکن عقل اُس
گروہ کی جون کی تون رہی تھی اور اُلفت و محبت بھی ویسی ہی لازم یہہ
ہی کہ اس وقت دربار عام مین اُن بچّون کو سب اہالی موالی کی سامھنی
منگواکر اُسکی روبرو کیجئی اگر وی اُس کی لڑکی ہونگی تو اُس سی اُلفت
کرینگی اور نہین تو جو جی چاہیگا سو مجھی کیجئیگا ٭

یہہ بات اُسکی قاضی نی پسند کی اور اُن بچّون کو منگواکر اُس زرگر کی آگی

چھڑوا دِیا وي اُس صُورت کي سبب سي آشنا. هو رهي تهي با وُجُود اُس بهڑ کي بي اِختیار دَوڑ کر اُس سي جا لِپٹي اَور اُسکي پاؤن پر مُنهه مَلني لگي اَور اُسکي نعلون مین سِر ڈالني. تب قاضِي نِي کها کِه اَي سُنار دغا باز یي دونون تیري لَڑکي هین مُجھي بَقِین هُوا سو اب اِدھر آ اَور اِن دونون کو اُٹھاکر اپني گھر لیجا بناحق کیون شرارت کرتا هَي اور اِس غرِیب نجار سي لَڑتا هَي تب تو وه زرگر اُس نجار کي پاؤن پر گر پڑا اَور مِنّت کرني لگا کِه اَي یار اگریه حِکمت تو ني اپنا حِصّه لیني کي واسطي کی هَي تو اپنا حِصّه لي اَور میري لَڑکي مُجھي دي اُس ني کها کِه اَي سُنار تُو ني بڑا گُناه کیا هَي اَور امانت مین خیانت کي هَي اگر اب جھوٹھه بولنا چھوڑ دي اور دغا بازِي کي توبه کري تو شاید پھر تیري بیٹي اپني اَصلي صُورت پر آوین غرض اُس زرگر ني اُسکا حِصّه دِیا اَور اپني بیٹي اُس سي لِیي ٭

٭ ۲۳ نقل ٭

کِسي شهر مین ایک سُنار نِهایَت مالدار تها اَور ایک سِپاهِي اُس سي به دِل دوستي رکهتا تها اُس کِي آشنائي کو سچ جانتا تها اِتِفاقاً اُس سِپاهِي ني ایک

بھلی اشرفیون سی بھری ھوئی کہسن سی پائی اور نہایت خوشی حاصل کی اور اُس کو کھول کر گِنا تو اڑھائی سو اشرفی تھی وہ سپاھی بھلی لئی ھوئی خوشی خوشی سنار کی پاس گیا اور کہنی لگا مری بخت اچھی تھی جو بی رنج و محنت اِس قدر رر راہ سی مَین نی پایا حاصل کلام وہ تھیلی اُس سنار کو سونپی اور یہہ بات کہی کہ بھائی یہہ میری امانت اپنی پاس رھنی دی جب چاھونگا لی لونگا ؛

بعد کئی دن کی اُس تھیلی کو سپاھی نی سنار سی طلب کیا تب وہ کہنی لگا ای سپاھی تو نی اِسی واسطی مجھہ سی آشنائی کی تھی کہ تہمت لگاوی اور مجھی چور ساوی بھلا تھیلی تو نی مجھی کب دی تھی تو جھوٹھ کہتا ھی کیا خوب اب تو یہان سی جا اور کسی بڑی مال دار پر تہمت لگا جس کی سبب سی کچھہ مزہ اٹھاویگا اور مجھہ غریب کی ستانی سی کیا پاویگا مَین تجھی اپنا دوست جانتا تھا اور یہہ کب معلوم تھا کہ تو دشمن ھوگا اب جھوٹھ سچ لگاکر مجھہ سی مال لیا چاھتا ھی مثل مشہور ھی الٹی چور کتوالی ڈانڈی جھوٹھی کی آگی سچا رو مری ؛

آخر کار اُس سپاھی نی بیچارہ چاری قاضی کی پاس جاکر فریاد کی اور یہہ حقیقت مو بمو اُس سی کہی جب قاضی نی اُس سی پوچھا کہ اِس بات کا کوئی گواہ

هَي اُس نے کہا حضرت سلامت ساکھي کوئي نہين قاضي نے عقل سي معلوم کيا کہ يہہ قوم سُنارون کي دغا باز ہوتي ہَي کُچھہ تعجّب نہين اِس سُنار کی خواہ نخواہ دغا بازي کی ہوگي اِس اِحتمال پر قاضي نے سُنار کو اَور اُس کي سُنارِني کو بُلوا بھيجا اَور ہر چند دم و دِلاسا ديکر پُوچھا پر اُنھون نے سِوا اِنکار کي ہرگِز اِقرار نہ کِيا تب قاضي نے کہا مَين خُوب جانتا ہُون مُقرّر تُوني اُس کي تھَيلی اُڑائي ہَي جب تک اُس کي تھَيلي نہ ديگا تب تک تجھ کو نہ چھوڑُونگا

يہہ کہکر قاضي گھر مين گيا اَور دو شخصون کو ايک صندُوق مين بند کيا اَور اُس صندُوق کو کوٹھري مين دھر دِيا پھر باہر نِکلکر سُنار سی کہا اگر اُس کا زر دينا نہ قبُول کريگا تو مَين فجر کو تجھي مروا ڈالُونگا

يہہ کہکر اُن دونون کو اُس کوٹھري مين قيد کِيا اَور فرمايا کہ صُبح کو بعد نماز کي تمھين قتل کرُونگا يہہ کہکر قاضي جي اندر گئي اَور وي دونون اُسي جگہہ قيد رہي جب آدھي رات گُذري تب اُسکي جورُو ني کہا اگر تُو ني اُسکي تھَيلي لِي ہَي تو مُجھي بتا دی کہان رکھي ہَي اَور نہين تو اُس تھَيلي کي ساتھ ہماري بھي جان جاويگي يہہ قاضي بی تھَيلي لِئي ہم کو ہرگِز جيتا نہ چھوڑيگا تب اُس سُنار ني کہا کہ فلانی جگہہ جہان ميري چارپائي بِچھي ہَي وہين وُہ تھَيلي بھي گڑي

هَي يِہہ بات اُن دونون شخصون نے اپني کانون سي سُني اِتني مين صُبح هُوئِي جب قاضِي نِي اُن چارون کو کچہري مين بُلوايا اَور اُن دونون شخصون سی پُوچھا کِہ سچ کہو رات کو اُن دونون نے آپس مين کيا باتين کِي تہين تب قسم کی رُو سي اُنھون نے جو سُنا تھا سو کہہ دِيا قاضِي نے اُس جگہہ سی وُہ تھَلِي اپنی لوگون کي هاتہہ منگواکر سِپاهِی کي حَوَالي کِی اَور سُنار کو سُولِي دِی

---

۲۴ نقل

نقل هَي کِہ فارس کي بادشاہ کي يہان ايک بيٹا پَيدا هُوا اُسکي شانی پر هتھيلِي کي برابر ايک سِياہ داغ تھا بادشاہ اُسي ديکھکر حيران هُوا اَور داناؤن سي اُسکِي خاصِيت پُوچھِي سبھون نِي جَوَاب دِيا کِہ حکِيمون نِي يِہہ مُقرر کِيا هَي کِہ جِسکي اِسطرح کا داغ هو بادشاہ هوتا هَي پر اُسکو بڑي بڑي خطري پيش آتي هَين بادشاہ اِس بات سي کُچھ خُوش هُوا اَور کُچھ مغمُوم پر هميشہ اُسکِي حِفاظت کرتا هَي

جب وُہ چودہ برس کا هُوا شاهزادي کي محل کِي نزديک ايک پاجِي اَور بد خو موچِي رهتا تھا بادشاهزادہ هميشہ اُسکي گھر مين آتا جاتا اَور کھيلا کرتا

یہان تلک کہ اُسّے بڑی اُلفت ہو گئی وزیر نے کہا جہان پناہ لڑکون کو کمینون
کی صحبت مین رکھنا خراب کرنا ہے تھوڑے سے عرصے مین اُنکے خو بو لڑکون
مین اثر کرتی ہے کہ آدمی کو جیسی صحبت پڑتی ہے ویسا ہی اُسکا مزاج
ہو جاتا ہے چاہیے کہ شاہزادہ موچی کی صحبت سے پرہیز کرے بادشاہ نے
فرمایا کہ وہ بچہ نادان ہے اور موچی سے اُسے اُلفت ہو گئی ہے اگر اُسکی
صحبت سے باز رکھون آزردہ ہوگا اور مبادا اِس غم سے بیمار ہو جاوے کتنی روز
صبر کیا چاہیے جب بڑا ہوگا نصیحت کرکے اُسکو موچی کی صحبت سے باز
رکھینگے وزیر چپ ہو رہا

بادشاہ نے کفش دوز کو بلواکر نوازشین کین اور فرمایا کہ تو میرا ہمسایہ ہے
اور میرے اِس جگر گوشے کی تجھ سے اُلفت پیدا کی ہے چاہیے کہ اِسکے
احوال سے بخوبی خبر دار رہے ایسا نہو کہ اِسّے کوئی برا کام ظاہر ہو اُسنے
عرض کی میرا کیا حوصلہ کہ لائق اِس خدمت کی ہون پر جو جہان پناہ توجہ
فرماتے ہین اُمید ہے کہ آپ کی توجہ سے جو اکسیر کی تاثیر رکھتی ہے جہان
تلک ہو سکیگا اچھی خدمت بجا لاونگا غرض موچی نے اُسکی حفاظت
و خدمت مین بہت سی کوشش کی شاہزادے کو اُسّے اور اُلفت ہوئی اتفاقاً
بادشاہ [illegible] ہو گیا اور شہزادے کو اُسکے اعتماد پر چھوڑا کسی جشن مین بادشاہ

زادي کو قیمتی جَوَاھِر پہناکر باغ کِي سَیر کو لگیي اُس بد ذات موچی نے دیکھا کِہ ایک تاجِ مُرصّع اُسکي سِر پرھَي اَور خِلعتِ پُرتکلّف جوَاھِر نِگار گلی مىن، خباثتِ جِبلّی اُس بد ذات کِي حرکت مین آئي اَور دِل مىن سوچا کِہ یِہہ تاج و خِلعت اَور دُر و جَوَاھِر ھزار سَوداگر کِي پُونجی ھو سکتِي ھَی اب تو بادشاہ سفر کو گیا ھَي صلاح یِہہ ھَی کِہ اِس لڑکي کو اُٹھا کِسِي دُور دراز شہر مىن لیجاکر زیور اِسکا بڑي مول کو بیچُون اَور پُونجي اَپني کرُون آخِر اُس کم بخت کمینی نے اِس راز کو اَپني کِسِي مُعتمد غُلام سي کہا اَور کُچّھ نشا بی ھوشي کا بادشاہ زادی کو اَور اُسکي غُلامون خِدمتگارون کو جو حاضِر تھي اِس طرح کا پِلایا کِہ سب بي ھوش ھو گیی تب شاھزادي کو ایک بڑي سي صنّدوق کي اَندر لِٹاکر ایک جلد رَو سانڈنِی کِي پِیٹّھ پر باندّہ دِیا آپ اور کَئي غُلام تیز رفتار گھوڑون پر سَوار ھُوئي اَور دو کوتل گھوڑي ساتھ لی گیي اور راہ کي کھانی پینی کا سرانجام لیکر باغ سي نِکلي دِن اَور رات چلتي تھي آخِر تھوڑي دِنون مین اُس بادشاہ کي ممالِکِ محرُوسہ سي نِکل اَور مُلک مىن پہنچي

یہان بادشاہ زادی کي غُلام اَور خِدمتگار دو پہر دِن تلک بي ھوش پڑي تھي اَور کِسِي کو اُن کي حال پر اِطّلاع نہ تھِي آخِر باغبان نے سونا اُن کا حد سي زِیادہ دیکھ کر خبر لِي اَور احوال سي اُن کي واقف ھو روغنِ بادام پُرانی سِر کي

مس ملاکر ہر ایک کي ناک مین ڈالا اُسکي سُنگھاتي ہي ہوش مین آئي جو شاہ زادي اَور موچي کا نشان نپایا ملکۂ آفاق سي جاکر عرض کي وہ سوار ہو باغ مین آئي اَور حُکم کیا کہ لوگ اُن کا پیچھا کرین اَور کوشش بجا لاوین موافق حُکم کی لوگون ني بہتیري جُستہ و جُو کي پر کہین نشان نہ پایا اَور ملکہ دِن رات آنما کي درد سي روتي اَور زمین پر سِر پٹکتي تہي یہان تلک کہ اُسي غم مین روتي روتي جان سي گذر گئي

جب یہہ خبر بادشاہ کو پہنچي شہر مین اپني آیا اَور ماتم داري کرکي اُسني صبر اختیار کیا اَور دِل مین اپني کہا جو کوئي عقلمند دَولت خواہون کي بات نہ سُنیگا یہي اُمي در پیش ہوگا

سمک حرام بي وقوف کم بخت موچي ني شاہزادي کو شام کي مُلک مین لیجاکر قیمتي جواہر چھین لیي اَور اُس کو ایک مسافر سوداگر کي ہاتہ بیچ ڈالا سوداگر ني غلام کو مول لیکر دس برس تک تربیت کي جب اُسني اچھي آداب سیکھي تب بطور تحفي کي فارس کي بادشاہ پاس کہ شہرہ اُسکي بخشش کا سُنا تہا لایا شاہزادہ جو چھٹ پنی مین جُدا ہوا تہا بادشاہ ني اُس کو نہ پہچانا بہت سي روپیي دیکر اُسي مول لیا اَور خاص غلامون کي زمري مین داخل کیا جو آثار دولتمندي کي اُس کي چہري اَور پیشاني سي ظاہر تہي بادشاہ

اُسکي تربیت مین کوشش کرنی لگا تهوڑي سي عرصي مین معتمد هُوا اَور حضوري خدمت مین اُسني سرفرازي پائي اِس مین ایک جوهري سي جو همیشه خزاني مین رهتا تها اَور جواهر خاني کا مقیم تها دوستي هُوئي اُس بد گُهر جوهري ني اُس غلام کو که جسني کمینون کي ساته پرورش پائي تهي فریب دیا اَور کها که سوتی وقت بادشاه کي هاته سي انگوتهي نکال کر مجهي لا دي تو ایک سبک ساعت تیري اُنگلي مین پهنا دون لیکن اِس شرط سي که تو مجهي وزیر اپنا کري اُس انگشتري مین ایک نقش هي جو کوئي اُسکو اچهي ساعت مین پهني بادشاه هووي

غلام ني فریب کهاکر رات کي وقت جب بادشاه سو گیا هاته اُس کي انگوتهي کي طرف بڑهایا اَور آهسته آهسته اُنگلي سي نکالتا تها که یکبارگي بادشاه چونک پڑا اَور غلام سي کها اَي بیوقوف یه کیا کام هي جو تو کرتا هي غرض غصي هوکر اُسکي قتل کا حکم کیا اُسکي بدن پرسي کپڑي اُتارتي هي بادشاه کي نظر اُس داغ سیاه پر پڑي بیهوش هو گیا اَور جلاد ني اُسکي قتل کرني مین توقف کیا جب بادشاه هوش مین آیا لڑکي کو چهاتي سي لگایا اَور کها اَي نور چشم مین ني وزیر کي بات نه سُني اَور تجهي کمیني موچي کي صحبت مین رکها اِس لیئي آفتون مین پڑا اَور اَیسي غم و الم مین رها لڑکي نهایت سي معذرت کي

اَور کہا جَوہَرِي کِي دوستِي کي سبب مُجھ سي اَیسا بُرا کام ہُوا ہَي بادشاہ نی
جَوہَرِي کو سزا دِي اَور اپنی فرزندِ عزیز کو نصِیحت کِي کِہ پھِر کمینون کِي
صُحبت کي گِرد نہ پھِرنا اَور ہمیشہ عالِي منِش داناؤن کی ساتھ گُذران کرنا ۞
اِس قِصّی کا فائِدہ یِہہ ہَي کِہ کم ذاتون کِي صُحبت آزاد کو غُلام اَور عُلام کو
خراب کرتِي ہَي

---

۳۵ نقل

کوئِي کاہِلّہ ہمیشہ اپنی بیتی کو سمجھاتا اَور یِہہ کہتا کِہ بابا جان دُنیا بُرِي جگہہ
ہَي کر نو ڈر نکر تو بھِي ڈر اُسکا بیتا سُنکر یِہہ جواب دیتا لالا جِي بُرِي بُرِي کي
واسطي ہَي کر تو ڈر نکر تو نہ ڈر غرض جب نہ تب اُن دونون میں یِہي گُفتگو ہوتِي
ایک روز اُسنی اپنا وُہ گھوڑا سواري کو منگوایا کِہ جس پر کبھِي سوار نہوا تھا اَور
کھِلا پِلاکي خوب تیار کیا تھا گھوڑي کي آتي ہِي باپ نی بیتی سی کہا بابا جان
اِس پر تم سوار ہو ہم دیکھین بیتی نی بھِي یِہي کہا لِدان نہیت مِنی کہا سُنی
کي بعد اُسکا باپ ہِي سوار ہُوا اَور بیتا پیچھي پیچھي دیکھتا چلا
اِس میں کِسِي ایک شخصون نی دیکھ کر کہا دیکھو یِہہ کیا کم بخت ہَي کِہ تیر

مىں پانْو لٹْکا چُکا اَور تو بِهي اِسْکي هَوَس بہِن گَئي جَوَاں ستا پِیچْهی جُوبی چٹْکاتا آتا هَي اَور آپ گهوڑي پر چڑْها جاتا هَي یِہہ سُن وُہ اُتر پڑا اَور بیٹي کو چڑْها آپ پِیچْهي پِیچْهي دیکّهتا چلا پهِر کَئي آدْمِي دیکّهکی بولی کِہ دیکْهو یِہہ کیا نا لاِئق و نا خلف هَی جو آپ سَوَار هو باپ کو جِلَو مىں دَوڑاتا هَي یِہہ سُن آگي بڑْه وي دونون جڑْه لِیئي تب کوئي بول اُٹْها کِہ یي کیا مسْخري هَیں جو ایک گهوڑی پر دولد لِیئي هَیں یُوں سُن وي دونون اُتر پڑي اَور سائِیس ىي گهوڑا ڈُرِیا لِیا یي پِیچْهي پِیچْهي دیکّهتي چلی سب اِنْهیں دیکْهه ایک نی ایک سی کہا کِہ بهائي دیکْهو حرام کا مال مُفْت جاتا هَي اَور کِسِي کي کام نہِیں آتا

اِس بات کی سُنْتي هِي کایَتْهه نی ستی سي کہا کیُوں بابا جان دُنْیا کِي زبان سي بچْنی کِي کوئي اَور تدْبیر هو تو کرو مُجْهسي تو اب کُچْهه نہیں بن آتي لا جَوَاب هو بیٹا بولا لالا جِي تُم سچ فرْماتي تهي دُنْیا بُرِي جگهه هَي کر تو ڈر نہ کر تو بهِي ڈر اِس کا کُچْهه عِلاج نہِیں

۲۶ نقل

دو زمیندار اپنی گانو سی کہیں کو چلی جاتی تھی راہ میں ایک پچاس ساٹھ بگھی اچھی زمین کا قطعہ دیکھ کر اُن میں سی ایک نی کہا کہ بھائی یہ جگہہ اگر ہماری تمھاری ہاتھ لگی تو کیا کرو بولا مَیں تو اپنی حصّی کی زمین میں پھلواری لگاؤنگا کہو تم اپنی جگہہ میں کیا کروگی کہا مَیں اپنی گائین بھینسیں چراؤنگا اس نی کہا بھلا مانو یا بُرا مَیں تو اپنی باغیچی کی پاس نہ چرانی دُونگا وہ بولا تمھارا کُچھ اجارہ نہیں ہَی مَیں اپنی زمین میں جو چاہُونگا سو کرُونگا غرض اِسی طرح ہُدّا بُدّی کرکی لگی ہاتھا پائی کرنی اس میں کئی ایک راہ گیر جو اِن کو جھگڑتی دیکھ جمع ہوگئی تھی اُنھوں نی بیچ بچاؤ کرکی اِن سی پُوچھا کہ تم کیوں آپس میں لڑتی ہو اِسکا سبب کہو اُنھوں نی سب ماجرا کہہ سُنایا سُنتی ہی اُن میں سی ایک شخص بولا کہ بھائی تمھاری وہی مثل ہَی کہ سُوت نہ کپاس کولی سی لٹّھا لٹّھی

یہہ اِنْتخاب کِیا گیا ہَی کِتابِ آرایِشِ محْفِل مین سی کِہ جو اکْثرِیّہ مُشْتمِل ہَي مضْمُونِ خُلاصۃُ الْہِنْد پر ؎

یِي چنْد سطْرین ممْلُکتِ ہِنْدُوسْتان کِي تعْرِیف مین

جب سي یِہہ مرکزِ خاکِي حیوانات کِي آرامگاہ ہُوا سیکْڑوں ہزارون لاکْھون شہْر قصْبی بسی اَور بسْتي جاتی ہَین کوئِي ادْنٰی کوئی اعْلٰی لیکِن ہِنْدُوسْتان کِي سرزمین کا عالم سب سي نِرالا ہَي کوئِي وِلایَت اِسْکِي وُسْعت کو نہِین پہُنْچتِي اَور کِسِي ممْلُکت کِي آبادِي اِس کو نہِین لگْتِي یہان کِي ہر ایک بسْتِي مین گہْما گہم جا بجا ایک نئِی طرح کا عالم ہر شہْر و قصْبی مین سُتھْرِي پاکِیزہ پُخْتہ مُتعدِّد سرائین " مُسافِرکی واسْطِي ہر موسِم کِي اوڑْھنِي بِچھونِي اَور اقسام کِي غِذائین " اکْثر بسْتِیون مین مسْجِدین خانْقاہین مدْرسي باغات " غرِیبون بیکسون مُسافِرون کي لِئِي مُتعدِّد مکانات " قلْعي بڑِي بڑِي مضْبُوط وُسْعت مین اَیسي کِہ سیکْڑون گاؤن اُن مین بسین " اَور رفْعت مین اِس قدر کِہ بادل اُنکِي نِیچِي برسین " ندِیو نالي تالاب کُوئی لطِیف و پاکِیزہ ہزارْہا " پانِي اُن مین مِیٹْھا ٹھنْڈا سُتھْرا بھرا ہُوا " بڑِي بڑِي دریاؤن مین کِشْتیان نِواڑي

بجْري و غَمره بي شُمار" شاه راه كي ندّي نالون پر بيشْتر معامون مىن پُل
بندّهي هُوئي تيّار" اكْثر رسْتون مىن كوسون تلكْ سايَه دار درخْتون كِي دُرَستَه§
قطار" ايكْ ايكْ كوس كِي مسافت پر ايكْ مِيار نَمُودار" هر ايكْ چَوكِي
پر همه چِىز مُهَيّا" سَودي والون كِي دُكاىن جابجا" مُسافِر خُوش وخُرّم كهاتي
پِيتي اُٹّهتي بَيٹّهتي دِن بهر چلي جاتي هَين" اَور شام كو منْزِل پر بهِي سب
طرح كا آرام پاتي هَين" (بَيت) جهان ديكْهِئي خَير هِي خَبر هَي" سفر يِه
بهِين باغ كِي سَبر هَي" سِواي اِس كي راه مين اگر سونا اُچهالتي چلي جائين
كهِىن خطْره نهِين اَور جنْگل مين رات كو جهان چاهين سو رَهىن كُچْه پرْوا
نهِىن چُنانْچِه هميشه سَوداگر بَنْجاري مال متاع علّه دُور دُور سي بهر لاتي هَىن
اَور منزِلِ مقْصُود پر سلامت جون كا تون پهنْچ جاتي هَين مشْرِق كِي طرف اِس
ممْلُكت كي بنْگالا هَي اَور جَنُوب كِي سمْت دكْهن مغْرِب كِي جانِب ٹهٹّهه
وَهان سي شور دريا نزْديكْ هَي اَور شِمال كِي طرف ايكْ بڑا پهاڑ هَى كِه
اُسْكي اِنْتِها كو كوئِي نهِين پهُنْچا هرچنْد اِس سرْزمِىن مين الْماس ياقُوت
سوني رُوپي تانْبي لوهي سرْب و غيره كِي كهانين موجُود هَين اَور اِنْكا حاصِل بهِي
بهُت سا هَي لِيكن بيشْتر آمدني يهان بَدَولت علّي كِي هَي اَور وُه انْواع و

§ *du-rasta* for دورسته *do-rasta*, Two roads or rows, on both sides of the way.

اقسام کا ہوتا ہے اُنکا تفصیل وار لکھنا دقت سے خالی نہین پر یہان کا اکثر
اناج با مزہ و خوش ذائقہ ہوتا ہے خصوصاً سکھداس کے چانول نہایت
لطیف لذیذ خوشبو ہوتی ہین پادشاہ وزیر امیر بلکہ ساری دولتمند جنکو خدا
نے ذائقہ دیا ہے ہر روز پکواتی ہین اور چاہ کر کھاتی ہین سچ تو یہہ ہے کہ
اگر یہی بہشت مین ہوتی تو حضرت آدم علیہ السلام گیہون کا دھیان نکرتے
بوڑنا کھانا تو معلوم غرض غلے کی بہتایت زراعت کی کثرت پر موقوف ہے
اور اُسکا مدار بارش پر ہر چند بعضے بعضے مقامون مین کھیتیان جھیل
تالاب اور کوئی کی پانی سے بھی ہوتی ہین خصوصاً پہاڑ کی ترائی مین کہ
وہان ندی نالی بکثر بہتی ہین قطعی وہان کی زمین کی بسا اوقات نمناک
رہتی ہین وہ چندان مینہہ کی محتاج نہین پروہ کتنی اور کیا بساط رکھتی ہے
کہ غلہ اُسکا وفا کرے اور ایک خلق خدا کا پیٹ بھرے الغرض اکثر زمینین
یہان کی جو قابل جوتنی بونی کی ہین اُنکی زراعت موقوف بارش پر ہے
سینچنا وہان متعذر اور لا حاصل کیونکہ وی اس قدر ہین کہ شمار بھی اُنکا
دشوار ہے پھر کسانون کا کیا مقدور جو اُنکی عشر عشیر کو بھی پانی دی سکین
سیراب کرنا تو درکنار یہہ قادر لا یزال نے ابر ہی کو قدرت بخشی ہے کہ ایک
پل مین جل تھل بھر دیتا ہے حاصل یہہ ہے کہ غلے کی فراوانی اور اناج کی

اُرْزاني کا سبب مُسبّبُ الاَسْباب کی بارانِ رحْمت هِی کو بنایا هَی سِنْچی
سچائي سي یہہ بات کہان اَور بعْضِي سیر حاصِل کہ وُہ سال مین دو بار زُرُوع
هونی هَی بلْکہ تِین بار سُبْحان اللہ کیا صانِع هَي کہ هَیُولا و عناصِر کا ایک
کیا پہر ایک کِي ایک کو ضِدّ بنایا اَور تاثیراتِ مُخْتلِفہ اُن سي ظاهِر کین بلْکہ
هر هر واحِد کو بہِي خَوَاص و اَوْصاف ایک سی ندِیْی چُنانْچہ کِسِي مُلْک کِي
هَوَا کُچْہہ هَي اَور کِسِي شہْر کِي کُچْہہ علیٰ هذا اَلْقِیاس پانِي مین بہِي کیفِیّت
اَیسی هِي کُچْہہ دیکْہِي جاتِي هَي هر چنْد کہ جِنْس مین اِتّحاد رکّہتا هو اب
گنْگا جمُنا مین کِس قدْر قُرْبت هَي سانْہ اِسْکي پانی کِي تاثِیر بلْکہ رنْگت
بہِي جُدِي هَي پہر جِن درْیاون مین کہ کالي کوسون کا تفاوُت هَي اُنْکي پانی
کِی خاصِیّت کا فرْق لِکّہنا زِیادہ هَي اَور کُوئی تو سانّہ اِس بات کِی کہیں
کہارِی کہین میٹْہی هوتي هَین یہان تو رات دِن کا تفاوُت هَی لِکّہنا اُسْکا محْض
لغو زمِین کِي بہِي ماهِیّت اَیسِی هِي کُچْہہ هَي کِسِي جاگہہ تو ایک سال
مین دو دو تِین تِین مرْتبي اناج پَیدا هوتا هَي کہِین ایک مرْتبي کِسِي مقام
مین مُطْلق نہِین گو کہ مینْہہ سب جگہہ مُساوِي برسي سِواي اِسْکي کہِین کا
چانْوَل خُوب هوتا هَی کِسِي جگہہ کا گیہُون کِسِی طرف کا چنا معہدا کمْتی
زِیادتِي بہِي هر اناج کِي جا بجا دیکّہنِي مین آتِي هَي وَجّہ اِسْکي کیا حَقُّہٗ هم

پر نہیں کہلی مگر آگ کي خاصیت و کیفیت میں فرق معلوم نہیں ہونا شاید اسکا سبب یہہ ہو کہ وہ یدوں لکڑي کوئلي و غیرہ کي علیحدہ موجود نہیں ہوتي یا کچھہ اور ہو کہ اسي ہم نہیں جانتي العلم عند اللّٰہ ؞

⁂ چند سطرین موسم بہار و برسات کي تعریف میں ⁂

اگرچہ فصل ربیع میں بہي اس ملک کي بیچ پہول پہل بہتایت سي انواع و اقسام کی پہولتي پہلتي ہین آم موراتي ہیں بلکہ گلاب بہي باغون کي بیچ بیشتر اسي فصل میں پہولتا ہي اور جنگلون میں ٹیسو سرسوں اس کثرت سی کہ نگاہ کام نہیں کرتي اور آنکھہ نہیں تہہرتي رنگت اسکي عاشقون کي چہري کي زردي زیادہ چمکاتي ہي اور ہوا آتش عشق کو دونا بھڑکاتي ہي (ابیات) جنکو وصل گلرخان ہي انکو بہاتي ہي بہار ہم سي مہجورون کو لیکن کب خوش آتي ہي بہار دید گل کیا کیجي پڑہتي ہي دوني بیکلي خار ہجران اور بہي دل مین چبہاتي ہي بہار في الحقیقت رات دن اسکا خالي کیفیت سي نہیں کیونکہ دہوپ بي حدت اور چاندني بي کدورت ان دنون رہتي ہي اور باؤ بہي عطریت و اعتدال کي ساتہہ بہتي ہي چنانچہ اسکي

جھوکي کي لپٹ دماغوں کو مہکاتي ھَي اَور رُطوبت اجسام کي تازگي بڑھاتي
ھَي مرزاباں ھِند اِس مَوسِم کو فصلِ بہار یا مَوسِم بہار کہتي ھَین پر اکثر خاص
و عام گُلابي جاڑا اِبتدا اِس رُت کي مِین کي سنکرات ھَي یعني آفتاب کا آنا
بُرجِ حُوت مِین اَور اِنتہا مکّھ کا آخر یعني بُرجِ حمل کا بیسواں درجہ اَور
پنچمیں بسنت جو ھولي کي پہلی ھوتي ھَي وہ ایک تیوہار ھَي کہ جہان
مِین رائج ھو گیا و اِلا ھولي مُوافِق اِس حِساب کي اِس رُت سي مُقدّم ھَي
کیونکہ دھلینڈي چیت کي پہلي کو ھوتي ھَي لیکن نو روز کہ وہ عبارت
تحویلِ آفتاب در بُرجِ حمل ھَي ھولي کي آگي پیچھي ھوتا ھَي پر تھوڑي
دِنوں کي فرق سي اَور بعد سالہاي سال کي اِتّفاق اَیسا ھوتا ھَي کہ ھولي اَور
نوروز ایک دِن جمع ھو جاتي ھَین لیکن اِس مُلک مِین برسات کا موسِم
نہایت لُطف دکھاتا ھَي آسمان پر رنگ برنگ کي گھٹا ؛؛ چارون طرف خُوش
آبند ھَوا ؛؛ زمین یک لخت سبزہ زار ؛؛ ھر ایک پہاڑ مِثلِ گُلزار اَور گُلزار
سراپا بہار ؛؛ پھول طرح بطرح کي چمنون مِین کھِلي ھُوئي ؛؛ درخت ھري ھري
کُنجان آپس مِین مِلي ھُوئي ؛؛ نہرون کي لبریزي کا طَور ھي جُدا ؛؛ سري کي
نور خسري کا عالم ھِین علیحدہ ؛؛ ھر ایک ندّي بالا دریا و چڑھا ھُوا ؛؛ ڈبرا
ڈھرا تالاب پاني سي بھرا ھُوا ؛؛ سري کي لہک بِن بہتي کي دھک بجلي

کِي چمک. بادل کِي کڑک. ایک عالم دِکھاتِي هَی. بگلون کِي ڈار مینہہ کِي پھُہار. مورون کِي جِھنگھار پپیہون کِي پُکار دِلونکو لُبھاتِي هَی تهم حا بجا گڑي هُوئي. جھُولي پڑي. هُوئي هنڈولي کھڑي هُوئي اُن مین رنگ برنگ کِي پوشاکین بہنے هُوئي. سیکڑون پري پیکرین. جھُولتِیان هَین کوئِي پینگ چڑھا رَهِي هَي کوئِي. هنڈولا گا. رَهِي هَي کوئِي پاٗون. جوڑ کر کِسِیکي. ساتھہ. جھُولتِي هَي کوئِي کِسِي کا دِل لیکر بھُولتِي هَي (اُبیات) هر ایک کام. مین. اپنی مَشغُول هَي ٭ ادا اُسکِي جو هَي سو مَقبُول هَي ٭ چَڑهِي هَي سَبھون کو جَوانِي کِي مَي ٭ جِسي دیکھِیي مست هَي مست هَي ٭ عجب طرح کِي رُت هَي بَرسات کِي ٭ کِه شکل اَور بدلِي هَی دِن رات کِی ٭ گھٹا کِي بِہ کثرت هَی شام وسحر ٭ بس اب ایک صُورت هَي شام و سحر ٭ هر ایک طرف هَي بادلون کا هُجُوم ٭ یِه کُچھه مینہہ کِي هَي زمانِي مین دھُوم ٭ همیشه بندھا مینہہ کا تار هَي ٭ برستا پڑا مُوسلا دھار هَي ٭ عَیان هَي هر ایک چشمه با آب و تاب ٭ پر یک هَي نِہان چشمهٔ آفتاب ٭ زمانِي مین دَورِ مَي ناب هَي ٭ بسا هر طرف عالمِ آب هَي ٭ نه دِن کِي خبر هَي نه اب رات کِي ٭ اگر کُچھه خبر هَي تو برسات کِي ٭ شُرُوع اِس رُت کِي سنکرانت کرک کِي یعنِي آنا سُورج کا سرطان. مین. اَور. تمامِي. اُسکِي سنگھہ کا آخر مراد. اِسِي. تِسواں

درجه اسد کا هی پس اس حساب سی ساون بهادون هین اس رت مین
داخل هین اور اساڑه کوآر خارج لکن خاص و عام مین چارون هین موافق
اسکی پهلا اساڑه هی اس مین اکثر ابر غبار آلود بلکه گاهی آندهی کی ساته
آتا هی اور مینه زور شور سی برس کر کهل جاتا هی دوسرا ساون اس مین
بشتر سهاوی سهاونی گهٹائین ٹهنڈی ٹهنڈی هوائین بارش بهی اکثر میانه و
معتدل لیکن کئی کئی دن ابر گهرا رهتا هی اور آفتاب چهپا رهتا هی تیسرا
بهادون بجلی اس مین اکثر کڑکتی چمکتی هی اور مینه دڑیڑی سی برستا
هی پر بشتر جلد کهل جاتا هی اور اسکی آخر مین یون بهی هوتا هی که
ایک طرف مینه ایک طرف دهوپ بلکه مبالغه یهان تلک کرتی هین که
بهادون کا مینه اچنبهی کا هی که بیل کا ایک سینگ گیلا اور ایک سوکهی
کا سوکها رها بنابر اسی کی اساڑه کی دونگڑی ساون کی جهڑیان بهادون کی
دڑیڑی مشهور هین چوتها کوآر پر وه جاڑی کا دوار هی منه اس مین بهی
برستی هین بلکه کئی کئی دن کی جهڑیان لگ جاتین هین لیکن کوئی خاص
طور اسکی بارش کا نه تها اس واسطی لکهنی مین نه آیا

چند سطرین میوون کي وصف مین

میوي بهي رنگ برنگ کي۔اِس سرزمین کي بیچ اپني اپني رُت مین هوتی هین هر ایک گِرد و نواح مین جهان۔تهان تربوز خربوزي سي۔فالسرین معمور۔ اور سبب۔انار شفتالو انجیر انگور و غیره کا باغون مین۔بهایت۔وفور" لیکن نه ولایت کي سي۔حق تو یون هي که اِن مین اُن مین۔فقط نام کي شراکت هي اور ذات۔صِفات۔مین۔اُس سِري۔کا تفاوت پرهِند کي۔بعضي خاص میوی کو کِه۔وهاں کي۔میوون پر ترجیح دیتی۔هین وه۔آم هي لیکن۔سچ تو یِهه هي کِه کهانی۔پیسي کي۔چیزون مین عادت اور۔رغبت کو دخل بهت۔سا۔هي بهین کي باشندي۔بعضي تو ایک میوي کو چاه۔کر کهاتی هین اور۔کتني۔اُس کي بو سی بهاگ جاتی هین چُنانچه کٹهل کي۔باس سي۔راقم هین سرار هي۔حال آنکِه ایک عالم اُسکا۔خریدار هي۔قِصّه مُختصر یهان کا خاص میوه ایک اناس هي جِسکا۔وه رو شِناس هوا اور جِسکی تُک مُنهه لگا پهِر نه چهٹا باس اُسکي دِماغ کا آرام" شِیره اُسکا شِیره جان کا قِوام" حلاوت اُسکي۔ناشپاتی کو پهِیکا کري * رنگ پر اُسکي بهِي پتک پڑي" اور شریفه سب سي۔شریف تر هي وضع۔و شریف اُسکو چاه۔کر منگواتی هین" بلکِه اکثر صاحِب۔ذائِقه سراه کر کهاتی هین" کٹهل۔بڑهل بهِي اپني اپني مزي مین بي بدل هین لیکن

اُسکي۔ ایکٹ ہِي کُوئي سي جِی بِہر جاتا ہَي٭ اَور یِہہ اکْثر کھانی مین آتا ہَی٭ اَور کیلا تو سب۔ میووں پر بہارِي ہَي اُسي۔اکیلي ہِی کھایا۔چاہِیي کیُونکِہ حلْوہ۔بي دُود ہَی۔خُصُوصًا۔امْرِت مان۔کِہ عطْرِیَت۔مُلایَمت حلاوَت بِسْون اُس۔ مین بَخُوبِي مَوجُود۔ہَین۔ اگرْچِہ۔چنْپا کیلا بِہي۔نِہایَت لطِیف لذِید۔خُوبْصُورت خُوش ذائِیقہ۔ہَي پر وَیسا۔کہان اب۔اَور قِسْموں۔کا بیان لا حاصِل ہَی ہر چنْد۔کِہ بعْضا اَور بِہي۔ایکٹ طَور کا۔مزا رَکْھْتا ہَی۔اَور ہِنْد کی سب۔مُلْکون مین ہوتا ہَی۔لیکِن بنْگالي۔برابر کہین۔نہِین چُنانْچِہ۔وُہ دونون قِسْم خاصّ اِسِي مُلْک مین ہَین کَولا سنْگترا بِہي عجِیب۔تر میْوہ۔ہَی۔رنْگت مین نو گُل سا٭ اَور رس اُسْکا مُل سا٭ باغ کِي۔بہار دُونِي کر دِکْھائی۔اَور گھر کو باغ بنائي مزي۔ مین بي۔بدل صفْرائِي مِزاج۔کي لِئی امْرِت پھل ہرْچنْد زِیادَتِی اُسْکِي۔دانْت کھٹّي کرْتِي ہَي پر زبان چٹْکاري ہِي بھرْتِي ہَي۔مُحمّد شاہ فِرْدَوس آرام گاہ ني نام قِسْمِ ثانِی۔کا رنْگترا رَکْھا ہَي اِس لِئي کِہ۔اِسْم با مُسمّي ہو اَور یِہہ خاصّ شاہْجہان۔آباد مین نِہایَت پاکِیزہ خُوش ذائِیقہ۔رسِیلا بڑا ہوتا ہَی٭ اَور۔لَکْھنَو و غَیرہ مین بِہي بھلا چنْگا پر قِسْمِ اَوّل اِن مُلْکون۔مین بہُت بڑا بیِت۔رسِیلا بکثْرت دیکْھي مین۔آیا ہَي مزي مین بِہي اِنسا۔کِہ بَرعکْس کھائِیي لیکِن سِلْہت اَور بتْول۔کا کَولا ہر طرح سی۔اَوّلا ہَی اُسْکي۔ہوتی۔کوئي اِنْہین

دستوری۔ مین بهی نلی نلکه اندرابن۔کا۔ پهل جانب کونکه۔مداته انگور۔بهی
اسکی۔آگی بهن پهلتا اورکسی ثمرکا۔حی۔اس پر بهین۔چلتا جهان تلک
مبالغه اسکی۔حلاوت و عطربت پر کیجئی بجا هی نلکه۔قسم کهائی بهی اس
پر روا هی۔اور جنگل۔بهی یهانکی ثمر بخش هین۔بیشتر گهسیاری لکڑهاری
وهان سی۔بعضی بعضی۔پهل توڑ لاتی هین۔اور عوام۔النّاس۔اُن کو مول لیکر
کهاتی هین۔خصوصاً۔جهڑبیری کا۔بیر که۔سبکڑون۔لڑکسان۔لڑکی۔ٹوکری پر ٹوٹ
پڑتی هین۔بلکه بعضی بعضی رنڈیان بهی۔چاه کر کهاتین هین لیکن مرا اُسکا فی
الحقیقت۔ مسافرون۔ سی۔ پوچهیی۔ که هر هر قدم۔ پر جهاڑ اُن کا دامن پکڑتی
هین اور کانٹی سر سر پاؤن پڑتی هین عرض کهلائی بن نهین چهوڑتی قصه کوتاه
نچوڑ هند کی میوون کا۔آم پر هی فی۔الواقع۔عجب پهل هی۔کچّا نو مادہ
کهاوی اور پکّا۔نر رنگت مین کبهو پیلا کبهی۔هرا مری مین کسی۔وقت کهتّا
کسی وقت میٹها میٹهی کی مٹهاس سیب ثمرقند کو حلاوت بخشی۔اور کهٹ
مٹهی کی چاشنی۔ انار رمّانی کی۔دانت کهٹّی کری درخت۔اُسکا باغ کی
آرائش اور مور کی بو باس دماغ کی آسایش سایه اُسکا مسافرون کی آرام۔گاه
هر ایک تهکا ماندا دهوپ کا جلا اسکا هوا خواه (ابیات) کیون نه درختون مین
وه هو سر بلند۔ اُسکا هی پهل شاه وگدا کی پسند۔ هند کی سب میوون کا

سردار هی٭ رونقِ هر کوچه و بازار هی٭ جو صِفهانی اُسي ایکٌ بار کهائی٭
سوي صِفاهان کي سبہي بهول جائي٭ اُسکی مِٹهائي کا کرون کیا بیان٭
هگا هر ایکٌ کِي وه زبان پر عَمان٭ چوسي تو لب کُهل نه سکین بار
بار٭ کاٹي اگر بند چهري کِي هو دهار٭ اَور مِٹهائی جو کبهو ایکٌ ذَرِی٭
کهائي ایکٌ بار تو بهر جائي جِي٭ آم مین هَي یکٌ حلاوتِ عجب٭ رهتِی
هَي اُسکِي تو همیشه طلب٭ پیٹ بهري جِي نه پر اُس سی بهری٭ آدمِي
پهر کهائي نه تو کیا کري٭ هویا هَي شِیرین تو بهت پال کا٭ لیکٌ هَی
ٹپکنا بهِي طُرفه مزا٭ موون مین هَي قوت اُسکي تَن٭ باغ مین پهر
کیون نهو بالا نشین٭ بس کِه سراپا هَي بهرا اُس مین رس٭ کیون نه هر ایکٌ
موي سی هووي مرس٭ شوخ یِه سینُوریی کا رنگٌ هَي٭ سب ثمرقند بهِي
یهان دنگٌ هَي" هیگا فواکِه مین وه هر دِل عزیز٭ سیب عُلام اُسکا بهِي هَی
کنیز٭ بعد اِسکي نَیشکر مِٹهاس اُسکي خُدا داد هَي٭ اَور وهِي ساري مِٹهائیون
کِي بُنیاد٭ اَوده لکهنو و غیره کي گنوار زمیندار اُوکهه کهتی هین اَور دِلّي کي
قُرب جَوار کي اِیکهه اقسام اُس کي بهت هین اَور هر قِسم کا ایکٌ نام علیحده
لیکن صاحبانِ اُردو کِي زبان پر سِواي گنّي کناري پونڈي کی اَور قِسمون کا نام
جاري نہین پہلا تو اِسمِ جِنس سا هَي کِه هر قِسم کو کہه سکتی پر دُوسرا تیسرا

خاص خاص قِسم کا ناؤن هَي چُنانچه کتارا کرارا پتلا هوتا هَی. لسّانِي مین تو پَونڈي سي. کُچھ برابر سرابر لیکِن بہت سخت. اَور کم رس کھانڈ مِصرِي وعَیرہ اُسِی سي بنتِي هَي پَونڈا بھِي دو طرح کا هوتا هَي بعضِي سِیاه و سُفَید اگرچه سِیاه کو اکثر گنون پر بعضی. وصفون مین سرسائی هَي پر اُسکِي مِٹھائِي قدري تلخی لِئي هوتی هَي اَور بعضي کِي شورِیَت کي ساتھ با وُجود اِسکی حلاوَت سي خالِي نہین هر چند سختِي اُسکِي دندان و زبان کو اذِیّت دیتِي هَي. بہر صُورت سُفَید سب طرح سي بِہتر هَي. پور پور مین. اُسکِي. مرا گنڈیرِي اُسکِي. خُوش دایِقه اَور گانٹھ هر یک اُسکِي رس. کِي گانٹھ ساتھ اِسکِي نرم. اَیسِي کِه. پوپلا. بي اذِیّت کھائي بلکِه دُودھ. کا بچا. بھِي. بآسانِي. چُوسي رس اُسکا شِیرہ. جان کو بڑھاوی مِٹھاس اُسکِي. کام و دَھن کو. حلاوَت بخشي. (اَبیات) کیُوں. بہو مضمون مین بُلند. اُسکِي شان ” کھست اُسِي. کا. هَی. مِٹھائِي کِي کھان ” ساتھ طراوَت کي. هَيْ اُس کِي مِٹھاس ” کھائي جو پِیاسا. تو بُجھي اُس کِي پِیاس ” وصل. مین. گنّي کِي سعر جو کري ” پیت وُہ رستي. هِي. مین. رس سي بھری ” جِتنِي مُسافِر هون. وُہ چھکت. جائین. کُل ” باندھ دي وُہ پل مین مِٹھائِي کي پُل ” حلاوَت مضمون سي. سِیاهِي نے. خاصِیت شہد کِي پکڑِي. قلم کِي زبان بند هوگئِي راقِم لِکھنے سي باز رَها وِالّا کِتاب. کو شکرِستان بنا دیتا هر چند ساگ پات. اِس

سر زمین میں بہانت کی ہوتی ہیں کتنی بوئی سی اور کہیں نعمر ہوتی
اصل یون ہی ہَی پتا جب بلکہ درخت میں لگا رہی ڈھونڈھا رہی مگر پان طرفہ
برگ ہی کہ ٹوٹ کر زیادہ تازگی پکڑتی بلکہ جون جون پرانا ہوتا جاوی طراوت
اور پیدا کری ہر ایک امیر وفقیر کی طبع کا مالوف ہی اور مدارات شاہ و گدا
کی بیشتر اُسی پر موقوف خواہ اُس کو سونی روپی کی تھالی مین اُسکی آگی
رکھیں خواہ سفالی میں (مصرعہ) "برگ سبز است تحفۂ درویش" سر سبز ہر
ایک برگ پر کمیں بہو کہ لالہ رخون کی مکھڑی کی بہار دونی کر دیا ہی
اگر اُس کا لاکھا ہونٹ پر بہو نو رنڈی کا بناؤ پھیکا ہی ہر چند کہ نمکین ہو
مسی کی دھڑی بغیر اُسکی رونق نہ پکڑی اگرچہ وہ کسی ہی رنگین ہو
اقسام اُس کی اکثر ہمین بر دیلی آگری میں کپوری اور بیڑی کی بہت بکری
ہی کیونکہ اُن مین لطافت اور نزاکت بیشتر ہی خصوصاً بیڑی میں نو ایسی
کہ احیاناً جو ہاتھ سی چھوٹ پڑی نو ٹکڑی ہو جاوی اودہ لکھنو سی لیکر
بنگالی تلک بنگلی اور دساوری کی پر حق تو یون ہی کہ مگھی نہایت نفیس
و لطیف و خوش بو ہوتا ہی اگر ایک گلوری کوئی اُسکی کھائی نو سارا گھر
خوش بو سی بھر جائی ہر چند کہ پان کا لازم کتھ چونا سپاری ہی پر رنگ
ڈھنگ میں اُسی کا نام زبان پر جاری ہی (ابیات) ساتھون بن گو نہین

کرتا وہ کام ؛ لیتا ہے ہر ایک پر اُسکا ہی نام ؛ دم میں وہ تبدیل کرے

ذائقہ ؛ تلخی و تیزی میں ہے اُسکی مزہ ؛ آٹھ پہر پانی میں رہتا ہے

تر ؛ اُسکی حرارت نہیں گھٹتی ہے پر ؛ نت ہی اُسی کھائیے بعد از

طعام ؛ ہاضمہ کا ہے وہ مُعِین لا کلام ؛ کیوں نہو ہر ایک کو اُسکی طلب ؛ ہے

وہی آرائشِ بزمِ طرب ؛ اِس لیئے ہے شمعِ رُخوں کی پسند ؛ حُسن کا شُعلہ

وہ کرے ہے بلند ؛ جو کوئی خوبان میں اُسی مُنہہ لگائے ؛ اُسکی وہ مُکھڑے

کو بھبھوکا بنائے ؛ کیوں نہ بِسگاروں میں ہو اُسکا وقار ؛ گُلبدنوں کی ہے وہ

مُنہہ کا سِنگار ؛ گورا ہو یا سانولا جو اُسکو کھائے ؛ غُنچہ لالہ وہ دہن کو

بنائے ؛ بھاؤ میں کم ہے پہ بہت دے ہے سُود ؛ خوبی لب کی ہے اُسی

سے نمود ؛ کھائیں نہ کیونکر اُسے اِنسانِ کُل ؛ لب کو بنا دیوے ہے وہ رنگِ

گُل ؛ اِس لیئے معشُوقوں کی ہے مُنہہ چڑھا ؛ رنگ سے دے عاشقوں

کو خُون بہا ؛ کیا کہوں اُس رنگ کی میں ڈھنگ کو ؛ کرتا ہے خُونیں

لبِ گُلرنگ کو ؛ زیادہ نہ لکھ وصفوں کا اُسکی بیان ؛ ہو نہ کہیں لال

؛ قلم کی زبان "؛

٭ یہ چند سطریں پھولوں کی تعریف میں ٭

پھول بھی بہار ساری دیکھنی اور سونگھنی کی اپنی۔ اپنی بہار میں بیشمار ہوتی ہیں رنگ ڈھنگ میں بھی کچھ ایران توران و غیرہ کی پھولوں سی کم نہیں چنانچہ عباسی کئی رنگ کی بہت۔ گیندھی اور گل مہندی بھانت بھانت کی نپٹ جھمکی۔ گلاب و یاسمن و سوسن کا وفور ٭٭ نرگس و نسرین و نسترن سی چمن کی چمن معمور ٭٭ نسرین و بنفشہ جدھر تدھر ٭٭ صدبرگ و تاج خروس چپی چپی پر ٭٭ چمن کی چمن ریحان و ارغوان کی ٭٭ تختی کی تختی لالہ و نافرمان کی ٭٭ رعنا و زیبا جہاں تہاں داؤدی و صدبرگ کی ہزاروں کیاریاں۔ اور وی پھول جو خصوصیت اس سر زمین سی رکھتی ہیں ہزاروں ہیں ہیں اگر اُن سب کی فقط نام لکھوں تو یہہ فصل برابر گلستان کی ہو جائی اور تھوڑی سی فائدی کی لئی کلام میں طول بہت سا لازم آئی لیکن مشہور و معروف خلق میں بیشتر اپنی ہیں سوتی سکھدرسن سورج مکھی چنپا چنبلی چاندنی جاہی جوہی جعفری موگرا موتیا مدن بان مولسری کرنا کپور بیل کنول کیوڑا کیتکی گڑھل ہارسنگار بولاڑی بیلا کٹھ سلا رتن منجری رائی بیل رتن مالا دوپہریا (اناث) ہیں اس مملکت کی عجب گل زمین ٭٭ کہیں پھول یہاں کی سی ہوتی نہیں ٭٭ دل بستہ دیکھ انکو ہو باغ

باغ ؛ جو سونگھي تو بھر جائي بو سي دماغ ؛ گندھي بن گندھي گروہ
محفل مين آئين ؛ تو محلس کا عالم چمن کا بنائين ؛ جو پھنين انھيں
حسن انکا پھلي ؛ کہ عاشق کا دل ان پہ دوبا چلي ؛ جو لکھني کی مائل ہو
مو کا قلم ؛ نزاکت ہو کچھ سوتي کي رقم ؛ سفيدہ سحر کا جو حل ہوکي
آئی ؛ صباحت ذرا اسکي تب لکھي جائي ؛ کرون وصف کيا موگريکا بيان ؛
کہ ايک ايک کلي اسکي ہی عطر دان ؛ معطر ہي شدت سي سلب کي
باس ؛ پہ آتي نہين حيف عاشق کو راس ؛ جو سوتی مين آجائي اسکي
لپٹ ؛ پھڑک جائي دل نسد جاوی اچٹ ؛ ہي کرني کي اس مرتبہ
مست بو ؛ جو سونگھي اسي ٹک سہ مست ہو ؛ مدن بان کي اده کھلي
ہرکلي ؛ بڑھاتي ہي عشاق کي بيکلي ؛ خوشايند ہي نکہت راي بيل ؛ رھي
برم مين اسکي نت ريل پيل ؛ چنبيلي کي بو ہي نزاکت بھري ؛ سچکني
ہوئي سونگھي اسکو پری ؛ يہہ ہين خوش نما جاھي جوھي کي پھول ؛ کہ
ديکھہ ان کو بس سرت جاتي ہي بھول ؛ صفائي کا عالم کھون ان کي کيا ؛ کہ
پائی نطريھان پھسل ھي پڑا ؛ بہت موتيا کي پياري ھي بو ؛ ہرايک گل
سي اسکي پياري ھي بو ؛ انوٹھي نہو کيونکہ اسکي کلي ؛ نشانيت اسکي
ھي بو مين بھري ؛ نواڑي کي ار بسکہ ميٹھي ہي بو ؛ دلون کي وہ معمول

کُونْکر بہو ؛ جُدا۔ سب سی دوپہریا کا۔ ہَی رُوپ ؛ کہان اُسْکی رَنْگت کو لگیِ۔ هَي دهُوپ ؛ گُلون سي نِرالا هَي گُل چاندْنِی ؛ چمن کا اُجالا هَي گُل چاندْنِی ؛ یہہ چنْپا کي پهُولون مین هَگي مہک ؛ لپٹ اُنْکي جاتِی هَی گرْدُون نلک ؛ مَن رَنْگت مین تَشْبِیہ دُون اُس سی کیا ؛ کہ بِن باس جَوهر هَي پُکْهراج کا ؛ هر ایک گُل کا هَی رنْگ و عالم جُدا ؛ نہین لُطْف سي کوئِی خالي ذرا ؛ جِسی دیکْهي هر طرح خُوب هَی ؛ طِبیعت کا هر ایک کی مَرْغُوب هَي ؛ یہہ گو هر طرف سستی بِکْتي پہرین ؛ پہ خُوبان جهان دیکْهہ سر پر دهرین ؛ هُوئي سستي یُون تا کہ پہنْني منگا ؛ زنِ بیوَا و زنِ بادْشاه " جو عالم دِکْهاتی هَین دمْڑِي کي پهُول ؛ وُہ هرْگِز نہو مولیون سي حُصُول ؛ پہنْنی کا اُنْکي نہو کیُونْکہ چاؤ ؛ کِہ هونا هَي یہان کَوڑِیون مین بناؤ ؛ کِسیِ خُوب کی دِل مین کهتِي نہ آن " نہ هوتی جہان مین اگر پهُول پان ؛ الْقِصّہ کوئِی پهُول چمنِ دَهر مین رنْگ و بو سي خالِي نہین (مِصْرعہ) هر گُلی را رنْگ و بُوئي دِیگر اسْت ؛ لیکِن موتیا چنْبیلِی۔ بعْضي۔ بعْضی۔ وصْفون مین سب سي زیادہ هَین تیل عطْر اُنہین کا نِکلْتا هَي اَور هر ایک۔ صاحِب طبْع اُسکو چاہ کر ملْتا هَی۔ خُصُوصاً وي۔ عَورتین کِہ جِنْکي مِزاج مین سُتْهرائي سُگْهڑائي بیشْتر هَي وُہ همیشہ۔ بدن کو لگائي اَور بالون کو اُس مین بسائي هِي رکْهتِي هَین یا چاهْني

والي کِي خواهِش زِيادہ بڑھي اَور چاہ کِي آنکھ اکثر پڑی (بَیت) اگر تیل
اَور عطر ہوتی نہ یہاں ؛؛ تو رَونق پکڑتا نہ حُسنِ بُتان ؛؛ بڑھاۓ اِنہون نی ہِین
بِہہ اُنکِي قدر ؛؛ عجب چیز ہَیگي عرض تیل و عطر ؛؛ اَور کتکِی کیوڑي کِي
بو باس صُورت شکل. کِسِی پھُول سي نہین. مِلتِي اِنکا عالم ہِین. جُدا ہَی. اگر
ہزار پھُول خُوش بو دھري ہوں. اَور کیوڑي کا ایک پھُول بِھی. آۓ تو اُنکِي
مہک اُسکِي لپٹ مین چھپ جاۓ گلاب و بید مُشک اُسکِي عرق سي
خِجالت کھینچي عطرکو اُسکی کوئي عطر لگ سکي (بَیت) جو ایک پھُول ہو
کیوڑي کا دھرا ؛؛ تو روشن بِکیجی. کہین لخلخا
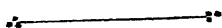
چند سطرین اسپ کِي تعرِیف مین.

گھوڑي بِھی. بعضِي بعضِي اِس مملکت کِي زمِینون مین بہت اُسلُوب دار اَور
چالاک. رَہوار پَیدا ہوتي ہَین خصُوصًا جنگل کا گھوڑا نہایت اصِیل شایستہ
جانباز ہوتا ہَي. اَور دکھن کِي بِھی بعضِي مقامون کا علي ہذا القیاس خصُوصًا
گھوڑِي. بہت چالاک ہوتی ہَي پر وِلایت کِي گھوڑي کِي قوت. و چالاکِی سي
لگا ہِي. نہین کھاتِي کیونکہ جب بھاؤ مارا گیا اَور اُسکا لشکر تباہ ہُوا تب ایک

سردار بهل گھوڑیا بچکر بھاگ نکلا جونہین ایک درانی نے اُسی دیکھا وونہین پیچھے لگا عرض جب یہہ اُسکی قریب پہنچتا مرہٹا سرپٹ پھنکت جاتا دو تین کوس پر دم لیتا بعد ایک گھڑی کی جو مڑکر دیکھتا تو وہی مغل گھوڑا ماری جھڑ جھڑ کرتا چلا آتا هی تب پھر وہ گھوڑی کو بدستور بھگا جاتا آخر تیس یا چالیس کوس چلکر گھوڑی تھک کر کھڑی ہو رہی اور درانی آن پہنچا مرہٹا ناچار منہ دیکھنی لگا کیونکہ نہ گھوڑی مین سکت نہ اُس مین طاقت بدان درانی نے ایک سرہ مارا اور یہہ اُسکی ضرب کھاتی رہی گھوڑی سی جدا ہوکر گر پڑا سانس الٹی لینی لگا تب مغل اُسکی ہتھیار ہمیانی اشرفیوں کی نقرئی رین کی کاٹھی معہ ساز لیکر اپنی لشکر کو روانہ ہوا اور گھوڑی کو ناکارہ سمجھکر وہین چھوڑا بعضی اِس واردات کو پٹیل مہاجی سیندھیا سی منسوب کرتی هین اور بعضی کسی اور سردار سی واللہ اعلم بالصواب ۞

تعریف فیل ۞

لیکن یہان کی چوپاؤن مین ہاتھی عجیب خلقت هی صورت سیرت مین سب سی جدا قد و قامت مین نہایت اونچا جسامت مین کوہ پیکر اور

فُوت میں ۔ اکثر حیوانوں سے بالا تر رنگت میں بیشتر سیاہ ۔ خال خال بھورا بھی دیکھنے میں آیا ہے سواے اِسکے بڑا، چھوٹا بھی لیکن چھوٹی، کو کُمسنڈھا اَور بڑے کو کُنجل کہتے ہیں ناک کی جاگہ اُس کی ایک لمبی سُونڈ اژدھی کی مانند جس چیز کو چاہی اُس سے اُٹھا لی اَور کان ایسی چوڑے کہ چھاج کی برابر جب اُنھیں جھڑجھڑائے ایک فراتا، باؤ کا آئے دو دانت اُسکی طُول میں ایک گز سے کچھ کم و زیادہ عارِ دَھن سے لگی ہُوئے ایک بھُسونڈی کے اِدھر اَور ایک اُدھر سُفید اِسقدر کہ شمع کافُوری کو بی نُور کر دیں اَور سخت اِس مرتبہ کہ پہاڑ کو چکنا چُور کر دیں طُرفہ یہ ہے کہ تمام اعضا اُس کے مُوافِق ڈِیل کی ہیں لیکن آنکھیں چھوٹی وَجہ اِسکی خالِق کو بہتر معلُوم ہے مخلُوق کا جاے پر اِتنا خیال میں آتا ہے کہ صانِع نے اُس کی آنکھوں کو شاید اِسواسطے بڑا نکیا کہ خُود بیں ہو جاتا بلکہ خاکساری کی خصلت عطا کی چنانچہ تہاں پر کھڑا اکثر خاک سِر میں سُونڈ سے ڈالا کرتا ہے پر جسوقت ہتھائے پر آوے شیرِ خشمناک کی کیا تاب کہ اُس کے مُنہ چڑھ سکے ایک چنگھاڑ میں زہرہ آب ہو جائے حملے کی نوبت بھی نہ پہنچے چُنانچہ آزمُودہ کار ایک فیلِ جنگی کو لڑائی کے وقت برابر ہزار سوارِ جرار کے جانتے ہیں واقعی کہ وہ بہادر بھی ایسا ہی ہوتا ہے کہ توپ

بندوق کو پھلجھڑی سے زیادہ نہیں سمجھتا (قطعہ) چرخی کیا چرھے لاوے
وہ جسے خاطر میں ٭ بان بجلی کی کڑک کا کبھو پہنچے اُس تک ٭ چاہے
وہ موڑکے۔ جون نیشکر اُس کی چھڑ کو ٭ پاؤن کھجلانی لگے سونڈ میں لیکر
پولک ٭ اُٹھا سونڈ اپنی کو چنگھاڑ مارے ٭ جو حملہ کرے فوج پر ایکبار ٭
سواروں کا۔ ستھراؤ ہو ایک قلم ٭ پیادوں کے پھر خاک ٹھہرین قدم ٭ کوئی
آہ پاوے نہ۔ جائے گریز ٭ اُکھڑ جائے ہر ایک کا پائے گریز ٭ فی الواقع فتح
نشان اِسی سے نمودار ہے اور وہی دل کا سنگار سواروں کی پری کی اِسی سے
رہینت ٭ لشکر میں اُسکے یمن قدم سے برکت ٭ سوار اُسکا سب سے بلند
و بالا ٭ قیمت میں بھی وہ اکثر گھوڑوں سے اعلیٰ ٭ کیونکہ گھوڑا پچاس روپے
کا بھی نوکر لے سکے ٭ پر یہہ طالع مند ہی کے دروازے پر بندھے ٭ سواروں
کی ٹکڑی ایک رسالہ دار کے ساتھ بھی نکلتی ہے ٭ پر اِسکی فوج بادشاہ
وزیر ہی کی پیچھے چلتی ہے گھوڑا کیسا ہی چالاک ہو چالیس پینتالیس
کوس سے آگے نہ چل سکے اور یہہ اسی پچاسی کوس جائے اور نہ تھکے
اِس ڈیل پر سبک رو ایسا کہ سوار کے پیٹ کا پانی نہ ہلے اور آہٹ پاؤں
کی کسی کو معلوم نہووے رحم دل اِس مرتبہ کہ چھوٹا لڑکا راہ میں جو پڑا
دیکھے تو اُس کو سونڈ سے اُٹھا کر اِس طرح الگ رکھ دے کہ ایک ذرہ صدمہ

نہ پہنچی حیا۔دار اِسقدر کہ سِواے اپنیہ جِنس کِي مادہ کی کِسِي مادِین پر رغبت بہس کرنا معہذا آدمِي کی رُو برُو اُسیہ بہي بہس لگتا اَور اُس کا بچہ بہي بشنر جنگل۔مین پیدا ہوتا ہَي اِحیانًا اگر ہتھنِي گابہن آئي اَور بستِي مین جِسي تو حاکِم۔کو با مُبارک ہَي اَور عُمرِ طبِیعِي اُسکِي مانند اِنسانکِي ایک سَو بِیس برس ۔حَوَاِي ساٹھہ برس کي بعد اَور مستِي ہُشیارِي کي ساتھہ کیونکہ اُسِي عالم مین ایک کا ایک سامھنا کرتا۔ہَي اَور ایک دُوسري سی کِس کِس گھات سي۔لڑتا ہَي کبھو تو یِہہ اُسکو دُور۔ٹلک ریل لي جاتا ہَي کبہِي وُہ اُسکو اُسطرح پیل ۔لاتا ہَي عرض سُونڈون کي پیچ اَور مستکون کي رگڑي اَور دانتون کي صدمي۔اُنہین کا جِگر ہَي کِہ آپس مین ۔اُٹھاتی ہَین۔اَور باب لاتی ہَین گویَا پہاڑ سی۔پہاڑ ٹکراتا ہَي اَور دیو سي دیو۔جُٹ رَہا ہَي بشر کِي کیا طاقت کِہ اُسوقت۔اُنکي پاس۔آ سکی اِلّا بہالي بردار اَور۔بوڑي بردار بہالی لِئي اَور۔چرخِیان داغي۔لگي ہِي جاتی ہَین۔اَور مہاوت۔اُن سي بہِي زِیادہ کام کرتی ہَین۔اگر ایک مارا گیا تو دُوسرا وونہین اُس پر۔قایِم ہُوا آفرین ہَي اُن کِي پھُرتِی اَور جانبازِي کو کِہ ایک دیو کي تَئِین اِس حالت مین آنکُس اَور آسن کي زور سي زیر کرتِي ہَین (اَبیات) یِہہ حق نِي آدمِي کو زور بخشا ؛٭ ہُوا تابِع ہر ایک حیوان اُسکا ٭ کوئِي عُہدہ برا اُس سي ہُوا ہَي ٭ مِیان

یہہ کلسرا ایک بد بلا ہی ؛ القصہ راقم نی اِسی سرزمین سی جو ہاتہی کو نسبت دی سو بسبب کثرت کی ہی کیونکہ یہاں نہایت کی ساتہہ ہوتا ہی اور ترجیح بہی اُسکی بعضی اوصاف و قیمت مین مطلق اسپ پر منظور نہین بلکہ خاص اِس مملکت کی گہوڑون پر ہی اِس لیئی کہ ہاتہی اگر کیسا ہی خوبصورت پابل نجہول چالاک ہو پانچ چہ ہزار رُپی سی زیادہ نہین آتا اور گہوڑا عربی عراقی ولایتی پچیس پچیس ہزار رُپی بلکہ زیادہ کو بکتا ہی

گینڈی کی صفت
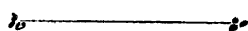
گینڈا بہی ایک جانور بڑا قوی ہیکل عجیب خلقت ہی پاؤن اور پچہلا دہڑ اُسکا ہاتہی کا سا گردن اُسکی لنبی گتہی ہوئی شیر کی سی اور آنکہین کان منہہ سل کی مانند سبحان اللہ صانع کی کیا صنعت ہی کہ ایک حیوان کی جسم مین اجزا تین حیوان کی اعضا کی صورت ہین اور بدن اُسکا لوہی سی سخت بہ رتبہ کہ تیر گولی بلکہ کوئی ہتہیار اُس پر کارگر نہین ہوتا اور اُسکی ماتہی کا کہاگ یہہ سخت ہوتی کہ سنگ اُسکی آگی حکم پاپڑ کا رکہتا ہی اور فولاد خشک پتی کا پہر حیوان کا جسم تو کیا چیز ہی عجب کیا ہی

اگر هاتھی کی بدن میں وہ عار ڈالی اور شیر کو مار ڈالی۔ غرض یہہ حیوان کیا بر کیا مادہ ساری حیوانوں پر غالب ہی اسکی جنگل میں شیر ہاتھی اربنا کوئی نہیں آتا رہنی کا تو کیا ذکر ہی (بیت) جہاں وہ ہو ہاتھی کا گذر ہو گذار * کری شیر سایہ سی اسکی فرار * غصب سی۔ اگر ماری وہ اپنا کہاگ * جو ہوں کوہ کی پاؤں تو جائی بہاگ * پیدایش بہی اسکی جنگل ہی میں ہوتی ہی

* ارنی بہینسی کی اوصاف میں *

اربا بہنسا بہی بڑا زور آور آہنی پیکر ہوتا ہی سینگ اسکی ایک گز سی کچھ بڑی پیت نکیلی اور رنگ ایسا سیاہ چکنا گویا تیل ڈہلتا ہی دلیر اسقدر کہ شیر سی نہیں ڈرتا ہاتھی سی بہی خطرہ نہیں کرتا اگر دو اربون میں ایک شیر آ جاتا ہی تو اسکو گیند بنا ڈالتی ہیں ایک سینگوں پر اٹھا دوسری کی طرف پہینک دیتا ہی دوسرا اسی طرح اسکی طرف اچھال دیتا ہی غرض جب تلک اسکا دم نہیں نکلتا دم نہیں لینی دیتی کبہو کبہو شہروں میں بہی ایسی لڑائی بادشاہ وزیر کی حضور ہوتی ہی اور دیکھی

والوں کی تعجب سے ہوش کھوتی ہی۔ سوای اسکی بہہ حیوان صورت دیو
سرت آپس میں بھی ایسی لڑتی ہیں کہ بدن سینگوں سی چھن جاتی ہیں
اور ساری اعضا غربال بن جاتی ہیں ایسی ایسی اوجھڑیں باہم چلتیاں ہیں
کہ دیکھنی والوں کی ماری ہیبت کی جانیں نکلتیاں ہیں اور بعضا ایسا
جیوٹ ہوتا ہی کہ اکیلا ہاتھی پر دوڑ پڑتا ہی چنانچہ نواب آصف الدولہ
مرحوم جاڑی کی موسم میں ایک دن لکھری کی جھیل کی جنگل میں شکار
کھیلتی تھی کہ کئی ارنی نکل آئی بندوقیں اُن پر چلنی لگیں کہ ایک اُن
میں سی جھنجھلاکر نواب حسن رضا خان مرحوم کی ہتھنی کی طرف دوڑا
اور پچھلی دھڑ کو اُسکی سینگوں پر اُٹھا کر ایسا ریلا کہ گر پڑی سنبھل سکی
غرض نواب مرحوم کی تو خیر گذری پر ہتھنی زخمی ہوئی اور ارنا گولیوں
سی بدان مارا گیا اور شہری بھینسا تو فقط لکڑہاری بنجاری ہی کی کام کا
ہی کہ وی لکڑیاں یا گونیں اس پر لادیں اور ہمراہ اپنی لئی پھریں مگر اُسکی
مادہ کا دودھ بہت میٹھا گاڑھا سفید چکنا ہوتا ہی اگر تازہ دوہا ہوا لاغر پئی
تو فربہ ہوئی اور ضعیف توانا اسی سبب اکثر پہلوان زور آور مداومت اُسکی
کرتی ہیں اور ہر روز بعد ورزش کی پیتی ہیں لیکن ارنی کا دودھ شہری
بھینس سی مقدار کم ہی رنگت اُسکا خال خال بھورا بھی ہوتا ہی لیکن اکثر

سیاہ ہِي دیکھی مین آبا ھَی (قِطعہ) ھُوا ھَي جِسم یُون اُسکا سِیہ فام

کِہ شِیر اُسکا ھَي مِثلِ آبِ حَیوان نہ پِیوي کِسطرح ھر ایک اِسکو

بڑھاتا ھَي سدا وُہ شِیرۂ جان

گُجراتِي نَسل گاڑِي و عَمرہ کي بَیان مین

اَور اِس سرزمِین کي نَسلوں مین گُجراتِي بَیل سب طرح سي اچھا ھَي ھر چند کِہ ناگورا بھِي اَور نَسلون سي بمرتبہ بِہتر ھَي لیکِن اُسکو نہین لگتا صُورت شکل اُس کِي نِہایَت خُوب ڈِیل ڈَول بیت خُوش اُسلُوب قدّ و قامت مین بھِي بُلند بادشاہ وزِیر و فقیر ھر کِسِي کِي پسند قدم ایسا چلي کِہ رَہوار تُرکِي نہ پہنچ سکي دَوڑي اِتنا کِہ چالاک تازِي پِیچھي رَہ جائي یُون سُنا ھَي کِہ سابِق نعصي اشرار عَیار احمد آباد گُجرات مین وَھان کي بَیلون کو گاڑیون مین جوت سَوار ھو رھزنِي کو جنگل مین آتي تھي اَور مال متاع مُسافِرون سَوداگرون کا لُوٹ لیجاتي تھي ھرچند سَوار گھوڑي اُن کي پِیچھي ڈالتي لیکِن اُن کِي گرد بھِي نپاتي اَور یِہہ بھِي مشہُور ھَي کِہ گاڑِي خاص اِختراع اھلِ ھِند کا ھَي بیٹھني والي اُس کي گرمِي سردِي آندھِي مینہ مین نِہایَت آرام سي رَہتي

هَیں روپے کی سنگوٹیاں اَور ساونگیوں میں، ثالیاں ، جھانجھ، جُوؤں میں رنگ
لگوا بندھوا رکھوا سَوار ہوکر بڑي تھیي۔ سی ملي تھلی، میں پھرتیاں۔ هَیں با
ناعوں کی سبریں، کرتیاں هَیں، واقعي اُنکي آمد سي تماشائیوں کی ہوش و
حواس جاتی هَیں گویا جھن جھن کرتی هوئي پریوں کی تحت چلي آتی هَیں
(بیت) جہان هوتا هَے یوں اُنکا گذارا ٭ کسی رہتي هَی وهاں تاب، نظارا "
کہاں هوتا هَے، حاصلِ لُطفِ دیدار ٭ هر ایک بن جائي هَے بس نقشِ دیوار ٭
جو اس میں اُٹھ گیا پردہ هَوا سے ٭ جھمکڑا ایک نظر آیا ادا سی ٭ جو وہ
بجلی کی بھی یوں سامنی آتی ٭ تڑپھ کر اُسکي آگی لوٹ هي جائي ٭
اَور صاحب عصمت بیبیوں کي رتھوں پر گھٹاٹوپ بڑی هُوئی چاندنیاں
کسیں هوئیں کیا دخل که ایک مُو برابر اُن میں رخنه یا سُوراخ هووي چُنانچه
نواب خاندوران و مُظفر خانِ مرحوم کي ناموس کي رتھوں پر سشنر موتی
میلی چاندنیاں هوتیں نہیں علیٰ هذا اَلقیاس بیانوں پر بھي با وُجود اِسکي
که ایک بھائي میر بخشی تھا اَور دُوسرا هفت هزاری، فِي اَلواقع تقاضا عمرت کا
یہي هَي کیونکه جس کا میانه رتھ ایک جھمکڑي کي ساتھ نکلی مُقرر
تماشائیوں بازاریوں کی جیئ میں آوی که اِس میں کوئي چمک چاندني
رشکِ پریِ جلوہ گر هوگی پس زنانِي سَواری کي رتھ یا میانِي کا پُرتکلّف هونا

بعضي، بعضي ثقه امیروں کي نزدیک بهي سخت معیوب هَي اصل یه هَي که سَواري اُسکي في الحقیقت اچهي هَي طور طرز اپني اپني پسند پر موقوف هَی پر هچکولي بهت بری اور سواي اِس کی یهي بهت سُکه پاتی هَین فراغت سي چار آدمي گپ شپ کرتی هُوئي بیٹهي چلی جاتی هَین اَور سفر مین کفیت حضر کي اُٹهاتی هَین لیکن اُس کي پهیي دو هوتی هَین چهتري دار هو یا منڈي اگر ڈهانچا اُس کا کچه چهتاپي کي سانه هلکا هو تو منجهولي کهلائیگي اور بهت چهوٹا اَور سُبک هوگا تو گیني اُس کي نَل بهي حد چهوتی هوتی هَین اُنهین گنني کهتي هَین قسم هِمن اُنکی علیحده هَي اور چار پهیون کی رتهه وه اِس سی کهین بهتر هَي نه نسبت اُسکي اُونچی نیچي سي کم گرتي هَي هچکولا بهي اُس مین تهوڑا لگتا هَي امیر اُمرا کي سَواري کي قابل هونی هَي في الواقع بعضي تو اَیسی هي خوش ڈول سُبک نقاشي دار هوتي هَی که دیکهنی والی نقش دیوار بن جاتي هَین اَور ساز بهي اُس پر بانابی سادی یا کارچوبي و عمده نپٹ صفائي اَور چمک کي سانه اگر سُورج اُسوقت زمین پر هوتي تو اپني رتهه سي اُتر اُس مین آ بیٹهتي اَور راجه اِندر بهي دیکهي تو اپني تخت پر پهر پاؤن نرکهی پر سانه اِن خوبیون کي بهي اُمرا اُس مین براي نفسِ طبع کبهو کبهو سَوار هوتي هَین اَور بعضي بڑي آدمي مِرزا منش هرچند

کہ چڑھتی کم ہیں لیکن ہر موسم کا ساز اُنکی سواری کی رتھ پر ہوتا ہے
چنانچہ گرمیوں میں خس کا اور برسات میں موم جامہکا جاڑوں میں باناتی
پر اکثر اُس میں مہاجن صراف جوہری متصدی سوار ہوتی ہیں یا عورات
ہندو مسلماں کی اور بعضی اوباش بیگمیں یا ناٹکی کسبیاں اپنی رتھوں پر
نہایت جھنجھناتی سار سحوا بیلوں کی گلوں میں گھنگھرو سینگوں پر سونی کی
سنگوتیاں ہرچند کہ اور سواریاں بھی صاحب سلیقہ لوگوں نی اور کاریگروں
نی بنوائیں اور بنائیں چنانچہ ملوک و سلاطین کی واسطی تخت و نالکی
امیروں کی لیئی جھالردار پالکی اور شہزادیوں وزیر زادیوں و امیر زادیوں کی
واسطی مہاڈول چونڈول سکھپال میانی اور غریبوں کی عورتوں کی لیئی ڈولی تا
کوئی نجیب زادی اشراف زادی پیادہ پا نہ نکلی اور اُس کی قد و قامت
کو کوئی نامحرم نہ دیکھی

گھڑیال وغیرہ کی ذکر میں

اور بہانکی ہنرمندوں کاریگروں کا ایک مخترع گھڑیال ہی کہ اُسی سی دن
رات کی گھڑیاں ساعتیں دریافت ہوتی ہیں شکل اُسکی گول گندہ دل اُنگل

بهر سي کُچهه زِيادہ خوَاہ چهوٹا خوَاہ بڑا لکِن اُس دهات کا بنتا هَی اَور طرِيقه
گهڑي ساعت کي جانچنے کا يُون هَی کِه کِسِي مکان مين اُس کو لٹکاکر ايک
طاسِ پُر آب مين اَيسِي تانبي کِي کٹوري کِه بُلندِي و پهنائي اُسکِی بارہ اُنگل
کِي هو اَور ايک سُوراخ اُسکي پيندي مين اِتنا جِس مين پانچ اُنگل کِی سلائی
ايک ماشي سونے يا رُوپيي کِي آوي جاوي ڈال دیتے هَين پاني اُس مين
آهِسته آهِسته آنے لگتا هَي آخِر ايک گهڑي کی عرصي مين وُہ بهرکر ڈُوب جاتي
هَی تب اُس پر مُوگري ايک بار مارتي هَين وونهِين آواز ايک ٹهناک سي
نِکلتِي هَي اَور دُور تلک جاتِي هي سُننے والي معلُوم کرتي هَين کِه ايک گهڑِي
گُذري غرض رات دِن کي چار چار حِصّي کِئي هَين اَور هر ايک پاؤ کا نام پهر
رکها هَي لکِن گهٹنا بڑهنا اِس کا رات دِن کِي کمِی زِيادتی پر هَي اَور وُہ نو
گهڑي سی زِيادہ اَور چهه گهڑِی سي کم نهِين هوتا خُلاصه يه هَی کِه جب ايک
گهڑِی تمام هوتِي هَی تب اُسي ايک بار بجاتي هَين اَور دُوسرِی کي بعد دو بار
يهان تک کِه پهر پُورا هو بعد اِس کي از سرِ نو مُوافِق پهر کِي گهڑيون کی
مُتصِل بجاتي هَين اَور دو پهر کي وقت دُونا اُسي شام و صُبح کو چوگُنا اَور اُسکا
نانون گجر هَی سِواي اِسکي شِيشه ساعت بهی اُسي کام کا هَي ليکن جِس
جلسی مين وُہ هو وهِين کي لوگ اُسکي سب گهڑِی ساعت کي احوال سي

واقف هوتی هَیں صُورت اُس کِی یِہہ هَي کِه ایکْ شِیشي مین ریت بهرکر
اُس کا مُنْہہ دُوسْري کي مُنْہہ سی مِلاکر خُوب مضْبُوط باندّهْتي هَیں لیکِن ریت
دُوسْري شِیشي مین آنی لگْتِي هَي جب کِه تمام آ چُکْتِي هَي معْلُوم هوتا هَي
کِه ایکْ گھڑِي گُذْرِی عرض اِسِي طَور سي دِن رات کِی گھڑِي ساعت کو
معْلُوم کرْتی هَیں راقِم نی اِن صنْعتون کو کُچْهہ فخْرِیّه سمجْهکر نہیں لِکْها فقط
خُلاصَةُ آلتَّوَارِیخ کي مُصنِّف کِی سبیعت کِي هَي کیُونْکِه اِن اُمُور مین مصْنُوعات
اَهْلِ فرنْگ کي اَیسي اَیسي اپْنِي دیکّهني مین آئی هَیں کِه هِنْد کي اگْلی
پِچْهْلي کارِیگرون نی کبْهُو خواب مین بھِي نه دیکْهِي هونْگي بنانا تو درکِنار هان
تعصُّب کِي بات بِرِي هَي پر خُدا حقّ والِي هَی

یِہہ چنْد سطْرین عِلْمِ اَهْلِ هِنْد کي بیَان مین

عِلْمْ بهی هِنْدُوون کي یہان اِتْني هَیں کِه اُن کا بَیَان وار لِکّهْنا نِپٹ کٹْهِن هَی
کِه اُس دریاؤ کا اَور چهور کِسِی پَیراک نی نہیں پایا اَور اُس کا کِنارا کِسِي
بہتي ڈوبْتی کي هاتْهہ نہیں آیا اُسِي مین سي ایکْ بید هَي کِه ساري گُنونکي
بهید اُسِي سی کهُلْتي هَیں اَور دهرْم دیَا کي رسْتي وُنہیں سي مِلْتي هَیں هر

بِدْیا کِي وُهي بُنْیاد هَي اَور تپشیون کِي نگرِي اُسِي سي آباد" کہْسي هَس کِه اِس
جهان مںن پہْلي جِدْهر تِدْهر پانِي هِین مَوجُود تها سِواي اُنْکي هر مخْلُوق
معْدُوم و مفْقُود مگر بِشن اکْهي بڑ کی ایک پتّی پر اُسْکِی سطْح کي اُوپر
انگُوٹْهي برابر قدّ سي سوتا تها کِه خالِقِ مُطْلق ني اُسْکِي ناف مںن ایک کَنْوَل
کا پهُول پَیدا کِیا اَور اُسْکي اَنْدر بَرَہْما چار سِر اَور چار هاتْه سمت آدْمِي کِي
شکْل خلْق هُوا وُهي اِس دِرْقي کي نزْدیک واسِطه پَیدایِش کا ٹهہْرا اَور بید
آسْمانِي اِلْهامِ ربّانِي سي اُسِي کِي زبانِی سُنا گیا چُنانْچِه اب تلک کِه هزاروں
برس گُذْري هَین ساري چهوٹي بڑِي هِنْدُو اُسِکي حُکْمون کو مانْتي هَین بلْکِه
اپْنی دهرْم کِي بُنْیاد اُسِي کو جانْتي هَس پهِر بَرَہْما کي پوتی مَنُو نی اُپ بید
کو ترْتیب دِیا ایک انگ اُسِی بید کا هَي اَور اُس مین بیَان وحْدانِیّت
کِرْدِگار کا اَور طرِیقه معْرِفتِ پروَرْدِگار کا تفْصِیل وار لِکْها هَي بعْد اِسْکي اُنْکي
بیٹون پوتون ني کهٹ شاسْتریعْنِي چهه کِتابین اُسِي بید سي اخْذ کرْکي بنائِین
اَور اُنْکي بِیچ ماهِیَت و شِناخْت مین معْبُودِ مُطْلق کِي بہُت سِي دلِیلین
ثابِت کِین لیکن یِهه عِلْمِ اِلہِي وطبِیعِي و رِیاضِي و منْطق و مُناظرِي پر مَوقُوف
هَي اَور یي چهون آپس مین بعْضي مُقدّمات کي بِیچ مُوافِق هَین اُور بعْضون
مین مُخْتلِف سِواي اِسْکي اکْثر مُباحثي مُنافشي کي روَیّي کِه هر ایک دانا و

فہم کی قدر اپنی دانائی و طبع کی رسائی کی پیدا کی ہیں اُنہیں کتابوں
کی سرکی نباجی ہیں ❁ پہلا سای شاستر مصنف اُس کا گوتم نایک
حاصل اُس کی مضموں کا یہہ ہی کہ کارج کارن کرتا یعنی فعل و سبب و
فاعل بغیر کوئی چیز موجود نہیں ہوتی اِس لئے فاعلِ حقیقی کی جہت
کوئی فعل نہیں کرتا لیکن مختار ہی بندی کی کیا طاقت کہ اُس میں دم مار
سکی یا اوّل و اوسط و آخر میں دخل کری جیسی کمہار مٹی کی وسلی سی
ہانڈی موافق اپنی مرضی کی بناتا ہی اور جس کام میں چاہتا ہی برتتا
ہی اُن دونوں کی مجال نہیں کہ کہیں ایسی بنا ویسی نہ بنا یوں نکر یوں
کر اِسی طرح مخلوق اپنی خلقت میں خالق کی ارادی کی آگی بی مقدور
ہی اور مجبور ❁ دوسرا ویشیشک شاستر بنانی والا اُسکا سوامی کناد اُس سی
یہہ ظاہر ہوتا ہی کہ مدار کار وقت پر ہی جو کام بغیر وقت کیا جائیگا سوای
حسرت کچھ ہاتھ نہ آیگا چنانچہ اگر کسان بی موسم کچھ بوویگا اپنی بیج
بھی کھوویگا گو مینہہ برسی یا سینچی پر کھیتی میں ایک دانہ نہ اُگیگا اور
اُسکو سوای ثمرِ یاس کی کچھ پھل نہ ملیگا پس جو کچھ ہی سو زمانا اُسی
کی پرسش کیا چاہئی بدوں اُسکی تاثیر فعل کی محال ہی اور معدوم کا
موجود ہونا اشکال ❁ تیسرا سانکھ شاستر جمع کرنی والا اُسکا سوامی کپل اُسکا

ماهِر حقّ و باطِل کو جُدا کرسکتا هَی کهتي هَين کِه جو شَی کِه چهوٹی چهوٹی
دیکهني مين آوي وُه ان آتما هَی اَور فاني اَور جو اَيسي نهو وُه آتما هَي اَور
باقِی عرض جِسْم کو فنا هَي اَور رُوح کو بقا پس آدْمِي کو چاهِئي يهان تک
سعِي کري کِه ان آتما سي آتما کو جب چاهی جُدا کر دي اَور پرم آتما يعني
بسيطِ محْض سي مِلي ☼ چوتها پاتنجل جامِع اُسْکا سوامِي اسْت حبْسِ دم کا
طرِيقه اُنهين سي نِکْلا هَی اُس کی مشّاق کا آئِينه باطِن اَيسي جلا پاتا هَي کِه
هر ايک کي دِل کا بهيد اُس پر کهُل جاتا هَي حال مين اگلا پچهلا احْوال جِسْکا
چاهي کهه دي اَور اُس مين مُو برابر فرْق نه پڑي جِسْمِ ظاهِري بهي اُسْکا ايسا
سُبُک هو جاتا هَي کِه جِس وقْت اِراده کري باؤ مين اُڑي اَور پاني پر پهري ☼
پانچْواں ويدانْت شاسْتر مُؤَلِّف اُسْکا بياس ديو عالِم اُسْکا صاحِبِ تَوْحِيد هوتا هَی
وَحْدت اُسْکي آنْکهون مين اَيسي سماتي هَي کِه دُوئي نظرون سي گر هِي جاتي
هَی کثْرت کو وهْمي سمجهتا هَي اَور وَحْدت کو يقِيني عقِيده اُسْکا يِه هَی کِه هر
چنْد کائِنات اُسِي سي هَي پرجو کُچْه هَی سو وُهِي هَی عرض جو مِٹّي کو کُوري
سي اَور لهر کو پاني سي چمک کو سُورج سي نِسْبت هَي وُهِي مَوْجُودات کو
اُسْکِي ذات سي ☼ چهٹّها مِيمانْسا شاسْتر ترْتِيب ديني والا اُسْکا سوامِي جَيمِن
جاننا اُسْکا سب شاسْترون پر مُقدّم کيُونْکِه صاحِبِ تعلّق کا عمل اُسِي پر هَی

کہتي ہَين جو کُچھ ہَي سو عمل ہِي ہَي سِواي اُسکي ہيچ جب تلک کھيت
والا نه جوتي بوئيگا کھيت سي کيا خاک ليويگا جيسي جو بويا وُہي اُٹھايا حاصِل
يِه هَي کِه مُفلِسِي دَولت سکي بدي بہِشت و دوزخ نتيجه عمل کا هَي اَور
سِواي اِس چھه کي ٭ دھرم شاستر برمّھا ہِي کي فرزندون ني بد سي نِکالا ہَي
کام کاج کسب چلن کِه برہمن چھتري بيس سُودر کِي گُذران کي ہَين اُسکي
وُہِي بُنياد هَي اَور چار آسرم يعني چار طريقي برمّھچرج گرِہست بان پرست
سنياس وغيره رِياضتين عِبادتين خَير خَيرات دان پُن برت جس وَضع سي کِه
چاہِيي اَور هر ايک گُناه کا کفاره لغزشون کا چاره انواع واقسام کي جھگڑي قضيي
کا فَيصله عدالت کا رَوِيّه اُسي سي ماخُوذ هَي اِس عِلم کو فارسي عربي زبان مين
فِقه کہتي ہَين ٭ بياکرن ايک عِلم هَي کِه سنسکرت کِي زبان کي مُفرد
مُرکب کلِموں کِي بناؤن کا جاننا اَور ايک حال سي اُنکو بحالِ دِيگر گردانا
پوتھِيون کِي عِبارت کا ٹھيک پڑھنا اِسِي پر موقُوف هَي جب تلک اِس عِلم
مين مہارت پَيدا نکريگا اُنکي عِبارت دُرست نه پڑھ سکيگا جا بجا ٹھوکرين
کھائيگا آخر گِريگا اگر کوئي چاہي کِه بِدُون نحو صرف کِي مشق کي عربي
عِبارت صحيح پڑھ سکي يا اُس زبان کِي کِتابون کي مطلب جون کي تون
کہه سکي کيا محال وَيسِي ہِي بِدُون اِسکي مشاقِي کي سنسکرت کِي کِتابون

پر روانی امر محال کہتي هین ششش ناگ که حامل زمین اُنکي عِندیہ مین هي اُسني اُسکي شرح کِي هی سِواي اِسکي اَور بهي کِتبي داناؤن نی اِس فن مین قاعدي قانون اَیسي اَیسي نائي کِه مُبتدیون پر مُشکل مُشکل مسلی آسان هو گئي ٭ هژده پُران یعنِی عِلم تَوارِیخ جو کوئي نفوس قدسیه کا حال اورعالمِ ملکُوت کا احوال خِلقت کي پَیدا هوني کِي تفصِیل و حقِیقت قِیامت صُغرا و کُبرا کِي کَیفِیّت راجاؤن کي افسانی تپشِیون کي قِصّي دریافت کِیا چاهي وہ اُسکو پڑهي ٭ کرم بِپاک کیا نادِر کِتاب هَي ماهِر اُسکا کوڑهي کلنکي گُونگي بهري اندهي کاني لُولي لنگڑي لُنجي کو سِواي اُنکي جو آزاري کِه همیشه تپ مین جلتا هي اَور جِسکا سدا پیت چلتا هَي جب چاهي بتا دي کِه فلاني عمل کا یِه نتیجه هَي کِه تُو ني اگلی جنم مین کِیا تها اَور اُس سی چهٹکارا اِس دان پُن سي یا اِس برت رِیاضت سي پاویگا اگر اُس شخص نی اُسکي کهني پر عمل کِیا خُدا کي فضل سی تُرت چنگا هُوا ٭ لِیلاوتِي ایک کِتاب عِلمِ حِساب مین هَي اُسکي مهارت سي مُشکل مُشکل مسلی حِساب کي اَور دُشوار دُشوار عقدي دقِیقي هندسي کي حل کر سکتا هَي ٭ بیدک یعنی عِلمِ طِب هَي مشتاق اُسکا اِنسان کي بدن کِي ماهِیت سر سي پانو تلک جِس طرح سي کِه چاهِیی جانتا هي اَور اعضا کي جوڑ توڑ ربط وضع هَیئت

نبض کي کيفيت مِزاج کي حقيقت بخوبي پہچانتا هي بلکه تشخيص هر ايک
بيماري کي اَور تدبير هر ايک آزار کي اُس سي هو سکتي هَي اکثر اَوقات
بگڑي هوئی مرض کي دَوَا اُسي سی بن پڑتي هی بابِ اُس علم کا اگرچه بياس
ديو هَي ليکن اَور بهي داناؤں نی اُس فن مين نسخي معقول معقول تصنيف
کئي هَين اَور جا بجا رَوَاج دِیئی هَين ٭ جوتک بِدّيا عِلمِ نجوم هی خوانده
اُسکا ستارون کي دور در آمد کا وقت هر ايک برج مين بتا سکتا هَي اَور
انسان کي طالعون کي سعادت نحوست بلکه رفعِ نحوست کي تدبيرين چاند
گهن سورج گهن کي ساعتين اَور تاثيرين جتا سکتا هَي اهلِ عجم و عرب اِس
علم کو انبياء کرام سي نسبت ديتي هَين لکن هندو اِس کي ظهور کا سبب
آفتاب کو جانتي هَين اَور ايک آد اُن مين سي بيد کو بهي اِس کا مأخذ
کهتا هَي ٭ سامدرک بِدّيا خوانندہ اُس کا آدمي کي هاتهه کي لکيرون اَور
ماتهي کي چِنون کي ملاحظي سي چال ڈهال کي طريقي سي اَور بعضي
اعضا کي خال و خط سي برا بهلا احوالِ آينده بتا ديتا هَي ٭ شگن بِدّيا داننده
اُس کا اِنسان حَيوان چرندي پرندي کي آواز سي شگن ليکر حقيقتِ حال
سی اَور اُنکي مآل سي اِطّلاع بخشتا هَي اَوريهان کي لوگون مين وي شگنيي
مشهور هَين ٭ سر بِدّيا جانني والي اُنکي داهِني بائين نتهني کي سانس سي که

هر روز ایک وقتِ مُعَیّن پر آتی جاتی هَی سائِل کو نیکی بدی سی خبردار کرتی هَین ✿ آگم بِدیا اُسکی پڑهنی والی کو طرح بطرح کی پڑهنتین یادِ سِحر و جادُو کی چلن مین اُستاد جس ناو نتاس کو اِرادہ کری ایک آن مین بندهوای عالمِ جِنّات اُسکی سامهنی سِر جهکای کٹهن کٹهن بیمارِیون کی دَوا کری نٹی نٹی آرارِیون کو چنگا کری دَولت و منفعت جِتنی چاهئی پَیدا کر لی ٹوٹا گهاٹا کبهو ندی دوستون کو اپنی بِهال کری اَور دُشمنون کو پائمال ✿ گاڈرو بِدیا اُسکا عالِم سانپ بچهو و غیرہ کی منترون کا حاکِم هوتا هَی اُنکی کاٹی کی چڑهی هُوئی لہر چاهی تو اُتار لی اَور اُنری کو چڑهاوی سِوای اِسکی منتر کی زور سی جِسکو اُن مین سی چاهی حاضِر کری بلکِہ حسب نسب بهی هر ایک سانپ کا کہہ سُناوی ✿ دهنک بِدیا آگاہ اُسکا کرتب تیر اندازِی کا جَیسا چاهئی جانتا هَی اَور کامِل اُس فن کا قُوّتِ طبیعت سی وقت پر ایک تِسر سی کِتنی هِین تیر نِکالکر دُشمن کی سِینی کو چهانتا هَی ✿ رتن پرچها اِس هُنر کا جاننی والا لعل موتی هِیرا پنّا پرکهہ لیتا هَی بلکِہ هر ایک جَوَاهِر کا عَیب هُنر بتا دیتا هَی کوئی سنگریزہ نہین کِہ اُس کی خلقیت و پیدائِش کا حال اُس پر ظاهِر نہین اَور کوئی نگینہ نہین کِہ اُسکی ماهیت سی وُہ ماهِر نہین ✿ باستک بِدیا یعنی مِعماری اُسکی مستاقی سی قِسم قِسم کی عِمارتین

طرح طرح کی پھلواریاں حوض نہرین بآبِ شایستہ بنا سکتا هي اور هر ایک مکانِ خاص کي خواصِ مُعصل بنا سکتا هي ‡ رسایَن بِدیا یہہ عِلم اگر سیکھی تو سونا رُوپا تانبا پارہ و غیرہ بخوبی مار لیوی بلکہ راکھہ سي رُوپا سونا بناکر دکھا دیوي اِسی صنعت کو مُہوسي کیمیاگري کہتی هین ‡ اندرجال ایک عِلم هی عالم اِسکا انواع و اقسام کي طِلسم بناتا هي اور عملِ تسخیر کی باعث سي ایک عالم کي دِلون کو لُبھاتا هي جب چاهي جان کو اپنی تن سی نکالي اور دوسري کی بدن مین ڈالي سِواے اِسکي اَیسی اَیسی اچرج اچنبھی دکھاے کہ ساري خِلقت بھچک رہ جاي ‡ گاندھرب بِدیا یعنی عِلمِ مُوسقِی اُسکي عالم پر چھہ راگ تیس راگنی کی ماهیت تین گرام کي حقیقت سات سُرکي نِسبت کھل جاتي هي " نک دھرپد گیت سنگیت کي رِیت اُسي سی بن آتي هي " جس راگ کو چاهي تجھہ تجھہ سي گاي " اور جس سار پر اِرادہ کري بخوبي بجاے " ناچنا تو اَیسي گُنی کي آگي بات هي " کیونکہ لَي تال کي ميت کھیت اُسکی هاتھہ هي ‡ نت بِدیا اُسکي دریافت کا فائدہ باري گِیی چالاک دستي بتّي باري و غیرہ هي اِس فن کي مشتاق اَیسی اَیسی کرتب کسب دکھاتي هین خصوصاً رنڈیان اُنکي بلاي بي درمان جوان کو بوڑھا کرین اور بوڑھي کو جوان بانس پر گود مین لڑکا لیی چڑھ جائین رسّی پر

دَوڑتِی چلِی آئِین هونٹهون کِي سهارِي سي موتی پِروئِین نڑي نڑی نٹکهٹون کي
گمان ایک آن مین کهوبن عرص اُنکِي چالاکِیان بی باکِیان دهیان مین بهین آیِن
پهر زبان کیونکر کهی اَور قلم کِس طرح لِکهِي بعضِي تو اُن مین نشان کهلاتی هَین
اَور بعضِي نهان مِتیان ۞ رِسِک بِدیا ایک عِلم هَی اُسکِي جانسِي سي قِسم قِسم
کِي مردون کي احوال اَور طرح بطرح کِي رنڈیون کي اطوار دریافت هو جاتی
هَین اَور اُن کی عِشق و مُحبت کی رَوِیّی طرِیقِي بخوبِي سمجهه مین آتی هَین
۞ گج شاستر ماهِر اُسکا هاتهِي کِي نیکِی بدِي عُمر بلکِه هر ایک اُسکا عیب
وهُنر بخوبِي پهچانتا هَی سِوای اِس کي هر ایک بیمارِي کي عِلاج کا سلِیقه اَور
اُسکِی تندرستِي کي حِفظ کا طرِیقه جِس طرح سي کِه چاهِئی جانتا هَي ۞ سالوتر
بِدیا اُسکِي دانِست کا نتِیجه یِه هَی کِه گهوڑي کي عَیب هُنر رنگ ڈهنگ و
عمره بي تأمُّل پهچان لي بلکِه جو عَیب بچهیرا آیَنده نِکالیگا اُسکو بهی آلحال
بتلا دی اَور اُسکِي هر ایک بیمارِي کِی دَوَا مُوافِق قاعدی کی کری اَصل هَي
کِه اِس بات مین نچوکي

چند سطرین سِرت مین هِندُوستان کي فقیرون کِي اَور بیَان مین اُن کِي گرُوهون کي

پہلِي گرُوه سنّیاسِیون کِي طرِیقه اُنکا خواهِشِ نفسانِي و لذّتِ جِسمانِي کا چهوڑنا اَور رِیاضتِ شاقّه مین تکلِیف ما لا یُطاق سي مُنهه موڑنا بدن کو بهان تلک مِٹّي لگائي رکّهتي هَین کِه تہس حم جاتِین هَین اَور بالون کو اِسقدر اُلجهائي رکّهتي هَین کِه لٹین بندهه جاتِین هَین دِن رات دهیانِ معبُود سي لگائي اَور اُس کِي بندگِي مین سِر جهکائي رهتي هَین نه کِسِي سي علاقه نه کِسِي چِیز کِي تمنّا سِر سی پاؤن تلک ننگي بهبهُوت سراسر ملي ننگ و ناموس کو تجي راهِ مولا مین کیا کیا صُعُوبتین سهتي هَین اگرچِه ظاهِر اُنکا خراب حال هَی لیکِن باطِن داتا کي فیض سي مالامال هرچند اُنهون ني بِنای جِسمانِي برباد کِي پر عِمارتِ رُوحانِي آباد کِي ایک فِرقه اُن مین سي چُپ سادهي اپني نفس سي مُباحثي مُباطري کر رها هَي کِسِي ني اپني تن بدن سي دست بردار هو آسمان کِي طرف هاتهه بُلند کر دامن مطلُوب کا پکڑا هَي کوئِي درخت مین اُلٹا لٹک کر نفسِ امّاره کو بپتا کِي آگ مین جلاتا هَي بعضا اپني عِبادت کي مقام مین صُبح و شام رام سي لَو لگائي کهڑا هَي کوئِي اِس جهان کِي دِید چهوڑ سُورج سی ٹکٹکِي باندهه اُس عالم کو دِیدهٔ دِل سي دیکهه رها هَي عرض یي لوگ

اَوْقات اپْني جب تب هِي مىن گُذارْتي هَين اَور هر آن مىن اپْني نفْس كو مارْتي هَىن اِنْكي عِبادتون كي چلن كتّهِن هَين دُوسْري كِي كىا طاقت كه اُنْكو ادا كر سكي بلْكه اُن پر دهيان بهِي دهر سكي مثلِ مشْهُور هَي جا كا كام ںا هِي كو چهاجي اگر اِس گُروه كِي هر ايكْ قَوم كا ناٗون اَور راه و رسْم كا بىَان عِبادتون كا تمام عُنْوان لِكّهني مىن آىا تو قِصه بهُت بڑّه جاتا ❁ دُوسْرِي جوگيون كِي بي بهِي اپْني خُدا كِي ياد دِن رات كِىا كرْتي هَين اَور حبْسِ دم كِي كثْرت سي سَيكْڑون برس جِىا كرْتي هَىن ىا وُجُودِ بارِ رِياست اِنْكا جامهٗ خاكِي اَيسا هلْكا هَي كِه هَوَا مىن اُڑْتي هَىن اَور پانِي پر پهِرْتي هَىن عمل كي زور سي جب چاهين اپْني رُوح كو نِكالين اَور دُوسْري كي جِسْم مىن ڈالىن جِسْكي شكْل چاهىن بن جاٗين غَىب كِي خبرىن كهىں سُىاٗين راكّهه سي ںانْبي كو سونا كر دين جادُو كي زور سي ايكْ عالم كو موه لين بِىرون سي اِن كو صُحْبت بىتالون پر اِنْكِي حُكُومت مرْتي هُوٗي آرارِي بات مين چنْگي كرين پراٗى من كِي تُرت تُوجْهه لىں بي پرْواٗي نا آشْناٗي اِنْكِي رِيت سچ هَي كِه جوگِي كِس كي مِىت هرْچنْد كِه منْتر جنْتر مُهُوسِي كِىمِىا گري مىن سنّاسِيون كو بهِي سكت هَي پر جوگِيون كِي اِن كامون مين شُهْرت بهُت هَي ❁ تِىسْرِي بَيراگِيون كِي سچ مُچ يِهه تو بَيراگ مين بهرى اَور جوگ مين كهري هَىن اوْقات اِنْكِي بڑي مري سي كٹْتِي هَي دِن رات

اپنی اپنی طور کی نپشا مین لگی رہتی ہین اور رام کی نسہہ مین پگی خلقت سی وارستہ خالق کی آگی دست بستہ ہر ایک اپنی اپنی مرشدون کی راہ پر چلتا ہی اُسکی پگ ڈنڈی سی باہر نہین نکلنا اکثر اہلِ مذاق اُن مین اُستتسن اپنی خدا کی وحدت و معروف مین سا بسا صبح و شام گاتی ہین اور رنگ برنگ کی سار بجاتی ہین اُن کی عقیدی مین خاص عبادت معبود کی اور راہ کشود کی یہی ہی کتنی حالتِ وجد مین آکر بی ساختہ ناچنی لگتی ہین بلکہ چرخ مارتی پھرتی ہین اُنکی نزدیک خلاصہ عبادت کا اور طریقہ ہدایت کا یہی ہی یہان تک کہ اس کیفیت مین جس نی ایک قدم بھی دھرا اپنی اعتقاد مین ایک درجہ منزلِ مقصود کا طی کیا بعضی اُسکا نام زبان ہی سی تسرنی ہین اور اُسکی یاد کی سمرنین پھیرتی ہین کتنی مراقبہ کی خاص خاص صورتونکا دھیان باندھی بیٹھی ہین بہتیری بیدانت شاستر کی مطالعی مین لگی ہین کہ واحدِ مطلق کی وحدت کی اسرار و معرفت کی آثار دریافت کرکی اپنی خانۂ دل کو پُر نور کرین اور اُسکی تاریکیان دور کرین اِن مین بھی بہت سی فرقی ہین ہر ایک اپنی اپنی پیشوا کی نام سی پکارا جاتا ہی ٭ جوبھی نانک پنتھیون کی اُداسی بھی یہی ہی کہلاتی ہین سرگروہ اِنکا بابا نانک یی بھی اپنی پیشواؤن کی اِرشاد کی موجب خدا

کِی حمْد و ثنا مین رَہْتي هَین پر اِنْکي عِبادت کا خُلاصہ یہہ هَی کِہ مُرْشِدوں کی ساٸی هُوٸي دوهْری چهنْد کبِت گا گا کر سُنّي والون کو محْظُوط کریں اَور کِسی چِبر پر دهیان نہ دهریں ۞ پانْچوِیں جتیوں سوڑون کِي یی بِهي کڑِي کڑِي رِیاضتیں بڑِي بڑِي محْنتیں کرتی هَین چالِیس چالِیس دِن برتِي رَہْتی هَین بهوکْهہ پیاس کي دُکْهہ مُدّتوں سہتی هَین اپْنِي جِسم کو بَخُوبِي نہیں پالْتي کهایي پِیي کا نام بِهِي اکْثر زباں سي نہیں نِکالْتي برْسات بهر چلْتی پهِرْتي نہیں بلْکِہ پاٸوں بهِی نہیں پسارْتی کِہ مبادا کِسي کِیڑِي مکوڑی کو صدْمہ پَہُنْچي اُنْکی بڑِی تپسّیا جانداروں کِي رکْهِا هَی اِسِي واسْطی آگ نہیں حلاتی کهانا نہیں پکاتی عِمارت کا بنانا چِراغ کاجلانا کُوٸوں کا کهُدانا بلْکِہ اُن سي پانِی بهِي نِکالْنا بُرا جانْتي هَین کِہ شایَد کِسِي جانْوَر کِي اذِیّت کا سبب هو علاوہ اِنْکی برْکارِیان سنْر مِنْوی مُطْلق نہیں کهاتی کِیونْکِہ اُنْکي برْدِیک اَیسِي چِبریں جانْدارون کِي مانْند هوتِي هَین اگر بہُت بهوکْهي پیاسی هوتی هَین تو مُوافِق حاجت کي اپْنِي مُرِیدوں کي گهروں سي مانْگ تانْگ کر کها پِی لیتي هَین اَور کپْڑا لتّا بهِي ضرُورِی هِی اپْنِي پاس رکْهْتي هَین خالِقِ حقِیقِي کي قاٸِل نہیں کِیونْکِہ اُنْکي مُرْشِدوں کا فرْمُودہ یِہہ هَی کِہ جَیسي گهاس آپ سي آپ اُگْتِي هَي اَور بوٹي والا اُسْکا کوٸِي نہیں وَیسي هِی اِنْسان و حَیْوانات وغیرہ کِي پَیداٸِش بهِی بلْکِہ

قدیم سي بُونہیں چلِي آئی هَی اَور عذابِ آخِرت کو بِهِي نہیں مانْتي کہتی هَیں کِه اِنْسان کا جِسْم مجْمُوعه چار عُنْصُر کا هَي جب وُہ پاش پاش هُوا هر عُنْصُر اپْنِی اصْل سي مِل جائیگا پِهر عذاب کِس پر اَور کِسْکِي واسْطی چُنانْچِه اِسِي باعِث آگ پانِي مُرْدون کو دیتا جِس طرح کِه سب هِنْدُوؤں کي مذْهب مِیں رَوَا هَی اُنْکي بڑدِیک بیجا کہتي هَیں اگر بُجْهي چِراغ میں تیل ڈالا گیا فایِدہ لُطْف بِهہ هَي کِه مُنْہہ سِر کي بالون کو قَیْنچِي یا اُسْتُرہ غَیر کي هاتْہہ سي لگوانا بِدْعت جانْتي هَیں اَور اپْنی هاتْہہ سي اُکھاڑنا عِبادت خاصّ رِیاضت اُنْکی دَنْتون نکرنا مُنْہہ نه دھونا نا پاک رَهْنا نه نہانا اگر گُوہ مُوت سی هاتْہہ بهر جائی نه دھوئیں ناپاک نجاسن اِسِی لِئي تمام هُنُود کِه صانِع مُطْلَق کو بر حق اَور ثَوَاب عذاب عاقِبت کا بیشکّ جانْتي هَیں اِس فِرْقِي سی بیزار هَیں اَور اِن سي هم صُحْبت هونا بلْکِه بولْنا بِهِی رَوَا نہیں رکھْتي اَور یُون کہْتی هَیں اگر ایک طرف سي مسْت هاتِهِي مرکْهنا زنْجِیر تُڑائي هُوئی آتا هو اَور ایک طرف سي سوڑا هاتِهِی کِي طرف جائِیي اَور اُسْکِي طرف مُنْہہ بِهِی نکیجِئي ٭ برهْمن بِهِي مذْهبِ قدِیم کو جو بید کي مُوَافِق شُرُوعِ آفرِینش سي رائِج هُوا هَي مُسَلَّم جانْتي هَیں اَور اُس طرِیق کو کِه کِسِي فِرْقِي نی آپْہِي آپ هِدایَت کي لِئي اِخْتِراع کِیا هَي نہیں مانْتي سِوای اِسْکی کِسِي مُخالِف مشْرب

کو اپنی مذہب مین بہن لاتی ہرچند وہ منت کری اور جو کوئی اُنکی
طریق سی برگشتہ ہوکر دوسرا مذہب اختیار کري پھر اگر اُنکي دین کا طالب
ہو اُسکو بھی اپنی دھرم مین بہن ملاتی اگرچہ بہتری سماجت کري اور اُس
مذہب مین چار آسرم یعنی چار آئین ہین ٭ پہلا برمہچرج وہ عبارت
اِس سی ہَي کِہ بیاہ نکري اور علم ظاہری باطني کی تحصیل و تکمیل مین
لگی ٭ دوسرا گرھست یعني شادی کرکي خانداري کی کاموں مین مشغول
ہووی ٭ تیسرا بان پرست اور وہ یہہ ہَي کِہ جب ادھیڑ ہو اور بیتا صاحب
اولاد تب گھربار چھوڑ کر جورو سمیت جنگل مین جاوي تپشا مین دھیان
لگاوي اور پھلوں کی سِوای کُچھ نکھاوي ٭ چوتھا سنیاس یعني سب علاقوں
سی بالکل ہاتھ اُٹھا کر سخت سخت ریاضتین مُشکِل مُشکِل عبادتین بجا لاوی
٭ اور چار برن یعني چار فرقی ہین ٭ پہلا برہمن کا آئین اُس کا بید خوانی اور علوم
حقیقي مین اوقات بسر لیجانی ٭ دوسرا چھتري کا کام اُس کا حکومت عدالت
سپہ گری ٭ تیسرا بیس کا چلن اُسکا سوداگري سود بٹہ لینا دینا سِوای اِنکی
اور بھی کسب کرتب کرني ٭ چوتھا سودر کا اُس کا شیوہ سیوا کرنی اِن تینوں
فرقوں کي ٭ القصہ ہندوستانی کیا ہندو کیا مسلمان اکثر خوش پوشاک خوش
خوراک ہنس مکھ نیک سیرت ملنسار وفادار چلن کي اچھي آشنائي کی پکی

بات کی سچّي خلیق شفیق رحم دِل قابل قایم مزاج صاحبِ اِنصاف سیر چشم آشنا دُرُست عالی ہِمّت صاحبِ دیانت ہوتی ہَیں چُنانچِہ مہاجن اَیسی امین اگر کوئی شخص ہزاروں رُپیے اپنی مخفی کِسی صرّاف کی پاس بطریقِ امانت بِدُونِ شہادت رکّھوائي پھِر جِسوقت مانگي وُہ بي عُذر بِلا تَوَقُّف اُسي وقت حَوَالي کری اَور جو کوئی خوفِ راہ کي سبب یا کِسي اَور باعِث اِس قرار پر اپنی رُپَی اُس کو سونپي کِہ مَیں فلاني شہر میں لُونگا یا میری عِیال وہاں ہَیں اُن کو پہُنچیں تب بھِي وُہ ایک قلیل نفعي پر اُن کو لیکر ایک کاغذ کي ٹُکڑی پر ہِندی خطّ سی بِدُونِ لِفافہ و مُہر اپنی اُس گُماشتي کي نام پر جِس کِي دُوکان اُس مُلک میں ہَی کُچّھ لِکّھ دیتا ہَي جب وُہ شخص اُس پاس پہُنْچتا ہَي وُہ خُوش مُعاملہ مُوَافِق اُس کی لِکّھي کي بِلا حُجّت رُپَی اُس کي ہاتھ دیتا ہَي تا وُہ جاني کِہ راست بازوں کی لین دین کا چلن کِسقدر راستي دُرُستي کي ساتھ ہَي اِسطرح کي نِوِشتي کو درسِي ہُنڈی کہتی ہَیں اَور اُسکی نفعي کو ہُنڈاوَن اَور اگر وُہ شخص کِسي کي نام پر بھِجوائي تو اُس پُرزی کو معہ اُسکی خطّ وُہ صرّاف اپنی گُماشتي کي پاس پہُنچوا دیتا ہَی اَور اُسکی رسید اُسکو منگوا دیتا ہَي ہرچند راہ کِتني ہِي دُور ہو اِس طرح کي نِوِشتي کو فقط ہُنڈِی کہتي ہَیں عجیب تر اِس سی یِہ ہَی اگر

درسنی هُنڈي والا سِواے مکانِ معہُود کِسِي اَور شہر مىں اُس کاغد کی ٹکڑی کو کِسِي صرّاف کي ہاتّھ بیچْي تو وونہِبں لی لیوي اَور رُپی اُسکي حَوالي کر دي اِس سی بِہي ایک اچنّھي کِی بات ہَي اگر کوئِي سَوداگر راہ کی ڈر سی اپنا مال متاع مہاجنوں کی حَوَالي کري تو بي سک طِینت اپنِي اُجْرت لیکر اِس کو جہاں مالِک کہي حِفْظ و اماں سئ بَجِنْس پہُنچْوا دیْوین اَور نُقْصان اپنی ذِمّي لیْوین اِسِی مُعاملي کا ناٗون بِیمان ہَي (بَیت) جِنْسي ہَین باشنْدہٗ ہنْدُوستاں " قابِل و دانا و رسا رُتْبہ داں " جو کہین مُنْہ سي وُہ برغبت کرین " داد و سِتد مىں نہ تفاوُت کرین " حِلْم و حَیَا شرْم و وفا اُن مىں ہَي " لُطْف و کرم جُود و عطا اُن مین ہَي " عالمِ اُلْفت مىں یِہہ ہَی اُنکا چال " جاں تلک دیتي ہَىں کیا چِیز مال " بس یِہِي رکْھتي ہَىں صِفاتِ بشر " ایک مىں مَوْجُود ہَىں جگ کي ہُنر "

چنْد سطْرىں سِپاہ کِی کَیفِیّت مىں

اَور سِپاہ اِس دِیار کِي بیشْتر وفادار جان نِثار نمک حلال خاوِنْد کي کام پر جان سي دَرگُذري رفاقت نچْھوڑتي مر مِٹتي پِیٹْھ ندي بیشْتر یہاں کی منْچلوں

جانسارونکا قاعدہ یہہ ھَی جب نسر گولی و عسرہ سی نوبت گذر جاتی ھَی اَور
مُنھہ پھیرنی کی ساعت آتی ھَي تب گھوڑی چھوڑ دیتي ھَین اَور تلوارین
سونت کر اُتاری ھو جاتی ھَین اِس واسطی کِہ اگر طرفین سی ایک دُوسری
پر غالب آئي تو اُس وقت ایسا نہو کِہ کُچھہ اَور مت پھر جائی اور یہہ
جی مین سمائی کِہ سوار تو ھِین ھَین آؤ اب گھوڑوں کو بھگائیں اَور جانیں
سلامت لیجائیں کیونکِہ جان عجب چیز ھَی اَور نہایت عزیز مثلِ مشہور
ھَی جی سریکھا پاھُنا مِلی نہ دُوجي بار اِس سی پہلی ھِی پائی گریز کو
کاٹ ڈالتي تا کھیت ھاتھہ سي نہ چھُٹي گو سِر کٹي نو کٹي (ابیات) بہادُر جو
نامی ھَین وقتِ ستیز" بدن مین نہین رکھّتی پائی گریز" قدم اُنکی
ھرگز نہ پیچھي پڑین" بہم کٹ مرین آخر ایسی لڑین" پڑي اُن مین
چل کب وُہ یہہ ھَین اچل" نہ ھرگز ٹلین گو زمین جائی ٹل" اَور بعضي
زمیندار بھی یہان کی جو کِسِی سبب حاکِم سي پھر جاتي ھَین تو لڑائی کي
وقت کِتنی بھائي بند اپنی مُعتمد عورات پر تعیّن کرتی ھَین جس وقت اُنھوں
نی دیکھا کِہ حاکِمِ غالب آیا اَور اِنھوں نی زِندگانی سي ھاتھہ اُٹھایا اُس وقت
وی ماري غیرت کي سنگدِلی اِختیار کرکي یک لخت عورتوں کو قتل کر
ڈالتي ھَین پھِر آپ بھِي ماري جاتي ھَین اِسي فعل کا نام جوھر ھَي پر یہہ

حرکت کُچھ زمینداروں مین سي خُصُوصِیَت نہین رکھتي بلکہ بعضي بُجا غیرت مند بھي جس وقت دیکھتي هَین کہ آبرُو مین بٹا لگتا هَي تو بادشاهون سي بگڑ بیٹھتي هین جان سي گُذر جاتي هَین پر آن بان سي هاتھہ نہین اُٹھاتي چُنانچِہ راقِم نے اپني والدِ مرحُوم سي یہہ نقل سُني هَي کہ محمّد شاہ فِردَوس آرام گاہ کي عہد مین پیش از بادشاهي هماري دِلّي مُشفِقون مین حسن ذکي خان نام ایک سیّد بہرایچ کي رهني والي نوّاب عُمدَةُ المُلک امیرخان بہادُر مرحُوم کي رفیق تھي نہایت بامُرُوّت صاحب ہمّت آشنا پرست درماهہ اُنکا تین سَو رُپیَي تھا لیکن بیس دن سي زیادہ وفا نکرتا اِس واسطي کہ اُنکي گھر مین بیشتر دوستون کا مجمع رهتا تھا جِسکي جو چیز چاهي وہین مَوجُود هُوئي عرض میرِ مَوصُوف کي یہان هر مہینے دس دن عُسرت رهتي تھي اَور بیس دن فراغت اپني ذات کا خرچ یہہ تھا کہ کھانا تو دو چار آشناؤن کي ساتھہ پہننے کا ایک جوڑا سَواري کا ایک گھوڑا لیکن حدّ چالاک بیش قیمت زین لگام بھي نہایت پُر تکلُّف سُنہري هتھیار مُلازِم دو خِدمتگار دو چیلي ایک نفر اَور کارباري اُنہین مین سي ایک چیلا چُنانچِہ اُسکو همیشہ یہي تقیّد تھا کہ گھوڑي کي آگي گھاس اَور چُولھي مین دھُوني همیشہ رهي نا کوئي نجاني کہ حسن ذکي کي یہان فاقہ هَي اَلقصّہ

شاهجہان آباد میں ایک دِن کِسِی پٹھاں کي ھاتھ سي ایک گھسِیارا نا دانِسْتہ مارا گیا اُسْکي جو مفرّ کہیں نپایا اُس بُزُرگ کِي خِدْمت میں آیا اَور یوں اِظْہار کِیا کِہ جِس بسْتِي کي تم سیّد ہو میں وھیں کا پٹھان ہوں میری ھاتھ سي بي قصد ایک خُون ہو گیا ھي تُمھارِی اُمّید پر آیا ہوں اگر مُجْھي چھپاؤ اَور میرِي جان بچاؤ تو عَین جَوَان مرْدِي و مرْدانگِي ھَی اُس جَوَان مرْد نِي بي تأمّل کہا کِہ بِسْمِ ٱللّٰه نیتْھ تیرا گھر ھَی کُچْھ انْدیشہ نکر یِہہ خبر سُنْنِي ھِي جِتْنِي آشْنا کِہ پاسِ آشْنائِي اَور نشۂ مرْدُمِي رکّھتي تھي آ کر اُنْکي شرِیک ھُوئی غرض سَو سي کُچْھ زِیادہ بھلي آدْمِي مرْنی پر مُسْتعِدّ ہو نِکْھي کوتْوال کا ھِیاؤ نہ پڑ سکا کِہ اُدْھر کا اِرادہ کري کیُونْکِہ سرْگُداروں کا سامْنا اُس سي ھووي جو پہلي اپْنِي جان سي درگُذْري آخِر یِہہ ماجرا حُضُورِ اعْلیٰ میں مِن و عن عرْض ھُوا وونہیں عُمْدۃُ ٱلْمُلْک کو فرما بھیجا کِہ حسن ذکِي خان تُمْھارا رفِیق ھَی اُسي سمْجھاؤ کِہ اُس خُونِي سي دسْت برْدار ہو اَور بِلا مُہْلت بندگانِ حُضُور کي سِپُرد کري تا وُہ اپْنِي کِیئي کِي سزا پاوي اَور اَیسِي جُرْأت کوئِي اَور پھِر نکر بیٹھي نَوّابِ مرْحُوم نِي حُکْمِ حُضُور کی مُوافِق عمل کِیا پر اُس عزِیز نِي نمانا بلکِہ روزگار سي دسْت برْدار ھُوا تب نوّاب نی بادْشاہ سي عرْض کر بھیجا کِہ مِیر ذکِي نِي اپْنِي جان اَور روزگار سي ھاتْھ اُٹْھایا ہرچنْد

کہ اُسکي نافرمانی خانہ زاد کو بھي حد ناگوار ھَي ليکن اِس کا تدارک ھو نہيں سکتا ناچار ھَي آگي جو حُضُور کِی مرضي ليکن گستاخي مُعاف ھَی جس خُوں کی اِنتِقام کي باعِث ھزار خُون ھونوين اُسکا مُعاف ھِي کرنا بہتر ھَي کِہ شرِ قلِيل خَيرِ کثِير کي لِئی جائِز ھَی آخِر حُضُورِ اعلیٰ سي خُوں مُعاف ھُوا پر اُس مَردِ بي نوابِ مرحُوم کا پھِر روزگار کِيا اَور مِيان عاقِل کنل پوشون کي سردار کِي وساطت سي نَواب صمصامُ الدَّولہ خان دَوران بہادر کِي سرکار مين نوکر ھُوا پھِر اُنھِين کي ساتھ نادِر شاہ کِي لڑائِی مين کام آيا پر لاش اُس جَوانمَرد کِي عاقِل بيگ کِي لاش سي بِيس قدم آگي تھِي (بَيت) جو اُسني کِيا تھا وُہ مردون کا کام " رَھيگا قِيامت تلک اُس کا نام " نِباھی سُخن جاں جوکھوں اُٹھائي " رَھی بات باقِي جو سِر جائی جائی " نہ اب وي سِپاھِي نہ وي قدردان " رَھِي کہني سُنني کو ايک داستان "

عَورتون کي اَوصاف مين

عَورات اِس مُلک کِي يعني بعضي ھِندِيان جِنکو اپني خاوِندون سي اَيسي تعشُّق کِي حالت ھَی کِہ سوزِ فِراق کِي جلن سہہ ھِي نہِين سکتِين اَور اُن

سی جُدا یک دم رہ ہی. نہیں سکتیں وی بعد اُنکی مرنی کي لِباس دُلہنون کا
پہن بناؤ سِنگار کر بن ٹھن اَرگجا. سوندھا لگا اُس کي لاش کي ساتھ اگر موجود
ہو نہیں تو اُس کا کپڑا ہاتھ میں لي. آگ میں جل جاتي ہیں. اَور اپني
سونی سی بدن کو راکھ بناتی ہیں یا دُنیا میں نام اُن کا روشن رَہي. اَور عقبي
میں بہت سا سُکھ مِلی" (رُباعِي) بہشت نہ سِنِي سي دو پننگي کِتنِن" اُس
میں اَور اِس میں ہَي علاقہ بھي کہیں" وہ آگ میں جل مرتي ہَي مُردي
کي لِئي" یہ گرد بجھي شمع کي پھرناہ بھي. نہیں" اَور نعصان اُن میں
گو نہیں جلتیں. پر وفا و حیا کی باعث. اچھا پہنا. اچھا کھانا سِواي اِس کی
جو زیب و زینت کي چیزین ہیں بعد اپني خصم کي ترک کرتی ہیں رات
دن تپشا میں کاٹتي ہیں. اَور دُکھ بھرتي ہَین اگرچہ یَہ جواَسن کمُون نہون
بلکہ ایک رات کي ساتھي بھي اِسي طریق پر چلتي ہَي اَور تمام عُمر آگ
بغیر جلتي ہَي عرض دُوسرا گھر کرنا اُن کي مذہب میں عافیت کا گھر کھونا
اَور دُنیا میں ساري کُٹم کا ناؤن ڈُبونا ہَي اگرچہ مُسلمانون کي دِین میں
اِس کا کُچھ گناہ نہیں لیکن اکثر یہان کي باشندون کي خاندان میں بھي یہي
رسم جارِي ہَي خُصُوصًا قصبات میں تو یہان تلک ہَی. اگر فقط مَنگنِي ہُوئي
ہو اَور اُس کا منگیتر مر جائي تو اُس کو رنڈسالہ پہناکر سُسرال میں بھیج

دبتي هَين يا ـ مَيكي هِي مين رکھتي ـ هَين ـ حاصِل يِهہ ـ هَي ـ کِه وُه اپنِي زِندگانی
عِبادت و قُرآن ـ خوانِی مين ـ بطَورِ سوانون کي ـ بسر کرتِی هَي ـ جب تلک جِیتِی
هَي دُکھڑا ـ بھرتِي هَي هرچند کِه اُس کا ولِي ـ عالِم فاضِل ـ کيون نهو پر اِس
بات مين ـ جاهِل بن ـ جاتا هَي اَور شرع کي طرِيقِي سي ـ هاتھ اُٹھاتا هَي (بَيت)
ستِي ـ هوِي ـ مين بس ـ ايک نام هَيگا ؛ ولِي بِن آگ ـ جلنا کام هَيگا ” وُه
چھُٹ ـ جانِي هَي دُکھ ـ ايک آن بھرکر ؛ يِهہ اپنِي زِندگِي کاٹتِي هَي مرمر ” وُه
مر مِٹتِي ـ هَي يارو ـ ايکبارِي ؛ اِسي رَهتِي هَي دائِم دم شُمارِي ” کهان آنا
فنا تن ـ جلانا ” کهان دِن رات رہ رہ من جلانا ؛ غرض عَورت وُهِي هَي
خُوبصُورت ؛ جو پهنتِي هَي سدا ملبُوسِ عِصمت ؛ هَي عِصمت نيکبختِي
کي نِشانِي ؛ نهو تو خاک ـ هَي پھِر زِندگانِي ”

بَيان کَيفِيّتِ بِلادِ هِند کا

اَلقِصّه اِس مملکت کِي تعرِيف اَور يهان کي رهنِي والون کِي توصِيف جهان
تک کِيجِيي بجا هَي کيونکِه هر ايک چھوٹا بڑا آيا گيا دانا بِينا اِس سرزمِين
کو سراهتا هَي بلکِه اپنِي بُود و باش بھِي يِهين چاهتا هَي چُنانچِه اکثر بِلاد کي

باشندی آنکر بسی اَور اپنی وطنوں کو بھول گئی مِصر سی امِیر ہُوئی اَور مُحتاج سی غنِی (بَیت) لوگوں سی معمُور ہَی سارا جہان " لیک عجب مُلک ہَی ہِندُوستان " آیا سحر کو جو یہاں ایک مِصر " شام سی پہلی اُسی دیکھا امِیر " ہو گیا ایک آن میں پیادہ سَوَار " آیا تھا نا کام ہُوا کام گار " فِی الواقِع اَورنگ زیب کی وقت تلک بِلا شُبہہ یہی صُورت تھی اَور آبادِی کِی بِہایَت پر فرخ سِیَر کی عہد سی سلطنت میں بِگاڑ پڑا اَور مُحمّد شاہ بسبب عَیّاشِی کی سنبھال سکا ہرچند کِہ اُس کی وقت تلک بھی اُٹھتی بیٹھتی کا سا عالم رَہا پر احمد شاہ کی عصر میں تو نِبیڑا ہِی ہو گیا کِتنی امِیر ثِقہ خانہ نِشین ہُوئی اَور بعضی بجسبِ غیرت مند ماری اِفلاس کی دروازی بند کر کی مرگئی اکثر بتر بتر تِبن تیرہ ہو کر جہان تہان جا بسی خُوشا حال صُوبہ بنگ کی باشندوں کا کِہ صاحِبانِ عالیشان کِی یہان رِیاست ہُوئی اِسی سبب سی آج تلک یہہ گویا آباد ہَی و اِلّا ہر طرف داد و بیداد ہَی اَلعرض تمام ہِندُوستان صُوبہ بنگ و دکھن و قندھار سمیت بیس صُوبی ایک سَو بوِی سرکار چار ہزار دو محالّ کو شامِل ہَی اَور آمدنِی اُسکِی آٹھ ارب آٹھ کڑوڑ آٹھ لاکھ اسّی ہزار پانسو بیاسی دام ہَی

یہہ هَي تَرجُمه گیارهوِین فصل دُوسرِی کِتاب وِکراف وِکِمفِلْد کی قِصّی کا *

جب کِه مَین نی اِس طرح نصِیحت کِی اَور لوگ رُخصت هُوئي تب سدِی
خانی کي داروغه ني آن کي عرض کِي کِه غُلام اپني عُهدي کي اِتمام مین مَجبُور
هَی کیُونکِه مُجهکو اِسطرح حُکم هُوا هَي کِه آپ کي بیتي کو ایک تارِیک
کوٹھرِی مین قَید کرُون مگر مُجهسي یہہ خِدمت اَلبَتّه هو سکِگي کِه هر روز صُبح
کی وقت آپکي بیتی کو آپکي مُلاقات کي واسطي آني دُون عرض سدِي خاني
کي چَوکیدار کِی اِس تقرِیر سي مَین نِہایَت مَمنُون هُوا اَور بمقتضاي لا چارِي
اپني بیتي کو گلي لگاکر رُخصت کِیا اَور اُسکي کان مین سمجهایا کِه صبر سي
سارِي مُشکِلیں حل هوتِي هَین

بعد اِسکي مَین اپنی بِچهَونِي پر جا لیتا اَور میرا چهوتا بیتا میري پَتّي کي پاس
بَیٹھ کر سبق پڑهني لگا کِه اِتني مین مِہمان جنکینس نی آکي مُجهي خبر

* A free translation of the eleventh chapter of the second book of Goldsmith's Vicar of Wakefield (or the thirtieth chapter of the whole work) and, it will serve as a specimen of the manner in which English may be conveyed into so different a dialect as the Hindūstānī. The translation was made by Mīr Hasan Alī, whose residence in England had given him an opportunity of acquiring a considerable acquaintance with the language of the original.

دی کہ مین نی تمھارِي بیٹي کِی خبر کہ جو کھوئي گئي تھي سُنِي ھَي کہ لوگون
نی اُنکو ایک مرد آدمِي کي ساتھ دیکھا ھَی کہ راہ مین وي کُچھ ناشتا کر رھي
تھي اَور اُنکا اِس شہرکي آنی کا اِرادہ ھَي اُنہِي ھم اِس گُفتگُو مین تھی کہ
اِتنی مین خُوشی خُوشِي سي وَھان کي چَوکِیدار نی آنکی مُجھسی کہا کہ تُمھارِي
بیٹِي جو کھوئِي گئِي تھِي سو پھر مِلِي ھَي اِتنی مین مِیان مُوسیٰ نی دَوڑکر خبر
دِي کہ صوفِي خانم شَیخ برچِل کي ساتھ نیچي کی دالان مین آئی ھَي اَور
آپکِي مُلاقات کو آتِي ھَي

اِس عرصی مین دیکھتا کیا ھُون کہ میرِي جان صوفِی خانم ماري خُوشِي کی
دِیوانِي دَوڑکر میری گلي آن لگِي اَور اُسکِي مان بھی بی اِختیار خُوشِي سی
آنسو ڈبڈبا لائِي تب وُہ نازنین پُکارِی کہ باوا جان اِس جَوانِ بہادُر کي سبب
سی میرِي نجات ھُوئي اَور اِسکِي شُجاعت نی میرِي عِصمت اَور جان بچائِي
اَور شَیخ برچِل کو دیکھا تو وُہ بھِي نِہایَت خُوشحال نظر آئي بسبب اِسکِي کہ
اُسنی اَیسِي نازنِین کِي خِدمت ھو سکِي

تب مَین نی اُنکو دیکھکر کہا کہ شَیخ برچِل تُم اب ھمکو یہان اِس خرابِي سي
دیکھتي ھو اَور اب ھمارِي اِس حالت مین اَور اُسوقت مین کہ تُم ھمارِي گھر
مین آتي تھي بڑا فرق ھَي اَور بعد مُدّت کي ھمکو اپنِي غلطِي معلُوم ھُوئِي

اَور هماري بَہن کو جو شکّ تمہارِي طرف سی تہا وُہ بِالکُل اُٹہ گیا اَور هم نی جوتمہارِي قدرداني نکِي اُسی هم بہت پشیمان هَین اَور جو گستاخِي کہ تمہارِي خِدمت مین مُجھسي هُوئِي ماري خِجالت کي میرِي چار آنکھین تمسي نہین هو سکتِین مگر اب یہہ اُمید هَي کہ تُم مُجھکو مُعاف کروگي کیُونکہ مَین نی دہوکہا کہایا نہ سب اُس نالائِق کي کہ جِسنّي دوستِي کي پردی مین مُجھکو غارت کر دِیا

تب شیخ نرچِل بولي کہ تُمسي میرِي کُچہ تقصِیر نہین کِي سو مَین تُمکو کیا مُعاف کرون اَور مَین تم سي کبہِي ناخوش نہ تہا اَور وُہ جو قبل اِسِین آپ سي اَور مُجھ سي گُفتگُو هُوئِي تہِي میرا مقصُود اُسّي فقط مُغالطی کا اِظہار تہا مگر چُونکہ آپ نی قبُول نفرمایا تو مَین اُسّي لاچار هو رَها اَور سِواي افسوس کی مُجھکو کُچہ چارہ باقِي نہ رَها

تب مَین نی جَواب دِیا کہ جو کُچہ آپ نی فرمایا تہا سو بجا تہا کیُونکہ اب مُجھي اُسکا تجرِبہ حاصِل هُوا هَي مگر صوفِي جان اُس کا احوال تو کہو کہ کیُونکر تُم پر یہہ حادِثہ واقِع هُوا اَور وُہ کَون اَیسا قضاک تہا کہ تمکو لي بہاگا

تب وُہ بولِي کہ یارا جان جب مَین اَما جان کي ساتہ وُہ مین مُجھي جاتي

تہي کہ اِتنی مىں ایک شخص نے آنکي مُجھکو پکڑکر گاڑی مین ڈال دِیا اَور آپ بہي اُس مىں سَوار ہو لِیا اَور گاڑِی بان سي کہا کِہ جلد یہان سی گاڑِي دَوڑا اگرچِہ مَىں نی رستي مىں لوگوں کو دیکھکر فریاد کِي کِہ مُجھکو بچاؤ مگر میرِي فریاد کُچھ مُفید نہُوئِي اَور اُس فصّاک نی بہِي مُجھکو دِلاسا دینا شُرُوع کِیا اَور ڈرایا کِہ اگر تُو غُل مچاویگِي تو تُجھکو سزا دُونگا (یہ سُنکر مَىں چُپکِي ہو رَہِی) مگر مَین نی بہِي گاڑِی کي پردون مىں چھید کِیا اَور (اُسکِی راہ سي عالمِ اِنتِشار مىں رستي کِي سَر کرتِی ہُوئِي چلِي جاتِی تہِي کِہ اِتني مىں) کیا دیکھتِي ہُوں کِہ شَیخ برچِل جلدِي جلدِي قدم اُٹھائِي ہُوئِي لٹھ کاندھی پر دھری ہُوئِي کِہ جِس رفتار پر اکثر ہم ہنسْي مارا کرتی تہی چلی آتی ہىں (اُن کِی دیکھنی سي میرِي جان مین جان آگئِي) اَور جب یِي گاڑِي کي نزدِیک پہُنچِي تب مَىں اُنکا نام لیکر پُکارِي اَور اُنکِي حِمایَت درخواست کِي اِنہوں نِي جب میرا غُل سُنا تو گاڑِي بان سي پُکارکر کہا کِہ گاڑِي کھڑِی کر مگر اُسني کُچھ خَیال نکِیا اَور بلکِہ جلدِي ہانکنا شُرُوع کِیا تب مَىں اپنِي جِي مىں مایُوس ہُوئِي کِہ اب شَیخ برچِل مُجھ تک نہ پہُنچینگِي کِہ اِتنِي مىں کیا دیکھتِي ہُوں کِہ شَیخ جِی دَوڑي آتی ہَىں اَور پاس پہُنچتِي ہِي گاڑِي بان کو اَیسا ایک لٹھ مارا کِہ زمِین پر فرش ہو گیا جب گاڑِي وان گرپڑا تب گھوڑی

بھي خود بخود کھڑي ھو گئي اور اُس قصاک نی نکال کر تلوار کھینچی اور شیخ جي سي کہني لگا کہ یہاں سي جانا رہ مگر شیخ جی نی ایک ایسا لٹھہ مارا کہ اُسکي تلوار دو ٹکڑی ھو گئي سب تو وہ بھگوڑا بھاگا اور شیخ جي نی ایک گولي کی ٹپي تک اُسکا پیچھا کیا مگر وہ اِنکی ھاتھ سي بچ نکلا اِس عرصي مین مین بھي گاڑي سي کود پڑي تا کہ اپنی حمایتي کي کچھہ مدد کرون اِتني مین بی بھی میري پاس جلد پھری اور گاڑي وان جب ھوش مین آیا تو اُٹھي وھان سی بھاگنی کا قصد کیا مگر شیخ جی ني اُسي کہا کہ تیرا بچاؤ اِسي مین ھی کہ گاڑي کو شہر کي طرف پھیر لی چل گاڑي بان نی بھی سوچا کہ سِوائی اِسکي مُجھي بھي کوئي اور چارہ نہین ھَي سو گاڑي کو شہر کي طرف ھانک لی چلا اور رستي مین گاڑي ھانکتا جاتا تھا اور کراھتا جاتا تھا اِس سي معلوم ھوتا ھَي کہ اُسکي بدن مین بڑي چوٹ آئي بھی اور مین نی دیکھا کہ آخر الامر شیخ برچل کو بھي اُس پر رحم آیا کہ جب ھم سرائي مین پہنچي اور کچھہ ناشتي کي واسطی اُتري تو اُنھون نی میري عرض سُنکر اُس گاڑیبان کو وھان چھوڑا اور دوسرا گاڑیوان وھان سي پیدا کرکي اِدھر روانہ ھوئي

جب مین نی اُسکي زباني یہہ ماجرا سُنا تو مین نی بي اِختیار ھو [illegible] گلی لگا لیا اور شیخ صاحب کا نہایت ممنون ھوا اور [illegible] اگرچہ اِس قدر

خاب مین میرا کُچھ دست رس بہت چلتا مگر دل سی مُجھکو خوشی حاصل ہُوئی ہَی شَیخ صاحب آپنی میری بیتی کی جان اَور عِزّت بچائی ہَی اَور* اگر اب یہہ تُمھاری لائِق ہَی تو تُم اِسکو قبول کرو اَور اگر تُمکو گوارہ ہو کِہ مُجھ سی تباہ حال کی گھر مین شادی کرو تو یہہ تُمھاری ہَی اَور اب اِس میری بیتی سی اِقرار شادی کا لیجیئی جَیسا کِہ آپ پہلی اِسکا دِل لی چُکی ہَین مگر ایک حرف یہہ ہَی کِہ آپ اپنی جی مین یہہ نہ سمجھیگا کِہ مَین نی آپکو کُچھ بہت دِیا ہَی اگرچہ اِس نازنین کا حُسن و جمال مشہُور ہَی مگر سِوائی اُسکی اِسکا ہُنر اَور کمال آپ کی واسطی بڑی دَولت ہَی

تب شَیخ برچِل بولی کِہ آپ کو میری ناداری کا احوال خُوب معلُوم ہَی کِہ مُجھ مین اِسقدر مقدُور بہت ہَی کِہ اِس نازنین کی خدمت جِسطرح سی کِہ چاہیئی ہَی مُجھ سی ہو سکی

مَین نی جَواب دِیا کِہ اگر تُمھارا فقر اَور اِحتیاج اِس امر سی مانِع ہَی تو خبر

---

* چُونکِہ شَیخ برچِل مُدت سی اُس لڑکی پر عاشِق تھی اِس سبب سی لڑکی کی باپ نی شَیخ صاحِب کی مُحبت اَور خِدمت گُذاری دیکھکر چاہا اَور راضی ہُوا کِہ شَیخ جی اِس لڑکی سی شادی کرین

مقام صبر کا هَي مگر میري نزدیک اِس لڑکي کی خاوِند هونی کي قابِل سِوائی تُمهاری دُوسرا شخص نہیں هَي اَور اگر میری پاس لاکهون کِي دَولت هُوئِي کِه اِس کي دَهسر مین دُون اَور لاکهون آدمِي هووین کِه اِس کي بیاه کي واسطي تجوِیز کرُوں تو اُن سبهون مین سي سِوائي تُمهاري اَور کِسِي شَخص کو نه اِختیار کرُونگا

جب شَیخ نرچِل بی مسرِي ربابِ یِهه سب سُنا تو چُپکي هو رَهي اَور کُچهه جَوَاب نہ دِیا اَور اُس خاموشِي سي معلُوم هُوا کِه شایَد اُنکو نہیں یہ بات پسَند نہ آئی سو اُنهون نے اِس بات کو ٹالکر مُجهسي کها کِه اگر آپکو منظُور هو تو کهانا مان نائِي کي یہاں سي آپکی ناشتی کي واسطي منگواُون مَین نے اِس بات کو قبُول کِیا تب اُنهوں نے حُکم کِیا کِه جو کُچهه اچّها کهانا شِیرمال اَور کباب کی قِسم سی تَیار هوئی لاوین اَور اُس کي ساتهه دو چار چِز پهلین چوکهِي شراب کی حاضِر کرین اَور مُسکُراکر کہنی لگي کِه اب هم بهِي اپنِي گانٹهه کهولینگی اَور دِل چلاکر اِس بندیخانی مین جشن کرینگی اَور اگرچِه بندیخانی مین اِس طرح کا اِتفاق هُوا هَی مگر اِیسي جشن کِي کبهِي خواهِش نہِي جَیسِي کِه اب مُجهه کو هَوَس هُوئِي هَي اِسي مین خِدمت گار دُوکان سي پهرا اَور اسباب کهانی کا چُنّي لگا اَور بندیخانی کا چَوکِي دار کِه جو اب نہایَت مُتَوَجِّه اَور سر

گرم خِدمت کا تھا اُسی بھی ھماری واسطے ایک میز عارِیَت لا حاضِر کی

جب خِدمتگار شراب اَور ظُروف کھانے کی میز پر چُن چُکا تب دو معقُول

مُشقاس مطعُومات بیس سی بھرے ھُوئین لا حاضِر کِین

مگر میری بیٹی کو اپنی بھاے کی حادِثے کی کُچھ خبر نہی اَور ھم سب کو

بھی منظُور نہ ھُوا کِہ اُس حادِثی کا اُسی ذِکر کرین تا کِہ شاید اُسکا دِل اِس

خُوشی مین بجُھ نجاے لیکِن مُجھکو اَیسی بیچینی تھی کِہ اپنی خُوشوقتی

ظاھِر کرنا ایک اَمرِ لغو تھا آخِر کو مُجھ سی رَھا گیا کِہ ھم سب مِلکی کھائین

پِئین اَور خُوشِیان کرین اَور وُہ بیچارہ قید مین گِرفتار رَھے لاچار مَین نی اُسکا

ذِکر چھیڑا اَور تمام قِصہ بیَان کِیا اَور درخواست کی کِہ کیا خُوب ھو کِہ اگر

اُسکو بھی اِجازت ھوئی کِہ وُہ بھی آنکی ھماری ساتھ شریک ھو جب کِہ

میری مِہمانون کو اِس احوال کی غم سی تخفیف ھُوئی تب مَین نی مِسان

جینکنس کی بھی درخواست کی کِہ کیا خُوب ھو کِہ وُہ بھی آنکی اِس دعوت

مین شرِیک ھوئین (جب میری عرض قبُول ھُوئی) اَور میری بیٹی کی آمدنی

سی بیڑیون کی جھنکار اُس کی بہن کی کان پڑی جلدی سفرار ھو اُٹھ کر دَوڑی

اَور اُس اثنا مین شَیخ ترچِل مُجھ سی پُوچھنی لگی کِہ کیا تُمھاری بیٹی کا

نام جارج ھَی تب مَین نی کہا کِہ ھان صاحِب تب شَیخ ترچِل یِہ سُنکر

چُپ هو رَهي جب میرا بیٹا اُس جگہہ میں کِہ هم بیٹھتي تھي داخِل هُوا

تو مَیں کیا دیکھتا هُوں کِہ وُہ شَیخ نرچل کي دیکھني سی حَیران هَي تب

مَیں ني پُکارکر کہا کِہ بیٹا اگرچِہ هماري بُري نصِیبون نی همکو نِہایَت زبردست

کِیا هَي لیکن خُدا نی هماری واسطي آخِرانِ مُصِیبتوں سی نجات بدِي هَي

دیکھ کِہ تیرِی بہن کو خُدا نی همسي پھر لا مِلایا اَور اِس جوَان نی اِس کو بچایا

هَي اَور اِنکي وَسِیلی سي همارِي بیٹي همکو پھر مِلِي هَي سو تُو بڑھکر اُنکی

هاتھ چُوم کیُونکِہ اِنکا هم پر بڑا حق هَی

با وُجُود اِسکی کِہ میری بیٹي ني یِہ سب سُنا مگر حَیرانِي سی مُؤدّب شَیخ

نرچِل کي سامني دُور کھڑا تھا تب اُسکي بہن بولِی کِہ بھیّا جان تُم میری

بچاني والی سی کیُون نہِیں جاکی مُصافحہ کرتی هو بہادُر همیشہ بہادُرون سي

مُحبّت کرتی هَین

با وُجُود اِس سب گُفت و شنُود کي میرا بیٹا حَیران سکتي کي عالم میں شَیخ

نرچِل کو دیکھتا تھا کِہ اِتنی میں هماری مِہمان نی دریافت کِیا کِہ اُنکا بھید

کھُل گیا اَور بڑي ایک جلال اَور غُرُور سی کِہ کبھِي هم نی اُس شخص میں یِہ

شان نہ دیکھِي تھِي میري بیٹی کو کہا کِہ پاس آوي (هرچند کِہ کِسِي بڑي

فلسَفِي نی یُون کہا هَي کِہ بي گُناہ کِي گرِفتارِي ایک بلا میں باعِث تعجُّب

اَور تَوَجُّہِ خاطِرِ خاصّ و عامّ کا ہوتِی ہَی مگر میری نزدِیک عجیب تر یہہ ہَی کِہ کوئِی اچّھا شخص آنکی اُس کو اُس بلا مین سی نجات دی) غرض کِہ شیخ صاحِب نی میری بیٹی کِی طرف نِگاہِ تُند سی دیکھہ کر کہا کِہ اَی بی وُقُوف یہہ تیرِی دُوسرِی بیوُقُوفِی ہَی اَبہِی کُچھہ اَور دیکھنی پائی بہی کِہ اپنی مین نِدیخانی کی چوکِی دارِی آنکی شیخ صاحِب سی عرض کِی کِہ کوئِی امیر زادہ باہر کھڑا ہَی کِہ ابہِی اپنی حِلوداروں سمیت اِس گانو مین داخِل ہُوا ہَی اَور اب آپ کِی مُلاقات کی واسطی یہاں آیا ہَی اَور آپ کِی خِدمت مین بندگِی عرض کرکی کہتا ہَی کِہ اگر آپ کو فُرصت ہو تو وُہ آپ کِی مُلاقات کا مُشتاق ہَی یہہ سُنکی شیخ برحِل نی کہا کِہ اچّھا اُنکو کہو کِہ توَقُّف کریں جب تک کِہ مُجھہ کو اُنکِی مُلاقات کی واسطی فُرصت ہو بعد اِسکی میری بیٹی کِی طرف مُتَوَجِّہ ہوکر کہنی لگی کِہ کیوں اب تُم نی پہر وُہِی کام کِیا کِہ جِسکی سبب سی مَیں تُم سی پہلی ناخُوش ہُوا تہا اَور اب اِسکِی تُم کو از راہِ عدالت سزا مِلا چاہتِی ہَی شاید کِہ تُمنی یہہ خَیال کِیا ہَی کِہ جب تُمنی اپنی جان کو ناچیز جانا تو تُمھاری واسطی دُرُست ہَی کِہ دُوسری کِی جان مارو مگر تُم ابہی یہہ نہیں سمجھی ہو کِہ کیا فرق ہَی اُس خانہ جنگ مین کِہ جو اپنی جان کِی بی قدری سی جان ہاری کرتا ہَی اَور کِسِی اَور

پیش آمد کرتی تھي اَور اِنکي خوبیوں سي مَین اَیسا محظوظ ہوا ہُوں کِه کِسی
مجلسِ بادشاہی مین بھي مَین نی یہه لذت کبھی نپائي بھي واہ واہ کیا بي
ساختگیاں آپس مین کرتی تھی جنکِه آگ تاپنی کو باہم ہوکرہم سب بیٹھی
تھي میری بھتیجی کو دریافت ہُوا کِه میرا یہان آنی کا قصد تھا اِس لِئی وُہ
یہاں آیا ھَي اَور یِہه بَہُت بي جا ھَی کِه تُمکو یا اُسکو بِدُون مُقابلی کی تقصیر
وار ٹھہرائي اَور اُسکا کُچھه مُصابَقه نہین کِه هر درد کِي ایک عِلاج بھي هَي اَور
مَین بِدُون خُود سِتائي کی یہه کہه سکتا ہُون کِه آج تک کِسي نی میرا نام
نہین سُنا هَي کِه ٹانہل خاں نی کبھي بی اِنصافی کی ہو
سُبحانَ اللّه اب ھمنی اُنکو پایا هَي آگی هم کیا دھوکھي مین تھي کِه اِنکو هم
سب غریب مونڈھو سمجھتي تھي با وُجُود اِسکي کِه یِہه خانِ مشہُور اَور معرُوف
هَین اَور اُنکي خُوبیاں اَور نیک ذاتی اَور نام تمام جهان پر روشن هَي اَور
تمام وَزِیر اَور بادشاہ اُنکي بات سُنتي هَین اَورسب لوگ اُنکي بات کي قائِل
هَین اَور یِہه وُہ شخص هَی جو اپني مُلک کِي بچھه کرتا هَي اَور اپني بادشاہ کو
دِل سي چاہتا هَي میري جورُو نی جو اب اُنکا نام سُنا تو اُسکي کان کھڑی
ہُوئي اَور اُسکو اپني قدِیم گُستاخیان یاد آئِین اَور ماري ڈر کي اُسکا رنگ زرد
ہو گیا اَور میرِي بیٹِي صوفِی جان کِه جِتني شَیخ برچِل کو اپنا عاشِق سمجھا تھا

جب اُن نے سُنا کہ یہی خان بزرگ ہیں تو اپنے جی میں یہہ سوچے کہ اِس شخص میں اور مجھہ میں بہت بڑا فرق ہے یہہ امیر ہے اور میں فقیر شاید یہہ مجھہ سے میل نکرے یہہ سوچکر آنکھوں میں آنسو بھر لائے

اور میری جورو غریبی سے پکار اُٹھی کہ خان صاحب مجھے یہہ ڈر ہے کہ آپ میری تقصیر نہ معاف کرینگے پچھلی دفعہ کہ آپ ہمارے گھر میں آئے تھے اور ہمکو اپنی ملاقات سے سرفراز کیا تھا اور اُسوقت جو مجھہ سے گستاخیاں ہوئیں اور میں نے آپ پر رمزیں چھانٹیں تھیں شاید کہ اب اُن تقصیروں کو نہ بخشینگے

تب خان صاحب نے مسکراکر جواب دیا کہ اَے بیبی صاحب یہہ کون سی بات ہے اگر تمنے رمزیں چھانٹیں نہیں تو میں نے بھی تمکو اُنکا جواب دیا تھا اور اُسوقت جو وہاں تھے اُن سے پوچھو کہ میرے جواب بھی ایسے لطیف تھے جیسے کہ تمہارے کہانے سچ یہہ ہے کہ اِسوقت میں کسی سے خفا نہیں ہوں مگر اُس ملعون سے کہ جو اِس مارنین کو لے بھاگا تھا مجھے اُسوقت اِتنی فرصت نہوئی کہ اُسکی صورت کو میں خیال کرتا تا کہ اُسکی نقشے کا بیان اخبار کے کاغذ میں چھپواتا کہ اِس باعث سے اُسے کوئی نکوئی پکڑ لاتا صوفی خان اگر تم اُسکو دیکھو تو پھر پہچان سکتے ہو

خان صاحب مَین کُچھ نہین کہہ سکتی ہُون مگر کیا خُوب اب مُجھکو یاد آیا
هَی کِه اُسکی بھَون پر ایک نِشان تھا اِس عرصی مین مِسان جِنکِنس بول
اُٹھی کِه بیگم صاحب بی ادبی مُعاف ہو دوسرا سُوال یہہ هَی کِه آیا اُس
شخص کی سِر کی بال سُرخ رنگ تھی تب صوبہ خانم نی جَواب دِیا کِه هاں
سُرخ تھی اِس بعد اِسکی مِسان جِنکِنس تانہِل خاں کِی طرف مُخاطِب ہوکر
کہنی لگی کِه آپنی اُنکی نوکریون کی طرف بھی لِحاظ کیا تھا کِه وی بہُت
لمبی تھین تب خان صاحب نی جَواب دِیا کِه مَین اُنکی لمبان کا تو کُچھ ذِکر
نہین کر سکتا هُون مگر اُنکی چالاکی مُجھ پر ثابِت هُوئی هَی کیونکِه وُہ مُجھ
سی بھاگ نِکلا هرچند کِه میری ذِهن مین یہہ هَی کِه اَیسی بہُت کم لوگ
هوئینگی کِه مُجھ کو دَوڑنی مین مات کرسکین تب مِسان جِنکِنس بولی کِه
مَین اُس شخص کو جانتا هُون سچ هَی کِه اُسکی برابر کوئی اَور دَوڑنی والا نہین
هَی اُسنی نُوکاسل کی پیوبر کو مات کِیا هَی اَور اُسکا نام تِمثِی نکستر هَی مَین
اُسکو خُوب جانتا هُون اَور اُسکی رہنی کا ٹھِکانا بھِی مُجھی معلُوم هَی اگر آپ
حُکم کرین کِه بندیخانی کا داروغه میری ساتھ دو آدمی کردی تو ابھی ایک
دو گھڑی کی عرصی مین اُسکو لا حاضِر کرتا هُون خان صاحب نی یہہ سُنکر
داروغه کی بُلانی کا حُکم کِیا جب داروغه آیا تب خان صاحب نی پُوچھا کِه

تُم مُجھ کو جانتي هو تب اُنني عرض کي کہ هان خُداوَند کَون اَیسا شخص هَي کِہ اُس پر ثانہِل خاں کِي خُوبیان نہ معلُوم هوئینگي اَور جو شخص کِہ ایک مرتبہ آپ کو جانتا هَي تو وُہ همیشہ چاهتا هَي کِہ آپ کو جانی بہُت اچّھا مسري غرض یِہہ هَي کِہ مَین اِس شخص کو ایک کام پر بھیجتا هُوں سو تُم اپني دو نَوکر اِنکي ساتھ کرو اَور تُم جانتي هو کِہ مَین عدالت کا مُتعلِّق هُون سو تم خاطِر جمع رکھو کِہ تُم پر کُچھ بات نہ آیگي آپ کا حُکم بس هَی نَوکر حاضِر هَین جہان چاهِیي اُنکو وَهان بھیج دِیجیي

اَلقِصّہ مِیان جِنکِنسن بندیخانی کي دو پیادون کو ساتھ لیکر تِمثي نکستر کِي تلاش کو چلي اِتني مین میرا چھوٹا بیٹا بِل آیا اَور ثانہِل خان کو قدیم آشنا شیخ برچِل سمجھ کر اُنکي کاندھي پر جا چڑھا تا کہ اُنھون کی گلي لگائی اِتني مین اُسکي مان ني اُسکو دیکھا اَور مارنی کو اُٹھي مگر وُہ خلِیق اِس کا مانِع هوا اَور لڑکي کو کاندھي پر سي نہ اُتارا اَور لڑکي سي کہا کِہ کیُون جي اَبتلک تُم اپني پُرانی دوست برچِل کو نہین بھُولي هو مِیان بِل بھي میري بڑي سپاهِي تُم بھي یہان مَوجُود هو دیکھو کِہ مَین تُمکو نہین بھُولا هُون یِہہ کہکر اُن دونون لڑکون کو حلوا سوهن دِیا وي بیچاري کِہ صُبح سي کُچھ کھاني کو نہ مُیسّر هُوا تھا کمال رغبت سي کھاني لگي

اب هم بس كهاني پر كه جو قريب ٹهنڈا هو گيا تها جا بيٹهي ميري بانہه* مين اب تك بنہايت درد تها ٹانہل خان نے چونكه كتب طب كا اكثر مطالعه كيا تها اور اس سبب سے فن طبابت مين معقول مهارت بهم پهنچائي تهي جلد ايك ليپ كا نسخه ميري واسطي لكهكر عطار كے يہان كه جو قريب اس كوچي كي تها بهيجا جلد دوا تيار كركر لاے اور اسكي استعمال سي معاً مجهكو آرام حاصل هوا اب يهان بنديخاني كا داروغه خود هماري خدمت كي واسطي حاضر تها اور هماري مهمان كي خدمت كو باعث اپني افتخار كا سمجهتا تها هنوز هم نے كهاني سي فراغت نه پائي تهي كه ٹانہل خان كي بهتيجي نے اپني حاضر باشي كا پيغام بهيجا تا كه اپني چچا كي پاس آكر اپني راست باري ظاهر كري اور اپني بي گناهي ثابت كري اسكي درخواست سي خانصاحب نے اپني حضور مين اسكي آني كي اجازت دي ٭

---

* جب وكرانيه وكفيلڈ كي گهر مين آگ لگي تهي اس حادثي مين انكي بانہه مين چوٹ آئي تهي كه جسكا احوال قصه سابق مين مذكور هي اور ابتك اسي ضرب كا درد باقي هي ٭

था उस की जड़ पर दौना रख सरोवर में मुंह हाथ धोने गया उस बृक्ष की जड़ से एक काला नाग निकल उस दौने में मुंह डाल चला गया और वुह दौना तमाम ज़ह्र से भर गया कि इस में यिह भी हाथ मुंह धोकर आया पर उसे यिह अह्वाल मअ़लूम न था और भूख भी निहायत लगी थी आतेही खीर खाई और वोहीं उसे बिष चढ़ा ॥

फिर इन्ने उस ब्राह्मण से जाकर कहा कि तैं ने मेरे तईं बिष दिया और मैं अब इस से मरूंगा इत्ना कह घूमकर गिरा और मर गया फिर उस ब्राह्मण ने इसे मूआ देख अप्नी स्वकीया स्त्री को घर से निकाल दिया और कहा ब्रह्म हत्यारी तू यहां से जा ॥

॰ इत्नी बात सुना बैताल बोला कि हे राजा इन में से ब्रह्म हत्या का पाप किसे हूआ राजा ने कहा सांप के मुंह में तो बिष होता है इस से उसे पाप नहीं और ब्राह्मण ने भूखा जान्के भिक्षा दी थी उसे भी पाप नहीं और उस ब्राह्मणी ने स्वामी की आज्ञा से भीख दी थी उसे भी पाप नहीं और उस ने भी अन्जाने खीर खाई तिस से उसे भी पाप नहीं ॥

ग़रज़ जब कुछ बस न चल सका तो आख़िर लाचार हो अफ़सोस कर्ता हुआ घर को आया और वहां उसे फिर दुबारा भी ढूंढा और न पाया जब उस बिन घर सूना नज़र आया तब निहायत बेचैनी और बेकली से बेइख़्तियार हो हाय प्राण प्यारी हाय प्राण प्यारी कर्के पुकार्ने लगा फिर उस के वियोग से अति ब्याकुल हो ग्रहस्ती* छोड़ बैराग ले लंगोटी बांध भभूत मल माला पहन नगर तज तीर्थ यात्रा को निक्ला नगर नगर गांव गांव तीर्थ कर्ता हुआ एक नगर में दो पहर के समैं जा पहुंचा जब भूख से निपट लाचार हुआ तो ढाक के पत्तों का दौना बना हाथ में ले एक ब्राह्मण के घर जा उस से कहा कि मुझे भोजन भिक्षा दो॥

ग़रज़ जब प्रीति के बस आदमी होता है तब उसे धर्म जात और खाने पीने का कुछ बिचार नहीं रहता और निरादर हो जहां पाता है तहां खाता है॥

जब उस ब्राह्मण से इन्ने भीख मांगी तब उस ने इस से दौना ले घर में जा खीर से भर ला दिया यिह उस दौने को लिये तालाब कनारे आया वहां एक बड़ का दरख़्त

* Housekeeping, the life of a householder.

यिह कहानी इन्तिख़ाब की गई है बैताल पचीसी में से ॥

बैताल बोला ऐ राजा बीर बिक्रमाजीत चूड़ापुर नाम एक नगर है वहां का चूड़ामण नाम राजा था जिस के गुरू का नाम देवस्वामी और उस के बेटे का नाम हरिस्वामी वुह कामदेव के समान सुन्दर और शास्त्र में बृहस्पति की बराबर और धन उस के कुवेर का सा वुह एक ब्राह्मण की बेटी कि नाम उस का लावन्यवती था ब्याह लाया उन दोनों में बहुत सी प्रीति हूई ॥

ग़रज़ एक दिन गर्मी के मौसिम में रात के वक़्त चौबारे की छत पर दोनों ग़ाफ़िल पड़े सोते थे इत्तिफ़ाक़न् स्त्री के मुंह पर से ओढ़नी सरक गई और गंधर्ब विमान पर बैठा हवा में उड़ा हूआ कहीं जाता था अचानक उस की नज़र इस पर पड़ी कि वुह विमान को नीचे लाया और उस सोती को विमान पर रख्कर ले उड़ा कित्नी देर के पीछे ब्राह्मण भी सोते से उठा तो देख्ता क्या है कि स्त्री नहीं तब घब्राया और वहां से उतर्कर तमाम घर को ढूंढा जब इसे वहां भी न मिली तो सारी नगरी की गली गली कूचः कूचः ढूंढ्ता फिरा लेकिन कहीं उसे न पाया फिर अप्ने जी में कहने लगा कौन उसे ले गया और कहां गई ॥

हूं मेरे बल का दूस्रा नहीं और सुंदरताई मेरी आप के आगे है तीस्रे ने कहा मैं ऐसा शास्त्र समझ्ता हूं कि मेरे समान दूस्रा नहीं और ख़ूबसूरती मेरी तुम्हारे रूबरू है चौथे ने कहा मैं शास्त्र बिद्या में एक ही हूं दूस्रा मुझ सा नहीं शब्द बेधी तीर मार्ता हूं और मेरा हुस्न जग में रोशन है आप भी देख्ते ही हैं॥

यिह चारों की बात सुन राजा अप्ने जी में चिन्ता कर्ने लगा कि चारों गुण में बराबर हैं किसे कन्या दूं यिह सोच कर उस ने बेटी के पास जा चारों का गुण बयान किया और कहा मैं तुझे किसे दूं यिह सुन्के वुह लाज की मारी नीची गर्दन कर चुप हो रही और कुछ जवाब न दिया॥

इत्नी बात कह बैताल बोला हे राजा बिक्रम यिह स्त्री किस के जोग है राजा ने कहा जो कपड़ा बनाकर बेच्ता है सो ज़ात का शूद्र है और जो भाषा जान्ता है वुह ज़ात का बैस है जो शास्त्र पढ़ा है सो ब्राह्मण है और शब्द बेधी उस का सजाती* है यिह स्त्री उस के लाइक़ है॥

* Sanskrit सजाति or सजातीय, of the same tribe, race, or cast.

गई कि राजा चंपकेश्वर के घर में ऐसी कन्या पैदा हूई है कि जिस के रूप को देखूते ही सुर नर मुन मोहित हो रहते हैं फिर मुल्क मुल्क के राजाओं ने अप्नी अप्नी मूरतें लिखूा लिखूा ब्राह्मणों के हाथ राजा चंपकेश्वर के यहां भेजियां राजा ने ले अप्नी बेटी को सब राजाओं की तस्वीरें दिखाईं पर उस के मन में कोई न समाई तब तो राजा ने कहा तू स्वयम्बर कर वुह बात भी उन्ने न मानी और अप्ने बाप से कहा रूप बल ज्ञान जिस में ये तीनों गुण होंगे पिता उसे मुझे देना॥

ग़रज़ जब कित्ने एक दिन बीते तो चारों देश से चार बर आये फिर उन से राजा ने कहा अप्ना अप्ना गुण बिद्या मेरे आगे ज़ाहिर कर कहो उन में से एक बोला मुझ में यिह बिद्या है कि एक कपूड़ा मैं बनाकर पांच लअ़ल को बेचूता हूं जब उस का मोल मेरे हाथ आता है तब उस में से एक लअ़ल ब्राह्मण को देता हूं दूस्रा देवता को चढ़ाता हूं तीस्रा अप्ने अंग लगाता हूं चौथा स्त्री के वास्ते रखूता हूं पांचूवें को बेंचूकर रूपै ले नित भोजन कर्ता हूं यिह बिद्या दूस्रा कोई नहीं जान्ता और मेरा जो रूप है सो ज़ाहिर है॥

दूस्रा बोला मैं जल थल के पशु पंछी की भाषा जान्ता

इत्नी कथा कह बैताल बोला कि हे राजा बीर बिक्रमा जीत इन दोनों में वुह स्त्री किस की हूई राजा ने कहा सुन शास्त्र में इस का प्रमाण लिख्ता है कि नदियों में गंगा उत्तम है और पर्बतों में सुमेरु पर्बत श्रेष्ठ है और बृक्षों में कल्पबृक्ष अंगों में मस्तक उत्तम है इस न्याव से जिस का उत्तम अंग है उसी की स्त्री हूई॥

यिह कहानी इन्तिख़ाब की गई है बैताल पचीसी में से॥

फिर बैताल बोला कि हे राजा चंपापुर नाम एक नगर है वहां का राजा चंपकेश्वर और रानी का नाम सुलोचना और बेटी का नाम त्रिभुवन सुन्दरी सो अति सुन्दरी है जिस का मुख चंद्रमा सा बाल घटा से आंखें मृग की सी भवें धनुक सी नाक कीर की सी गला कपोत का सा दान्त अनार के से दाने होंठों की लाली कंदूरी की सी कमर चीते की सी हाथ पांव कोमल कंवल से रंग चंपे का सा ग़रज़ उस के जोबन की जोत दिन ब दिन बढ़्ती थी॥

जब वुह बालिग़ः हूई तो राजा रानी अप्ने चित में चिंता कर्ने लगे और देश देश के राजाओं को यिह ख़बर

यिह कह तालाब में नहा देबी के साम्हने आ हाथ जोड़ प्रणाम कर खांडा उठा गले में मारा कि रुंड से मुंड जुदा हो गया और यिह यहां अकेली खड़ी खड़ी उत्ताकर राह देख देख निरास हो ढूंढ़ती हूई देबी के मंदिर में गई वहां जाके देखती क्या है कि दोनों मूए पड़े हैं फिर इन दोनों को मूआ देख उन्ने अप्ने जी में बिचारा लोग तो यिह न जानेंगे कि आप से देबी को ये बल चढ़े हैं सब कहेंगे कि रांड फ़ाजिरः थी बद कारी कर्ने के लिये दोनों को मार आई है इस बद नामी से मर्ना उचित है ॥

यिह सोचकर सरोवर में ग़ोतः मार देबी के संमुख आ सिर निवा दंडवत कर तलवार उठा चाहे गर्दन में मारे कि देबी ने सिंहासन से उतर उस का हाथ आन्के पकड़ा और कहा पुत्री बर मांग मैं तुझ से प्रसन्न हूई तब उन्ने कहा माता जो तू मुझ से ख़ुश हूई है तो इन दोनों को जी दान दे फिर देबी कहा इन के धड़ों से सिर लगा दे इन्ने मारे ख़ुशी के घब्राहट से सिर बदल्के लगा दिये और देबी ने अमृत ला छिड़क दिया ये दोनों जीकर उठ खड़े हूए और आपस में झगड़ने लगे यिह कहे स्त्री मेरी और वुह कहे स्त्री मेरी ॥

तो देबी का मंदिर नज़र आया तो उसे वुह बात याद आई तब उन्ने अपने जी में बिचार कर कहा कि मैं बड़ा असत्यबादी अधर्मी हूं कि देबी से भी झूठ बोला ॥

इत्नी बात अपने मन में कह उस दोस्त से कहा तुम यहां खड़े रहो मैं देबी का दर्शन कर आऊं और स्त्री को कहा तू भी यहां ठहर यिह कह मंदिर के पास पहुंच कुंड में स्नान कर देबी के संमुख जा कर जोड़ नमस्कार कर खड़्ग उठा गर्दन पर मारा कि सिर तन से जुदा हो भूईं में गिरा ग़रज़ कित्नी देर पीछे उस के मित्र ने बिचारा कि इसे गये बड़ी देर हूई है अब तक फिरा नहीं चलकर देखा चाहिये और उस की स्त्री को कहा तू यहां खड़ी रह मैं उसे शिताबी से ढूंढ़के ले आता हूं यिह कहकर देबी के मंदिर में गया देखता क्या है कि धड़ से उस का सिर जुदा पड़ा है यिह हालत वहां की देख अपने मन में कहने लगा कि संसार बहुत कठिन जागह है कोई यिह न समझेगा कि इन्ने अपने हाथ से सीस देबी को चढ़ाया है बल्कि यिह कहेंगे कि इस की नारी जो अति सुंदरी थी उस के लेने के लिये मारकर यिह मक्र कर्ता है इस से यहां मनी उचित है पर संसार में बद नामी लेनी ख़ूब नहीं ॥

देख ऐसा मअ़लूम होता है जो उस कन्या से इस की सगाई न होगी तो यिह अप्ना प्राण त्याग करेगा इस से बिह्तर यिह है कि उस लड़्की से इस का ब्याह कर दीजिये कि जिस से यिह बचे ॥

इत्ना बिचार कर पुत्र के मित्र को साथ ले उस गांव में पहुंच उस लड़्की के पिता से जाकर कहा मैं तेरे पास कुछ जाचूने आया हूं जो तू देवे तो मैं कहूं उन्ने कहा मेरे पास वुह पदार्थ होगा तो मैं दूंगा तू कह इस त़रह़ से बचन बन्द कर कहा तू अप्नी लड़्की मेरे पुत्र को दे यिह सुन्के उन्ने भी उस की बात प्रमाण कर ब्राह्मण को बुल्वा दिन लग्न महूरत ठह्राकर कहा तुम लड़्के को ले आओ मैं भी अप्नी लड़्की के हाथ पीले कर दूंगा ॥

यिह सुन वुह वहां से उठ अप्ने घर आ सब सामान शादी का तैयार कर ब्याह्ने को गया और वहां जा बिबाह कर बेटे बहू को ले फिर अप्ने घर आया और दूल्हा दुल्हन आपस में आनन्द से रह्ने लगे फिर कित्ने दिनों के बअ़्द उस लड़्की के पिता के यहां कुछ शुभ कर्म्म था सो वहां से नोता इन को भी आया ये स्त्री पुरुष तैयार हो अप्ने मित्र को साथ ले उस नगर को चले जब नगर के निकट पहुंचे

चंदन अक्षत फूल धूप दीप नैवेद्य देकर पूजा की और इसी तरह से हर रोज़ पूजा कर्ता था॥

ग़रज़ कित्ने दिनों के पीछे राजा के एक लड़का पैदा हूआ राजा ने बाजे गाजे से कुटुंब समेत जाकर देवी की पूजा की इस अर्से में एक दिन का इत्तिफ़ाक़ है कि किसी नगर से एक धोबी अप्ने दोस्त को साथ लिये इस शहर की तरफ़ आता था कि देवी का मंदिर उसे नज़र आया उस ने दंडवत कर्ने का इरादः किया इस में एक धोबी की लड़की अति सुंदरी आती साम्हने से इस ने देखी उसे देख मोहित हूआ और देवी के दर्शन को गया दंडवत कर हाथ जोड़ उस ने अप्ने मन में कहा हे देवी जो इस सुंदरी से मेरा बिबाह तेरी कृपा से हो तो मैं अप्ना सिर तुझे चढ़ाउं यिह मन्नत मान दंडवत कर दोस्त को साथ ले अप्ने नगर को गया जब वहां पहुंचा तो उस के बिरह ने यिह सताया कि नीन्द भूख प्यास सब बिसर गई॥

आठ पहर उसी के ध्यान में रहने लगा यिह बुरी हालत उस के दोस्त ने देख उस के बाप से जा सब ब्यौरे वार कहा उस का पिता भी यिह सुन्कर भैचक हो रहा और अप्ने जी में चिन्ता कर कहने लगा कि इस की दशा

उस ने एक दिन राजा से कहा महाराज एक मंदिर बना उस में देवी को बिठा नित पूजा कीजिये कि इस का शास्त्र में बड़ा पुण्य लिखता है तब राजा एक मंदिर बन्वा देवी पधराय शास्त्र की बिधि से पूजा कर्नें लगा और बिन पूजा किये जल भी न पीता था इस तरह से जब कित्नी एक मुद्दत गुज़री तो एक रोज़ दीवान ने कहा महाराज मसल मशहूर है कि निपूते का घर सूना मूरख का हृदय सूना और दलिद्री का सब कुछ सूना है॥

यिह बात सुन राजा देवी के मंदिर में जा हाथ जोड़ स्तुति कर्नें लगा कि हे देवी तुझे ब्रह्मा बिष्णु रुद्र इन्द्र आठ पहर सेवते हैं और तू ने महिषासुर चंडमुंड रक्तबीज से दैत्यों को मार पृथ्वी का भार उतारा और जहां जहां तेरे भक्त को बिपत पड़ी तहां तहां जा तू सहाय हूई और यही आस तक मैं तेरे द्वारे पर आया हूं अब मेरे भी मन की इच्छा पूरी कर इत्नी स्तुति जब राजा कर चुका तब देवी के मंदिर से आवाज़ आई कि राजा मैं तुझ से ख़ुश हूई बर मांग जो तेरे मन में है राजा बोला हे माता जो तू मुझ से ख़ुश हूई तो मुझ को पुत्र दे देवी ने कहा राजा तेरे पुत्र होगा महा बली और बड़ा प्रतापी तब तो राजा ने

तुम्हारी लड़की को राक्षस ने पर्वत में लेजाके रखा है इस में दूस्रा बोला कि राक्षस को मार के मैं उसे ले आऊंगा फिर तीस्रा बोला हमारे रथ पर सवार हो जाओ और उसे ले आओ यिह सुन्तेही वुह झट से उस के रथ पर सवार हो वहां पहुंच उस देव को मार तुरंत उसे ले आया और तीनों आपस में झगड़ने लगे तब उस के बाप ने मन में चिन्ता करके कहा कि सबों ने इह्सान किया है किसे दूं किसे नदूं इत्नी कथा कह बैताल बोला हे राजा बिक्रम उन तीनों में से वुह कन्या किस की स्त्री हुई राजा बोला वुह जोरू उस की हुई जो राक्षस को मार कर लाया बैताल ने कहा सब का गुण बराबर है किस तरह से वुह उस की जोरू हुई राजा ने कहा उन दोनों ने इह्सान किया इस से उन को सवाब हुआ और यिह लड़कर उसे मारके लाया है इस वास्ते वुह इस की जोरू हुई ॥

यिह कहानी इन्तिख़ाब की गई है बैताल पचीसी में से ॥

फिर बैताल बोला हे राजा धर्मपुर नाम एक नगर है वहां का राजा धर्मशील और उस के मंत्री का नाम अंधक

उस लड़की की मा से कहा था कि तू अप्नी बेटी हमें दे उस ने भी उसे यही जवाब दिया था कि जो सब विद्या जान्ता होगा उसी को अप्नी लड़की दूंगी उस ब्राह्मण के लड़के ने भी कहा था कि मैं संपूर्ण शास्त्र विद्या जान्ता हूं और शब्द बेधी तीर मारता हूं यिह सुन्के उन्ने भी कहा था कि मैं ने क़बूल किया तुझे ही दूंगी ॥

ग़रज़ इसी तरह से तीनों बर आन्के इकठे हूए हरि दास अप्ने मन में चिंता कर्ने लगा कि एक कन्या और तीन बर किसे दूं किसे न दूं इसी फ़िक्र में था कि रात को एक राक्षस आन्के उस कन्या को उठाके बिंध्याचल पर्बत के उपर ले गया कहा है कि बहुतायत किसी चीज़ की अच्छी नहीं अति रूपवती सीता थी रावण ने हरी राजा बलि ने अति दान दिया सो दलिद्री हूआ रावण ने अति गर्ब कर्के अप्ने कुल की क्षै की ॥

ग़रज़ जब भोर हूई और सब घर के लोगों ने कन्या को न देखा तब अनेक अनेक प्रकार की चिन्ता कर्ने लगे और यिह बात वे तीनों बर भी सुन्के वहां आये उन में एक ज्ञानी था उस से हरिदास ने पूछा ऐ ज्ञानी तू बता कि वुह कन्या कहां गई उन ने घड़ी एक में बिचार कर्के कहा

महल में गया और यिह अप्ने स्थान पर आन्के बैठा कि इत्ने में एक ब्रह्मनेटा उस के पास आ कहने लगा कि मैं तुझ से कुछ मांग्ने आया हूं यिह सुन्के उन्ने कहा मांग क्या मांग्ता है उन्ने कहा कि अप्नी बेटी मुझ को दे हरिदास बोला कि जिस में सब गुण होंगे उस को दूंगा यिह सुन्के वुह बोला कि मैं सब बिद्या जान्ता हूं फिर उस ने कहा कुछ अप्नी बिद्या मुझे दिखला तो मैं जानूं कि तुझे बिद्या आती है तब उस ब्रह्मनेटे ने कहा मैं ने एक रथ बनाया है उस में यिह सामर्थ है कि जहां जाने का इरादः करो तहां वुह एक क्षिन में ले पहुंचावे तब हरिदास ने कहा उस रथ को फ़ज्र के वक़्त मेरे पास ले आइयो ॥

ग़रज़ वुह भोर को रथ ले हरिदास पास आया फिर ये दोनों रथ पर सवार हो उज्जैन नगरी में आन पहुंचे पर यहां इत्तिफ़ाक़न् उस के आने से पहले किसी और ब्राह्मण के लड़के ने उस के बड़े बेटे से आकर कहा था कि तू अप्नी बहिन मुझे दे और उस ने भी यही कहा था कि जो सब बिद्या जान्ता होगा उस को दूंगा और उस ब्राह्मण के पुत्र ने भी कहा था कि मैं सब ज्ञान बिद्या जान्ता हूं यिह सुन के उस ने कहा था कि तुझे ही देंगे एक और ब्राह्मण के पुत्र ने

के साथ कर दूंगा फिर एक दिन उस राजा ने हरिदास को बुलाकर कहा कि दक्षन दिशा में हरिचंद नाम राजा है उस के पास तुम जाकर मेरी तरफ़ से क्षेम कुशल पूछो और उन की क्षेम कुशल के समाचार ले आओ यिह राजा की आज्ञा पाय बिदा हो उस राजा के पास कित्ने एक दिनों में पहुंचा और उस से अप्ने राजा का सब संदेसा कहा और हमेशः उस राजा के निकट रहने लगा॥

ग़रज़ एक दिन की बात है कि उस राजा ने इस से पूछा ऐ हरिदास अभी कल जुग का आरंभ हूआ कि नहीं तब उन्ने हाथ जोड़ कर कहा महाराज कलिकाल बर्तमान है क्यूं कि संसार में झूठ बढ़ा है और सत घट गया लोग मुंह पर बात मीठी कहते हैं और पेट में कपट रखते हैं धर्म जाता रहा पाप बढ़ा पृथ्वी फल कम देने लगी राजा डांड लेने लगे ब्राह्मण लालची हूए स्त्रीयों ने लाज छोड़ दी बेटा बाप की आज्ञा नहीं मान्ता भाई भाई का इअ़तिबार नहीं कर्ता मित्रों से मित्राई जाती रही ख़ाविन्दों से वफ़ा उठ गई सेवकों ने सेवा छोड़ दी और जित्नी नालाइक़ बातें थीं वे सब नज़र आती हैं॥

जब राजा से यिह सब कह चुका तब राजा उठकर

और आप ने यहां खड़े होकर हमारे लिये दुख पाया पर हमारा मता बन न आया ॥

यिह सुन राजा ने कहा कि महाराज तुम अप्ने चित में निरास होकर उदास नहो चारों लअ़ल तुम अप्ने घर ले जाओ मैं तुम्हें देता हूं क्यूं कि जिस में तुम्हारा कुटुम्ब भी प्रसन्न हो और तुम भी हमारा इसी में कल्याण है निदान राजा ने चारों लअ़ल ख़ुश होके ब्राह्मण के हाथ दिये ब्राह्मण लेकर असीस दे अप्ने धाम को गया ॥

यिह कहानी इन्तिख़ाब की गई है बैताल पचीसी में से ॥

बैताल बोला हे राजा उज्जैन नाम एक नगरी है और वहां का राजा महाबल और उस का हरिदास नाम एक दूत था उस दूत की बेटी का नाम महादेवी वुह अति सुंदर थी जब वुह बर जोग हुई तो उस के पिता को चिन्ता हुई कि इस का बर ढूंढ बिवाह कर दिया चाहिये ॥

ग़रज़ एक दिन उस लड़की ने अप्ने बाप से कहा कि पिता जो सब गुण जान्ता हो मुझे उसे दीजो तब उस ने कहा कि जो सब इल्म से वाक़िफ़ होगा तेरी शादी मैं उस

पड़े तो बेंच बेंच बहुत सा धन ले और जित्ना मांगोगे उत्ना उस से पाओगे और कित्ना बिलाओगे पुरूष हमारा बावला है और सास बुद्धि हीन है इस से ससुर तुम सज्ञानी हो और तुम से मैं कहती हूं वही लअ़ह ले आओ जो मैं ने तुम से कहा है उस से तुम सब कुछ पाओगे॥

यिह सुन्कर ब्राह्मण बोला कि तुम तीनों बौराये हो और मेरी इच्छा सिवाय धर्म के और किसी पर नहीं क्यूं कि धर्म से संसार में आद्मी राज पाता है और धर्म से सब काम सिद्ध होते हैं और धर्म से जग में जस होता है और धर्म कर्ने से देखो कि राजा बलि ने पाताल का राज पाया और धर्म से राजा इंद्र ने स्वर्ग में जा इंद्रासन पाया और धर्म से यिह काया अमर हो जाती है गर्भ बास छुट जाता है उस से तुम मेरा धर्म मत डुलाओ और मैं भी अप्ना सत न छोड़ूंगा इस में जो हो सो हो॥

इसी तरह़ चारों ने चार मत की बातें कहीं एक की एक ने न मानी तब वुह ब्राह्मण फिर कर राजा के निकट आया और आकर सब अह़वाल सुनाया कहा कि महाराज मैं घर तो गया पर बात वुह बन न आई अप्नी अप्नी सब कोई कहता है और हम चारों की चार मत हैं

कहा कि पहले अपने घर को आउं तब तुम से कहूं यिह कह कर ब्राह्मण अपने घर को गया और राजा वहां खड़ा रहा वुह घर में जाकर अपनी स्त्री पुत्र और पुत्र की बहू से कहने लगा कि उन चारों लअ़लों का यिह ब्योरा है उन्ह तीनों में से उस की ब्राह्मणी बोली कि स्वामी तुम वुह लअ़ल जो लक्ष्मी दे है लो और ख़ियाल मन से उठा दो क्यूं कि लक्ष्मी से मिलते हैं सहाय और लक्ष्मी से होते हैं सब उपाय धर्म कर्म ज्ञान नेम पुण्य दान यिह सब लक्ष्मी से होता है इस से तुम और तरफ़ चित मत डुलाओ जाकर लक्ष्मी ले आओ ॥

फिर उस का पुत्र बोला कि लक्ष्मी किस काम की है जो साथ सामान नहो और जो सामान हो तो राजा कहावे और सब कोई सिर निवावे सरन्जाम हो तो दुर्जन डरें और संसार में शोभा पाए जो लक्ष्मी हुई और जग में शोभा नपाई तो उस पुरुष का जन्म लेना निर्फल है तुम वुह लअ़ले लो जो संसार में शोभा दे ॥

इतने में उस के बेटे की बहू बोली कि तुम वुह लअ़ल लो आभूषण दे कि गहने के पहन्ने से स्त्री अप्सरा मअ़्लूम हो जो रांड भी पहने तो अति सुंदरी दिखाई दे और बिपत्त

तुम मांगोगे इत्नी इस से पाओगे और तीस्रे लअ़ल का यिह गुण है कि जित्नी लक्ष्मी जाचोगे उत्नी यिह देगा और चौथे रत्न का यिह प्रभाव है हरिभजन और सत्करम कर्नें की जित्नी इच्छा रखोगे उत्नी यिह पूरी करेगा॥

इस त़रह़ चारों लअ़लों के गुण राजा से समझा कर कहे और बिदा किया राजा हाथ जोड़ कर खड़ा हो कहने लगा महाराज मैं आप के गुण की उपमान हीं दे सक्ता पर आप मुझे दास समझ कर कृपा रखिये॥

यिह कह कर राजा वहां से रुख़सत हुआ और बैतालों को बुला सवार हो अप्ने नगर को आया जब कोस एक नगर रह गया तब बैतालों को छोड़ आप राजा पांओं पांओं शह्र को चला देखता क्या है कि एक दुर्बल भूखा ब्राह्मण चला आता है जब वुह पास आया यिह उस ने कहा कि मैं भूखा हूं कुछ मुझे भिक्षा दे जो मैं जाकर कुटुम्ब को पालूं॥

सुन्तेही चिंता कर अप्ने मन में कहने लगा इस ब्राह्मण को इस में से एक लअ़ल दूं यिह बिचार कर ब्राह्मण से कहा कि देवता मेरे पास चार रत्न हैं और चारों के ये गुण हैं जो तू प्रसन्न करे इन में से मैं वुह तुझे दूं तब ब्राह्मण ने

बिक्रम का नाम सुन्तेही शेषनाग मिला और हाथ पकड़ अपने मकान में ले गया अच्छी जगह बैठा क्षेम कुशल पूछी राजा ने कहा महाराज के दर्शन से सब आनंद हैं फिर कहा तुम किस कारण यहां आये हो और आते हूए पंथ में तुम ने बहुत कष्ट पाया होगा बिक्रम बोला कि फणनाथ मैं ने जो कष्ट पाया सो सब तुम्हारे दर्शन किये से बिसरा फिर राजा को रहने के लिये एक अच्छा स्थान दिया और बहुत से लोग टहल कर्नें को और उन्ह लोगों से कह दिया कि मेरी सेवा से भी तुम अधिक राजा की सेवा जान्ना इस तरह से पांच सात दिन राजा बिक्रमाजीत वहां रहा॥

बअ़द उस के एक दिन हाथ जोड़ कर कहा कि पृथी नाथ मुझे बिदा कीजिये तो मैं अपने नगर में जाउं और वहां बैठ आप का गुण गाउं तब शेष ने हंस कर कहा कि अब राजा तुम्हें घर जाने की इच्छा हूई है भला कुछ प्रसाद हम देते हैं तुम लेते जाओ यिह कह चार लअ़ल मंग्वा राजा को दिये और उन का गुण कहने लगा एक रत्न का यिह सुभाव है कि जित्ना गहना चाहोगे सो यिह तुम्हें देगा और छिन भर देते बिलंब नकरेगा और दूसरे नग का यिह सुभाव है कि हाथी घोड़े पाल्कियां जित्नी

धन्यभाग हैं मेरे कि मैं यहां तक आन पहुंचा हूं और चारों तरफ़ से राम कृष्ण राम कृष्ण की आवाज़ आती थी और राजा के मंदिर से बेद की धुन कान पड़ती थी जब दर्बान राजा के संमुख जा प्रणाम कर हाथ जोड़ खड़ा हूआ राजा ने उस की ओर दृष्ट की॥

उन्ने कहा महाराज एक मनुष द्वारे पर खड़ा है और कहता है कि मर्त्य लोक से आया हूं द्वारे को हज़ारों दंडवतें कर्ता है बल्कि जिस को देखता है उस को भी आपके दर्शन की अभिलाषा है जिससे निहायत बे चैन है यिह बात सुन्तेही शेषनाग उठ के द्वारे पर आया॥

राजा ने देखतेही अष्टांग प्रणाम किया और उस ने हंस कर आसीस दी और पूछा कि तुम्हारा नाम क्या है और कौन्सा देश है राजा ने हाथ जोड़ कर कहा कि स्वामी बिक्रम भूपाल मेरा नाम है और मर्त्य लोक का राजा हूं आपके चरण दर्शन की मुझे इच्छा थी सो मेरे मन की इच्छा पूरी हूई आज मुझे कड़ोड़ यज्ञ का फल हूआ और कड़ोड़ों दान किये का पुण्य और धन्यभाग मेरे जो आपके चरण कंवल के दर्शन हूए बल्कि चौंसठ तीर्थ अशूनान का मुझे फल हूआ॥

रानी उसके यहां है और कभी सोग संताप उसे नहीं ब्याप्ता आनंद से अचल राज वहांका वुह कर्ता है और जैसा वुह राजा सुखी है संसार में कोई नहीं ॥

यिह सुन कर राजा को उसके मिल्ने की इच्छा हूई बैतालों को बुलाकर कहा कि मेरे तईं पाताल को लेचलो मैं शेषनाग के दर्शन को जाऊंगा ॥

बैताल उठाकर पाताल को लेगये और शेषनाग का दूर से मंदिर दिखा दिया राजा ने दूर से देख बैतालों को बिदा किया और आप मंदिर को चला जब जाकर उसके पास पहुंचा देखे तो वुह कंचनका मंदिर रत्न जड़े हूये जग्मगा रहा है और ऐसी जोत है उसकी कि जिस में रोशनी के सिवा रात दिन कुछ नहीं मअ़लूम होता दर दर पर कंवलके फूलोंकी बंदन्वारें बंधी हूईं हैं और घर घर आनंद हो रहे हैं ॥

राजा कुछ डर्ता डर्ता कुछ ख़ुशी ख़ुशी द्वारे जा खड़ा हूआ और वहांके द्वारपालों से दंडवत्त कर कहा महाराज को हमारा समाचार पहुंचाओ कहो कि मर्त्य लोक से एक राजा आपके दर्शन को आया है दर्बान राजा को ख़बर देने गया और यिह द्वार पर खड़ा हूआ कहता था

यिह कहानी इन्तिख़ाब की गई है सिंहासन बत्तीसी में से

एक दिन राजा बीर बिक्रमाजीत सभा में इंद्र समान बैठा था और गंधर्व मधुर मधुर सुरों से गा रहे थे पातुर नृत्य कर भाव बता रहीं थीं कहीं भाट खड़े हुए जस बर्णन कर रहे थे किसी तरफ़ ब्राह्मण बेद पाठ कर रहे थे किसी तरफ़ मल्ल आपस में युद्ध कर रहे थे और किसी तरफ़ चीते कुत्ते सियाहगोश हरन मेंढे मीरशिकार लिये खड़े थे किसी तरफ़ अतरदीन पान्दान वगेरें गुलाबपाशें लिये ख़वास खड़े थे और जित्नी तैयारी राजाओं की चाहिये सब थी॥

सभा में एक से एक पंडित चतुर और बीर बैठा था उन्ह में राजा इंद्र की तरह बैठा था और सब सामान इंद्र के अखाड़े का सा था इस में राजा ने अप्ने चित में बिचार कर पंडितों से कहा कि तुम एक बात मेरी सुनो कि स्वर्ग में राजा इंद्र जो है सो मर्त्य लोक का सब मर्म्म जान्ता है कहो कि पाताल का राजा कौन है और किस जगह वुह रहता है॥

तब उन्ह में से एक पंडित बोला कि महाराज पाताल का राजा शेषनाग है जिस के हज़ार फण हैं और पद्मिनी

ने उस से कहा कि बिद्या तुझे न आई फिर इन ने कहा हां महाराज न आई ॥

इत्ना क़िस्सः कह बैताल बोला कि ऐ राजा कहो किस कारण उसे बिद्या न आई राजा बोला कि वुह साधक दुचिता हूआ इस लिये न आई और ऐसे कहा है कि एक चित होने से मंत्र सिद्धि होता है और दुचित होने से नहीं होता और ऐसे भी कहा है कि जो दान के हीन हैं तिन की कीर्ति नहीं होती और जो सत से हीन हैं उन्हें लाज नहीं जो न्याव से हीन हैं तिन्हें लक्ष्मी नहीं मिल्ती और जो ध्यान के हीन हैं उन्हें भगवान नहीं मिल्ता ॥

यिह सुन बैताल ने कहा कि जो साधक मंत्र सिद्ध कर्ने के लिये आग में बैठा वुह किस तरह दुचिता हूआ राजा ने कहा कि मंत्र साध्ने की बिरियां जब वुह अप्ने कुटुम्ब से मिल्ने गया उस समैं जोगी ने क्रोध कर अप्ने मन में कहा कि ऐसे दुदिले साधक को मैं ने बिद्या क्यूं सिखाई इस लिये उसे बिद्या न आई ॥

बना हूआ है सो कीड़ोंकी खान है और सुभाव इसका यिह है कि एक रोज़ इसकी ख़बर न लीजे तो दुर्गंध आती है जो ऐसे शरीर से प्रीति कर्ते हैं सो मूरख हैं और जो इस से हित नहीं कर्ते वे पंडित हैं और इस शरीर का यही धर्म है कि बार बार जन्म लेता है और मिट्टता है ऐसे शरीर का क्या भरोसा कीजे इसे बहुतेरा पवित्र कीजे पर यिह पवित्र नहीं होता जैसे मल का भरा घड़ा ऊपर के धोने से पाक नहीं होता और कोयले को कोई बहुतेरा धोवे पर वुह धौला नहीं होता और जिस शरीर में मलके सोत सदा बहा करें वुह किस तरह़ से शुद्ध हो॥

इत्ना कह फिर बोला कि किसकी मा किसका बाप किसकी जोरू किसका भाई इस संसारकी यही रीत है कि कित्ने आते हैं और कित्ने जाते हैं जो यज्ञ और होम के कर्णेवाले हैं सो अग्नि को ईश्वर जान्ते हैं और जो कम अक़्ल हैं सो प्रतिमा कर भगवान को मान्ते हैं और जोगी लोग अप्ने घट में ही हरि जान्ते हैं ऐसे गृहस्ती धर्म को मैं न करूंगा बल्कि जोगाभ्यास करूंगा इत्ना कह उस ने घर से बिदा ले जोगी के पास आ अग्नि में बैठ मंत्र साधा पर यक्षनी न आई तब जोगी के पास गया और जोगी

अनेक तरह के भय नज़र आते पर यिह किसू से न डर्ता जब कि वुह मुद्दत हो चुकी तो इस ने जोगी से आकर कहा कि महाराज जित्ने दिन आप ने कहे थे मैं साध आया उस ने कहा कि इत्ने दिन अब आग में बैठ कर साध इस ने कहा महाराज एक बेर अप्ने कुटुम्ब से मिल आऊं फिर आके साधूंगा ॥

यिह जोगी से कह बिदा हो अप्ने घर को गया और कुम्बे के लोगों ने इसे जो देखा तो गले लगा लगा रोने लगे और इस के बाप ने कहा ऐ गुणाकर इत्ने दिनों तू कहां था और किस वास्ते घर को बिसारा ऐ पुत्र ऐसे कहा है जो पतिब्रता स्त्री को छोड़के जुदा रहता है और जवान नारी को पीठ देता है या जो जिसे चाहता है वुह उसे नहीं चाहता वुह चंडाल के समान होता है और ऐसे कहा है गृहस्ती धर्म बराबर कोई धर्म नहीं और घरवाली की बराबर कोई संसार में सुख देनेवाली नहीं और जो माता पिता की निंदा कर्ते हैं सो अधम नर हैं और उन की गति मुक्ति कभी नहीं होती ऐसा ब्रह्मा ने कहा है ॥

तब गुणाकर बोला कि यिह शरीर रक्त और मांस का

उस में सब सुख के सामान रखके इसे यहां से अप्ने साथ ले गई और एक चौकी पर बैठा भांति भांति के बिंजन और पक्वान्न थाल भर भर उस के रूबरू रखे ॥

उस ने मन मान्ता जो भाया सो खाया और इस के बअ़्द पान्दान उस के संमुख रख दिया और केसर चंदन गुलाब में घिस्कर उस के बदन में लगाया फिर अच्छे वस्त्र सुगंधों से बास्कर पहना फूलों की माला गले में डाल वहां से पलंग पर ला बिठाया कि इत्ने में सांझ हूई और यिह भी अप्नी तैयारी कर सेज पर जा बैठी और उस ब्राह्मण ने सारी रैन सुख चैन से काटी ॥

जब भोर हूई वुह यक्षनी अप्ने स्थान पर गई और इस ने जोगी के पास आन्कर कहा कि स्वामी वुह तो चली गई अब मैं क्या करूं जोगी बोला वुह बिद्या के बल से आई थी और जिसे बिद्या आती है उस के पास रहती है इस ने कहा महाराज यिह बिद्या मुझे दो तो मैं साधूं तब जोगी ने एक मंत्र उस को दिया और कहा कि इस मंत्र को चालीस दिन आधी रात के समैं जल में बैठ एक चित होके साध ॥

इसी तरह से यिह साधे को जाया कर्ता और अनेक

यिह कहानी इन्तिख़ाब की गई है बैताल पचीसी में से

बैताल बोला हे राजा उज्जैन नगरी का महासैन नाम राजा था और वहां का बासी देवशर्मा ब्राह्मण जिस के बेटे का नाम गुणाकर वुह बड़ा ज्वारी हूआ यहां तलक कि जो कुछ उस ब्राह्मण का धन था सो जूए में हार दिया तब सारे कुम्बे के लोगों ने गुणाकर को घर से निकाल दिया और उस से कुछ बन न आया लाचार होकर वहां से चला तो कित्ने दिनों में एक शहर में आया वहां देखता क्या है कि एक जोगी धूनी लगाये हूए बैठा है उसे दंडवत कर यिह भी वहां बैठ गया ॥

जोगी ने इस से पूछा तू कुछ खायगा इसने कहा महाराज दोगे तो क्यूं न खाउंगा जोगी ने एक आद्मी की खोप्री में खाना भर के इसे ला दिया इस ने देख कर कहा इस कपाल का अन्न मैं न खाउंगा जब इस ने भोजन न किया तब जोगी ने ऐसा मंत्र पढ़ा कि एक यक्षनी हाथ जोड़ आन्के हाज़िर हूई और बोली महाराज जो आज्ञा हो सो करूं जोगी ने कहा इस ब्राह्मण को इच्छा भोजन दे इत्ना सुन्के उस ने एक अच्छा सा मंदिर बना

यिह राजा का हुक्म पाकर सब रऐयत ने दौलत अपने घर में भरी॥

ये बातें कहकर पुतली राजा भोज से कहने लगी सुन राजा बिक्रम के गुण वुह ऐसा राजा था और प्रजा का हितकारी तू किस तरह उस के सिंहासन पर बैठता है तेरी क्या जान है यिह सुन्कर बात पुतली की राजा अज्ञान हूआ और बररुच पुरोहित भी शर्मिन्दः वुह साअत भी गुज़र गई॥

से कहा जो उस मकान में लागत लगी है सो हिसाब करके इस ब्राह्मण को दो राजा की आज्ञा पाय- दीवान ने हिसाब कर तोड़े रुपयों के लदवाकर ब्राह्मण के साथ कर दिये और वुह अपने घर को गया ॥

उस दिन साअत देख उस हवेली में राजा जा रहा और बैठकर कुछ बिचार कर्ने लगा इस में हाथ बान्धकर लक्ष्मी आन खड़ी रही बोली धन्य राजा बिक्रम तेरे धर्म को इत्ना कह लक्ष्मी उस वक्त तो चली गई राजा ने वहां आराम किया जब चौथा पहर रात का हुआ तब लक्ष्मी फिर आई और कहने लगी राजा मैं कहां गिरूं ॥

राजा ने कहा जो तू पड़ा चाहती है तो पलंग छोड़कर जहां तेरी इच्छा होवे तहां गिर इत्ने में खूब तरह से सोने का मेंह तमाम नगर में बर्सा सुबह हुई राजा उठा देखकर यिह कहने लगा हमारी रऐयत पर बहुत सख्ती थी लेकिन अब कोई दिन निचिन्त हो आराम से रहेगी ॥

इत्ने में दीवान आया और खबर दी महाराज तमाम नगर में कन्चन बर्सा है अब जो हुक्म दो सो हम करें तब राजा ने कहा शहर में ढोल बजवा दो जिस की हद्द में जो दौलत है सो ले और कोई किसी को मनअ न करे

संपूर्ण भए ख़ौफ़ से उस ने कुछ जवाब न दिया तब वुह दो पहर रात को फिर आई और कहा कि ऐ ब्राह्मण अज्ञानी मुझे आज्ञा दे ॥

उन्ने चिन्ता कर्के रात गंवाई और सुबूह हूए राजा के पास आया मन मलीन और रात के अह़्वाल से डरा हूआ रंग ज़र्द चिह्रे का और डर से कुम्हलाया हूआ राजा इस शक्ल से देख उसे हंसने लगा फिर कहा कि कल की सी ख़ुशी हम ने आज न देखी ऐ ब्राह्मण यिह अचम्भे की बात है तब ब्राह्मण बोला सुन स्वामी मेरा दुख और तुम दाता हो प्रजा के सुख देनेवाले और तुम साके बन्ध नरेस हो जैसे राजा कर्ण और राजा इंद्र अप्ने वक़्त में दानी थे ऐसे इस समैं में तुम हो आप ने जो मंदिर मेरे तईं दिया है उस की ह़क़ीक़त मैं कहता हूं ॥

मअ़लूम नहीं कि उस में भूत है या पिशाच है मेरे तईं उस ने सारी रात सोने नहीं दिया आप के प्रताप से या लड़कों के भाग से जीता बचके मैं यहां आया हूं इस से भीख मांग खाना मुझे बिह्तर है पर उस मह़ल में न रहूंगा ॥

यिह बात सुन राजा ने प्रधान को बुलाया और उस

दर्वाज़ें और सात खंड उस में रखे जगह जगह जवाहिर अन्मोल उस में जड़े और दर्वाज़े पर दो नीलम के बड़े नगीने लगाये कि किसी की नज़र न लगे वुह जड़ाऊ महल किते बर्सों में ऐसा तैयार हूआ कि दुन्या के पर्दे पर किसी ने दूस्रा न आंखों देखा न कानों सुना॥

तब दीवान ने जाकर राजा को ख़बर दी महाराज वुह मंदिर अब तैयार हूआ आप चल्कर उसे देखिये और जो कोई उस महल को देख्ता था मोहित हो रह्ता था राजा वहां से मकान देख्ने को गये एक ब्राह्मण भी साथ गया महल को जब राजा ने मुलाहज़ः किया तब ब्राह्मण देख्कर और हंस्कर कह्ने लगा हे राजा ऐसा घर जो मैं पाऊं तो बैठ यहां पातुर नचाऊं॥

यिह बात सुन्कर राजा ने कुछ मन में सोच न किया गंगा जल और तुलशी का पत्ता लेकर घर उस ब्राह्मण को संकल्प कर दिया वुह घर पाकर ब्राह्मण को ऐसा हूआ आनन्द जैसे चकोर रात को पावे है चन्द तुर्त अपने वुह कुम्बे को ले आया और वहां आकर रहा रात को ख़ुशी से पलंग पर सोता था कि पहर रात गये लक्ष्मी आई और कह्ने लगी कि बेटा हुक्म दे तो मैं गिरूं और घर बाहर

दर्वाज़े और सात खंड उस में रखे जगह जगह जवाहिर अन्मोल उस में जड़े और दर्वाज़े पर दो नीलम के बडे नगीने लगाये कि किसी की नज़र न लगे वुह जड़ाउ महल कित्ने बर्सों में ऐसा तैयार हुआ कि दुन्या के पर्दे पर किसी ने दूस्रा न आंखों देखा न कानों सुना॥

तब दीवान ने जाकर राजा को ख़बर दी महाराज वुह मंदिर अब तैयार हुआ आप चल्कर उसे देखिये और जो कोई उस महल को देख्ता था मोहित हो रह्ता था राजा वहां से मकान देख्ने को गये एक ब्राह्मण भी साथ गया महल को जब राजा ने मुलाहज़ः किया तब ब्राह्मण देख्कर और हंस्कर कह्ने लगा हे राजा ऐसा घर जो मैं पाउं तो बैठ यहां पातुर नचाउं॥

यिह बात सुन्कर राजा ने कुछ मन में सोच न किया गंगा जल और तुलसी का पत्ता लेकर घर उस ब्राह्मण को संकल्प कर दिया वुह घर पाकर ब्राह्मण को ऐसा हुआ आनन्द जैसे चकोर रात को पावे है चन्द तुर्त अप्ने कुटुम्बे को ले आया और वहां आकर रहा रात को ख़ुशी से पलंग पर सोता था कि पहर रात गये लक्ष्मी आई और कह्ने लगी कि बेटा हुक्म दे तो मैं गिरूं और घर बाहर

दिया तब वुह बिदेसी राजा के पांवों पर गिर पड़ा कि महाराज तुम ने हम तीनों को जी दान दिया तुम्हीं हमारे भगवान हो क्यूं कि जी दान तुम से पाया॥

राजा हाथ पकड़कर उन्ह तीनों को रंग महल में ले आया और बिठाकर कहा तुम्हें जो चाहिये सो हम से मांग लो तब वुह बोला महाराज हमें हुक्म दीजिये तो हम घर को जायें और जब तलक जियेंगे आप को असीस दिया करेंगे ऐसा कुछ तुम ने हमें दिया है तब राजा ने अप्नी तरफ़ से लाख रूपै देकर उन्ह को घर भिजवा दिया॥

इत्नी बात कह पुतली फिर बोली राजा इत्ने लाइक़ तुम हो तो इस सिंहासन पर बैठो और यों बैठोगे तो तमाम लोग हंसेंगे वुह भी महूरत राजा का टल गया दूसे दिन फिर राजा दिल में सोच कर्ता हूआ सिंहासन पर बैठने को आया तब

चन्द्रकला चौथी पुतली बोली

सुनो राजा तुम मन मलीन क्यूं हो बैठो हमारे पास और सुनो जो मैं कथा कहूं एक रोज़ एक पंडित कहीं राजा बिक्रमाजीत पास आया था और उस ने आकर

तरह बे अजल मर जाता है और गिर्के बहुत पछताता उस की आवाज़ राजा ने सुन्नेही लोगों से पूछा यिह कौन दुखी पुकार्ती है तब हकीरों ने ख़बर दी कि महाराज एक मर्द और रंडी लड़के समेत डूबते हैं उन्ह में से वुह मर्द चिल्ला रहा है कोई ऐसा पर उपकारी हो कि हम डूबतों को निकाले॥

यिह वुह हकीरः कहता ही था कि वुह फिर पुकारा हम तीन जी डूबते हैं कोई हमें भगवान का बन्दः पार लगावे यिह सुन्कर राजा वहां से धाया और आकर उस दर्या में कूद पड़ा जाकर एक हाथ में रंडी और दूसरे हाथ में लड़के को पकड़ लिया वुह मर्द भी राजा से लिपट गया तब राजा घब्राया और आप भी डूबे लगा अपने ईश्वर को याद किया और कहा कि हे नाथ मैं धर्म काज के वास्ते आया था और इस में मेरा जी ही जाता है धर्म कर्ते नुक़सान होवे॥

राजा यिह कहकर बहुत ज़ोर कर्ने लगा और ज़ोर उस का कुछ काम न आता था तब उस ने आगिया और कोयला दोनों बीरों को याद किया याद कर्ते ही वे बीर आकर हाज़िर हुए और चारों को उठा कनारे पर रख

गये हैं इत्नी बात जब पुत्ली ने कही राजा की वुह भी साअ़त टल गई तब दूस्रे दिन सुबह को राजा ने फिर पाट बैठने की तैयारी की और जोंहीं चाहा कि सिंहासन पर पांव धरे कि

रतिबामा तीस्री पुत्ली

बोली तुम्हारा यिह काम नहीं जो इस पर बैठो और मुझ से एक कथा नई सुन लो एक दिन राजा बीर बिक्रमाजीत दर्या कनारे एक मह़ल में ख़ल्वत कर्के बैठे थे राग हो रहा था और हर एक रंग की चुहल मच रही थी कि दिल फ़रेफ़्तः होजावे और एक से एक सहेली ख़ूब सूरत पास बैठी थी॥

राजा का दिल वहां बे इख़्तियार लग रहा था कि एक पंथी त्रिया संग लिये हुए और उस त्रिया की गोद में एक बालक घर से ख़फ़ा होकर निक्ले थे दर्या के कनारे पास उसी मह़ल के आकर ग़ुस्से के मारे कूद पड़े मर्द के एक हाथ में हाथ रंडी का और एक हाथ में लड्के का हाथ यों तीनों डूब्ने लगे तब पुकारे ऐसा धर्मात्मा कौन है जो इन तीनों आद्मियों की जानें बचावे उन में से वुह मर्द हाय कर्के पुकारा जो कोई ग़ुस्सः मार न सके तो इसी

कामना हो सो हम से कहो हम तुर्त पूरी कर दें सब जगह के जाने की हम क़ुद्रत रख्ते हैं जल थल मही आकाश में पवन के रूप होकर जहां कहो हम चले जायें जैसे हनुमान तुर्त लंका जा पहुंचा वैसे ही हम भी जा सक्ते हैं॥

यिह सुन ख़ुश हो राजा ने कहा मुझे तो कुछ काम नहीं है अगर मेरे तईं बचन दो तो मैं देवी से तुम्हें मांग लूं लेकिन हे बीरो जो तुम से बचन देकर निर्बाह किया जाय तो बचन दो उन बैतालों ने कहा कि अच्छा तब राजा ने उन्ह को बचन बन्द कर मांग लिया और कहा जिस जगह मैं याद करूं तुम उस जगह मेरे पास पहुंचना तब बीर बोले कि राजा तू जिस जगह हमें याद करेगा वहां हम पवन रूप होकर पहुंचेंगे यिह बात उन्ह से कर्के राजा घर को गया ये बातें चित्ररेखा पुतली ने राजा से कहीं कि राजा बिक्रम के ये काम थे इत्ने जोग तो तू नहीं है॥

फिर वे बीर राजा के ताबिज़ हूए और आगे बहुत से काम किये जहां बिक्रम को गाढ़ पड़ी वे दोनों आकर हाज़िर हूए जो कोई ऐसे काम करे तो सिद्ध हो राजा तू अप्ने ज़ोर पर ग़ुरूर मत कर तुझ जैसे पृथ्वी में कड़ोड़ो हो

तुम्हारा नौता है तब राजा ने कहा हम आवेंगे तुम अपने मन में चिन्ता मत करो सांझ हूए पहुंचेंगे ॥

जोगी यिह सुन्तेही ठिकाना बता अपनी मंढी को गया जब शाम हूई राजा भी खांडा फरी ले तैयार हूआ और किसी से न कहा अकेला चला गया तुर्त जोगी के पास पहुंचा और आदेश कहा जोगी बोला कि देवी के आगे जाकर दंडवत कर जो देवी तुस मे खुश हो राजा बोला स्वामी मैं दंडवत नहीं जान्ता कि किस तरह कर्ते हैं जो मुझे बताओ तो मैं करूं जोगी बताने लगा और जोंहीं सिर झुकाया राजा ने देव की नसीहत याद कर्के एक खांडा ऐसा मारा कि सिर धड़ से जुदा होगया और उसे मार्ने खत्र: न किया और उस दरख्त से उस तेली को भी उतार दोनों को जले कड़ाह में डाल दिया ॥

तब देवी बोली धन्य है बिक्रम तेरी हिम्मत को मैं तुझ पर बहुत मिहरबान हूई तू मुझ से बर मांग और धन्य हैं तेरे माता पिता को कि जिन के घर में तू ने औतार लिया देवी जब यिह कह चुकी तब वे बीर आकर हाज़िर हूए राजा से कहने लगे कि हम आगिया और कोयला दो बीर तुम्हारी खिद्मत को आये हैं जो तुम्हारी

तेली एक सिरिस के दरख़्त पर रहता है अब वुह जोगी तुझ को नौता देने आवेगा छल कर्के तुझे लेजायगा तू नौता लेकर वहां जाइयो जब वुह कहे कि तू दंडवत कर तब तू कहियो मैं दंडवत कर्नी नहीं जान्ता मेरे तईं एक जहान दंडवत कर्ता है जो तुम गुरू हो और मैं चेला तो मुझे दंडवत कर्नी बताओ उसी तरह मैं दंडवत करूं जब वुह सिर निहुड़ावे तब तू खांडा मारी कि उस का सिर जुदा होजावे और वहां कड़ाह जो देवी के आगे तेल का खौल्ता होगा उस में उस को और दरख़्त से तेली को उतार के दोनों को उसी कड़ाह में डाल देना यिह मेरी बात तू गांठ में बान्ध रख इसे हर्गिज़ कभी न भूलना यिह बात कहकर वुह देव चला गया और राजा अपने महल में आया भोर हुए सारे नगर में ख़बर हुई कि राजा बिक्रमाजीत आये दीवान मुतसद्दी और सब अह्लिकार नज़रें लाये तमाम शह्र में आनन्द होगया घर घर मंगलाचार होने लगे यहां तो ख़ुशी के नक़ारे बज रहे थे इत्ने में एक जोगी आया और राजा को आदेश सुनाया एक फल उस के हाथ दिया उन ने हंस्कर वुह फल हाथ में लिया जोगी ने कहा राजा हमारे यहां यज्ञ होता है एक दिन का

छाती पर चढ़ बैठा तब वुह बोला राजा तू मुझ से बर मांग मैं तुझे जी दान दूं॥

यिह बात उस की सुन्कर राजा हंस्कर बोला मैं ने तुझे पछाड़ा है और चाहूं तो मार डालूं तू मुझे जी दान क्या देगा तब वुह बोला राजा तू मुझे छोड़ दे मैं तेरे आगे इस का सब ब्योरा कहता हूं॥

तेरे राज की धूम सब देस में है और सब राजा तुझ से डर्ते हैं पर मैं जो बात कहूं सो तू कान देके सुन तेरे शहर में एक तेली है और एक कुम्हार सो तेरे मार्ने की फ़िक्र में हैं पर तुम तीनों में से जो दो को मारेगा वही अचल राज करेगा तेली तो पाताल का राज कर्ता है और वुह कुम्हार जोगी बना हुआ जंगल में तपस्या कर्ता हुआ अप्ने दिल में कहता है कि राजा को मार्कें तेली को तेल के जल्ने कड़ाह में डालूं और देवी को बल देकर मैं निचिन्त राज करूं और तेली कहता है राजा और ज़ोगी को मार्कें त्रिलोक का राज मैं करूं और तू इस बात को न जान्ता था मैं ने इस वास्ते तुझे ख़बर्दार किया तू उन्ह से बचता रहना और आगे जो मैं कहता हूं सो तू सुन॥

जोगी ने उस तेली को मार्कर अप्ने बस किया है सो

का जोग पूरा हुआ वुह अपने मन में मन्सूबः कर्ता था कि मैं छोटे भाई को राज दे आया हूं चल्कर देखूं कि वुह किस तरह राज कर्ता है यिह अपने दिल में कहके चला और रात को अपने नगर के पास आन पहुंचा देव ने उसे आते देखा तब वुह पुकारा तू कौन है जो इस वक़्त शह्र में जाता है या तू अपना नाम बता नहीं तो तुझे मैं मार डाल्ता हूं तब उन ने कहा मैं राजा बिक्रम हूं तू कौन है कि मुझे टोक्ता है॥

देव बोला मेरे तईं देवतों ने भरथरी के राज की रखवाली को भेजा है राजा ने पूछा भरथरी क्या हुआ उन ने जवाब दिया भरथरी को कोई यहां से छल्कर लेगया यिह बात सुन्कर राजा हंसा और उसे कहा वुह तो मेरा छोटा भाई है फिर दैयत बोला मैं नहीं जान्ता कि तुम कौन हो और जो तुम बिक्रम इस देस के राजा हो तो मुझ से लड़ो और मुझे मार्कर जाओ बिना लड़े मैं तुम्हें शह्र में नहीं पैठने दूंगा॥

यिह सुन राजा बिगड़के बोला तू मेरे तईं क्या डराता है और जो लड़ा चाहे तो तैयार हो इस तरह दोनों बातें कर तैयार हो लड़ने लगे और राजा उस देव को पछाड़कर

यूं बिचार कर्ता हूआ रानी के पास गया और उस से पूछा तू नें वुह फल क्या किया तब वुह बोली महाराज मैं ने खाया सुन्कर राजा ने वही फल रानी को दिखाया वुह देखकर ज़र्द हो गई तब राजा उस को लेकर बाहर आया धोकर खाया तिस पीछे सोच उस को हूआ निदान बन के जाने का सामान किया राज पाट धन दौलत और रानी की महब्बत तजकर चला न किसी से पूछा न किसी को साथ लिया ऐसा निर्मोही होकर निक्ला कि किसी का ध्यान न किया॥

देस देस और नगर नगर में चर्चा पड़ा कि राजा भरथरी राज तजकर जोगी हूआ और यिह बात उड़ती उड़ती राजा इंद्र के अखाड़े में पहूंची कि वुह तो देस छोड़के गया और उस के देस में बड़ा हुल्लड़ हूआ तब यिह बात सुन्कर सब देवतों ने मिल्कर यिह बिचार किया कि एक देव को रखवाली के वास्ते राजा भरथरी के देस में भेज दो कि कोई बिदअ़त रऐयत पर न करे देव को बुलाकर वहां भेज दिया और कहा वहां की निगहबानी कर॥

यहां तो वुह रखवाली कर्ता था और वहां राजा बिक्रम

से फ़क़त यिह कहा कि मुझे कोत्वाल ने दिया है वुह सुन्कर यिह समझा कि रानी ने बुरा काम किया ॥

उसे कुछ रूपै देकर बिदा किया और आप भैचक रह गया फिर समझकर कहने लगा मैं ने तो मन अपना रानी को दिया और उस ने अपना दिल कोत्वाल को मन का भेदी कोई न मिला ऐसे जीने को और मेरी बुध को धिक्कार है जो मैं फिर राज करूं और फिट उस रानी के तईं और लअ़नत उस कोत्वाल को और उस बेस्वा को और धिक्कार है कामदेव को जो यिह मत संसार की कर्ता है कि जिस से संसार अह़मक़ हो जाता है बअ़द उस के फल लिये हुए महल में गया ॥

अपने चित में कहने लगा यिह तन मन और जी और धन सब चंचल हैं और यिह संसार जान्हार है इन्हों में से कोई क़ाइम न रहेगा जब ही पैदा हुआ तब ही काल ने खाया और जब मर्ता है तो कुछ साथ नहीं ले जाता और मेरा मेरा करके जन्म गंवाता है सुख के सब साथी हैं और दुख कोई नहीं बंटाता यिह संसार जो है समुद्र है और माया उस का जल है हौखा मछली है ऐसा वधिक कोई न मिला जो उस को मार के खाय ॥

लिया और कहा महाराज मैं इसे खाउंगा राजा फल देकर बाहर गया और रानी का जो एक मित्र कोत्वाल था रानी ने उसे बुलाकर वुह फल दिया और कहा यिह हमें राजा ने देकर कहा है जो इसे खावेगा सो अमर होगा तुम मेरे प्यारे हो इसे खाओ और अमर हो तो मुझे बड़ी ख़ुशी हो सुन्ते ही कोत्वाल ने ख़ुश होकर फल हाथ से ले लिया और अप्ने मकान को गया ॥

एक कस्बी उस की आशूना थी उसे फल देकर कहा यिह अमर फल मैं तेरे वास्ते लाया हूं तू इसे खा यिह सुन्कर उन्ने हाथ से ले लिया और उसे बिदा किया फिर अप्ने जी में बिचारा एक तो मैं कस्बी हूं और अमर हूंगी तो कित्ने पाप मैं कमाउंगी इस से बिह्तर यिह है कि यिह फल राजा को जाकर दीजिये जो राजा जियेगा तो मुझे याद करेगा और पुण्य होवेगा पाप सभी कटेंगे ॥

यिह सोचकर राजा के दर्बार में गई वुह फल राजा के हाथ दिया राजा फल को देखकर बेसुध हुआ अप्ने दिल में कहने लगा कि फल तो मैं ने रानी को दिया था जी में यिह बिचारा और हंस्कर उसे पूछने लगा यिह फल तुझे किन्ने दिया वुह बेस्वा सब बातें जान्ती थी पर राजा

ब्राह्मण ने राजा को आकर आसीस दी कि धर्म लाभ हो और वुह फल राजा के हाथ दिया राजा ने उस को हाथ में लेकर पूछा इस का बृत्तान्त कहो तब ब्राह्मण कहने लगा स्वामी मैं ने जो तपस्या की थी सो देवतों ने उस का बर अमर फल दिया मैं अमर होकर क्या करूंगा इस फल को तुम खाओ और अमर हो इस वास्ते कि तुम से लाखों जी पले हैं॥

यिह सुन्कर राजा हंसा उसे लाख रुपै दिये और गांव बृत्ति कर्के बिदा किया फिर जी में बिचार कर्ने लगा मैं तो पुरुष हूं कम ज़ोर न हूंगा यिह फल रानी को दिया चाहिये वुह मेरे प्राण का अधार है वुह जीती रहेगी तो मैं सुख भोग करूंगा॥

यिह दिल में ठान्कर राजा महल में दाख़िल हूआ फल रानी को दिखाया रानी हंस्कर पूछ्ने लगी महाराज यिह क्या चीज़ है जिसे बड़े जतन से लिये हूए तुम आये हो इस का ब्योरा कहो तब राजा ने कहा सुन सुन्दरी तू जो इस फल को खायगी सदा जोबन्वती रहेगी दिन दिन रूप बढ़ेगा और अमर होगी॥

रानी ने यिह अह्वाल सुन्कर फल राजा के हाथ से ले

फल मुझे देकर कहा जो इसे खावेगा अमर होवेगा यिह बात सुन्कर ब्राह्मणी व्याकुल हो रोने लगी फिर बोली यिह अब दुख और पाप हम किस त़रह़ काटेंगे और हमेशः भीख क्यूंकर मांगेंगे खाल मास सब हाड़ में मिल जायगा ऐसे जीने से मर जाना बिह्तर है मर जानेवाले को इत्ना दुख नहीं होता॥

इस फल को वुह खावेगा जो हमेशः दुख उठावेगा इस से जोग यिह है कि तुम यिह फल ले जाकर राजा को दो और उस से कुछ धन लो यिह सुन्कर ब्राह्मण अप्ने जी में समझा यिह सच है इस संसार में इत्ना जंजाल कौन सहे इसी त़रह़ आपस में बातें स़लाह़ की कर्के ब्राह्मण वहां से राजा के पास चला जब राजा के द्वारे पर पहुंचा द्वारपाल से कहा राजा को ख़बर दो ब्राह्मण आप के लिये एक फल लाया है॥

दर्बान ने राजा से जाकर अर्ज़ी की महाराज एक ब्राह्मण फल आप की ख़ातिर लाया है और दर्वाज़े पर ह़ाज़िर है जो कुछ ह़ुक्म हो राजा ने उसी वक़्त ह़ुक्म किया उसे अभी लाओ अह्लिकारों ने वोंहीं ह़ाज़िर किया॥

राजा बोला बिक्रम में क्या गुण थे सो मुझ से कह तब वुह बोली॥

एक दिन राजा बिक्रम कैलास को गया और वहां एक जती से मुलाक़ात हूई उस ने राजा को जोग की रीत सब बताई राजा ने अप्ने जी में इराद: किया कि जोग कमावें जोग कर्नें को तैयार हूआ राज तिलक भरथरी को दिया राज पाट पर उसे बिठा आप राज काज धन दौलत छोड़ कन्था पहन भसम लगा सन्यासी बन्कर जंगल को निकल गया और उत्तर खंड में जाकर जोग साध्ने लगा॥

उस शह्र के जंगल में एक ब्राह्मण भी तपस्या कर्ता था धूंआं पीके रहता था और भूख प्यास के दुख सह्ता था ब्राह्मण की तपस्या देखके देवते ख़ुश हूए बर उसे देने लगे और उस ने न लिया तब आकाश बाणी हूई कि हम अमृत भेजते हैं सो तू ले॥

एक आद्मी की सूरत में आकर देवता उसे फल दे यिह कह गया जो इस को तू खावेगा चिरंजीं होगा फल लेकर वुह तुर्त चला ख़ुशी ख़ुशी अप्ने घर को आया ब्राह्मणी के हाथ में वुह फल दिया और कहा आज देवतों ने अमृत

यिह सब अह़्वाल रत्नमंजरी ने सुनाया और राजा बिक्रमाजीत का जस गाया और कहा राजा भोज जो तुम इत्ने हो तो इस सिंहासन पर बैठो सुन्के राजा ने कहा सच है जो कुछ तू ने कहा यिह बात मेरी भी पसन्द आई इत्ना कहकर राजा अप्नी सभा में बैठा दीवान मुतसद्दियों को बुलाया कि तुम सब तैयारी सम्बत बान्धने की करो उस दिन की वुह साअ़त यूं टल गई राजा ने दूसरे दिन फिर सिंहासन पर बैठने की तैयारी फ़र्माई दीवान को बुलाकर कहा तुम सब इस की तुर्त तैयारी करो देर नहो ॥

यिह बात सुन्कर बररूच पुरोहित बोला राजा अभी क्यूं घब्राते हो यिह एक एक पुतली तुम से बात करेगी उन्ह को बातें सुन्कर जो कुछ कर्नी होगा सो कीजियो यिह सुन्कर राजा ने चाहा सिंहासन पर पांव बढ़ाकर रखे कि

दूसरी पुतली चित्ररेखा बोली

राजा तेरे जोग यिह आसन नहीं है और ऐसी अनीति कोई कर्ता नहीं जैसे तू कर्ने पर तैयार हूआ है इस सिंहासन पर बैठे वुह जो बिक्रम सा राजा हो तब

लाइक़ हूं कि नहीं तुम शास्त्र देखकर मुझ से बिचार कहो तब सब पंडितों ने बिचार कर्के राजा से कहा महाराज अब जो तुम्हारा प्रताप है सो तीनों भवन में छा रहा है अब जो कुछ तुम्हें कर्नी हो सो कीजिये दुश्मन तुम्हारा कोई नहीं ॥

राजा ने यिह सुन्कर पंडितों से कहा कि अब तुम बताओ कि किस बिध से सम्बत बांधें जो कुछ शास्त्र की रीत से मुनासिब हो तिस तरह से हमें कहो तब पंडितों ने कहा पहले तो अजीत माला पहनो फिर उस के बअ़द देस देस के ब्राह्मण और ज़मीन्दार राजे और अपने सब कुम्बे के लोग बुलाओ सवा लाख कन्या दान और गौदान सवा लाख ब्राह्मणों को करो और जितने ब्राह्मण तुम्हारे मुल्क के हैं उन की बृत्ति कर दो एक बरस का ख़ज़ानः ज़मीन्दारों को मुआ़फ़ करो और जो भूखा कंगाल इस बरस में आवे उस की बृत्ति का हुक्म करो ॥

इसी तौर से राजा ने सब काम किया और सिवा उस के जो जो दान पुण्य किया उस का बयान किस से हो एक बरस तलक राजा अपने घर में बैठा पुराण सुन्ता रहा और इस तरह से सम्बत बान्धा कि तमाम दुन्या के लोग धन्य धन्य कर्ते थे ॥

किया राजा वहां से अप्ने घर को आया और अप्ने जी में बहुत सा ख़ुश हूआ और जित्ने उस राजा के दुश्मन थे उन्हों के जी में डर हूआ राजा के देश के लोगों ने बहुत ख़ुशी की और दीप दीप के राजा ख़िद्मत के वास्ते आये और जो राजा ग़ुरूर कर्ता था उस का वुह राज जाकर छीन लेता और अप्ना राज कर्ता॥

ग़रज़ शर्क़ से ग़र्ब तक ख़ूब उस ने अप्ना राज किया सब रऐयत आनन्द से उस के राज में बस्ती थी और जो क्षत्री थे उस से डर्ते थे और जो कोई देश ब देश जाता था वहां बिक्रम का धर्म सुन्ता था सब मुल्क आबाद देख़ता था कहीं दुखी उसे नज़र न आता था डांड और बान्ध उस के राज भर किसी ने कान से न सुना बल्कि घर घर आवाज़ बेद और पुराण की आती और जित्ने लोग थे अश्नान ध्यान कर्के तीनों वक़्त अप्ने भगवान की याद में रहते थे अप्ने अप्ने घर में सब राजा की सी सभा कर्के ख़ुश रहते थे राजा राज और प्रजा सुखी॥

इस में एक दिन राजा बिक्रमाजीत ने सभा की और सब पंडित बुलाये पंडितों से राजा ने पूछा मेरे जी में है अब मैं सम्बत बान्धूं सो तुम से पूछता हूं कि मैं इस बात के

जवाहिर उस में जड़ा है और बत्तीस पुत्लियां भी कि अमृत देकर उन को सांचे में ढाला है लगी हैं तुम रुख़्सत होते हुए वुह सिंहासन राजा से मांगो कि उस पर बैठकर आनन्द से राज करोगे ॥

यिह राजा को दीवान ने सलाह दी और सुब्ह को राजा के दर्बार में दीवान गया ख़बर दी महाराज बिक्रम रुख़्सत होता है बाहर खडा है ॥

यिह सुन्कर राजा फ़िल्फ़ौर दर्वाज़े पर आया और बिक्रम ने देखकर अप्ना माथा निवाया राजा ने बिक्रम से कहा जो तुम्हारे जी में आवे सो मांगो मैं ख़ुश होकर वोही दूंगा बिक्रम बोला महाराज जो आप ने मुझ पर दया की है तो वही सिंहासन मुझे बख़्शो ॥

यिह बात सुन्कर राजा बोला अच्छा सिंहासन तो हम ने तुम्हें दिया पर यिह काम मंत्री का है इसे तुम नहीं जान्ते थे यिह कहकर सिंहासन मंगाया और पान तिलक देकर उस पर बिठाया कि तुम अब अजीत हुए किसी बात की जी में चिन्ता न कर्नी गन्धर्बसैन मेरा बड़ा दोस्त था और तू उस के ख़ान्दान में बड़ा नाम्वर हुआ ॥

इस तरह से राजा बिक्रम को दुआ देकर रुख़्सत

महाराज गन्धर्बसैन का बेटा बिक्रम आप के दर्शन के लिये आया है यिह बात राजा ने सुन्कर तुर्त बुलाया तब वुह दीवान राजा को लेगया और अप्ने राजा से मिलाया राजा उस से उठ कर मिला और आदर कर्के आधे आसन पर बिठाया क्षेम कुशल पूछी बअ़द उस के रहने के लिये मकान बताया राजा उठकर उस मकान में आया वहां रहने लगा जब दस पांच दिन बीत गये दीवान से राजा बिक्रम ने कहा हमें तुम बिदा कर्वा दो जो हम अप्ने स्थान को जायें॥

तब मंत्री कहने लगा हमारे राजा का यिह सुभाव है जो उन से मिल्ने को आता है उसे आप से रुख़्सत नहीं कर्ते तुम रुख़्सत मांगो और जिस बात की ख़्वाहिश हो सो मुझे कहो अप्ने जी में कुछ शर्म न करो तब राजा बोला मुझे कुछ नहीं चाहिये जो कोई जो बर चाहे मुझी से ले तब दीवान बोला राजा यिह हमारी बात सुनो इस राजा के घर में एक सिंहासन है सो वुह सिंहासन पहले महादेव ने राजा इंद्र को दिया था और उस राजा ने इस को दिया उस सिंहासन में यिह गुण है जो उस पर बैठे सात दीप और नौ खंड पृथ्वी का अजीत राज करे और बहुत सा

जब तलक राजा बाहु तुझे राज तिलक न देगा तब तलक तेरा राज अचल न होगा और वुह जो ख़बर पावेगा वोंहीं चढ दौड़ेगा और तुझे आकर एक घड़ी में ख़ाक के बराबर कर देगा तुझे जो मैं मसूलहत दूं उसे मान और किसी तरह से उस राजा के पास जा राजा को महब्बत दिलाकर तिलक उस से ले जिस से अचल राज तू करे॥

राजा बिक्रम बड़ा अक़्लमन्द था इस बात पर क़ाइम रहा ऐसी सख़्त सख़्त बातें लूतबरन से सुन्कर कुछ दिल में न लाया हंस्कर कान देकर सब सुनीं फिर लूतबरन ने कहा जो तुम्हें चल्ना है तो हमारे ही साथ चलो और पंडितों से अच्छी साअ़त दिखाकर चल्ने की तैयारी करो॥

दूसे दिन सुबह के वक़्त राजा लूतबरन मंत्री के साथ होकर चला और राजा बाहुबल के नगर में पहुंचा तब उस दीवान ने राजा से कहा यहां तुम बैठो और मैं अप्ने राजा को तुम्हारे आने की ख़बर दूं यिह बात राजा से कहकर अप्ने राजा के मंदिर में गया उस को सलाम किया और सब समाचार और अप्नी हक़ीक़त समेत राजा का अहूवाल कहने लगा॥

इन सब को बन्द में दिया जब लूतबरन ने यिह बात पूछी तब राजा कहने लगा मैं एक दिन शिकार को गया था इत्तिफ़ाक़न् जंगल में राह भूल गया तब एक पेड़ पर चढ कर चारों तरफ़ देखने लगा कि एक कौवे ने मुझ पर बीट कर दी इस लिये मैं ने सब कौवों को बन्द किया जब तक कि उन्ह में से कोई सच न कहेगा एक कौवा इन में से न छोड़ूंगा बल्कि जान से सब को मारूंगा॥

फिर लूतबरन बोला महाराज यिह काम मेरा है जब तुम्हें मैं ने मग़रूर देखा तब मुझे ग़ुस्सः आया अक़्ल मेरी उस वक़्त जाती रही यिह सुन्कर राजा हंसा और बिगड़ कर कहने लगा मुझे ग़ुरूर क्यूं नहो राजा मैं हूं दाना मैं हूं सिपाही मैं हूं और कौन सी बात मुझ में नहीं तुम कहो तब वुह बोला जो नगर तुम ने नज़र भर देखा उस का मैं सब बयान कर्ता हूं॥

राजा बाहुबल वहां का क़दीम राजा है और गन्धर्बसेन बाप तुम्हारा उस का दीवान था राजा को उस की तरफ़ से कुछ बे इअतिबारी हुई तब उसे छुड़ा दिया वुह नगर अंबावती में आया और उस जगह का राजा हुआ उस का बेटा तू बिक्रम है तुझे जग में कौन नहीं जान्ता पर

होश्यार पंडित है वुह कौवे के भेस में रहता है यिह काम उस का हो तो हो क्यूं कि कौवे की सूरत एक वुह बच रहा है तब राजा ने कहा वुह किस तरह आवे उस का कुछ समझ कर इलाज बताओ कोई तुम्हारे यहां से वकील जाय और उस को लेआय तुम अप्ने यहां से दो कौवों को भेज दो वे जाकर ले आवें ॥

उन्हों में से दो कौवे वहीं गये उन्ह की लूतबरन ने बहुत सी आवभगत की और कहा तुम यहां किस लिये आये हो तब वे बोले महाराज तुम्हारे बग़ैर हम सब कौवे मारे जाते हैं जो तुम राजा बिक्रमाजीत पास चलो तो सभों की जानें बचें तब लूतबरन बोला धन्य भाग जो तुम मेरे पास अप्ना मतलब समझ कर आये हो जो कुछ काम मुझ से होगा मैं कमी न करूंगा ॥

यिह कह कर अप्ने राजा पास आया और राजा से हुक्म लेकर उन के साथ गया जब सब कौवों ने उस दीवान को देखा तब राजा से कहने लगे जिस का हम नाम लेते थे वुह यही है राजा ने देखकर उसे आदर करके आधी गद्दी पर बिठाया और क्षेम कुशल पूछी वुह दुआ देकर बोला किस लिये आप्ने मुझे याद किया और किस वास्ते

का दीवान जिस का नाम लूतबरन था वुह कौवे के भेस में रहता था उस तरफ़ से उड़ा हूआ जाता था उस ने यिह राजा के मुंह से बात सुनी बहुत दिल में ख़फ़ा हूआ ग़ुस्से से उस के मुंह में बीट कर दी॥

राजा ग़ज़ब में आया इत्ने में लोग कुछ उस के वहां आन पहुंचे उन के साथ होकर अप्ने शह्र में दाख़िल हो दीवान को हुक्म किया जहान में जहां तलक कौवे हैं पकड़ लावें यिह सुन्तेही चारों तरफ़ बहलिये दौड़े और कौवे पकड़ पकड़ लाये और पिंजरों में बंद किये॥

राजा ने जाकर उन्ह कौवों से कहा ऐ चंडालो वुह कौन सा कौवा था जिस ने हमारे मुंह पर बीट की तुम सच कहोगे तो हम छोड़ देंगे नहीं तो सब को मार डालेंगे यिह सुन्कर सब बोले महाराज हम में कोई कौवा नहीं रहा जो पकड़ा नहीं आया और वुह काम हम से नहीं हूआ तब राजा ज़ियादः ख़फ़ा हूआ कि तुम सब के सिवा वुह कौन कौवा है कि जिस ने यिह काम किया॥

तब उन्हों ने कहा महाराज सच पूछ्ते हो तो हम कहते हैं बाहुबल एक राजा है मश्रिक़ से मग्रिब तलक उस का राज है और उस का दीवान लूतबरन बड़ा दाना बहुत

दर्बार में हाज़िर रहने लगे इसी तरह से राजा राज कर्ने लगा ॥

कित्ने दिनों के बअ़द एक दिन राजा शिकार को चला कुत्ते बाज़ बह्री और जित्ने शिकारी जान्वर थे साथ लिये और जित्ने साथ में अच्छे अच्छे गुलचले और तीर अन्दाज़ थे साथ लिये जाकर एक जंगल में पहुंचे हिरन के पीछे राजा ने घोड़ा डाला ॥

राजा आगे बढ़ गया साथ कोई न पहुंचा एक बड़े जंगल में राजा जा निक्ला और वहां जाकर सोच कर्ने लगा कि मैं कहां आया राह भी भूला और साथ भी गंवाया इत्ने में जा निगाह की एक बड़ा दरख़्त देखा उस दरख़्त की फुनंग पर चढ़ गया और वहां से देख्ने लगा जंगल ही जंगल नज़र आता था मगर एक तरफ़ जो देखा एक शह्र नज़र आया उस को देख कर राजा को एक ढाड़स सी बन्धी ॥

वुह नगर जो देखा निहायत आबाद है कबूतर वहां उड़ रहे हैं चीलें मंडला रही हैं सूरज की झलक से हवेलियों के कलस चमक रहे हैं अप्ने जी में कहने लगा यिह नया शह्र मैं ने देखा कल इसे छीन लूंगा और उस नगर के राजा

राजा ने बिक्रमाजीत को बुलाया कहा हम तुम बैठ कर एक जागह खीरा खावें वुह राजा जोगी था और सब इल्म जान्ता था उन्ह लकीरों मे बच कर सिंहासन के पास जा खड़ा रहा खीरा और छुरी उस के हाथ से ले ली दाहिने हाथ में छुरी रखी और बांये हाथ में खीरा लिया राजा संख ग़ाफ़िल था फुर्ती कर्के उसे छुरी मारी राजा का काम तमाम किया॥

यिह बात रत्नमंजरी ने ज़ाहिर की राजा भोज तू इस बात को सुन ख़ुदा जो रह्म करे तो तिन्के से पहाड़ करे और ग़ज़ब करे तो पहाड़ से तिन्का किताब में जो लिखा है वुह झूठ नहीं होता जब मा के पेट में इन्सान आता है चार बातें साथ लाता है नफ़्अ नुक़सान दुख सुख तीन लोक और चौद: तबक़ में फिरे लेकिन क़िस्मत का लिखा नहीं मिटता॥

भाई को मारा दिल में ख़ुश हूआ उस के लहू का माथे पर टीका दिया उठकर सिंहासन पर बैठा और चंवर झलवाया उस राजा की रानी उस के साथ सती हूई यिह राजनीति से न्याव कर्ने लगा और जित्ने राजा उस के राज के थे सब सुन्कर ख़ुश हूए मुजरे को आये दोनों वक़्त

या मिट्टी को तब ब्राह्मणों ने कहा राजा कुछ हम अच्छा नहीं देखते क्यूं कि तुम्हारी मत कुमत होगई जब मर्ने के दिन आद्मी के नज़्दीक आते हैं तो उस की मत मारी जाती है ॥

तब राजा बोला तुम दीवाने हो और मुझे भी बावला बनाते हो जो ख़ुदा ने लिखा है वही होवेगा उसे कोई मिटा नहीं सक्ता सब पंडित आपस में कहने लगे इस राजा ने क्या अप्ना अकाज किया तब राजा संख ने बिक्रम के मार्ने की यिह फ़िक्र की सात लकीरें कोयले से जादू की काढ़ीं और उस पर भुस फैला दिया जो उसे मअ़लूम नहो और उन्ह लकीरों का यिह गुण था जो उस पर पांव धरे बावला हो जाय और एक खीरा मंगाकर जादू किया और एक छुरी पढ़ कर हाथ में रखी ॥

उस छुरी खीरे का यिह असर था जो उस छुरी से वुह खीरा काटे उस का सिर कट जाय पंडितों से कहा उसे बुलाएं उन्ह लकीरों पर पांव धर के जो आवेगा दीवानः हो जायगा बावला होकर यिह खीरा जो हाथ से लेकर काटेगा तो सिर उस का कट जायगा जित्ने क्षत्री राजा के साथ थे अप्ने दिल में फ़िक्रमंद हुए कि इस राजा ने दग़ा यहां की यिह क्षत्रियों का धर्म नहीं ॥

वहां जाकर क्या देखता है कि एक तालाब पर राजा बिक्रम तपस्या कर्ता है मिट्टी का एक महादेव बनाकर पूजता है और दंडवत कर रहा है॥

यिह देख कर पंडित उलटा फिर आया सब पंडितों को लेकर राजा के पास गया राजा से कहने लगा तुम हमारे शास्त्र को झूठ जान्ते थे और अब हम देख आये फलाने जंगल में राजा बिक्रमाजीत आन पहुंचा राजा संख उस रोज़ सुन कर चुप रहा उस की सुबह को उठा और उस बन में जातेही छिप कर देखने लगा कि वुह क्या कर्ता है॥

जहां राजा बिक्रमांजीत बैठा था वहां से वुह उठा और तालाब में नहाकर फिर अपने आसन पर बैठा और उसी तरह से महादेव की पूजा कर्ने लगा और यिह राजा भी निकल कर वहां खड़ा हूआ जब वुह महादेव की पूजा कर चुका तब उसी महादेव पर इस ने पेशाब किया॥

जित्ने राजा के साथ लोग थे कहने लगे इस की अक्ल मारी गई है कि पूजे हूए देवता पर इस ने मूता एक पंडित उन्ह में से बोल उठा महाराज यिह तुम ने क्या किया तब वुह बोला हम ज्ञान के ब्राह्मण हैं देवता को पूजें

भैचक रह गया ब्राह्मण कहने लगे हम सब ने शास्त्र देखा है उस से यही अहवाल निकला है जो हम ने तुम से कहा मगर एक बात और है कि हम उसे मुंह से निकाल नहीं सक्ते तब राजा ने कहा ख़ैर जो तुम ने वुह बात कही यिह भी कहो तब उन्हों ने कहा ॥

हमारे बिचार में यिह आता है कि संख को मार कर बिक्रम राज करे यिह बात सुन कर राजा हंसा और कहने लगा ये पंडित बावले हैं इन्हें कुछ ज्ञान नही इस लिये ऐसी बात कहते हैं यिह बात सुनी अन सुनी कर राजा चुप रहा पंडित अप्ने दिल में शर्मिन्दः हूए कि हमारे शास्त्र को इन्ने झूठ जाना और हमें दीवानः ठहराया ॥

जब कित्ने एक दिन इस पर गुज़रे पंडित अप्ने मकानों में बैठ कर नुजूम देखने लगे उन्हीं में से एक पंडित बोला मेरे बिचार में यिह आता है कि राजा बिक्रम कहीं नज़दीक आन पहुंचा है तब दूसरा उन में से बोला यहां के किसी जंगल में है और एक उन्ह में से कहने लगा उस जंगल में एक तालाब भी है वहीं अखाड़ा कर्के रहा है तब एक ब्राह्मण उन्ह में से उठ खड़ा हूआ और जंगल को चला ॥

कहते थे और बैसनी से बेटा जो हूआ उस का नाम चंद्र रखा वुह बडा सख़ी और रह़ दिल था सूद्रनी से जो बेटा हूआ उस का नाम धन्वंतर बैदों में वुह बड़ा बैद था छः बेटे राजा के हूए एक से एक अच्छा ॥

ग़रज़ अमरसिंह के घराने में सब के सब खूब हूए और वुह जो ब्राह्मणी से हूआ था वही राजा की दीवानी कर्ता था उस से जब कोई तक़्सीर हूई तब राजा ने ख़िद्मत ले ली वुह लड़का वहां से निकल कर धारापुर में आया ॥

ऐ राजा वहां सब तुम्हारे बुज़ुर्ग थे उसे उन्ह सभों ने माना बड़ी आवभगत की वहां का राजा तुम्हारा बाप था कित्नी मुद्दत के बअ़द उस ने दग़ा कर्के उस राजा को मार डाला वहां का राज लेकर उज्जैन नगरी में आया और यहां आकर मर गया ॥

संख जो राजा का बड़ा बेटा क्षत्रनी के पेट का था वुह आन कर वहां का राजा हूआ राज कर्ने लगा और आगे यिह अहवाल है ॥

एक रोज़ पंडितों ने आकर राजा संख से कहा कि तेरा दुश्मन दुन्या में पैदा हूआ है यिह बात सुन कर वुह

कहते थे और बैसनी से बेटा जो हूआ उस का नाम चंद्र रखा वुह बडा सख़ी और रहम दिल था सूद्रनी से जो बेटा हूआ उस का नाम धन्वंतर बैदों में वुह बड़ा बैद था छः बेटे राजा के हूए एक से एक अच्छा ॥

ग़रज़ अमरसिंह के घराने में सब के सब ख़ूब हूए और वुह जो ब्राह्मणी से हूआ था वही राजा की दीवानी कर्ता था उस से जब कोई तक़्सीर हूई तब राजा ने ख़िदमत ले ली वुह लड़का वहां से निकल कर धारापुर में आया ॥

ऐ राजा वहां सब तुम्हारे बुज़ुर्ग थे उसे उन्ह सभों ने माना बड़ी आवभगत की वहां का राजा तुम्हारा बाप था कित्नी मुद्दत के बअ़द उस ने दग़ा कर्के उस राजा को मार डाला वहां का राज लेकर उज्जैन नगरी में आया और यहां आकर मर गया ॥

संख जो राजा का बड़ा बेटा क्षत्रनी के पेट का था वुह आन कर वहां का राजा हूआ राज कर्ने लगा और आगे यिह अहवाल है ॥

एक रोज़ पंडितों ने आकर राजा संख से कहा कि तेरा दुश्मन दुन्या में पैदा हूआ है यिह बात सुन कर वुह

कोस पर आबि हयात का चश्मः पर तुम कम बख़्त हो तुम ने नहीं पहचाना अपने दिल में क्या समझे हो ॥

तुम जैसे इस दुन्या में कड़ोड़हा पड़े हैं तुम ने इत्ने ही में मग़रूर होकर अपने तईं भुला दिया और यिह जिस का सिंहासन है उस राजा के यहां तुम जैसा एक एक अद्ना नौकर था ॥

यिह सुन कर राजा को ग़ुस्सः आया और कहने लगा इस सिंहासन को अभी मैं तोड़ डाल्ता हूं इत्ने में बररुच पुरोहित राजा का बोला राजा यिह इन्साफ़ से दूर है पुतली की बात कान से सुन लो और जो कुछ कर्नी हो फिर कर लीजो राजा ने कहा तू इस का अहवाल कह तब पुतली बोली ॥

मैं क्या माजरा कहूं इत्ना ही सुन तुम जल कर ख़ाक हो गये और जब तमाम हक़ीक़त उस राजा की सुनोगे तो और शर्मिन्दः होगे अपने दिनों को रोओगे लोगों के आगे भी हल्के होगे इस कहवाने से नकहवाना भला है हम तो उसी रोज़ मर चुकी थीं और सिंहासन फट चुका था जिस रोज़ से कि हम राजा बिक्रमाजीत से बिछड़ी थीं अब हमें क्या डर है ॥

पुत्लियां जान्दार क्यूं कर हूइयां तैश खाकर गज़ब में आकर पांव उधर से खैंच लिया और पुत्लियों से कहने लगा ॥

क्या देखा और क्यूं हंसियां मुझ से बयान करो क्या मैं बली या राजा का बेटा या सख़ी नहीं या क्षत्रियों में काइर हूं या नामर्द हूं या बेरहम हूं या और राजा मेरे हूक्म में नहीं या मैं पंडित नहीं या मेरे यहां पद्मिनी रानी नहीं या मैं राज नीति नहीं जान्ता या मैं किसी की मज्लिस में नीचे होकर बैठा फिर किस बात में नालाइक हूं मेरे दिल में शक पड़ा है सो मुझे बताओ ये बातें राजा की सुन्कर उन्ह में से

पहली पुत्ली रत्नमंजरी बोली

राजा दिल लगाकर मेरी बात सुनो और यिह क़िस्सः मैं तुम से बयान कर्ती हूं तुम गुण गाहक और क़द्रदान हो जो तुम ने बातें कहीं सब दुरुस्त हैं सूरज से भी तुम्हारे ग़ज़ब की आग का शुअलः बुलन्द है पर इत्ना दिमाग़ मत करो पुराणी कथा सुनो इस दुन्या का अन्त नहीं ख़ुदा ने इस में क़िस्म क़िस्म और रंग रंग के जवाहिर पैदा किये हैं एक एक क़दम पर दौलत का गंज है और एक एक

राजा ने बैठने की तैयारी की जित्ने राजा उस के राज के थे और पंडित और क़राबती दूर और नज़दीक के उन्हें न्योता भेज कर बुलाया और आप अश्नान करके अच्छे कपड़े पहने पंडित बेद पढ़ने लगे और गंधर्ब गीत गाने लगे भाट जस बयान कर्ने लगे और तरह तरह के बाजे बजने लगे हर हर महल में शादियां नाच राग रंग मचे जित्ने लोग आये थे उन सब की ज़ियाफ़त की ब्राह्मणों को बृत्ति गांव भूखों को खाना और रूपए नंगों को कपड़ा और माल अस्बाब रऐयत को बख़्शिश और इन्आम तमाम शह्र में ख़ैर ख़ैरात फ़ौज को ख़िल्अत और इज़ाफ़े हम्निशीनों पर तरह तरह की मिह्रबानियां नवाज़िशें और जित्ने लोग उस सभा में इकठे हूए थे जैजैकार कर्ते थे और ख़ुदा का नाम लेते थे ॥

बीच में सिंहासन धरा था राजा ख़ुशी ख़ुशी गणेश को मनाता हूआ सिंहासन के पास जाकर खड़ा हूआ दाहिना पांव बढ़ाकर चाहा कि उस पर रखें बेइख़्तियार पुतलियां खिलखिला कर हंसियां और सब ने यिह देखा राजा अप्ने दिल में कटा रुककर निहायत शर्मिंदः हो कुछ दहशत खाई कुछ उसे अचम्भा हूआ कि ये बेजानें

लो जहां जहां का जवाहिर जाता रहा है जड़ कर जल्दी तैयार करो ॥

यिह कह कर राजा महल में दाख़िल हूए सिंहासन बन्ने लगा पांच महीने में सब तैयार हूआ और पुत्लियां ऐसी बन कर खड़ी हूइयां गोया अभी बोल्ती हैं और चल्ती हैं ग़रज़ सिर से पांव तलक ख़ूबियों में भरी हूई आंखें हिरन की सी कमर चीते की सी पांव का यिह अंदाज़ जैसी हंस की चाल जिन्हों ने सूरत उन की देखी अप्नी आंखों की पुत्लियों में जगह दी ॥

तब पंडित राजा से सिंहासन की हक़ीक़त कहने लगे राजा सुन मनी जीना इख़्तियार ख़ुदा के है पर इन्सान को चाहिये जीते जी सब ज़िन्दगी का ऐश कर ले यिह राजा सुन कर बहुत ख़ुश हूआ और कहने लगा शायद ये पुत्लियां ख़ुदा ने अप्ने हाथ से बनाइयां हैं या इंद्र के यहां की परियां हैं ॥

यिह कह कर पंडितों को हुक्म किया नेक साअत अच्छी लग्न बिचारो जो मैं उस साअत सिंहासन पर बैठूं सुन्तेही पंडितों ने बिचार किया कातिक महीने में एक दिन शुभ लग्न ठहराई सब जोग उस के अच्छे थे कहा कि इस साअत तुम बैठो ॥

लाख मज़दूर उठाते थे और ज़ोर कर्ते थे ज़रा भी वुह जगह से न हिल्ला था तब उन में से एक पंड़ित ने अर्ज़ की महाराज यिह सिंहासन देवताओं का या दानाओं का बनाया हूआ है यिह जगह से न हिलेगा और न उठेगा बल लेगा इस को बल दीजिये ॥

तब राजा ने कड़ोड़ भैंसे और बक्रे बांही बल दिये चारों तरफ़ बाजे बज्ने लगे और जैजैकार होने लगे तब बल लेकर हाथ लगाते ही वुह सिंहासन ऊपर को उठ आया झाड़ बुहार कर एक ज़मीनि पाकीज़ः पर रख दिया राजा सिंहासन देख कर बहुत ख़ुश हूआ जब उस की मिट्टी छुड़ाकर गर्द ओ ग़ुबार दूर कर धोया और पोंछा एसा चमक्ने लगा कि आंख किसी की उस पर न ठहर्ती थी जिस ने उस जड़ाऊ सिंहासन को देखा उसे ख़ुदा की क़ुद्रत का तमाशा नज़र आया कारीगरों ने एसा बनाया था कि किसू ने न देखा न सुना ॥

आठ आठ पुत्लियां चारों तरफ़ बनी हूईं थीं और एक एक फूल कंवल का हर एक के हाथ में था अगर सुर या मुन उसे देखें भैचक हो जावें राजा ने तमाम कारीगरों को बुलाकर फ़र्माया जित्ने रूपए ख़र्च हों ख़ज़ाने से ले

सुन्तेही राजा को ख़ौफ़ आया हर्कारों को साथ लेकर घर को फिर आया रात को फ़िक्र के मारे नींद न आई सात पांच कर के जों तों वुह रात गंवाई सुबह होनेही अष्णांन कर के दर्बार किया पंडितों को और नुजूमियों को बुलाया और रात का सब अफ़्साना ज़बान पर लाया॥

नुजूमियों ने घड़ी साअत और वुह दिन बिचार कर के कहा राजा हमारे बिचार में कुछ वहां लक्ष्मी का लक्षण नज़र आता है और पंडितों ने कहा इस मकान में बहुत दौलत है॥

सुन्तेही राजा ने तमाम उस शह्र के बेल्दारों को हुक्म किया कि लाख बेल्दार वहां जाओ और उस मक़ाम की तमाम ज़मीन खोदो वे बमूजिब हुक्म के रवान:हुए बअद उन के सब अपने मुसाहिबों को भेजा और आप भी सवार होकर वहां आया॥

बेल्दारों ने जब चारों तरफ़ से खोदा और वहां की मिट्टी दूर की एक पाया नज़र आया तब राजा ने फ़र्माया अब ख़बर्दारी से खोदो टूट न जाय जब खोदते खोदते चारों पाए सिंहासन के नज़र आये राजा ने कहा अब इसे बाहर निकालो॥

में आता है बक्का है चौथे ने कहा फिर समझा जायगा अब जाने दो देर होगी ॥

आपस में यिह बात कह कर राजा के पास गयें पहले मुजरा किया और जहां भेजा था वहां का अहवाल अर्ज़ किया राजा ने सुन कर पूछा हमारे राज में सब लोग ख़ुश रहते हैं और अपने अपने घर में बैठ कर हमारे हक़ में क्या क्या कहते हैं तब उन्हों ने हर एक का अहवाल कहकर वुह क़िस्सः राह का जो सुना था बयान किया और कहा कि अजब असर उस मकान का है कि जब वुह उस मकान पर चढ़ता है एक रऊनत उस पर चढ़ जाती है और जब वुह वहां से उतरती है निशः सा उतर जाता है फिर अपनी हालति असूली में आता है ॥

राजा ने कहा तुम मुझे वहां लेचलो और उसे दिखाओ कि वुह जगह कौन सी है तब राजा ख़ुशी ख़ुशी उठ हकीरों को लेकर उस मकाम पर गया वहां छिपूकर चुपके कहीं बैठ रहा इतने में क्या सुन्ता है कि वुह मचान पर पांव रखतेही कहने लगा लोग जल्दी जाएं और राजा भोज को गढ़ से पकड़ लावें मारें उस से जल्दी मेरा राज ले दें इस में जस और धर्म दोनों उन्हें होगा ॥

थे उन्हीं ने कहा तूने ऐसी बात मुंह से निकाली अगर राजा सुने कभी तुझे तोप के मुंह पर रखकर उड़ा दे सुन्तेही वुह गिड़गिड़ाने लगा रहे सहे होश औ हवास और भी जाते रहे जान के डर से घबा दम उस का होंठों पर आ रहा मिन्नत और ज़ारी से बारे छूट गया ॥

राजा के उस फ़िद्दीने वहां से घर की राह ली पर वुह जब उस मचान पर चढ़ता तो ऐसी बकास किये बिन न उत्तती एक दिन चार हर्कारे राजा ने एक काम को किसी तरफ़ भेजे थे वे रात को उधर से फिरे हूए चले आते थे और वुह मचान पर चढ़ा हूआ बक रहा था कि बुलाओ हमारे दीवान और अहलि,कारों,को कि इस जगह ख़ासे ख़ासे महल और एक गढ़ बनावें सब सरंजाम लड़ाई का उस में जमअ करें कि मैं राजा भोज से लड़ूं और मारूं जो मेरी सात पुश्त का राज यिह राजा क्ली है ॥

यिह सुन्तेही उन चारों हर्कारों को अचम्भा हूआ और एक एक को उन में से ग़ुस्सः आया एक ने ग़ज़ब से कहा इसे जान से मारो दूसरे ने कहा इसे तंबीह करके मुश्कें बांध राजा ही के पास ले चलो वुह इस के हक़ में जो चाहे सो करे तीसरे ने कहा इस ने शराब पी है मतवाला है जो मुंह

ने खीरे बोए थे जब वे उगे बेलें तमाम खेत में फैल गईं और ख़ूब हरीावल हूआ ज़र्द ज़र्द फूलों ने और ही बहार दी ॥

जब वुह खेत फला और तैयारी पर आया तब उस खेत वाले ने रखवाली को एक मकान तजवीज़ किया देखा दर्मियान उस खेत के एक चौका ज़मीन का ख़ाली रह गया है कि न कुछ जमा है न उपजा है रखवाली कर्ने को गिर्द इस्तादे लगाकर उपर एक मचान सा बांधा उस पर चढ़ कर चारों तरफ़ निगाह कर्ते ही कहने लगा कोई है इसी वक़्त भोज को गढ़ से पकड़ लावे और सज़ा को पहुंचावे ॥

राजा के नौकरों में से एक ने इस बात को सुन्तेही टांग पकड़ कर उसे नीचे गिरा दिया और मुंह ही मुंह थपेड़े मार मार सारा मुंह सुजा दिया कान पकड़ कर उठाया और बिठाया ग़ुरूर का निशः जितना उसे चढ़ा था सब उतर गया तौबः धाड़ कर्के पांओं पड़ा और कहने लगा मैं ने क्या ऐसी तक़सीर की जो मुझ पर यिह मार पीट हूई ॥

इधर उधर की राह बाट के लोग जो वहां इकठे हूए

फ़ौवारे छूटते हुए चादरों से पानी बहता हुआ आब जोएं चारों तरफ़ जारी सर्व खड़े हुए और छोटे छोटे दरख़्त लगे हुए रविशें पट्टियां सब दुरुस्त फूल हज़ारों रंग के क्यारियों में फूले हुए हर हर महल में एक एक रानी ऐश ओ कामरानी से राजा का दिल हाथों में लिये रहती थी नाच राग रंग रात दिन होता था और वुह आप यिहं सुघड़ था जो बात बात में मोती पिरोता और नौ किस्म के साहिबि कमाल जैसे नौ रत्न उस की मजलिस में हाज़िर रहते थे ॥

राजा इंद्र उस की सभा को देख कर रश्क की आग से जलता था और उस का अखाड़ा हसरत के मारे हाथ मलता था रंडी मर्द उस की सूरत पर दीवाने थे जिस ने एक बार उसे देखा आप में न रहा जिस ने उस की खूब सूरती का बयान सुना बे चैन हुआ जोबन के मद में सरशार मोहन का औतार नौ जवान चातुर साहिबि तदबीर ॥

उस नगरी में वुह राजा यों राज कर्ता था उस की सैर और तमाशे को शहर के किनारे बाग़बानों ने कोसों तक क्यारियां बनाई थीं और हर रंग के फूलों की बहारें दिखाई थीं और उन के बराबर एक खेत में किसी मुराई

क़िस्सः हो रहा मअ़शूक़ बाज़ार में सैर करते हुए आशिक़ पीछे पीछे फिरते हुए दिन रात यिह समां वहां रहता था बाग़ बाग़चे सैर ओ तमाशे को बने हुए दरख़्त मेवों से झूमते हुए और फूल क्यारियों में खिले हुए ॥

तालाबों में कंवल फूले हुए बावलियों में पानी झलकता हूआ हर एक कूए पर रहट चलता हूआ पनघट लगा हूआ और राजा के चौरासी ख़ास महल ऊंचे ऊंचे दर्वाज़े ख़ुश क़िताअ़ चार दीवारियां सीधी खिंची हुइयां चारों तरफ़ उन के बाहर अन्दर मकान अनूठे अनूठे बने हूए ॥

कोठरियां दालान दर दालान बारहदरियां बालाख़ाने चौमहल्ले पचमहल्ले रंगमहल ऐशमहल अटारियां बंगले तैयार चिलवनें पर्दे हर हर दर पर लगे हूए फ़र्श चान्दनी सोज़नी क़ालीनों का जाबजा बिछा हूआ मसनद तकये लगे हूए शहनिशीनों में दंगल और कुर्सियां सोने रूपे की जड़ाऊ बिछी हूई ताक़ों पर शीशे बेद मुश्क गुलाब के चुने हूए सायबान ताश बादले के खिंचे हूए नमगीरे बजअ़ी बजअ़ी जगह अपने अपने मौक़अ़ पर खड़े हूए ॥

सहन में क्यारियां बनी हूई चौपड़ की नहरें पानी से भरी हूई लहरें लेती हूई हौज़ बेद मुश्क गुलाब से भरे हूए

जौहरी बाज़ार में जवाहिर से किश्तियां भरी हुईं मोती मूंगा ज़ुमुर्रुद लअल याक़ूत नीलम पुखराज जौहरी देखते भाले और ख़रीदारों से बाज़ार का बाज़ार भरा हुआ और उस के बराबर दूकानों में मेवःफ़रोश विलायती अनार सेब बिही नाशपाती अंगूर से पिटारे पिटारियां भर कर लगाये हुए और ढेर छुहारे पिस्ते बादामों के किये हुए बेंच रहे फूलवाले फूल गूंध रहे॥

तंबोली बीड़े बांध रहे गंधियों की दूकानें तेल फुलेल अत्र अर्गजे की लपटों से महक रहीं और सुपारी वाले दूकानों में पुड़े बुन धनिये सुपारी के बांध कर लगाये हुए डिब्बे मअजूनों के आगे धरे सुपारियां कतर रहे बिसाती हर रंग की जिन्स दूकानों में चुने हुए मोल गाहकों से कर रहे॥

चौक चौकोर बना हुआ मीना बाज़ार लगा हुआ तीसरे पहर को गुज़री लगी हुई अस्बाब तरह तरह का नया पुराना बेचने वाले बेच रहे और लेनेवाले मोल ले रहे गर्म बाज़ारी हर एक चीज़ की हो रही कटोरे हर तरफ़ बाज रहे॥

कहीं नाच कहीं राग कहीं भगत कहीं नक़्ल कहीं

यिह कहानी इन्तिख़ाब की गई है सिंहासन बत्तीसी में से ॥ ॰

॰ राजाओं में एक राजा भोज उज्जैन नगरी का राजा था बड़ा बली और बड़ा धनी जस धर्म उस में सब था जित्ने लोग उस के राज में बस्ते थे सब चैन कर्ते थे राजा राज प्रजा सुखी किसी को कोई दुख नहीं दे सक्ता था यिह न्याव उस के था जो बाघ बक्री एक घाट पर पानी पीते थे और सब उस के आस्ने से जीते थे ख़ुदा ने जब से उसे दुन्या के पर्दे पर उतारा सब बेसहारों का किया सहारा और हुस्न उस का देख कर चौधवीं रात के चान्द को चकाचौंध आती थी बड़ा चतुरा सुघड़ गुणी था अच्छी अच्छी जित्नी बातें थीं सब उस में समाई थीं भलाई उस की सब जग में मशहूर थी और नगरी उस की यिह बस्ती थी जो चप्पा रखने को जगह नहीं मिल्ती थी ॥

वुह भरा भरा नगर शादियां घर घर नये नये तौर के अच्छे अच्छे मकान बने हुए चौपड़ का बाज़ार दर्मियान नहर बहती हुई दुकान दुकानों में एक एक उन में दूकान दार सर्राफ़ बज़्ज़ाज़ सौदागर कारीगर सुनार लुहार साद: कार कसेरा पटुआ किनारी बाफ़ कोफ़्तगर जिलाकार आईन: साज़ अप्ने अप्ने काम में सर गर्म था ॥ ॰

مُنْتَخَباتِ هِنْدِي

هِنْدِي زبان کي طالِبون کي فايِدي کي واسْطي

اِنْتِخاب کِيا هُوا

جانْ شيکسپِير کا

بسنه ايک هزار آٹھ سَي اٹھارہ عِيسوِي مين

مُطابِق سنه بارہ سَي تيتِيس ہِجرِي کي

دُوسْرِي جِلْد

LONDON:

Printed by COX and BAYLIS, 75, Great Queen Street,

Lincoln's-Inn-Fields.

1818.

یہہ اِنْتِخاب کِیا گیا ھَی کِتابِ آرائِشِ محفِل مین سی کِہ جو اکثریّہ مُشْتمِل ھي مضمونِ خُلاصۃُ آلتّوارِیخ پر

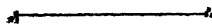
* صُوبۂ دارُ آلخِلافۃِ شاہ جہان آباد * ہِنْدِي فارْسِي کِي تارِیخون سی یُون معْلُوم ہوتا ہَي کِہ شہرِ ہسْتِناپُر گنْگا کي کِناري پر اگلي زمانی مین تختگاہ ہِنْدُوستان کي بادْشاہون کِي تھا وُسْعت و رونق بہِي اُسْکِي اُس عصْر مین حدّ سي باہر تھِي زبان اُسْکي بَیَان سي قاصِر ھَي اگرْچِہ اب بہِي نِہایَت آباد ھَي لیکِن جَیسا پانْڈوون اور کوروون کي وقت مین بسْتا تھا سو کہان جب کِہ دونون فِرْقون مین ببراکھیري ہُوئِي اَور پھوٹ پڑِي تب پانْڈوون ني اِس مُلْک کو چھوڑا اَور شہرِ اِنْدرپرستھ کِہ جمْنا کي کِناري پر تھا اُس مین آئي بلْکِہ اپنا دارُ آلسّلْطنت بہِي اُسِي کو ٹھہرایا بعْد ایک مُدّت کي راجا اننکپال تونوڑ ني بیرِ بکرماجیت کي ایک ہزار کُچھ اُوپر دو سَو سن مین ایک قلْعہ و شہر اپْني نام کا بنایا چُنانچِہ سُلْطان قُطْبُ آلدِّین ایبک و سُلْطان شمْسُ آلدِّین اَلتمْش ني بعْد اُسْکي اپْنا رہنا اُس مین مُقرّر کِیا مگر سُلْطان غِیاثُ آلدِّین

تلسن نے ایک اَور قلعہ چھ سَو ساٹھ ہجری میں بِیا کِیا اَور اُسکا نام مرزغن
رکھا پھر سلطان معز الدین کیقباد نے سن چھ سَو چھیاسی میں جمنا کی
کناری ایک اَور شہر پُر فضا و عمارات اُسکی دلکشا آباد کیا نام اُسکا کیلوکھڑی
رکھا اُسکی امیر خسرو نے قران السعدین میں تعریف کی ہَی بعد از آن
سلطان جلال الدین خلجی نے شہر کوشک لعل اَور سلطان علاء الدین نے
کوشک سبز ساکر اپنا اپنا ہر ایک کو دار السلطنت کیا پھر سلطان غیاث
الدین تغلق شاہ نے سن سات سَو پچیس ہجری میں شہر تغلق آباد کی تعمیر
کی پھر اُسکی بیٹی سلطان محمد فخر الدین جونان نے ایک اَور ملک کی
بنیاد ڈالی اَور ہزار ستون کا ایک قصر بنایا سواے اِسکی اَور بھی مکانات
سنگ رخام کی پاکیزہ پُر فضا بنائی پھر سلطان فیروز شاہ نے سن سات سَو
پچپن ہجری میں شہر فیروز آباد نہایت وسعت و عظمت کی ساتھ بسایا
اَور جمنا کو کاٹ کر اُسکی نیچی لایا ساتھ اِسکی تین کوس کی فاصلی پر
ایک اَور محل معہ منارۂ جہان نما بنایا چنانچہ وہ منارہ ابتک قایم ہَی
عوام الناس اُسکو فیروز شاہ کی لاٹ کہتی ہَین بعد اِسکی سلطان مبارک شاہ
نے مبارک آباد آباد کیا اَور نو سَو اٹھتیس ہجری میں ہمایون بادشاہ نے قلعہ
اندرپرست کی مرمت و تعمیر کرکی دین پناہ نام رکھا اَور اپنی تخت گاہ

مقرر کیا پھر شیر شاہ پٹھان نے کوشک سبز کو اجاڑ کر ایک اور شہر بسایا اور
اسکے بیٹے سلیم شاہ نے سلیم گڑھ بنایا انتلک بھی وہ شاہجہان آباد میں
جمنا کے اندر قلعہ ارک کے سامھنے موجود ہے اگرچہ ہر ایک نے ان
بادشاہوں میں سے ایک ایک شہر بساکر اپنا دار السلطنت مقرر کیا لیکن
ہندوستان کے بادشاہوں کے تخت گاہ ملک بملک دلی ہی مشہور ہے پھر
سن ایک ہزار اٹھالیس ہجری میں مطابق بارھوین برس جلوس کے شاہجہان
صاحب قران ثانی نے دلی کے قریب ایک شہر بنیاد کیا اور شاہجہان آباد
اسکا نام رکھا اسکے خوش بستے سے اس ملک نے یہہ رونق اور آبادی پکڑی
کہ جتنے ملک اگلے بادشاہوں کے لکھنے میں آئے تھے گم نام ہوگئے فقط
اسکا نام رہ گیا جیسے سمندر میں سنہیری بڑے بڑے دریاؤ ملے ہیں پر نام
اسکا ہی باجتا ہے قلعہ بھی اسکا سنگ سرخ کا اس مضبوطی و خوش اسلوبی
کے ساتھ بنا ہے کہ معمار قضا و قدر کے زبان اسکے اوصاف میں لال ہے
پھر ساخت در اسکے بے امر محال علاوہ اسکے مکانات قسم قسم کے متعدد
پاکیزہ خاصے " اور باغ بھی اسکے گلشن جہان کے خلاصے " نہرین جاری
جا بجا " حوض ہر ایک مکان میں کٹورا سا بھرا ہوا " جدھر دیکھیے کیفیت
نئی نظر آئے " اور جس طرف نگاہ پڑے وہیں رہ جائے " اگر رضوان وہان

کي بہار ديکھتا تو روضۂ رضوان کي دربانِي سی هاتھ اُٹھاتا (بيت) جنان کا
هرمکان اُسکا نمونا ؛ خوش اُسلوبِي مين بلکه اُسي دونا ؛ پھلين پھولين همیشه
وهان کي گلزار ؛ خزان اُن تک نہين پاتي کبھو بار ؛ نرالي جگ سي رنگ
و بو گلونکي ؛ حلاوت اور هِی کچھه هَي پھلونکِي ؛ وهان کي طائِرون کا رنگ
هِي اور ؛ هَي اُنکي زمزمون کا ڈھنگ هِي اور ؛ مين هر يک شَي کو نہين
شبيه کسّي ؛ که وهٔ ملتِي نہين اِسّي اور اُسّي ؛ گرد اُس قلعۂ مبارک کي
ايک کهائِي نِهايَت چوڑی چکلِي گہري بهِي ايسِي که عُمقِ زمين اُسکي وري ؛
اور وهٔ اِسّي کہين پري ؛ پانِي اُسکا ايسا لطيف و شفّاف اگر ايک خشخش کا دانه
بهِي اُسکي تہاه مين هوئی تو اندھيري رات مين صاف نظر آئی ؛ اور جو اندھا
بهِي اُس مين غوطه لگا سکي تو بِلا شبہه بِکال لوبِي ؛ (بيت) نظر آتِي هَي
اُسکي ته ميں رائِي ؛ کہان يِہه آبِ گوهر مين صفائِي ؛ اگر پڑ جائِي اُسکي
بيچ ايک بال ؛ تو يون آوي نظر موتِي کا جون بال ؛ جمنا بهِي اُس قلعي
کي تشنۂ ديدار هوکر جانبِ شرقِي سي آئِي اور اُسکي تلي نِهايَت آب و
تاب سي بہنِي لگِي پھر نوّاب علِي مردان خانِ مرحوم دريای مذکور کو کاٹ
کر شاه نہر سرمور پہاڑ کي اُوپر سي لايا کوچه و بازار کي رونق زيادہ بڑھي ؛ اور
شہر کي آبرو دونِي هوئِي ؛ اکثر لوگون کي حويليون مين بنہي ٹھنڈي پانِي سي

معمور رہنے لگے اور حوض و تالاب بھی دولتخانہ والا کے بھر پور باغوں میں وہاں کی شادابی اکثر رہنے لگی اور چمنوں میں طراوت بیشتر حقا کہ وہ بزرگ بہشتی تھا کہ اُسکی کمائی سے شاہ و گدا کو فیض ہوا (بیت) رکھے حشر میں اُسکی حق آبرو کہ فیض اُسکا جاری ہوا کو بکو شہرپناہ اُسکی سنگی نہایت پختہ و مضبوط عرض و طول و بلندی و خوش اسلوبی اُسکی عقل احاطہ نہیں کر سکتی بلکہ ایک جہت کی پیمایش کا دہیان نہیں دھر سکتی اندر باہر اُسکی بستی حد سے باہر چپے چپے پر آبادی جدہر تدہر عمارتیں انواع و اقسام کی خوبصورت کثرت سے حویلیاں طرح بطرح کی خوش اسلوب بہتایت سے باغوں کی بہار بے خزان چمنوں میں دائم طلسمات کا سا سمان ہر ایک محلہ اُسکا اقلیم سی زیادہ پر فضا چھوٹے سے چھوٹا کوچہ اُسکا شہرسے بڑا ہجوم خلایق ہرسر راہ ہر ایک مقام ایک تماشا گاہ شہر شہر گاوں گاوں کے باشندوں نے اپنی بہبودی اور آسایش جو دیکھی بود و باش وہیں اختیار کی غرض ہرصنف کے اشخاص و ہر ملک کی اشیا جب چاہو کثرت سے دیکھ لو کسی چیزکی کمتی کسی وقت ممکن نہیں کہ ہو اگرچہ بازار سارا ہی اُسکا اپنی عالم میں اعلی ہی پر چاندنی چوک تمام شہرکا اُجالا ہے ہر دوکان اُسکی بے

مانند " جس جنس کو دیکھو بادشاہ پسند " صحن یہہ کشادہ کہ دل کھل
جائے " صاف ایسا کہ آدمی چانول نکھیرکر کھائے " دلال اس بازار کا
سوداگرون کو آنکھ اٹھاکر نہین دیکھا " بساتي وهان کا جوهریون کو خاطر مین
نہین لانا " دوکان ایک بزاز کي اسطنبول کي بزازی برابر " کوٹھي ایک
صراف کي تمام ایران کي صرافي برابر " . (بیت) رپے هر ایک دکان مین هس
کھنکتي " کٹوري رات بھر هبسکي جھکتي " لگي هین هر طرف پھولونکي
انبار " گلي کوچه هر ایک هي رشک گلزار " فواکه کا وفور اس درجه
هبگا " ملي هي تازه میوه اصفهان کا " طعام اقسام کا جو کوئي منگوائي " بقدر
یک فوج کي بازار سي آئي " جو ٹھاٹ ایک سلطنت کا هوئي درکار " تو
حاضر کر دي وونہین ایک دکاندار " اگر اسباب چاهي ایک لشکر " تو هاتھ
آ جائی بس ایک دن کي اندر " نہین هي اهل حرفه کوئي بیکار " هي نت
بیع و شرا کا گرم بازار " جو ادنی وهان هي دوکان جواهر " وهي هي بیگمان
کان جواهر " گر ایک اقلیم کا آ جائي وهان مال " تو لي لي ایک مہاجن
اسکو في الحال " کوئي بیپاري هو کاهیکو فکري " که وهان هر شي کي بت
رهتي هي بکري " في الواقع اس مقام فرحت انجام کو جتنا سراهیي بجا هي
لیکن اردوي معلی کا عالم هین جدا هي فضا اسکي نہایت پاکیزه و وسیع "

عمارات وهاںکي بمرتبه اُسلُوبدار و رفيع " صحن اُسکا رشکِ صحنِ گُلزار " دُوکاں هر ايک بازار کي بہار " اهلِ حِرفه سب کي سب مُرفّه احوال " کوٹھي اُنکي نقد و جنس و جواهر سي مالامال " نه کِسي چيز کي وهاں کمي " نه کوئي بشر اُس آبادي مين غمي (بيت) هَي دروازه اُسکا گُلستاں کا باب " بياض جہان کا هَي وُه اِنتِخاب " فضا اُسکي ديکھي اگر ايک نظر " تو دِل تنگ هووي نه پهر عُمر بهر " بہلاتي هَي ايک لحظ غم اُسکي سَير " خوش آتي هَي بس دمبدم اُسکي سَر " سماں وهاں کا ديکهي اگر ايک ذرّا " تو ماني نه لي نام ارژنگ کا " بہت مَين ني يُون اُسکي تعرِيف کي " هَي اُردُو کي بولي کا ماخذ وُهي " اور نخّاس کي بازار کي طرز هَي جُدي " فضا اُسکي فضاي عالم سي بهي بڑي * صحن اُسکا اقسام کي چارپاؤن سي مالامال " زمين اُسکي بہايت صاف بتاتّهال " هر ايک طرف خلق کا ايک دنگل " جا بجا چهل پهل * چابُک سوار قِسم قِسم کي گھوڑون کو پهير رهي هَين * خريدار دلّالون کو گهير رهي هَين * سودا وهاں کا دست بدست * هر ايک دلّال کوڑِبالا مال مست * کوئي گھوڑي کي مول تول کي لِئي هاتھ لاتا هَي " کوئي کهڑا ٹٹّو هي چُکاتا هَي * ايک طرف سپاهِي پيشه بهلي آدمي چبوترون پر اپني اپني زِين پوش بچھاي حُقّي لگاي بيٹھي هَين * کِسي طرف بانکي

ٹبڑھي اپني مجلِس جماءي بيٹھي هَين " ايک طرف کَپي شُهدَي
شِکستي سُلفي کي دم مارتي هَين " کہين دو چار لبخي بخني زِبادہ گو اپني
اڑھاِي چانول حُدي هي نگھارتي هَين " غرض مسلي کِي سِي دھوم اَور
چھڑيون کا سا هُجُوم هر روز سِواي جُمعي کي دو پہر ڈھلي تلک رهتا هَي
(بيت) خلق کا رهتا هَي زِبس اِزدِحام " رهتي هَي بِت ميلا بِه کِي سِي
دھوم دهام " جِنس هر ايک قِسم کِي وهان خوار هَي " گھوڑون کِي يِه گرمي
بازار هَي " اسپ هر ايک مُلک کي هَين بي شُمار " مانگو اگر ايک تو لا
دين هزار " گوکِه يِہ کثرت هَي پہ قِيمت گِران " سستا اگر چاهو تو پاو
کہان " بسکه وهان رهتي هَي نِت لاو لاو " بڑھتا هِي جاتا هَي سدا اُنکا
بھاو " گھوڑيکا مت پوچھيي کُچھ مول تول " ٹٹو هَي کنکاءِي کا تُرکي کي
مول " گھوڑا هر ايک شخص کو درکار هَي " پير و جوان جو هَي خرِيدار
هَي " بلکِه يِہ احوال هَی هر طِفل کا " داءِی سي کہتا هَی کِه گھوڑا هِي
لا " کوءِي کھِلونا اُسي کَيسا هِي دي " گھوڑي سِوا يِہ نہين مُمکِن کہ لي " ديکھا
کُمھارون ني جو يِہ کُچھ سبھاو " مِٹي کي گھوڑي کِيي نُقري کي بھاو " الغرض
اِس مُلکِ مُبارک بنباد کا هر ايک محلّه خُوش سَوَاد " اَور هر مقام آباد "
بِنابر اِسکي مسجِدين خانقاهين مدرسي پاکِيز و دِلچسپ کثرت سي هَين " اَور
خانه باغ بِهي بہتايت سي " ليکِن سِن ايک هزار ساٹھ هِجرِي مين مُطابق

چوبیسوین سالِ شاهجهانی کی نافِ شہر مین ایک جامع مسجد سنگِ سرخ
کی ایسی بنی کہ اگلون نے نہ ویسی دیکھی نہ پچھلون نے سنی " نمو اُسکی
تا بہ سمک " مناری اُسکی سر بفلک " گنبد چرخِ بلا گردان اُسکی
گنبدونکا " عالمِ بالا تلک جلوہ اُسکی برجیونکا " زینہ اُسکی منبر کا پایہ
عرش سی اونچا " ستونِ کہکشان اُسکی ستونِ در سی نیچا " محراب اُس
کی محلِ اجابتِ دعا " نمازی وہانکا مقبولِ درگاہِ کبریا " دیوارین سدِ
سکندر سی بلندتر " صحن اُسکا صحنِ فردوس کی برابر (بیت) حوض هی
ایک صحن مین اُسکی لطیف " پانی هین فیض اُسی وسیع و شریف " سنگ
هر ایک اُسکا بہ از پشم هی " چشمۂ حیوان کا وہ هم چشم هی " جو کہ
نمازی کری اُسی وضو " حشر مین محشور هو با آبرو " ایک بهی بوند اُسکی
اگر حسنی پی " اُسکو هوا تصفیۂ باطنی " اُسی طهارت هی سراپا نجات " هی
وہ گنهگارون کو آبِ حیات " جو کوئی ایک قطرہ بهی اُسکا پئی " پیاس
نهو حشر مین بهی گر جئی " غسل جو ایک بار بهی اُس مین کری سائی
سی پهر اُسکی جہنم ڈری " هر چند مسجد و باغ اور مسافر خانی کی بنا
سی فایدہ لا کلام هی کیونکہ بنانی والی کا دنیا مین نام اور خلق کو بلا شبہہ
آرام هی لیکن حمام کی تعمیر هر پیر و جوان کی راحت کا موجب هوتی

هَی اَور ہر شخص کي دِل کِي کُلفت کھوتِي هَي چُنانچه بادشاهِي حمّام سی
اِس شهر مبن ایک فَیضِ عامّ هَي کوَيِ بشر محرُوم یہبن ساخت مین وُہ
فِلاطُون کي حمّام سي خُوبتر " در و دِیوار اُسکي خُوش اُسلُوب سراسر " سطح
اُسکي گُنبد کِي کُرۂ نارسي مِلِي هُوئی " اَور دِیوارون کِی نمو مرکزِ زمِین سي
لگِي هُوئِي " جامه خانه اُسکا بہترِینِ مکانات " حَوض وهان کا خُشکِ مِزاجون
کي لِئِي آبِ حَیات " مطبخ اُسکا مخزن آتش سوزان کا " ماہ آئِنه اُسکی
تابدان کا " حرارت اُسکي حرارتِ عریزي کو بهڑکائي " اَور رُطُوبت اُسکي
رُطُوبتِ اصلي کو بڑهائی " (ابیات) پاتِي هَین یہان چَین سبہي خاصّ و
عامّ " بس یِہي حمّام هَي خَیرُالمقام " تیل ملي اُس مین گر ایک بار
جو " اُس کو پوست کا مرض پهِر نهو " مَیل جو کوئِی چاهي کِه دِل کِي
چهُڑائي " حَوض مین بس اُسکي وُہ غوطه لگائي " اُس مین نهاوي جو کوئِي
ایک دم " قلب پر اُسکي نرهي گَردِ غمّ " وصف کِری اُسکا سخندان اگر " پهِر
نکهي شِعر بجز شِعرِ تر " اُسکي جو تعرِیف مین کهولي دَهن " گرم رهي اُسکا
همیشه سُخن " القصّه اُس شہر کا هر مکان لا ثانِي " ساته اِسکي عِمارات کِي
فِراوانِي " پربستِي کي اندر جَیسِي مکانات کِي کثرت هَي " وَیسی هِي باهر
قبرون کِي بہتایت " اکثر بادشاهون وزِیرون امِیرون کي مقبري اطراف مین

هَین پر مشہور ہر مقبرہ ہُمایُون بادشاہ کا کَیقُباد کِي کِیلُوگڑھِي مین جمنا کي
کِناري پر هَي سِواي اِسکي وُہ عُلما فُضلا فُقرا کِہ اپنِي عہد مین مشہورِ آفاق
تھی اُنکي مزار بھِي اِس کثرت سي هَین کِہ ایک شہرِ خموشون بستا هَي *
سرکارِ نارنول ایک قدِیم قصبہ هَي دِهلِي سي پچاس کوس کي فاصِلي پر آبِ
و هَوَا وهانکِي بِہایَت خُوب سَوَاد اُسکا هر ایک صاحِب طبع کا مرغُوب
عِمارتین اُس مین اکثر پُختہ و سنگِین مِہندِي وهانکی بہت رنگِین کھیت
اُسکي بستِي کي قرِیب اکثر اَوقات لڑکي وهانکي باشِندون کي کھیلتي کھیلتي
کھیتون پر جا نِکلتي هَین اَور گھر کو آتي هُوئي مِہندِي کي پتِّي اپنِي جُوتِیون
مین بھر لیتي هَین غرض گھر پہنچتي پہنچتي پاؤن اُنکي لال عُنّابِي هو جاتي
هَین شِکار بھِي هر قِسم کا بہتایَت سي چُنانچِہ چِڑِیمار پیسي کي چار چار
بِیٹر بیچ جاتي هَین پھِر گوشت اَور ترکارِي کِس کو غرض هَی کِہ منگوائي اَور
کھائي مگر بضرُورت یا بسببِ عادت سِواي اِسکي پھُول پھل هر ایک موسِم
کي خُوش بو خُوش ذایِقہ بافراط مُیسّر آتي هَین اَور خواهِش مندون کي دِل
و دِماغ کو راحت و آرام پہنچاتي هَین مُتوطِّن وهانکي نُجبا شُرفا هر قَوم کي
پر شَیخ سَیِد اکثر بلکِہ فُضلا عُلما بھِي مُحمّد شاہ فِردَوس آرامگاہ کي وقت تلک
شہرِ مذکُور خُوب آباد تھا اَور عالِم فاضِل بِہہ غالِب تھي کِہ ماہِ رمضان مین

مقدور نه تها کِه دو پهر ڈهلي تلک نان بائی یا بهٹهیارا تنور گرم کري یا
بهڑبهونجا بهاڑ جهونکي یا کوئي بازار مین دِن دِئي حقا پیئي احیاناً اگر کِسي
سي اَیسی حرکت هو جاتي" تو محتسِب کي هاتهه سي اُسکي آبرو جاتي" شهر
کي اندر باهر درگاهین اکثر کیونکِه هزارون بزرگ صاحِب کمال اُس سرزمین
مین آسوده هَین لیکن صاحِبِ وِلایت سَیّد محمّد ترک مرار اُس بزرگ کا
بستي کي اندر هَي سالهاي سال گذري کِه کُفّار کي هاتهه سي وُه بزرگوار شهید
هُوا عجیب و غریب حِکایات و خرقِ عادات اُسکي مرار سي وهانکی باشندي
منسوب کرتي هَین اَور اپني مُرادونکي لِئي جُمیرات کو جاکر وهان چَوکیان
بهرتي هَین لیکن بتخانه دیهرا اُس وقت تلک قصبهٔ مذکور کي اطراف مین
کوئي هِندو بنا سکا تها چُنانچِه ایک اتیت ني نوّاب مُظفّر خان خاندوران
کی بهائي کو بهت سي رُپي نذرانه دیکر چاها تها کِه ایک بتخانه وهان بنائي
اَور بنیاد کُفر کی قایم کري اِتفاقاً اُس وقت نوّاب مرحوم کا قصبهٔ مذکور سي
سات کوس کي فاصِلي پر ڈیرا تها علاوَه اِسکي سرکارِ مذکور اُسکي جاگیر بهي
تهي غرض اُس اتیت ني آبادي کي قریب بتخاني کي نیو ڈالي ملکه تهوڑی
سي دیوار بهي اُٹهائي کِه شاه عبدُ الباقي پیرزادي کو یِهه خبر پهنچي سنتي هي
سوار هُوا اَور سَیکڑون اشخاص خواص و عوام سي اُسکي ساتهه هو لِیي آخر آنکر

دیہڑی کی سُنباد ڈھائی اَور اِتییت کو خُوب سزا دِی اُسنی جاکر نوّاب سی
فریاد کِی نِہایت غُصّی ہُوا اَور کَئی سرداروں کو معہ فَوج بھیجا کِہ پسر زادی کِی
حَویلی ڈھا دیں اَور گھر لُوٹ لیں لیکِن شَیخ اپنی مکان میں بَاستِقلال یادِ اِلٰہی
میں بیٹھا رہا مُطلق نڈرا یہاں تلک کِہ وہاں کی لوگوں کو منع کِیا کِہ کوئی
میری مدد کو نہ آئی اَور اپنی تئیں اِس بلا میں نہ پھنسائی کِہ سِوای قادرِ لا
یزال اِس وقت کِسی سی یارِی و مددگارِی منظُور نہیں کیونکِہ جنگ و جدل
فقیرونکا دستُور نہیں اَلقِصّہ وی لوگ جو بَارادہ پرخاش آئی تھی یِہ سوچی
کِہ دُنیا کی واسطی اِیمان کھونا اَور عاقِبت سی ہاتھ دھونا عبث ہَی چار و
ناچار ہر ایک شَیخ سی بَارادت پیش آیا اَور نقدِ اِیمان اپنا دُنیا کی لالچ پر
کِسی نی نہ گنوایا نوّاب نی بھی اِس ماجرِی کو مُنکرِ اِنفِعال کھینچا اَور اُس
کارِ نا شایستہ سی ہاتھ اُٹھایا جب احمد شاہ کِی بادشاہت ہُوئی مُلک و
معاش وہانکی نُجبا کِی گھٹنی لگی جماعت میں اُنکی تفرِقی نی راہ پائی
جِسنی سبہِتا اپنا جِدھر دیکھا اُدھر کِی راہ لِی آخِر شہرِ مذکُور ویرانہ بن گیا اَور
جِسنی چاہا وہاں عمل کر لِیا اب تلک تو یہی حالت ہَی آگی دیکھِئی کیا
ہو اَلغیب عِندَ اللہ اَور شاہجہان آباد سی تِیس کوس کِی مسافت پر * پانی
پت ایک قدِیم قصبہ ہَی شَیخ شرف بُو علی قلندر وہیں پیدا ہُوا اَور چالِس

برس کا ہوکی دِلّي مین آیا پہر خواجه قُطبُ الدّین کِی خِدمت مین مُشرّف
ہُوا لیکِن بیس برس تلک عُلومِ ظاہرِي کِی تحصِیل مین رہا جب نُورِ ربّانِي
کِي تجلّي اُسکي آئِینهٔ باطِن مین ہُوئی ساري کِتابین جمنا مین ڈبو دِین اَور
مُسافرت اِختیار کِي جِس وقت رُوم مین پہنچا شمس تبریز و مولوِي رُوم سي
اِستِفادہ اُٹھایا سِواي اِنکي بہِي وہان کي اکثر اَولیا سي بہت سا فائِدہ پایا بِدان
اَپني وطن کو پہرا جب کِه وہان پہنچا کُنجِ عُزلت مین بیٹھا یہان تلک کِه جہان
سي اُٹھ گیا اُسکی بہِي کشف و کرامات کا ایک عالم گواہ ہَي " اَور مزار ایک
جہان کِي زیارت گاہ " سرہند قدیم شہر ہَي ساماني کي مُتعلِّقات سي
فیروزشاہ ني اپني سلطنت مین سن سات سَو ساٹھ ہجرِي کي بیچ اُسي جُدا
کرکي ایک علیحِدہ پرگنه مُقرّر کیا آبادِي و رَونق اُسکي پہِر دِن بدِن بڑھتي
گیِي سرہند سي بیس کوس کي فرق پر بہوانا گہاٹ ایک معبد ہَي بیشتر لوگ
اُسکو مہادیو کہتي ہَین ہِندوون کِي قدِیم پرستِش گاہ ہَي لیکِن فِدائي خان کوکه
کِه اُمراي عِظام سي تہا اُسني عالم گیر کي سن چار جُلوسي مین وہِین رہنا
اِختِیار کِیا نام اُسکا پنجور رکہا وہان کي راجا کو کِه کَیِي پُشت سي راج کرتا تہا
حسبُ الحُکم بادشاہ کي نِکال دِیا اَور ایک باغ نِہایت مطبُوع خُوش قطع
پانچ درجي کا بنایا عِمارتین اُسکِي بہت اُونچِي اَور بیٹھکین نِہایت لگوہین

جي اگر کَیسا ہِي اُداس ہو تو وہاں لگ جائی بلکہ دِل پر اُداسِي پہِر کبہو نہ آئي سِواي مکانات کِي صنعت کي یِہہ عجب کام کِیا کہ دامنِ کوہ کِي آبجو کو اُس باغ مین اِس حِکمت سي لایا کہ وہاں جِتنِي حوضون اَور نہرون مین فوّارِی تھي اُسیکي پانِي سي چھوٹني لگي مُحتاج خرابيکي نرھي اَور گُلاب بہِي اِس کثرت سی اُس مبن پھولتا ہَي کہ مَوسِم مبن ہر روز انگنت پھول خُوش رنگ و پاکیزہ اُترتي ہَین چُنانچِہ خُلاصۃُ التَّوارِیخ کا راقِم لِکھتا ہَي کہ مَین مَوسِمِ بہار مین جِس دِن اُس گُلزار سراپا بہار کِي سَیر کو گیا تھا اُس دِن چالِیس من گُلاب کي پھول اُس باغ سي اُترکر گُلاب خانِي مین گَیِي تھي (بَیت) رَوِش پر بہِي اُسکِي تھي پھولون کي ڈھیر نہوتِي تھي پر سَیر سي اُسکِي سیر عرض سال بسال پھولون کِي وہان ترقّي اَور بہار کِي زِیادتِي تہِي * تھانیسر ایک پُرانِي بستِي ہَي سِرہِند سي تِین کوس پر جنوب رُو قرِیب اُسکي کُور کھیت نام ایک بڑا تالاب ہَي ہِندِي کِتابون مین اُسکو ناف زمین لِکھا ہَي اَور پَیدائِش کِي اِبتِدا بہِي ہِندوون کي نزدیک اُسِي مکان مین ہُوئِي ہَي حاصِل یِہہ ہَي کہ اُسکو بڑا تِیرتھہ جانتي ہَین اَور نہانا اُس مین ثَوابِ عظِیم خُصُوصاً سُورج گہن مین کیونکِہ اُس روز نُور نُور سي گُروہ گُروہ رنڈِي مرد عامّ خاصّ بلکِہ سب چھوٹي بڑي آکر وہان جمع ہوتي ہَین اَور نقد و جِنس

انواع و اقسام کی ظاہر و مخفي خبرات کرتی ہین ہرچند کہ ان مین کوئی کیسا ہی بخیل یا مفلس ہو پر اپنی قدر و طاقت سي زیادہ دان پن کرتا ہي بلکہ سواي تالاب مذکور کی اٹھتالیس کوس تلک جتنی جھیلین تالاب حوض کوئی اطراف شہر کي اور وي مکانات جنکي نزدیک سرستي ندی بہتي ہي بلکہ وی بیٹھکین بھي کہ اگلي منیون کي نام سي مشہور ہین اور قدیم کتابون مین مسطور ان سب کو تیرتھ جانتي ہین اسي سبب پانڈو اور کورو کہ پیشوا ہندؤنکی تھي آپس مین لڑکر وہین ماري گئي اور جالیس کوس دلّي سی پري شمال رو سنبھل ایک قدیم شہر اس مین ہرمندر ایک پرانی پرستشگاہ ہنود کي ہي کہتي ہین کہ دور آخري مین ایک اوتار وہین سي نکلیگا قریب اسکي نانک متا بابا نانک کي چیلي اور سیوک وہان اکثر جمع ہوتي ہین اور جپ تپ مین مشغول رہتي ہین اتر طرف اسکي کماؤن کا پہاڑ سونی روپي تانبي شیشي لوھي گندک سہاگي کي کھان اس مین ہي سواي اسکي باز و شاہین اور چنگل گیر پرندي وہین سي آتي ہین بلکہ سرہ گائي مشک کي ہرن ریشم کي کیڑي پہاڑي ٹانگن اکثر وہین ہوتي ہین اور سفید شہد بھي بہتایت سي وہین ملتا ہي از بسکہ بستي اسکي محفوظ اور بچاؤ ہي بسبب اسکي اڑتلي کي زمیندار وہان کي بادشاہون سي نہین

دیتی همیشه بنی رہتی ہیں راقم ایک مرتبہ ہمراہ نواب آصف الدوله مرحوم کی حسن رضا خان بہادر مغفور کی رفاقت میں بانک متی تلک گیا ہی لیکن پہاڑ کی گھاٹی میں اتفاق جانی کا نہیں ہوا بلکہ کوئی شخص لشکر کا وہان نہیں جا سکا فی الواقع راہ اُس پہاڑ کی نہایت سخت اور کٹھن ہی لیکن پہاڑی وہانکی جنس میوہ اکثر لشکر میں بکنے جاتی تھی خصوصاً اخروٹ بہتایت سی اور نہایت سستی العرض اِس صوبی میں دو دریا بڑی ہیں ایک جمنا کہ سرچشمہ اُسکا معلوم نہیں اکثر سیاح جہان گرد خصوصاً وی کہ چین سی پہاڑون کی راہ آتی جاتی ہیں اُنکی زبانی یوں سنا ہی کہ یہہ دریا چین میں سی ہوکر پہاڑون کو کاٹتا ہوا بشہر میں پہنچا ہی کہتی ہیں کہ اُس ملک میں سونا بہت ہوتا ہی وجہ اِسکی یہہ ہی کہ اکثر سنگ ریزی وہانکی تاثیر پارس کی رکھتی ہیں لوہا تانبا اُنکو لگ کر سونا ہو جاتا ہی لیکن پہچانی نہیں جاتی اِس واسطی وہانکی باشندی گھوڑی ٹٹو بیل کی پاؤن میں نعل باندہ کر چرنی کو وہان کی پہاڑ پر چھوڑ دیتی ہیں بسا اوقات اُنکی نعل سونی کی بن جاتی ہیں اور اُس ملک کی حاکم کی یہان نقاری بھی سونی کی ہیں پھر اور اشیا اور ظروف کا تو کیا شمار ہی القصہ دریائی مذکور اس دیار میں سی ہوکر سرمور میں آیا ہی چنانچہ وہانکی زمیندار سلاطین

هِند کو بلکہ وہان کي وزرا اُمرا تلک دریا کي راہ سي برف کشتیون پر
بہیجتي تہي اِسي سبب عوامّ النّاس وہان کي راجا کو برفي راجا کہتي تہي
پہر وہان سي پہاڑ پر ہوکر اُس زمینِ مسطّح پر پہنچا ہَي کہ شاہ جہان نے
وہین اُسکي کِناري پر ایک قصرِ عالیشان بنایا ہَي بلکہ ہر ایک امیرِ صاحبِ
منزلت نے سِواي اُن کي بعضي بعضي اَور بادشاہي بندون نے بہي مُوافق
اپني قدر و حوصلي کي عِمارتین ستہري ستہري دِل چسپ بنائین ہَین اِسي
جِہت سي وہان ایک معمورہ مختصر سا لگونہاں بن گیا اَور مخلص پور اُس
کا نام ہُوا چُنانچہ بادشاہ اکثر اوقات وہان سیر کو جاتي تہي اَور ایک حظّ
اُٹہاتي تہي اُسي مقام سي شاہ نہر کہ آدہي جمنا برابر ہَي شاہجہان آباد
مین کاٹ کر لیگئي ہَین اَور دریاي مذکور پہاڑ سي اُترکر اکثر محالّ کي تارگي
کا باعث ہُوا ہَي چُنانچہ قلعہ ارگ اَور کِتني مکان بادشاہي امیرونکي اُسي
کي کِناري ہَین پہر وہان سي متہرا اَور گوکل اَور بِندراسن مین پہنچا ہي دارُ
الخِلافہ سي پندرہ فرسخ کا عرصہ رکہتي ہَین پہر اکبر آباد کي تلي گیا چُنانچہ
وہان بہي اکثر عِماراتِ بادشاہي اَور امیرونکي حویلیان لبِ دریا ہَین بعد
اُسکي اِثناي کي شہر و قلعي کي نیچي جا نِکلا پہر کالپي کي مُتّصِل گیا اُسکي
بعد اکبر پُور مین چُنانچہ عِمارتین راجا بیربل کي اُسي کي کِناري پر ہَین اَور

راجا مذکور شہر مسطور ہی مین پیدا ہوا اور اسی شہر کی تلی دریای چنبل
اور تیوہ اور استان سوای اِنکی اور بہی دریاو گونڈوانی کی طرف سی جُدی
جُدی آکر اُس مین مِلی ہین پہر جمنا ملکوسی مین ہوکر الہ آباد کی قلعی
کی نیچی گنگا سی آ مِلی اور دوسرا دریلو گنگا اُسکی بہی سرچشمی سی کوئی
واقف نہین لیکن ہندوون کی عقیدی مین یون ہی کہ گنگا سکنتھ سی اُتری
شرح اِسکی ہنود کی قدیم کتابون مین ہی اور کیلاس پربت پر ہو چین کی
متصل جا نکلی چنانچہ فردوسی کی شاہنامی مین ہی کہ پتہر کی عمارات
سیاوش اِبنِ شاہ کیکاوس کی لبِ گنگا ہین پہر وہان سی کوہستان بدری مین
آئی وہین ایک اِحاطہ برف کا ہی کہ ہماچل اُس کو کہتی ہین ہندو اپنی
کایا کو اُسی مین گلانا باعث آخرت کی نجات کا جانتی ہین چنانچہ پانڈوون
نی جاکر اپنی بدن اُس مین گلائی لیکن کناری اُس دریا کی اُس پہاڑ مین
اِس قدر بلند ہین کہ پانی بدقت دِکہائی دیتا ہی ناؤ پر آدمی پار نہین جا
سکتی اِس واسطی گذاری کی جاگہہ بڑی بڑی موٹی رسّی دونو کنارون کی
درختون سی مضبوط باندہتی ہین اور چہینکون پر اُن کی سہاری سی پار اُترتی
ہین غرض بدری ناتہہ کی پرستش کو خلایق شہر شہر سی آتی ہی لیکن اُس
طرح کا طَور گذاریکا جو کسی آدمی نی نہین دیکہا سبب اِسکی آنی جانی

اُس پر بہابَت ڈَرتی ہَیں بعد اُسکی دریاي مذکُور بدری ناتھ کي۔ پہاڑ سے
بہتا ہُوا سرے نگر تلے آیا اَور وہان سي رِکھی کیش میں۔ جاکر ہردوار کي
پہاڑ میں جا نِکلا هي اگرچه گنگا سر۔تا سر ہِندُووں کی مذہب میں پُوجنے
کي قابل هَی علی اَلخصُوص اُس مقام کی بیچ چُنانچه ہر۔سال بیساکھي کي
یہان کو ہر طرف سي۔ایک خِلقت آکر وہاں جمع ہوتي هَي پر جِس سال
کہ مُشتري دلو میں آتي هي زبانِ ہِندي میں اُسی کُنبھ کہتي ہَیں اُس برس
دُور دُور کي لوگ کثرت سي۔آتی ہَیں اَور وہان نہاتي ہَیں حاصل یِہہ هَي کِه
وہانکا نہانا دان پُن اَور ناخن لیبا سِر مُنہہ کي بال مُنڈانا بڑا ثَواب جانتي
ہَیں بلکِه مُردوں کي ہڈِیون کو بھي اُس جگہہ گنگا میں ڈالنا وسیلہ نجات کا
سمجھتي ہَیں اَور پانی وہاں کا بطورِ تُحفي کی بہنگیوں میں مُلک بمُلک
پہُنچاتي ہَیں لُطف یِہہ هَي کِه مُدّتوں پانی اُس دریا کا اگر باسنوں میں رهي
مُطلق نہیں بِگڑتا کیڑا اُس میں کبھو نہیں پڑتا ساتھ اِس کي میٹھا اَور ہلکا
ساري دریاؤں کي پانی سي هَي اِس پر خُوبي یِہہ کِه ہر ایک کي مِزاج کو راس
آتا هَي۔یہان تلک کِه بعضي بیماروں کو شِفا بلکِه کِتنی مُزمِن بیماریوں کو
فایِدہ دَوَا کا بخشتا هَي با وُجود اِسکي۔تندُرستوں کو تَوانائی بارگي مِعدي کو
صفائي قُوّتِ ہاضِمہ کو ترقّي دیتا هَي سِواي اِن باتوں کي رُطُوبتِ عزیزي کو

بڑھاتا ہي بھوکھہ زیادہ لگاتا ہی رنگ لال کرتا ہی اور مزاج بحال اِسی واسطي
ہندوستان کي بادشاہ اور اکثر اُمرا کہیں ہوں پر اُسی کا پانی پیتي ہیں قصہ
مختصر یہہ دریاو ہردوار سي سادات بارہ کي بستي میں ہوتا ہوا ہستناپور کي
متصل جا پہنچا پھر وہاں سي گڈہ مکھتر و انوپ شہر و کرماس و سوروں اور
بداؤن کی قریب اور وہاں سي قنوج کي متصل بدان شیوراج پور اور کھجوي
و مانک پور و شہزاد پور میں ہوتا ہوا قلعی اِلہ آباد کي تلي جا نکلا ہی
وہیں جمنا بھي کئي دریاؤں سمیت اُس میں آملي پھر گنگا چنار گڈہ اور
کئي محالوں کي تلی ہوتي ہوئي بنارس کي نیچي جا پہنچي عرض بٹنی کي
تلي پہنچتي پہنچتي بہتر دریاؤ اُتر اور دکھن کي پہاڑوں سي جُدي جُدي آکر
اُس میں ملي پر نام اُسیکا باقي رہا مگر پاٹ بہت بڑہ گیا کہ کنارہ وہاں
بدقت نظر آتا ہي اور برسات میں تو دکھائي ہي نہیں دیتا پھر وہاں سي
راج محل و مرشداباد و میہرداد پور و ہجراھتي ہوتي ہوئي جہانگیر نگر کي تلي
پہنچي ڈھاکہ بھي اِسی کا نام ہي بعد اُسکي کئي فرسخ جاکر دو حصي ہوئي
ایک تو شرق رو جاکر چاٹ گام میں شور دریا سي مل گیا نام اُسکا پدماوتي
ٹھہرا دوسرا جنوب کي طرف بہکر تین ٹکري ہوا ایک کو سرستي کہتي ہیں
دوسریکو جمنا تیسري کو گنگا پھر اُسکي چھوٹي چھوٹي ہزار سوتي ہوکر بندر

چاٹ گام کی نزدیک دریای عمان مین مل گئي بعد اسکی سرستي اور جمنا
بھي اس مین آ ملین پر تحقیق یہہ هي که گنگا راج محل سي آگي بڑھ کر
متصل ماصی هتی کی جب پہنچي نام اسکا پدا ہوا وهین سي ایک سوتا
جدا هوکر مرشد آباد کي طرف گیا پھر ندیا مین پہنچ جلنگي سی مل کلکتي
کي نیچي هو دریای شور سي جا ملا اسي کا نام بھاگي رتي هي اور پدا که
اصل گنگا هي وه چاٹ گام مین جاکر سمندر سي ملي لیکن ڈھاکي سي یہہ
دریا تین کوس پرهي متصل اسکي بوڑهي گنگا قصه کوتاه چاٹ گام کي دریا
تلک پہنچتي پہنچتي گنگا جمنا سرستي کي هزار سوتي هو گئي اور اکثر سیاحون
کي زباني سني مین یون آیا هي که گنگا کي کناري پر ابتدا سي انتہا تلک
بیشتر مٹھ مرد چور مفسد راهزن بستي هین وجه اسکي ایک لطف سي
صاحب خلاصة التواریخ ني یہہ لکھي هي که از بس که اس مین نہاني سی
گناه لوگون کي جسم سی دور هوتي هین اغلب که وي هي بطور تناسخ پیکر
انساني مین جنم لیکر خلق کو یہان اذیت دیني رهین بی الجمله صوبه مذکور
کي هوا قریب اعتدال کي هي اور زراعت اس مین باراني و سیلابي اور کہین
کہین کوون سي یہ فصله هوتي هي میوه بھي ایران و توران تلک کا گوناگون
کثرت سي اور پھول خوشبو اور رنگین طرح بطرح کي نہایت سي هر فصل

مبن هوتي هَىن عِمارتين بهي بڑي پُخته سنگين و خِشتي اِفراط سي بنتي هَىن صُوبه اکبر آباد اُسکي مشرِق کِي طرف صُوبه لاهَور مغرب کِي طرف صُوبه اجمیر جانِبِ جنُوب کماؤن کا پہاڑ جانِب شِمال اَور پلَول سي اکبر آباد لسکر تا لُودهیانه کِنارہ دریاي ستلج طُول ایک سَو ساٹھ کوس کا اَور سرکار ریواڑي سي کماؤن کی پہاڑ تلک عرض ایک سَو چالِیس کوس غرض شاهجهاں آباد و سرهند و حِصار فِیروزہ سہارنپور و سنبهل و بداؤن و ریواڑي و نارنول آٹھ سرکارین مُتعلّق اُسکي دو سَو اُنتِس محالّ آمدني اِس صُوبي کي چَوهتّر کڑوڑ تِرسٹھ لاکھ پَینتِس هزار دام اَور یِهه اِصطِلاح مبن مُتصدّیون کِي پچیسوان حِصّه پیسي کا هَي

صُوبه مُستقرّ الخِلافة اکبر آباد آگرہ ایک گاؤن پرگنه بیانه کي مُتعلّقات سي تها سُلطان سِکندر لودِي ني اُس مکان کو پُر فضا دیکھ کر تختگاه مُقرّر کِیا اَور ایک شهر نہایَت خُوب بسایا اُسکي بعد بادل گڈھ مشهُور هُوا پهر شاه جلال الدّین اکبر ني ممالِک محرُوسه کا بیچون بیچ سمجھ کر ایک قلعه نہایَت مُستحکم بنایا ساتھ اُسکي شهر بهي نِہایَت وسِیع و خُوش اُسلُوب پُر عِمارات بسایا سچ تو یِهه هَي کِه کِسي جهاندِیدہ ني قلعه اِس متانت کا اَور شهر اِس

وُسعت کا بہت دیکھا جمنا چار کوس تلک شہر کی درمیان بہتی ہَی دونو طرف عِمارتیں عالیشان اَور رنگ برنگ کی مکان خُدا کی قُدرت کا تماشا دِکھاتی ہَیں با وُجود اِسکی اشخاص ہر قوم کی اَور باشندی ہر مُلک کی کثرت سی مُجتمِع ″ علیٰ ہذا اَلقِیاس اجناس و اشیا بھی ہفت اِقلیم کی جیسی چاہِئی ہر وقت بہتایت کی ساتھ موجود بھانت بھانت کی میوی ہر شہر و وِلایت کی اَور رنگ برنگ کی پھول ہر فصل میں بخُوبی بہم پہنچتی ہَیں پر وہاں کی خاص میووں میں خربوزہ نِہایت شیرِیں و خُوش مزہ و خُوش بو ہوتا ہَی لیکِن کُچھ چھوٹا اِسِی واسطی اکبر آباد کی جمالِی مشہُور ہَی پان بھی وہاں کا نازکتر ساتھ عطرِیّت کی سِوای اِسکی اشیا بھی انواع و اَقسام کی لطِیف و اعلا بنتی ہَی کارِیگر بھی اپنی اپنی صنعت میں کامِل موجود خُصوصًا کارچوب یہاں کا سنہری رُپہری نِہایت چوکھا اَور جگمگا ہوتا ہَی بِنابر اِسکی اکثر سوداگر کارچوبی تھان اَور چِیری خرِید کر مُلک بمُلک لیجاتی ہَیں اَور اِنتِفاع اکثر اُٹھاتی ہَیں قصہ مُختصر شہرِ مذکُور نِہایت آباد و با رونق ہَی مزار بھی اُس میں عُلما و اَولِیا کی اکثر ہَیں اَور مقبرہ مُحمّد اکبر بادشاہ و شاہجہان کا قرِیب اُسکی نِہایت اُسلُوب و نمُود کی ساتھ ہَی * بیانا قدِیم زمانی میں ایک بڑا شہر تھا اَور قلعہ بھی اُسکا نِہایت

مضبوط و محفوظ اگلي وقت مين گنهگار بنديوانون کو وهين رکهتي تهي مهندي
وهان کي نيپٹ رنگين اور آم بهي بهت بڑا وزن مين قريب ايک سير کي *
سيکري ايک گاون هي اسي کي علاقي کا اکبر آباد سي باره کوس پر اکبر
بادشاه ني شيخ سليم چشتي کي فرماني سي وهان ايک قلعهٔ سنگين بنايا ساته
اسکي عمارتين اچهي اچهي خانقاهين خوب خوب مسجدين پاکيزه پاکيزه
بنائين پهر فتح پور اسکا نام رکهه کر دار السلطنت مقرر کيا متصل اسکي ايک
بڑا تالاب هي دو کوس کي پهير مين کناري پر اسکي ايک بڑا ايوان و ايک
مينار عاليشان علاوه اسکي ايک مکان هاتهي لڑائي کا بهت بڑا اور چوگانگاه
نيپٹ پر فضا قريب اسکي سنگ سرخ کي کهان چنانچه ستون اور چٹانين
سواي انکي عمارات کي لوازم جس قدر اور جتني اندازي کي درکار هون وهان
سي نکل سکتي هين * گواليار نامي قلعه هي آب و هوا اسکي نهايت خوب
استواري مضبوطي بهي نيپٹ مشهور تا اسلوب سلطنت جو زنداني قابل حفظ
کي هوتي تهي انکا ٹهکانا وهين تها باشندي وهانکي بمرتبهٔ زبان اور گويي نهايت
با اثر اور محبوب دلربائي مين خوب چالاک اور قيامت بي باک هوتي هين
مزار شيخ محمد غوث کا بهي وهين هي کهتي هين که شيخ مذکور اپني عهد
کي صاحب کمالون مين ممتاز تها اور تسخير مريخ اسکي عمل مين تهي *

کالپی ایک شہر ہی جمنا کی کناری بہت سی صاحب کمال درویش اُس سرزمین مین بہی آسودہ ہین ساتھہ اِسکی مشہور ہی کہ بھیم کی تودی کی غار مین وہان فیروزی اور تانبی کی کہان ہی لیکن مداخل و مخارج اُسکی برابر ہین پر گرمی اپنی موسم مین وہان حد سی زیادہ پڑتی ہی یہان تک کہ اُسکی اطراف مین بیشتر بادِ سموم چلتی ہی اکثر راہ رو اُسکی حدت سی ترس کر اذیت پاتی ہین بلکہ بعضی تو مر ہی جاتی ہین اِسی ڈر سی وہان کی باشندی اِس رُت مین بیشتر گہرون مین بیٹھی رہتی ہین پہرتی چلتی نہین مگر بضرورت گرمی کا وقت ٹال کر مصری بہی وہان کی بلادِ ہند مین مشہور ہی * متہرا قدیم بستی ہی اِسی دریا کی کناری پر کنہیا کی پیدائش وہین ہوئی ہی اور ہندوی کتابون مین بزرگی و برتری اُس طبقی کی بہت لکہی ہی فی الواقع ہندوونکا بڑا تیرتھہ ہی آغازِ آفرینش سی اُسکو پرستشگاہ جانتی ہین ٹہاکر وہان کا عالمگیر کی وقت مین کیشورای تہا چنانچہ بادشاہ نی اُسکی مندر کو توڑ کر وہین ایک مسجد بنائی ہی اور عبد النبی خان فوجدار نی وسطِ شہر مین ایک مسجدِ عالی بناکر دنیا مین نام کیا اور عاقبت مین ثواب لیا سوای اِسکی بسرانت مین دریا کی کناری سی اندر تلک کئی سو سیڑہیان سنگین و پختہ بنائین چنانچہ جیٹہہ بیساکہہ مین بہی کچہہ اوپر

سو پانی میں ڈوبی رہتی ہیں بسبب اسکی ریتنت گھاٹ کی بڑہ گئی اور نہانی والوں کو راحت حد سی زیادہ ہوئی حاصل یہہ ہی کہ ہندوؤں کو بہی راضی کیا اور شہر مذکور میں نیکنام ہوا * قنوج قدیم شہر ہی گنگا کی کناری نپٹ خوش آب و ہوا میوہ بہی وہاں کا اکثر خوب و با مزہ ہوتا ہی بلہور کہ ایک پرگنہ سرکار مذکور کا ہی اسکی تعلقی کا ایک قصبہ مکن پور درگاہ سید بدیع الدین عرف شاہ مدار کی وہیں ہی اکثر لوگ اس کو مانتی ہیں خصوصاً عوام ببشتر ازرال قصہ مختصر اس صوبی میں بہی دریا دو ہی نمود کی ہیں ایک تو جمنا جسکا احوال سابق لکھنی میں آیا دوسرا چنبل کہ اکبر آباد سی آٹھہ کوس کی فرق سی ہوتا ہوا بہداور و سرکار ایرج کی محال سی گذرتا ہوا اکبر پور کہ متعلق کالپی کا ہی وہاں پہنچ کر جمنا سی جا ملا لیکن دریای مذکور کی برآمد کا مقام مالوی کی متعلقات سی ہی یعنی خاص پور غرض گھاٹم پور اس صوبی کی پورب طرف گنگا اتر رخ چندیری دکھن طرف پلول پچھم رخ طول صوبہ* مذکور کا گھاٹم پور الہ آباد کی متعلق سی لیکر تا پلول کہ شاہجہان آباد کی عملی سی ہی ایک سو ستر کوس اور عرض قنوج سی تا بہ چندیری کہ وہ مالوی کی مضافات سی ہی سو کوس القصہ سرکار اکبر آباد و باڑی و الور و تجارہ و ایرج و کالپی و سانون و قنوج و کول بروند منڈاور

گوالیار و عبرہ چودہ سرکارین متعلق اُن سی دو سَو اٹھ سٹھ محال آمدنی اٹھاوی کڑوڑ اٹھارہ لاکھ پنسٹھ هزار آٹھ سَو دام لیکن برسون سی سرکار وَسَج صوبہٴ اَوَدہ مین داخل هَی * ڈیگ کنھیر بهرت پور بهی گویا صوبہٴ اکبر آباد کی متعلقات سی هَین انھارہ اٹھارہ یا اُنیس اُبیس کوس کا فاصلہ اُن سی اَور شہر مذکور سی هَی قلعی اُنکی نہایت مستحکم و محفوظ و کلان ساتھ اِسکی اسباب جنگی اَور ذخیری هر ایک مین اِس بہتایت کی ساتھ کہ سالہای سال قلعی والی محتاج اِن اُمور کی نہین خصوصاً بهرت پور مین بالفعل وهی رنجیت سنگ کا مسکن هَی قلعہٴ مذکور سب سی زیادہ مضبوط و محکم چنانچہ اُسکی گرد کی کهائی ایک چهوٹی سی ندی هَی کہ ناو اُس مین چلی سِوای اِسکی اَور اسباب اَور آثار حفاظت کی بہت سی هَین پر وسعت مین ڈیگ کا قلعہ اُس سی زیادہ هَی لیکن مستحکم و محافظ اَیسا نہین چنانچہ ذو الفقار الدولہ نجف خان میر بخشی نی بهی نول سنگ کی لڑائی مار کر اُس کو چهین لیا تها لیکن بهرت پور کا ارادہ نکیا بلکہ ٹال دیا بنا اُنکی راجا بدن سنگ سورج مل جاٹ کی باپ سی شروع هوئی اَور اِس امر کی ترغیب راجا جی سنگ جی پور والی نی اُس کو دی نلکہ موجب اُسکی ترقی کا بهی کچهواهوت هین کا خاندان پڑا چنانچہ ایسری سنگ نی محمد شاہ فردوس آرام گاہ سی ایک لاکھ چالیس

هزار رُپَي پر مبْواث کا بهِي اُس کو اِجارہ کرْوا دِیا سِواي اِسْکي مِلکِي مالِي
ھرامرمین اِسْکا مددْگار تها وجْه اُسْکِی یِه هَي کِه جَي نگر کي راجاؤں ني جاٹون
کو اپْنا سدِّ راہ ٹهہرایا تها دالیِف قلوب کي لِئي آپ بهِي اُن سي سلُوک پیش
آتي تهی اَور حُضورِ اعْلي سي بهِي رِعایَتین کرْواتی تهي پهِر تو دَولت اُنْکِی دِن
دِن بڑْهني لگِي اَور رِیاست رَونق پکڑْني بدن سِنْگ ني اپْني جِیتي جِی سُورج
مل کو مُخْتار کِیا اَور آپ الگ هو بَیٹْها اِسْني اُس سي زِیادہ گڑْهوں کِي تیّارِي
کِي اَور شہْروں کِي آبادِي کو ترقِّي بخْشِي سِپاہ کي احْوال پر بُہت مُتَوَجِّه هُوا
هر ایک رِساله دار سرْدار سي بیشْتر سلُوک کِیا بِنابر اِسْکي اکْثر کارْهاي عُمْدہ
اُسْکي هاتْه سی نِکْلي بلْکِه بعْضي بت ناهرِي کام اُسْي کِئي چُنانْچه نوّاب ذُو
الْفقار جنْگ سَیِّد صلابت خان مِیر بخْشِي پر غالِب هُوا اَور نوّاب حکیم خان
سا بہادُر اُس معْرکي مین مارا گَیا عرض اُنْکِي رِیاست کو جو ایک مُدّت رهْا
هَي بسبب اِسْکي سِواي راجا رتْن سِنْگ کي جو هُوا سو مُدبِّر اَور شُ[illegible]راجا
مذْکُور کُچْه بودا تها مگر عَیّاش و غافِل اِسی سبب سي رُوپانْد کیمِیاگر کي
هاتْه سي کُشْته هُوا قِصّہ مُخْتصر شورِشین اَور شرارتین تو یِي اَورنْگ زیب کي
وقْت سي کرْتي تهي چُنانْچه زورآور سِنْگ اکْبر آباد و شاهْجہان آباد کي قافِلي
اکْثر لُوٹ لیجاتا تها اَور مُسافِرون بیچارون کو اقْسام کِي اِیذائین پہنْچاتا تها سیسِي

کے نواح میں ایک گڑھی بھی اُسنے اپنے حفظ کے لئے نہایت مُستحکم بنائی تھی اُسکے اوٹلے سے فوجِ بادشاہی سے بھی کتنے دنوں لڑا چنانچہ اکبر آباد کے ناظم نے ہرچند اُسکے لینے کا قصد کیا پر کچھ نہو سکا لا چار دست بردار ہُوا آخر شاہزادہ بیدار بخت نے آکر تین مہینے تک اُسکا محاصرہ کیا جب ذخیرہ نبڑ چکا تب زورآور سنگھ شہزادے کی خدمت میں دست بستہ حاضر ہُوا بلکہ ہمراہ اُسکے دکھن گیا اورنگ زیب بسبب اُسکے ہاتھ سے بندُوق تھا توپ کے مُنہہ دھرکے اُڑا دیا پھر جاٹوں نے اپنا رئیس راجا رام کو مُقرر کیا قصہ کوتاہ بنیاد اِنکی عالم گیر کی وقت سے بندھی پھر جوں جوں سلطنت ضعیف ہوتی گئی یے قوت پکڑتے گئے چنانچہ اب تلک کہ شاہ عالم کا اٹھتالیسواں سن جلوسی ہے راجا رنجیت سنگھ سورج مل کا بیٹا اُسی قوت و تسلط کے ساتھہ اپنے ملکوں پر محیط ہے

صوبہ خوش سواد اِلٰہ آباد ” ہندوی نام اُسکا پراگ ہے اکثر ہندو تربینی بھی کہتے ہیں جلال الدین محمد اکبر نے گنگا جمنا کے بیچ ایک قلعہ سنگین و مُحکم مکانات بھی اُس میں مُتعدد و دلچسپ و مُستحکم بناکر ایک شہر بھی خوش سواد وہاں بسایا نام اُسکا الله باش رکھا پھر شاہجہان نے مُسمّی

بالہ آباد کیا اِن دونوں دریاؤں نی قلعی کی جانبِ شرقی کی متصل اتصال
پایا ہي اَور ایک سوتا بھی قلعی سی نکلکر اِن مین آ مِلا ہی بنابر اِسکی نام
اِس مکان کا ترببنی ٹھہرا اَور اِس سوتی کو ہندو سرستی کہتی ہین لیکن کتبِ
ہندی مین یہہ نہین لکھا کہ سرستی یہان سی نکلی ہی سِوای اِسکی قلعی
مین ایک درخت ہی اُسکو اکھی بٹ کہتی ہین معنی اُسکی پایدار اَور ہندی
کتابون سی یہہ بھی دریافت ہوتا ہی کہ قیام درخت مذکور کا قیامت تلک
ہی چنانچہ نورالدین محمد جہانگیر نی اُس کو کٹواکر ایک توا لوہی کا
بہت بھاری اُس مقام پر رکھوا دیا تھا چند روز کی بعد وہ درخت پھر پھنکا
اَور اُس توی کو توڑ کر باہر نکلا حاصل یہہ ہی کہ ہندو اُسکو بڑا تیرتھہ بلکہ
پرستشگاہون کا پادشاہ جانتی ہین جب کہ سورج مکر کا ہوتا ہی یعنی جدی
مین آتا ہی گروہ گروہ زن و مرد نزدیک دور سی آکر وہان جمع ہوتی ہین
ایک مہینی تلک روز نہاتی ہین اَور اپنی ہوت کی موافق دان پن کرتی
ہین سِوای اِسکی سرکار والا مین بھی ہر شخص کچھہ روپی داخل کرتا ہی علاوہ
اِسکی ہنود از بسکہ وہان کی مرنی کو بہتر سمجھتی ہین اِسی سبب زمانۂ
سابق مین بعضی تو نجاتِ آخرت کی لیئی کتنی اِس اُمید پر کہ کِسی راجا
راؤ کی یہان جنم لیوین جیتی جی اپنی تئین آری سی چرواتی تھی شاہجہان

صاحب قران ثاني کي وقت سي يهه عمل موقوف هوا ليکن قلعه شاه عالم بادشاه کي چواليس سن جلوسي مين صاحبان انگريز ني توڙ کر اس اسلوب کی سانه بنايا که اسکا نقشه هي اور هو گيا سچ تو يهه هي که آگي قابل بزم تها اب لايق رزم هوا ليکن يهه معموره آگي نهايت آباد تها چنانچه اس مين باره سراين اور باره دايري تهی اب تلک بهي کيي موجود هين لاکن وه عالم کهان شرف المکان بالمکين اور دايره وهانکي باشندي خانه فقرا کو کهتي هين پر اسکي محوطي مين مکانات متعدد هوتي هين بلکه ستتر مسجد و خانقاه بهي اس مين ديکهي هي چنانچه شاه خوب الله کا دايره نهايت وسيع و کلان اور مشهور جهان تهلن هي پس معلوم هوا که علما و مشايخ بهي يهان مدت سي رهتي هين * اور تيس کوس صوبه مذکور سي پري بنارس هي هندي کتابون مين نام اسکا بارانسي بهي لکها هي اس ليي که يهه بستي درمسان دريای برنه اور آنسي کي واقع هي کاشی بهي اسکو کهتي هس اور مهاديو سی منسوب کرتي هين غرض شهر مذکور نهايت قديم هي عمارات اسکي سنگين و پخته و بلند اکثر لب دريا ليکن حويليون مين انگنائي ندارد سواي اسکي اندر باهر بستي کي هزارون بتخاني انگنت شوالي سيکڑون کنڈه اور ٹهاکر يهان کا بسيسر ناتهه چنانچه اسکا بڑا مندر تها عالمگير ني تڑواکر وهان ايک مسجد بڑي عالیشان

سارے شہر کے لوگ اُسکو بیسسر کی مسجد کہتے ہیں سواے اُسکے اَور بہی
کئی نامی نُتخاب توڑی اور مسجدین اُنکی جاگہہ بنا کین قصہ کوتاہ شہر مذکور
اب بہی آباد ہے لیکن کوچے اُسکے نہایت تنگ و تاریک و بد بو بلکہ
بعضے گلیوں مین تو دہوپ کا بہی گذر نہین ہوتا اِسی باعث زمین وہاں کی
بیشتر سیلی رہتی ہے پر دریا کنارے کی عمارتین سب کی سب دلچسپ
قابلِ سیر اَور باغات بہی شہر کی پچہم طرف بہت سہاونے لگونہین کہ اِنسان
کا وہان جی کبہو اُداس نہو " ہر چند اُسکے کوئی پاس نہو " حُسن بہی
وہانکا نہایت چمک نمک کے ساتہہ اگر فرشتہ بہی دیکہے تو دیوانا ہو جاے
پریزاد تو کس شمار و قطار مین چنانچہ ایک دن کا ذکر ہے کہ راقم ساون
مین ایک باغ بے درو دیوار کے بیچ سرِ راہ ایک بُلندی پر بیٹہا تہا اَور میر
چراغ علی مرحوم حبیب تخلّص بہی میرے ساتہہ تہے دن اُس وقت دو پہر
سے کُچہہ کم ہوگا کہ ایک جھنڈ کا جھنڈ پریون کا اُس باغ کے دیہری مین
پرستش کر قصارا اُدہر آ نکلا اُن مین ایک کھرانی چنپی رنگ نہایت چالاکے
و بیباکے سے پیش قدمی کرتی تہی اَور ایک انداز و نازسے پاون دہرتی تہی سراپا
اُسکا گویا سانچے مین ڈہلا تہا " ہر ایک عضو حُسن و ادا سے بہرا تہا " (بیت)
ہلال اَبرُو مُنہہ چاند جُثّہ امول " خُوش اُسلُوب چہب پنڈلیان گول

گول " مُکھڑي کِی رنگت کي آگي کُندن زرد " بلکِه پُکھراج بِهي گرد " سونا تو کيا مال هَي جو اُس کي رُوپ کي مُنه چڑه سکي غرض تماشائِيون کا ديکھني هِي جِي سنسنا گيا اَور آنکھون تلي اندھيرا آ گيا مِيرِ مرحُوم کي بِهي دِل پر دير تلک اُس کا صدمه رها ليکِن وُه چمک و جهمکڑا دِکھائِي هُوئِي نجانين کِدهر گئِي پهر نه پهرِي تا شام راه ديکھي بِدان سمجھي کِه تجلِّي کو تکرار نهين اب بيٹھنا بيفائِده هَي هر ايک ني گهر کي راه لِي غرض معمُوره مذکُور کَيفِيّت سي خالي نهين دِيد کي قابِل هَي سانه اِسکي عِلمِ هِندِي کا بِهي گهر هَي کيُونکِه بڑي بڑي پنڈِت اچّهي اچّهي برهمن بيد کي پڑهاني والي شاستر کي بهيدونکي جاننے والي اَور جوتکِي نُجُومِي گُنِي هر فنّ کی بکثرت اُس شهر مين رهتي هَين اِسِي واسطی برهمن برهمن زادي دُور دُور سي تحصِيل کو آتي هَين اَور مُدّتون پڑهتي پڑهاتي هَين چنانچِه ابتلک بِهي مدرسه هِندِي کا موجُود هَي صاحِبانِ عالِيشان ني بِهي اِخراجات اُسکي بدستُور جارِي رکھي هَين اَور اکثر آزاد منِش عِبادتِي نيشي اِس لِحاظ پر کِه مرنا وهان کا باعِث نجات کا هَي اَپني وطن چهوڑ دُنيا سي هاته اُٹها رام سي لَو لگا وُهِين رهنا اِختيار کرتي هَين بهتيري بُوڑهي- کُهنه سال کِتني آزارِي جِيني سي مايُوس هوکر وهان آتي هَين " اَور دُنيا سي اُٹه.جاتي هَين " از بسکِه لوگون کي آهر جاهر هر ايک سمت

سي رہتي هَي اِسِي سبب اُسکي آبادي کم نہين هوتي کپڑا بھي وهان ريشمي و زرباني خوب بُنا جاتا هَي خصوصاً تاش بادلہ نہايت جگمگا اَور مشروع و کمخواب تو واقعي بعد گجرات کي بنارس کي برابر هِند مين کہين نہين بنتا اگرچہ مشروع مَوٴو مين اب تيّار هوني لگا هَي ليکن يہہ قماش و مُلايمت کہان پاچي اَور نجيب کا سا فرق هَي پچّھم طرف شہر کي اَورنگ آباد کي سرائي پُختہ اَور نہايت کُشادہ داهني اُسکي بچاس موچين کا تالاب اُس سي کُچھ آگي بڑہ کر بستي سي باهر قدم شريف اکثر وضيع و شريف پنجشنبہ کي دِن وهان جاتي هَين شام تلک صُحبت اَور لوگون کي کثرت رہتي هَي هر چند کہ نِشست گاهين اَور خانقاهين کم هَين ليکن لُطف سي خالي نہين علاوہ اِسکي اُس قطعي مين اکثر مُسلمانون کي قبرين هَين چُنانچہ مزار شيخ محمّد علي حزين گيلاني کا بھي وهين هَي اُس مرحوم نے اپني جيتي حَيات مين اُسي بنوايا تھا بلکہ کبھو کبھو پنجشنبہ کو وهان جاکر بيٹھتا اَور کُچھ خيرات بھي کرتا ﴿بيت﴾ مجو بقا اپني فنا سمجھي وي دُکھ بھرتي نہين ٭ مر مِتّي جو زِندگي مين وي کبھو مرتي نہين ٭ في الواقع شيخ ممدوح علوم ظاهري و باطني سي مالامال تھا ٭ شعر و سخن تو اُسکا ايک ادني کمال تھا ٭ اُستادِ متاخرين وافتخارِ مُتقدمين اُسي کيونکر نکہيي کہ نظم و نثر اُسکي

ظُہُوری و بِطبری کی برابر اَور قِصدی قصائِدِ عُرفِی سي بالاتر ہِنْدُوسْتان کي
بیچ مُحمّد شاه کي وقْت مین آیا کَئِي برس دِلّي مین رها پھر بنارس مین آکر
گوشه نِشین هُوا " کِسِي اَمِیر فقِیر کی گھر نگیا " اَور کِسِي سی کُچھ نلیا " بلْکِه
مُحْتاجون کو مُوَافِقِ مقْدُور آپ هِي دِیا کِیا " گُذران اُسْکِي همیشه اُجْلِي
رهِی " اِحْتِیاج کِسِي اَمر کِي بجُز خالِق کي نہُوئِي " کہتي هَین کِه تسْخِیرِ
آفْتاب اُسْکِي عمل مین تھِي یا کوئِي اَور دعْوَت غرض کشْف و کرامت سي وُه
روشن ضمِیر خالِی نتھا مشْهُور هَي کِه نوّاب شُجاعُ آلدَّوله بہادُر کو لڑائِي کا
مشْوَره مُطْلق ندِیا بلْکِه منْع کِیا کِه بگاڑ صاحِبانِ اَنْگریز سي حدّ بُرا هَي " اَور
مُصالحه سر تا پا بھلا " زِنْهار اَي فرزند سِوای صُلْح کي کُچھ نکرنا " اَور لڑائِي پر
دھیان هرگز نہ دھرنا " کیُونْکِه صُلْح مین حُصُولِ مُراد هَي " اَور جنْگ مین
فساد " غرض بعد هنگامه بکسر وُه عارِف بي رِیا سن گیاره سَي اسّي هِجرِي مین
بہِشْت نصِیب هُوا * چنارگڑھ ایک قلْعه هَي پہاڑ پر سنْگِین و بُلنْد و محْفُوظ
لیکِن نشیب و فراز اُس مین بہت هَي گنگا اُسْکي نِیچي بہتِي هَي قرِیب
اُسْکي ایک قوم عالمْگیر کي وقْت تلک سر و پا برهنه جنْگل مین رهتِي تھِي
اَور تِیر اندازِي و شمْشِیر زنِي مین اَپْنِي اَوقات بسر کرتِي تھِي یعْنِي کِتْنِي صحْرا
نشِین یا پہاڑِي اُس وقْت مین رهنِي کرتي تھي لیکِن بِالْفِعْل بلْکِه سالہاي سال

سي اُسْکي مُتصِل ایکْ معْمُورہ هَي کِه اَکْثر هِنْدُو مُسلْمان اُس مىن بسْتي هَىن اشْیا و اسْباب بِهي ضرُوري مُوَافِق اُنْکي بہم پہُنْچْتي هَىن اَور قلْعہ مذْکُور هر چنْد آگي بِهي با رَونق تها پر جب سي صاحِبانِ عالِیشان کي قبْضي مىن آیا هَي خُوب تیّار سجا سجایا رهْتا هَي قرِیب اُسْکي قاسِم سُلَیمانِي کِي درْگاہ هَي نِہایَت خُوش عِمارت پُر کَیفِیّت مکانات اُس مىن سنْگِین و پُخْتہ و مُتعدِد اپْني وضْع کي اُسْلُوب دار و با قرِینہ " خُصُوصًا وسط مىں ایکْ مسْجِد بہت بڑي پاکِیزہ و اُسْتوار جَیسی اَنگُوٹهِي مىں نگِینہ " جنْگلا بهِي اُسْکِي اطْراف کا نِہایَت سُہاونا هوا " مرْضِ خفقان کِي دَوَا (نَیب) هَي شاداب و سرسبْز وهان کِي زمِین " وُہ جنْگل هَی گُلْشن سي بِہْتر کہِىں " اَور چنّار سي دکْهن طرف آٹْه کوس کي فاصِلي سي گنْگا کی کِناريْ پر مِرْزا پُور هَي هرْچنْد کِه بسْتِي اُسْکِي چهوٹِي هَي لیکِن خُوب آباد و خُوش سَوَاد عِمارتین پکّي بیشْتر " لیکِن اَکْثر بَیپارِیون کي گهر " سُعَید پَونْڈا وهانْکا مشْهُور هَي اگرْچہ هگْلي کا بهِي گنا نِپٹ نرْم اَور مِیٹْها هوتا هَي لیکِن وُہ سانْه اِن خُوبِیون کي کلائِي اَور گنْدگي رکّهتا هَي * گڑه کالِینْجر سنْگِین قلْعہ هَي نِپٹ بِي لگاو ایکْ بڑي اُونْچي پہاڑ پر اُسْکي اِبْتِدا سي کوئي واقِف نہِین چشْمي اَکْثر اُس مىن جوش کهاتي هَین اَور تالاب بڑي بڑي آبِ زُلال سي بهري هُوئي ایکْ لُطْف دِکْهاتي هَین

بھرون کا بتخانہ وھین ھي اور قریب اُسکي گھني درختون کا ایک جنگل ھي بشتر اُس مین آبنوس کی پیڑ لوگ وھان سی ھاتھي بھي پکر لاتي ھین اور پاس اُسکي لوھي کی کھان سلکہ بعضي بعضی جاگہہ سی الماس کي ٹلپین بھي ھاتھ لگتین ھین اور باشندي وھان کي سودمند ھوتي ھین * جون پور بڑا شہر ھي گومتي اُسکي اندر ھوکر نکلي ھي فیروز شاہ نے اُسکو اپني عہد سلطنت مین فخر الدین محمد جوبان کہ اُسکا چچا تھا اُسکی نام پر آباد کیا ازبسکہ شہر مذکور شور پشتون اور مُٹھ مردون مین واقع ھوا تھا فوجدار اُسکي ہمیشہ خونریزی و سفاکي مین مشغول رھتي تھي لیکن آب و ھوا اُسکي باشندون مسافرون کي مزاج سی موافق " فضا اُسکی فضاي گلزار سي مانند " حویلیان اُس مین اکثر پختہ و سنگین " چھپر کي مکان کہین کہین " اگرچہ آبادي اُسکي اب ویسي نہین لیکن غنیمت ھي کیونکہ باغ خزان رسید کا ایک آدھ چمن دید کی قابل رہ جاتا ھي " اور اھل نظر کو ایک لطف دکھاتا ھي " خصوصاً جامع مسجد وھانکي اپني ساخت مین لا ثاني ھي في الواقع پختہ کارون کي ایک نشاني ھي عمارت اُسکي تمام و کمال سنگین " اینٹ گاري کا اس مین نام بھي نہین " (بیت) بناوی کوئي ایسي. اب کیا مجال " مرمت بھي ھي اُسکي امر محال " تعمیر اُسکي سلطان شرق ابراھیم

شرقي نے آٹھ سو باون ھجرے مین کے " اور دارین مین بیکٹ نامے لے " تاریخ اُسکے بنا کے مسجد جامع الشرق ہے پل بھے وہان کا اقلیم ھند مین بے مانند ہے دیرپائی اور پختگی اُسکے اظہر من الشمس سیکڑون برس گذرے ہین لیکن معلوم یہہ ہوتا ہے کہ آج بنا اور ابھے تیار ہو چکا ہے بنا اُسکے منعم خان خانخانان نے اکبر بادشاہ کے سلطنت مین کے اور مہتمم اُسکا نواب مرحوم کا فہیم غلام تھا قطعہ اُسکے تاریخ کا یہہ ہے (قطعہ) خانخانان خان منعم اقتدار " بستہ این پل را بتوفیق کریم " نام او منعم از آن آمد کہ ہست " در خلایق ہم رحیم و ہم کریم " رہ بتاریخش برے گر افگنے " لفظ بدرا از صراط المستقیم " حق تو یہہ ہے کہ یہہ تاریخ اُسکے بجا ہوئے کہنے والے کے طبیعت خوب لگے خدا اُسکے تعمیر کنندے کو مستغرق دریاے مغفرت کرے " اور پل صراط پر اُسکے دستگیرے و معاونت " (بیت) ہے بدریا دلے کا یہہ اُسکے نشان " خدا اِسکو قایم رکھے جاودان " سرایین بھے کئے تھین لیکن بالفعل ایک پختہ پل کے جنوب رخ اور دو کچے شمال رو لیکن کچھ ایک فاصلے سے پھلیل و عطر بھے وہان کا نہایت خوشبو ہوتا ہے چنانچہ اکثر بلاد بطریق تحایف بھجواتے ہین " اور خوشبوئے ساز سوداگر بھے اطراف مین اِسکو لیجاتے ہین " عرض کنند رای

اَور بیلي کا بیل تو وھان کا سا کہین نہوتا گلاب خجالت سي اُسکي آگی پانی ہو جاۓ " اَور سہاگ کی عِطر کي باس بھي اُسکي ھوتي خُوش نہ آئی " (بیت) بدن میں ملی اُسکو جو مرد و زن " تو بن جاۓ ہر ایک نَوشہ دُلہن " چنبیلي کا بھي علي هذا القیاس لیکن مشہور یُون ھَی کہ چنبیلي باڑہ کِی اَور بیلا جَونپُور کا پرانی تِس اِس مین شک ھَي اَور وھان کي سَجیا اکثر ذہِین و صاحب عِلم و دانشمند ھوتي ھَین قِصہ کوتاہ صُوبہ مذکُور کي آب و ھَوا نہایت خُوب ھَی میوي بھي اقسام کی ھوتي ھَین خُصوصًا انگُور نہایت رسیلا خُوش مزہ میٹھا بڑا بکثرت بکتا ھَي اَور پھول بھي ہر فصل مین دیکھني سُونگھني کي بہتایت کي ساتھ خُصوصًا موگرا بہت بڑا و گندہ بہت خُوشبو ھونا ھَي ایک پھول اُسکا حُکم عِطردان کا رکھتا ھَي زراعت بھي بہتایت کي ساتھ ھوتي ھَي لیکن موٹھ کم یاب جوآر باجرا کمتر اَور کپڑي کي اقسام سي جھونا اَور مہرِ گُل خُوب بُنا جاتا ھَي اَور دریاؤن مین بڑي دریاو اِس صُوبي مین گنگا جمنا سرجو طُول اِسکا معمولي جَونپُور سی لیکر اُتر کي پہاڑ تلک ایک سَو ساٹھ کوس اَور عرض چونسا جو گنگا کا ایک گذر ھَي اُس سي گھاٹم پُور تلک ایک سَو تیس کوس صُوبہ بہار اِسکي پُورب طرف اکبر آباد پچھم رُخ صُوبہ اَودہ اُتر طرف مانڈھو گڈہ دکھن طرف اِلٰہ

آباد غازي پور بنارس جونپور چنار کالنجر کڑا مانک پور و غیره سوله سرکارین متعلقات انکي دو سو سینتالیس محال اور آمدني سینتیس کروڑ ساٹھه لاکھه ایک سٹھه هزار دام

صوبهٔ اوده " هندي کتابون مین نام اسکا اجودهیا راجا رام چند کا مولد و تخت گاه هي اسي جهت سي هندو اسکو بڑا معبد جانتي هین کیونکه راجا مذکور عالي نژاد و نیک نهاد تها ساتهه اسکي دولت ظاهري و باطني سي بهي مالامال عجایب غرایب افعال اُسي وقوع مین آئي " اور بهت سي امور نادر اُسني دکهائي چنانچه شور دریا پر پل باندها اور انگنت بندر ریچهه کي فوج لیکر لنکا پر چڑه گیا پهر راون کو مار کر اپني جورو کو قید سي چهڑا لایا اسي قبیل سي اکثر حالات اُسکي راماین مین لکهي هین عرض شهر مذکور ایک سو اتهتالیس کوس کي طول اور چهتیس کوس کي عرض مین بستا تها اور اُسکي سواد مین جو کوئي خاک چهانتا سونا پاتا ایک کوس پري اُسکي گهاگهره سرجو سي ملکر قلعي کی تلي جا نکلي هي اور قریب شهر کي دو بڑي قبرین هین طول اُنکا سات سات آٹهه آٹهه گز سي کم نهین عوام اُنکو حضرت شیث و ایوب سي منسوب کرتي هین بنابر اسکي پنجشنبي کو اکثر لوگ

وهان جاکر فاتحہ پڑھتی ھین اور بعضون کی نزدیک رن پور مین کبیر جُلاھی کی قبر ھی شخص مذکور سلطان سکندر لودی کی وقت مین تھا سارس کی بیچ مدتون جپ تپ کرتا رہا فقرا کی نزدیک بڑا مُوحّد و صاحب کمال تھا چنانچہ اُسکی طبع زاد اکثر دوھری اھل مذاق کی ورد زبان ھین سچ ھی کہ محبت و معرفت اُن سی ٹپکی پڑتی ھی * فیض آباد عرف بنگلہ تین کوس اودہ سی مغرب رُخ ایک آبادی نو اِحداث ھی نہایت پُر فضا و دلکشا سر زمین وہانکی نیپت خوب و مرطوب مہندی بھی وہانکی نہایت رنگین جُھنجُھی انگور بیدانہ شہتوت اور سواے اُنکی اور بھی بعضی میوی ترکاریان پھول خوشبو رنگین افراط سی ھوتی ھین خصوصًا چنپا و لالہ پر خربوزہ حد بُرا اور پھیکا صورت حرام وجہ اُسکی بُنیاد کی یہہ ھی جب صوبہ داری مُلک مذکور کی انتقال پاکر محمد شاہ فردوس آرام گاہ کی سلطنت مین نواب برھان الملک سعادت خان بہادر کی بصبب ھوئی بعد اُنکی وفات کی قائم مقام اُنکا داماد نواب وزیر الممالک ابو المنصور خان صفدر جنگ بہادر مغفور ھوا کیونکہ فرزند نرینہ اُنکی نتھا اُسی بزرگ نی بنیاد اُسکی ڈالی لیکن بطور چھاونی کی جب نواب شجاع الدولہ بہادر ابن صفدر جنگ وزیر الممالک کو ریاست پہنچی بعد ھنگامہ بکسر کی مزاج اُنکا اُسکی آبادی پر

آیا چنانچه کتنی محل اور باغ پاکیزہ و خوش عمارت اُسنی لب دریا بنائی اور ایک نرپولیا بھی نہایت بلند و دلکشا متصل قلعہ اور چوک کی قریب بنایا بلکہ اپنی بود و باش بھی وہین مقرر کی بسبب اسکی اکثر سرداروں مصاحبون نی عمارتین تعمیر کین یہان تلک کہ ہر ایک چھوٹی بڑی نی موافق اپنی مقدور کی حویلی بنائی چنانچہ ایک معمورہ معقول ہو گیا پر کھپریلین اکثر نہین اور پختہ عمارتین کم لیکن معمار قدرت کی ارادی مین جو اُسکی آبادی کو پایداری نہ تہی بلکہ خرابی منظور تہی کہ سن گیارہ سی اٹہاسی مین بعد نواب حافظ الملک حافظ رحمت خان کی شکست کی نواب موصوف کا واقعہ ہوا اور مقبرہ اُسکا وہین بنا پہر مسند حکومت پر اُسکا خلف الصدق نواب آصف الدولہ بہادر وزیر الممالک وزیر بیٹھا اُسنی دار الحکومت لکھنو کو بدستور سابق مقرر کیا بلکہ عمارات و باغات بھی خوش قطع و دلچسپ وہان بنائی آخر اُسکی آبادی بمرتبہ گھٹی اور اُسکی بستی نہایت بڑھی چنانچہ بالفعل کہ سن بارہ سی بیس ہجری ہین اور نواب سعادت علی خان بہادر وزیر الممالک وزیر دام اقبالہ کی حکومت کا آٹھوان سال دونون شہر اسی نہج پر ہین * بہرایچ ایک قدیم شہر ہی سرجو کی کناری نہایت وسعت و کیفیت کی ساتھ امیرانہ اُسکی گرد و نواح مین اکثر " اور پہلواریان جا بجا

بسنتر" تربت رجب سالار کي اور درگاه سالار مسعود غازي کي وهين هي کهتي
هين که رجب سالار تغلق شاه کا بهائي تها اور سالار مسعود غازي کي احوال
مين اختلاف هي بعضي کهتي هين قوم کا سيد ليکن سلطان محمود غزنوي سي
بهي قرابت قريب رکهتا تها اور بعضون کا قول يهه هي که ايک پتهان تها
ليکن شهيد هوا عرض درگاه اسکي ايک عالم کي زيارت گاه هي سال مين
ايک بار دور دور سي لوگ مدني کي همراه چلتي هين کتني سباح اکثر
تسپاري پر نسح قوم لال لال نيرون سمت هزارون دعالي گاتي بجاتي ساته
لیکر اپني اپني بستيون سي نکلتي هين عرض جيتهه کا پهلا اتوار اسکي عرس
کا دن هي يعني اسي دو تين دن پهلي وهان آ پهونچتي هين اور اعتقاد انکا يهه
هي که وهي اسکي شاه کا روز تها چنانچه شهاني کپڑي اسکي گلي مين تهي
که مارا گيا اسي جهت سي ايک تيلي ردولي کا ساکن پلنگ پيڑها کچهه
اسباب عروسي سمت اسکي مزار پر بهيجتا هي اپني زعم مين هر برس اسکا
بياه کرنا هي برسون سي يهه رسم اسکي خاندان مين چلي آئي هي بلکه ابتلک
بهي جاري هي عرض رجالي کی اعتقاد سی بهي خدا پناه مين رکهي که رسوائي
سي خالي نهين اور گرد و پيش اسکي گنبد کي جتني درخت هين اس مين
رسيان ڈال کر کوئي اپنا هاته باندهتا هي کوئي پاؤن کوئي گلا القصه انواع و

اقسام کي سانگ لاتي هين اور اپني گمان مين اُسي سبب سي مُرادين پاتي
هين سواي اِسکي کوئي رجالا اُس بزرگ کو گاجنا دولهه کهتا هي اور کوئي
رجالي سالار چهنلا وجه اِسکي يهه هي که جو رنڈي اُسکي گنبد مين جاتي
هي " بد حال هوکر آتي هي " پر وه مُردار يهه سمجهتي هي که صاحب
قبر ني مجهي چوس ليا " اور يهه احوال کر ديا " تُف اُسکي سمجهه پر اور لعنت
اُسکي توجهه پر حقيقت اِسکي يهه هي که گنبد اُسکا نهايت چهوٹا اور دروازه
بهت تنگ تِسپر لوگون کي آمد و شد متصل علاوه اِسکي ايک بهت بڑا چراغ
قبر کي سرهاني جلتا هي سبب اِسکي ايسي گرمي اُس مين هوتي هي که
آدمي کي چربي پگهلتي هي مرد بهي وهان سي جو نکلتا هي سو عرقناک پهر
عورت تو نازک هوتي هي وه پسيني مين ڈوبي هوئي حالت غش مين نکلتي
هي سواي اِسکي کذب و افترا پر يهه سچ هي که اگر مدار سالار دنيا مين
پيدا نه هوتي تو رجالون کي يهان مال خوب جمع هوتا بلکه ايک ايک کنجڑا
قصائي لکهپتي بن جاتا ۔ ديوکن مُدت سي پيسون کي ٹکٹ سال هي اُتر کي
پهاڑون مي سونا روپا تانبا سُرب سهاگه شهد چوک کچور سونٹهه پيپل کهربا
لون هينگ موم پشمينه ٹانگن باز جُره شاهين وغيره سواي اِسکي اور بهت
سي چيزين پهاڑ کي پهاڑي لاتي هين اور بيچ جاتي هين بسبب اِسکي لوگون

کا ھجُوم اَور خرِید فروخت کِی دھُوم وھاں رھتِی ھَي * نِمکھار مصرکٹ ایک
نامِي جاگھہ اَور ھِندُوؤں کِي بڑِي پرستِشگاہ ھَي گُومتِي اُسکي قلعی کی تلي جا
نِکلِيَ ھَي نزدِیک اُسکی ایک حَوض ھَي برمھاورت کُنڈہ اُسکو کہتي ھَس پانِي
اُسکا اَندر ھِي اَندر حوش کھاتا ھَي ساتھ اِسکي اَیسا چکّر مارتا ھَي کِہ آدمِي
کِي قُدرت نہِیں جو اُس مین غوطہ لگا سکي بلکِہ جو چِیز کِہ اُس مین گرِے
فِي الفَور نِکل پڑِي ھُنود کي نزدِیک بڑا تِیرتھہ ھَي مشہُور ھَي کِہ جِتنِي کِتابین
ھِندی کِہ گردِشِ فلکِي سي اَور اِنقلابِ دھرِي سي گم ھُوئِیں تھِیں بیشتر اَور
مُنیِون نی اَپنِي طبِیعت کِي جَودت اَور ذِھن کِي حِدّت سي اُسکي کِناري پر
نئي سِر سي اُنھیں دُرُست کِیا اَور لِکھا ھر ایک اُنکي مطالِب سي قصباَت ھُوا
قرِیب اُسّي ایک سر چشمہ چھوٹِي سِی ندِي کا ھَي کِہ وُہ گُومتِي میں مِلتِي
ھَي ایک گز کا چَوڑا چار اُنگل گہرا جب اُسکي کِناری برھمن بید خوان منتر
پڑھتِي ھَین اَور وقتِ پرستِش جِس قدر چانوَل و ثَمرہ اُس میں ڈالتِي ھَیں پھِر
اُنکا نِشان بھِي نہِیں پاتي * لکھنَو بہُت بڑا شہر ھَي گُومتِي کي کِناري آگي
بھِي دارُ الحُکُومت تھا لیکن نوّاب شُجاعُ الدَّولہ بہادُر مرحُوم نی بعد بکسر کی
ھنگامي کي یِہہ رُتبہ فَیض آباد کو بخشا چُنانچِہ اِنتِقال بھِي اِس سرای فنی
سي کِیا پھِر نوّاب آصفُ الدَّولہ بہادُر مغفُور نی اِسکو نوَارا اَور دارُ

آلامارت ٹھہرایا آبادی اُسکي بہت بڑہ گئی کہین سي کہین جا پہنچي اب
بھي بدستور حاکم نشین بھي ہَي لیکن بیہڑ پر جو بستا ہَي اِس سي بہایت
نشیب و فراز اُس مین واقِع ہَي (بیت) کِسیکا گھر ہَي ٹیلي پر ہوا
مبن " کِسیکا جھوپڑا تحتُ الثرا مین " غرض شہرِ مذکور مین کِتنے
سرائین اَور بہت سي کٹري ٹولي محلّي آباد ہَین جِس محلّي مین شیخ مِینا
کِي درگاہ ہَي اُسي مِینانگرِي کہتي ہین اکثر لوگ پنجشنبي کو فاتِحہ کي
واسطي وہان جاتي ہَین " اَور بیشتر عوامُ النّاس فاتِحہ اُنکي گُڑ پینے پر دِلاتي
ہَین " اَور بیرونِ شہر شرق کِي طرف لکھ پیڑي کي قریب مزار پیر جلیل کا
ہَي لیکِن اُسکي قبر کا چبوترا قدِ آدم بُلند و بي زینہ ہَي اِس باعث کوئي
مُتصِل اُسکي جا نہین سکتا دُور ہِي سي فاتِحہ پڑہ جاتا ہَي ہر جُمعي کو
وہان اکثر تماش بِین جَوان براي سَیر اَور اکثر جُہلا بِواج عقیدي سي جاتي
ہَین " اَور ماش کِي کھچڑي اَور کڑوا تیل چڑھاتي ہین " گُستاخي مُعاف
سِواي کشف و کرامت کي يي دونون بُزُرگ خُوش ذائِقہ بھي کِتني تھي کہ
بعد رِحلت اَیسي نذر قبول کِي " اَور کِسي چیز پر رُوح کو اُنکي رغبت
ہُوئي " شہر کي اُتر رُخ گُومتي کي کِنارِي شاہ پِیر محمّد کا ٹیلا ہَي آگي
وہِي دارُ العِلم تھا اکثر طلبہ و عُلما وہان پڑھتي پڑھاتي تھي " اَور اپنِي اَوقات

بخوبي بسر ليجاتي تهي " سنا هَي كِه شَيخ مَوصُوف كو سِواى نعمت فقر كي دَولتِ عِلم بهي تهي فِي آلجُمله مرد صاحِب كمال و صاحِبِ حال و قال تها زِندگي مين وه مقام اُسكا مسكن تها " بعد مرگ مدفن هُوا " اَور مسجد بهي اُس پر ايك نِهايَت عالِيشان و وسيع " گنبد اُسكي بمرتبه بُلند و رفيع " اَور مينار اُسكي گومتي كي اُس پار بچهم اَور اُتر كي آني والون كو بين چار كوس سى نطر آتي هين " كلس اُنكي انتلك وَيسي هِى جگمگاتي هين " اَور قريب اِس سي پُورب طرف پنج محلّه هَى كثرتِ اِستعمال سى نُون اُسكا حذف هو گيا هَي اَور جيم چي سي عِوض چُنانچه اكثر لوگ پچ محلّه كهتي هَين مكانِ مذكُور نوّاب ابو آلمكارِم خان كا دِيوانخانه تها اَور يِهه بُزرگ لكهنو كي شَيخون سي هَى مگر امِير تها اَور وجهِ تسمِيَه مكانِ مسطُور كي يِهه هَي كِه زمانهٔ سابِق مين يهان دو منزلي مكان كو دو محلّه اَور سِه منزلي كو سِه محلّه كهتي تهي شايَد يِهه پنج منزِله تها اِس سبب نام اِسكا پچ محلّه هُوا قِصّه مُختصر جب نوّاب بُرهانُ آلمُلك سعادت خانِ مرحُوم فيض آبادِ ما نئه شهر مين رونق افزا هُوئي اِس مكان كو پانسو رُپي كِرائي كو ليا چُنانچه كِرائي نامه اُسكا نوّابِ مرحُوم كِي مُهر سي آج تلك اُنكي اَولاد كي پاس مَوجُود هَي ليكِن كِرايَه چند روز هِي ديكر مَوقُوف كر دِيا تها اَور اُسكي بدلي كوئي

گاؤن یا جاگیر بهي مرحمت کي غرض نواب وزیر الممالک صفدر جنگ
ابو المنصور خان بهادر مرحوم کي عهد حکومت تلک بنا اسکي جون کي تون
رهي جس وقت نواب وزیر اعظم شجاع الدوله بهادر مغفور مسند ریاست پر
بیٹھي تب مکانات اور شیخ زادون کي بهي لیکر اس مکان کی شامل کئي
بلکه ایک آد باره دري اور بنوائي پهر عوض اسکي اور وي مکان جو آپ
لئي تهي دوگوان گاؤن مالکون کي جاگیر کر دیا چند روز کي بعد وه بهي
سرکار مین ضبط هو گیا لیکن یي شیخ زادي نواب ابو المکارم خان مرحوم سي
نسبت قرابت کي رکهتي تهي مگر همو طني کي پهر نواب وزیر ابن الوزیر آصف
الدوله بهادر خلد مکان کا جب دور آیا انهون ني مکان مسطور نئي سر سي
تعمیر کیا نقشه هي اور کر دیا بلکه بهت سي حویلیان لوگون کي جو اسکي
اطراف و جوانب مین تهین شیخا دروازي سمیت وي گروا دین اور انکي
جاگهه عمارتین نئي نئي وضع کي خوش قطع و دلچسپ بنوائین چنانچه
سنگي باره دري اور باولي والا مکان انهین مین سي هي سواي انکي بهي بهت
سي مکانات و باغات بنائي که هر ایک اپني وضع مین بي نظیر اور نقش و
نگار و صفائي مین به از صفحهٔ تصویر هي خصوصاً دولتخانه که اشرف المکانات
هي اس واسطي اس جنت مکان کي اکثر آرامگاه وهي تها تاریخ اسکي بنا کي

دَولتخانه عالی مُولِّف کی نتائج طبع سی هَی لیکن خیرُ العمارات امام باڑا هَی واقعی کِه اَیسا اُستوار و پایدار کوئی مکان نہین " اَور کِسی عِمارت مین اس شان کا دالان نہین " (بیت) حضیض اُسکی اَوجِ فلک سی بُلند " نه پہنچی جہان وہم کی بھی کمند " مسجد بھی وہان کی تمام شہر مین نمُودار " عِمارت اُسکی نِہایت اُستوار " هر ایک برج اُسکا وسعت مین مسجدِ جامعی کی برابر اَور رفعت مین برجِ فلک سی همسر (بیت) ملایک زمین پرهون ساکن اگر " عبادت کرین بس وَہین بیٹھکر " اب نواب آصف الدوله بهادرِ مغفور کی بعد نواب یمینُ الدوله ناظمُ الملک سعادت علیخان بہادر وزیر اِبنِ وزیر نی جو مسندِ حکومت پر اِجلاس فرمایا " اَور اِفضالِ اِلٰہی سی مُلکِ مَوروثی اپنا پایا " علی هذا القیاس متوجه تعمیر پر هُوا چُنانچه کیا کیا مکانِ عالیشان دِلکُشا بلکه ایک رمنا بھی نِہایَت پُر فضا بنایا " اَور جِتنی باغ تھی اُنکی رَونق کو دُونا کر دِکھایا " خُصُوصًا وزیر باغ اَور مُوسیٰ باغ مین اَیسی عِمارت انگریزی دِلچسپ بنائی کِه بہار وہان سی کبھو نہین جاتی .اَور خزان هرگز آنی نہین پاتی (بیت) طِلسمات کا سا هَی اُس مین سمان " کوئی جاکی وهان پھیر جاوی کہان " فی الواقع هر ایک عِمارت قابلِ تعریف و لایق توصیف هَی لیکن بہترین عِمارت بِنای مکانِ عِلم

مماری حضرتِ عبّاس علیہِ السّلام ہَی کِہ نوّابِ رفیعُ المکان فی خلوصِ
عقیدت سی سن بارہ سَی سترہ میں از سرِ نو کِس خوبی سی اُس کو
بنوایا ہَی اَور ہزارہا رُپیہ اُسکی تعمیر میں اُٹھایا ہَی تاریخ اُسکی بِنا کی مرزا
قتیل شاعِر کی اِس مصرعی سی نِکلتی ہَی (مصرعہ) این گنبدِ جدید بِنای
سعادتست .اِلٰہی اُسکی. بنای والی کِی بُنیادِ دولت کو مُستحکم رکھیو ہَی اَور
توفیقاتِ نیک کو اُس کِی زیادہ کیجیو ہَی پچھم طرف پائین اُسکی لبِ دریا
مرزا ابو طالِب خان. کا اِمام باڑا ہَی بِنا. اُسکی.تمام شہر کی اِمام باڑوں.سی
مُقدّم ہَی.چُنانچِہ اُسکی بُنیاد کو ساٹھ برس.تخمیناً گُذری رِیاست.اُس وقت
نوّاب صفدر جنگ بہادُرِ مرحُوم کِی تھی لیکن مکانِ مذکُور کی مالِک پہلی
کلب علی خانِ مرحُوم تھی.خانِ مغفُور نوّاب سرفراز الدّوله.حسن رضا خانِ
مرحُوم کا نانا تھا غرض اُس بزرگ نی اُس مکان کو اپنی اقربا کی مدفن کی
لِئی بنا کِیا تھا چُنانچِہ اُسکی حینِ حَیات میں ایک آدھ قبر بھی وہان بن
چُکی تھی بعد اُسکی مِرزا علی مِرزا ابُو طالِب کی باپ نی تھوڑی سی زمین
اُس مرحُوم سی اِمام باڑی کی واسطی مانگی اُس بُزرگ وار نی سعادتِ
دارین جانکر نذر کی بلکِہ جس مکان میں وہ قبر ہَی مجاورِی بھی وہانکی
اُس کو دی کیونکِہ وہ بیچارہ مردِ غریب وگُم نام تھا پر جب تلک جیتا رہا

مکانِ مذکور اُسکی قبضی میں رہا اَور دالان اِمام باڑی کا سایا ہُوا اُسیکا ہَی بعد اُسکی وفات کي مرزا ابو طالِب خاں سپوت ہُوا اُسي نام و نِشان روزگار میں پَیدا کیا اِس واسطي اِمام باڑا اُسي کي نام سی مشہُور ہُوا تِین گاؤن بھِی اُسکی اِخراجات کي لِئي نوّاب شُجاعُ آلدَّوله بہادُرِ مرحُوم کي عہدِ حُکُومت سي مُعیّن ہُوئي تھی لیکِن نوّاب آصفُ آلدَّوله کي دَور میں نِصفي ہو گَئِي بھِي بِآلفِعل نوّاب یمِینُ آلدَّوله سعادت علِی خان بہادُر دامَ اِقبالُهُ کي وقت میں وُہ بھِي ضبط ہُوئي پر مِرزا مہدِی علِي خان بہادُر دامَ ثروتُهُ سال بسال وظِیفہ اِخراجات کی لِئي قدري قلیل اپني طرف سي گُذرانتي هَین فِي آلحقِیقت یہہ بھِي وزِیر هِي کِي سرکار سي مِلتا هَي کیُونکِه خانِ مَوصُوف بھِي اُس سرکار کا ایک مُلازِمِ مُقرّب هَي حق تعالِی توفِیقات کو اُسکِي زِیادہ کري اَور نوّاب وزِیر کي دربار میں عِزّت و آبرُو رکھي بعد اِسکي نوّاب وزِیرُ آلممالِک شُجاعُ آلدَّوله بہادُر کي عہدِ دَولت میں جَوهرِي محلّي کي مُتصِل باقِر خان نی ایک اِمام باڑا بنایا اَور دونون جہان میں فائِدہ اُٹھایا خانِ مرحُوم مُغلِ وِلایت زا عُمدہٴ روزگار تھا کَئِي سَو سَوارِ مُغل و غَیرہ اُسکي رِسالي میں تھي اب آغا فتح علِي خلفُ آلصِّدق اُسکا قیدِ حَیات میں هَي لیکِن محض بیکار و تکالِیف میں گرِفتار پر مکانِ مسطُور پر قابِض هَي ایک گاؤن

بهي اُس مُبارک بُنیاد کي اِخراجات کي لِیي آصفُ الدّوله بهادر ني دِیا تها لیکن دو برس کی بعد اہلِ کاروں ني کِسي حِیلي سي ضبط کر لِیا غرض یہه خُجسته بِنا بِي اَلواسع محلِ قبولَیت و مقامِ تعزیَت هَي مجلس مین یہانکي شائبه رِیا کا نہیں سِواي گریه و زاري اہلِ مجلس کو کام دُوسرا نہین (بَیت)
علط هَي خلق کِي کثرت کہین نہین هوتی " ولي نکا کِی یہه شِدت کہین نہین هوتي " خوشا حال اُسکي بنانے والي کا کِه دُنیا مین نام کِیا اَور عقبي مین ثواب لِیا مَر بهي اُس مرحوم کِي اُسي مین هَي بلکِه اکثر مُومِنین اَعیا و مساکِین اُسکی مکانات و صحن مین آسودہ هَین (بَیت) اِلٰهي قبرمین هر ایک سوي حَسین کی ساتهه بروزِ حشر هو محشور پهر حَسن کي ساتهه اَور سال اُسکي بهي تعمیر کا از رُوي تاریخِ نظم و نثر دیکهني مین نہین آیا مگر بعضي اکابِر و آغا فتح علي کِی زباني معلوم هُوا کِه اِسکِی بُنیاد کو اِکتالِیس یا پَینتالیس برس گذري هَین اَلعِلمُ عِندَ اللّٰه اَور چَوک سی مُتصِل دکهن طرف فرنگی محل وجہِ تسمیه اُسکي یہه هَي کِه اکبر بادشاہ کي عہدِ سلطنت مین اِس مکان کي بیچ ایک فرانسیس سوداگر اُترا تها جو کِه بِي اِذن حضورِ اعلیٰ کي یہه امر وُقوع مین آیا مُلازمانِ حُضور کو گوارا نہوا آخر اُسکو اِخراج کِیا پهر اَورنگ زیب کي وقت مین حسبُ الحُکم بادشاهي مکانِ مسطُور مُلّا قُطب

آلدّینِ شہید کی فرزندون کو مِلا چُنانچِہ انتک بِھی اُنکی آل اولاد کی سُکونت وُنہین ہَی لیکِن وجہِ معاش جو اُنکی نہ ہوگئی یِہہ صِرف قُصُور طالِع کا ہَی و اِلّا آج نوّاب وزیر کی سرکار سی ہزارون پرورِش پاتی ہَین " وارِد صادِر یہان سی بہتیرا کُچھہ لیجاتی ہَین " پھر بھی تو اِستِحقاق زِیادہ رکھتی ہَین کیُونکِہ آبا و اجداد سی اِس خاندانِ عالِی کی نمک خوار و شُکرگُذار ہَین جِس وقت مِزاجِ جنابِ عالِی کا ٹُک ایک مُتَوَجِّہ ہُوا یِہہ قلیل تو کیا چیز ہَی ما ورا اِسکی نعماءِ کثیر پائینگی " اَور مُدّتُ آلعُمر کو بی نیاز ہو جائینگی " لیکِن کُلُّ امرٍ مرھُونٌ بِاَوقاتِہا (بیت) تا در نرسد وعدۂ ہر کار کِہ ہست " سُودی نکند یارِیٔ ہر یار کِہ ہست " حاصِل یِہہ ہَی کِہ مکانِ مذکُور قدیم مدرسہ ہَی بڑی بڑی فاضِل مُدرِّس وہان گُذری ہَین بلکِہ اَبتک بِھی سررِشتہ درس و تدریس کا جارِی ہَی چُنانچِہ سِوای شہر کی طلبہ اطراف و اکناف سی وہان تحصِیل کی واسطی آتی ہَین اَور فیض اُن سی اُٹھاتی ہَین حق تو یِہہ ہَی کِہ اِس شہر مین چرچا عِلم و فضل کا بہ نِسبت اَور بِلاد کی زِیادہ ہَی کیُونکِہ فریقین کی فاضِل یہان مَوجُود ہَین لیکن سُنّیون کی فِرقی مین مُستَثنِی مَولَوِی مُبِین صاحِب اَور فِرقۂ ناجِیۂ اِمامِیہ مین مَولانا سَیِّد دِلدار علی سلّمہُ آللّہُ تعالیٰ وحِیدِ عصر ہَی تبحّرِ اُس بُزُرگ کا اُسکی تحرِیر سی ہُویدا ہَی " اَور

خوش بیانی اُسکی تقریر سی پیدا " سیکڑون اشخاص اُسکی بدولت گمراہی سی
نکلی " اَور منزلِ ہدایت کو پہنچی " مذہبِ امامیہ کو ترقی کامل اُسنی
بخشی " اَور ہندوستان مین نمازِ جمعہ و جماعت اُسی نی کی " شعرا بھی
جتنی اُس شہر مین ہین کیا فارسی گو کیا ریختہ گو کہین نہین وجہ اِسکی
یہہ ہَی کہ بعد برہم ہوئی شاہجہان آباد کی اکثر غریب امیر میرزایان
ہندوستان سی نوّاب صفدر جنگ و شجاع الدّولہ بہادر کی عہد مین آکر اِس
شہر مین سکونتِ دائمی ساکن ہوئی پس شہر بو عمارت اشخاص سی ہی
بہی دلّی ہوگیا اَور باشندی بہی اِسکی سببِ کثرتِ صحبت و تتبّع زبان
ملفّظ صحیح کرنی لگی یہان تک کہ جنکی طبع موزون تہی شاعر ہو گئی با
وجود اِسکی بہی لہجی مین تفاوت بہت رہگیا لیکن محاوری مین کم کہ
زبان دان ہی اُسکو سمجہی اَور اُسیکی طبیعت اِس پر لگی بتخانی بہی اندرون
و بیرون شہر کی ہَین لیکن نغل دروازی کی پچّہم طرف کالکا کا بتخانہ قدیم
ہَی ہر پیر کو وہان ہنود جمع ہوتی ہَین اَور اُسکی پرستش کرتی ہَین پر
ہولی کی بعد کبہی دس رات کو روشنی افراط سی وہان رہتی ہَی اَور دکہن
طرف شہر کی باہر بہوانی کا مٹہ ہَی وہان بہی اتّہواری مین ایک مرتبہ
ہندو پوجا کو جاتی ہین اَور پکوان و غیرہ بہی چڑہاتی ہَین مگر ہولی کی

آٹھوین دِن بڑا میلا ہوتا ہَي تمام شہر کي ہِندُو بلکہ مُسلمانان تماش بین اَور رنڈیان بھي اُسي قبیل کی ہزارون جاتي ہَین اَور جھمکڑي اپني خواہش مندون کو دِکھاتی ہَین تا شام اُسکي مندِر کي گِرد و پیش ایک دنگل جمع رہتا ہَي بلکہ اُسکي قریب جتني باغ ہَین وی بھي آدمیون سي معمُور رہتي ہَین غرض اِس طرح کا میلا شہرِ مذکُور مین دُوسرا نہین ہوتا نام اُسکا آٹھون ہَی سُورج کُنڈہ ایک تالاب ہَی شہر سي چار کوس پچّھم دکھن کي درمیان وہان بھي ہر برس برسات کی اخیر ہِندُو زن و مرد لاکھون نہاني جاتي ہَین بلکہ دُور دُور کي باشندي بھي وہان اپنی تئین پہُنچاتي ہَین ساتھ اِسکي مُسلمان بھی ہزارون نظر باز سجی سجائی اِدھر اُدھر " اَور کسبیان بھي تمام شہر کي اپني تئین بنائي چُنائی جدھر تدھر جلوہ گر " غرض تا شام وہان بھیڑ بھاڑ رہتي ہَي * بلگرام ایک بڑا قصبہ ہَی اکثر وہانکي لوگ قابل و شاعر و صاحب طبع ہوتي ہَین قصبہ مذکُور مین ایک کُوا ہَي جو کوئي چالیس دِن مُتّصل اُسکا پاني پیئي خُوب گاني لگي سِواي اِسکی اکثر اہل کمال یہان گُذري ہَین چُنانچہ سیّد جلیلُ القدر عبدُ الجلیل بلگرامي بڑا شاعرِ علمِ عربي و فارسي مین خُوب ماہِر فرخ سیر کي وقت مین گُذرا ہَي بلکہ سیّدہ کي وقایع نِگاري بھي اُسکو حُضُورِ اعلیٰ سي مُقرّر تھي اِتّفاقاً سرکارِ مذکُور مین

ایکبار اُسي عہدِ فرخ مین سنہہ کی ساتہہ مِصْری بَرسِی تہي اُس بُزُرگوار ني اِس خبرِ نادِرِ روزگار کو بہي حُضُورِ پُر نُور مین لِکْہہ بہیجا حضرت اِس خبر کو خِلافِ قِیاس سمجْہہ کر بہایَت برہم ہُوئي کِہ اِفترا کرْنا اَور بادْشاہون کی حُضُور لِکْہنا وقایِع نِگار کو ہرگِز نچاہِئیي یِہہ شخْص لائِقَ اِس امْر کي نہین غرض خِدْمت سي اُس بیچاري کو بعزر کِیا روزگار اُسْکا نا حقّ جاتا رہا تب مِیرِ مذْکُور خبرِ مسْطُور کِی صداقت کي لِئِي وہان کي قاضِي مُفْتِي بلکہ اکْثر اشْراف ثِقات کِي مُہْرون سي ایک محْضر کرْواکر حُضُور مین لی آیا اَور مَوْرِدِ الْطاف ہوکر اُسِي خِدْمت پر پہِر سرْفراز ہُوا یِہہ رُباعِی حسْب حال اُسْکِي طبْع زاد هَي (رُباعِي) فرخ سِیَر آن بادْشہِ با برکات " چرْخ از ادب او شُدہ شِیرِین حرکات " در سِنّۂ زِینَتِ عہدِ دَولَتْمنْدش " باران بارید ریزۂ قنْد و نبات " بعْد اُس بُزُرگ کي پِسر غُلام علِی آزاد بہِي شِعْر و سُخَن و عِلْم و فضْل مین اپْنِي مُعاصِرِین کي بیچ لا ثانِي تہا بلْکِہ اشْعارِ عربي تو اُس فصاحت و بلاغت و نہایَت کي ساتہہ کِہ اہْلِ ہِنْد مین کِسِي نی اُس سي آگی بہِي نہین کہی قصایِد اُسکي اِس بات پر دالّ ہین اَور اُسْکِي تعْرِیف مین فصیحانِ عرب کِي زبانین لال پَیدائِش اُسْکِي گیارہ سَي چودہ ہِجْرِي مین اَور وفات اُسْکِي سنِ بارہ سَي دو مین پوتا بہِي اُسکا مُفْتِي مِیر حَیدر اِس وقْت مین

مُغتنمِ زمانہ اَور اپنی مُعاصِرین مین یگانہ تھا عُلُوم عربیّہ مین مہارتِ تمام اَور فُنُونِ فارسی مین دستگاہِ ما لا کلام اُسکو بھی نثر کِی جمیع اقسام پر قادِر تھا اَور نظم کی تمام اسرارون سی ماہِر صاحِبانِ کمپنی دامَ ظِلُّہم کِی سرکار مین مُفتی گری کِی خِدمت پر برسون سرفراز رہا اَور صاحِبانِ عالیشان کی نزدیک اپنی ہمچشمون مین ہمیشہ مُمتاز اِتِفاقًا سنِ بارہ سَی سترہ مین قبائل اُسکی بلگرام کو رَوَانہ ہُوئی مِیرِ مَوصُوف اُنکی پہُنچانی کی لِئی آپ بھی تا عظِیم آباد ساتھ ہُوا مُرشِد آباد تلک پہُنچا تھا کِہ مرضُ ٱلمَوت نی آ گھیرا آخِر منزِلِ مقصُود تلک جان دیا مگر اَوّل منزِل پہُنچایا حاصِل یہ ہَی کِہ یہانکی زمین قابِلِ خیر ہَی ایک نہ ایک صاحِب کمال یہان پَیدا ہو رہتا ہَی قِصّہ مُختصر صُوبہ مذکُور کی آب و ہَوَا نِہایَت خُوب ہَی اَور اناج اکثر قِسم کا یہان پَیدا ہوتا ہَی خُصُوصًا اِستِعمالِی اَور جھنوان چانوَل نِہایَت خُوش ذائِقہ و سُفید و پاکیزہ و خُوشبو ہوتی ہَین اَور ہِندُوستان کی اکثر مُتعلّقات سی اِس صُوبی کی کِتنی ہَین محالّون مین کھیتیان تین مہینی پہلی بوئی جاتی ہَین اَور بعضی مقامون مین دریا جیٹھ کی مہینی مین چڑھتی ہَین اکثر قطعی زمین کی پانی مین ڈوب جاتی ہَین پر جون جون پانی زیادتی کرتا ہَی دھان زیادہ پھیکتا ہَی اَور بڑھتا اگر بال لگنی سی پہلی پانی کی طُغیانی ہو جائی تو دھان اُس کھیت کی بال بہت

لاتي اَور جنگلون مين يهانكي اَرني شير كثرت سى هوتي هين خصوصاً گورکهه پور بهرايچ كي اطراف مين سواي اُن كي هرن پاڑهي و غيره جانورِ صحرائي بافراط نطر آتي هس اگرچه دريا و اُس صوبي مين بهت هين ليكن بڑي. تين گهاگرا سرجو ڈاسني طول اُسكا سركارِ گورکهه پور سي قنوج تلك ايك سو تيس كوس اَور عرض كوهِ شمالي سي تا سدهور تابعِ اَله آباد ايك سو پندره كوس شرق كي جانب اُسكي بهار شمال كي طرف پهاڑ جنوب كي سمت مانك پور مغرب كي طرف قنوج اَوده بهرايچ خير اباد لكهنو گورکهه پور پانچ سركارين متعلق اُنكي ايك سو ستانوي محال آمدنِ چهاسٹهه كروڑ پينتالِس لاكهه چالِس هزار دام

صوبه‌ سراپا بهار بهار دار الحكومت اُسكا عظيم آباد عرف پٹنه نهايت خوش سواد و خوش آب و هوا گنگا كى كنارى اَور اُس مقام مين اِس دريا كو اتهاره گنڈي ندي بهي كهتي هين طول آبادي كا بهت بڑا اَور عرض چهوٹا عمارتن سابق مين كهپرَيل كي بيشتر تهين اب پخته بهي هين كيونكه آبادي و رونق شهرِ مذكور كي صاحبانِ انگريز كي رياست مين بڑه گيي هي چنانچه باقي پور تين كوس شهر سي پرې پچهم طرف اَور اُس سي تين كوس آگي دانا پور يه دونون معموري معقول آباد هوئي هين اكثر صاحبون كي كوٹهيان حويليان داغ

وهان ساتھ ایک لطف و قرینی کي هین غرض شہر سي تا باقي پور اور وهان
سی دانا پور تلک بستي هي ستي هي فاصله نہین شہر پناه اسکی خام مگر
دریا کي طرف کی النگ خشتي هي اور قلعه وهان سام هی ي آلحمعت
ایک عمارت کلان خشتی هي لیکن اب پراني هو گئی مکانات اس مین متعدد
هین اور قریب اسکي پچهم کي طرف ایک مسجد و مدرسه نہایت کشاده
و خوش عمارت اگرچه عمارت اسکي اب پراني هو گیي هی لیکن شہر مذکور
مین لا ثاني هي گو که مسجدین کهنه و نو بہت سی هین یون سنا هي که بنا
اسکي نواب سیف خان مرحوم ني ڈالي بهي پر تعمیر نواب هیبت جنگ نی
کي تا الحال نوابـ سراج الدوله کي نواسیون کي قبضي مین هي پورب دروازی
کي آگي ایک مسافت بعید پر جعفر خان کا باغ هي اور پچهم دروازی سی
ایک کوس کي فاصلي پر شاه ارزان کي درگاه سواد اسکا سہاونا هر ایک مکان
لگونہا هر پنجشنبه شہر کي لوگ بکثرت وهان جمع هوتی هین اور کنچنیاں
کسبیاں بهی تمام شہر کي جاتیان هین ناچ کي صحبت تا شام بلکه کچھ ایک
رات گئی تلک رهتي هی لیکن صاحبان عالیشان کي ریاست سی پہلی
ازدحام خلائق کا بکثرت هوتا تها اب اس قدر نہین پر تهوڑا بہت مجمع
هو هی رهتا هی کیونکه کوئي مزاحم و مانع نہین جسکا جي چاها گیا جسکا

حی نچاها لگتا دکھن رخ اس درگاہ کی ایک امام باڑا ہی جلی کی کناری
تعزیی تمام شہر کی عاشوری کی دن وہین دفن ہوتی ہین صحن اسکا بہت
کشادہ اور مصفا اور ہوا نہایت خوش آیند و پاکیزہ خصوصا برسات مین جو
کوئی وہان جائی نہایت حظ اٹھائی (بیت) جو چاہی کہ کھولی دل تنگ
کو ؛ کری دید وہانکی ذرا رنگ کو ؛ غلہ بھی اقسام کا بکثرت ہوتا ہی
بیشتر ارزانی رہتی ہی اور دودہ نہایت گاڑھا چکنا دہی بھی بہت خوش
ذایقہ چکا بہتایت سی بہم پہنچتا ہی اور ترکاریان ہر قسم کی بافراط اور
سستی لیکن تر میوی بعضی بعضی خوب ہوتی ہین خصوصا انار نہایت خوش
مزہ بہت بڑا دانہ بھی اسکا گندہ بہت رسیلا اگرچہ ولایت کا سا تو نہین
لیکن ہندوستان کی اکثر بلاد کی اناروں پر شرف رکھتا ہی غرض حلال آباد
کی انار سی کلانی و خوبی مین کچھ کم نہین کپڑا بھی اقسام کا خوش قماش
اس صوبی مین بنا جاتا ہی خصوصا ململ شبنم پری کی مشہور لیکن حقی
اور بعضی ظروف شیشی کی عظیم آباد سی بہتر کہین نہین بنتی توتا بھی
امرت بھیلا اور کنجلا کثرت سی ہوتا ہی اگر کوئی اسکو پالی اور پڑھائی تو
جلد بولی اور بخوبی پڑھی تیس کوس شہر مذکور سی جنوب کی طرف
دامن کوہ مین گیا ایک برا معبد ہنود کا ہی دور دور سی ہندو وہان آکر

اپنی جدّ و آبا کِي ارواح کي لِئی داں پُن کرتی هَين خُصوصًا چلّي کي جاڑي
مس جب آفتاب قوس مين آتا هَي هزاروں اشخاص مرد و زن اُس مکان
مين نزدِيک و دُور سی آکر جمع هوتی هَين پهر مننر پڑھ پڑھ نرپن سرافده
سي اپني مُردوں کِي رُوح کو مسرُور کرتی هَين اَور اُس عمل کو اُنکِی نجات کا
مُوجِب اَور اپني بِهترِين عِبادت جانتي هَين قريب اُسکي سنگ مرمر کِی
کهان هَي ستنر وهان ظرف و زيور سنگ مذکور کا ساتي هَين اَور اپني
دستکاری کي خوبِياں دِکهاتي هَين کاغذ بهِی اَوّل اَور بِهار مين بِهتر سی بِهتر
بنتا هَي * سرکارِ مُنگير خلاصةُ التّوارِيخ کي رُو سي معلُوم هوتا هَي کِه عالم گير
کي عهد مين يا اُس سي سابِق ايک دِيوارِ سنگين گنگا سي پهاڑ تلک سناکر
صُوبۂ بِهار کِي اِنتِها اُس کو مُقرّر کِيا تها لِيکن سالهاي سال سی اِلَي الآن کِه
سنِ اٹهنالِيسِ جُلُوسِي شاه عالم کي هَين اُسکا نِشان بهِي سنّي دیکهني مين
نهين آيا خُدا جاني تهِي يا نه تهِي پر دريا کِناري ايک قلعۂ پُخته اَلبته تعمِير
هُوا تها بِالفعل بهِي مَوجُود هَي لِيکن عِمارت اُسکِي جا بجا سي گِر پڑي هَي
اَندر اُسکي صاحِبانِ انگريز ني بنگلي اَور بعضي مکانِ پُخته بهِي بنائي هَين اَور
جهاڑ کهند کي پهاڑ تلي بيچ ناتهه ايک معبد هَي اُس کو مهاديو کا مکان
کهتي هَين وهاں پِيپل کا ايک درخت کِه اُسکي اُگني کا آغاز کِسِي کو معلُوم

نہین وهان کی مُجاوِرون مین جِس کو اِحْتیاج خَرْچ ضرُوری کِی هوتی هَي وُه کھانا پِینا چھوڑ کر اُس کي پِیچھے آ بَیٹّھتا هَي اَور مہادیو سي اِلْتِجا کرْتا هَي دو تِین دِن کي بَعْد ایکْ پتّا لِکْھا هُوا قلمِ غَیب سي بخَطِّ هِنْدِي اُسْکي پاس آپ پڑْتا هَي اُس سي رُپَي جِتْني کِه اُسْکِي قِسْمت مین تھی اَور نام دینی والي کا بلْکِه اُسْکي باپ دادا زن و فرْزنْد کا بھی معه مُلْک و سمْت هرْچنْد کِه پانْسَو کوس پر کیُون نہو ظاهِر هوتا هَي سب وُه اُسْکو اپْني سرْدار پاس لیجاتا هَي وُه مُطابِق اُسْکي ایکْ کاغذ لِکْھ دیتا هَي اُسکو هُنْڈوِی نَیجْناتْھ کہْتي هَین پھِر طالِب اُس کو لیکر اُس شَخْص کي پاس جاتا هَي فِي اَلْفَور وُه زرِ مسْطُور حامِلِ کاغذ کي حَوالي کرْتا هَی چُنانْچِه خُلاصَةُ اَلْهِنْد کي مُؤَلِّف نے لِکْھا هَی کِه ایکْ تامنْھ وهان کا میري نام پر بھِي لایا تھا مَین نے سعادت جانْکر زرِ معْلُوم ادا کِیا نادِر تر اُس سي یِه هَي کِه اُس معْبد مین ایکْ غار هَي کِه مُجاوِرون کا رئیس سال مین ایکْ بار شِیوَرتْ کي دِن اُس غار مین جاکر خاکْ اُٹّھا لاتا هَي اَور هر ایکْ مُجاوِر کو اُس مین سي دیتا هَي بقدرِ اُسْکی نصِیب کي وُه خاکْ سونا هو جاتي هَي * تِرْهُت قدِیْم سي دارُ اَلْعِلْمِ هِنْدِي هَي آب و هَوَا وهان کِي نِہایَت خُوب دَهي وهان کا چکّا اَور نِہایَت خُوش مزه بہُت تُحْفه بلْکِه خُلاصَةُ اَلتَّوارِیْخ کي مُصنِّف نے لِکْھا هَي

کہ ایک برس تلک نہیں بگڑتا اغلب کہ یہ مبالغہ ہو کیونکہ عقل و نقل
کي خلاف ہَی اَور دُودہ بہی علي ہذا القیاس کہتي ہَیں کہ اِدہر اگر پانی
اُس میں مِلا دیوي تو عَجب سی اُسی ایک صدمہ پہنچي اَور نمک بہی
اُس بستي میں اتنی بڑي اَور قوی ہوتی ہَی کہ شیر اُس کو شِکار نہیں کر
سکتا علاوہ اُسکی برسات میں ہرن بارہ سِنگي شیر بکثرت اِکٹہی ہوکر بستي
میں آتي ہَیں اَور باشِندي وہاں کی حظّ اُنکی شِکار سي اُٹہاتی ہَیں سرکارِ
چنپارن کِي زمِین قابِل میں اگر ماش بکہیر دیویں تو بي رنج کِشتکاري اُگ
اُٹہیں اَور اُسکي جنگل میں پِیپلیں بہت پَیدا ہوتی ہَیں * رہتاس قلعہ ہَي
ایک بُلند پہاڑ دُشوار گُذار پر چَودہ کوس کی پہیر میں کہیان اُس میں
اکثر ہوتي ہَیں چشمي بہي بہت سی خوش مارتی ہَیں اَور جس جگہہ وہاں
چار گز گہودي پاني نِکل آئي آبشاریں بیشتر نالاب برسات میں دو سَو سي
کُچہہ اُوپر القصّہ اِس صُوبي میں گرمي بشِدّت جاڑا مُعتدِل دو مہینے سي
زیادہ لِباسِ پشمی کِي اِحتیاج نہیں ہوتي مینہہ چھ مہینے آگي برستا تہا
اب بہِي پانچ مہینے سي کُچہہ کم و زیاد برس رہتا ہَي زمِین یہاں کی تمام
سال دریاؤں کِي نہایت سی شاداب رہتِي ہَي باؤ بشِدّت نہیں چلتی گرد
بہِي نہیں اُڑتي کِشتکاري جَیسي چاہِیي وَیسي ہوتِي ہَي خُصُوصاً دھان یہاں

کی نہایت پاکیزہ اور چیدہ پر کساري ایک اناج کثرت سي هوتا هَي نپٹ سُننا نہ مرہ مترکي مانند مُغلس تہیدست یا کبھي اُسی کہاتی هَین گو کہ وُہ سب بعضي امراض کا بہی هوتا هَی اگرچہ دریا اِس صوبي میں بہت هَین پر گنگا سون گنڈک کلان تر لیکن سون جبالِ جنوب سي آکر منیر کي نزدیک گنگا سي ملِي کہتي هَین کہ نربدا اَور وُہ ایک چشمي سي نکلي هَین اَور گنڈک شمال کي جانب سي آ حاجي پُور کي قریب " کرم ناسا ایک دکھن کي پہاڑ سي نکلکر چونسا گذر میں " اَور بن پن جنوب کي طرف سي آ سوح کي آبادي سي گذر عظیم آباد کي نزدیک " عرض بہتر دریاؤ اَیسي کہ جن میں ناو چلی اَور چھوٹي انگشت گنگا سي شہر مذکُور تک پہنچتي پہنچتي ملِي اکثر هندُو خاص کرم ناسا کو اُترتي هُوئي یہہ احتیاط کرتي هَین کہ ایک قطرہ اُنکي بدن تک نہین پہنچتا پانی کا تو کیا ذکر هَي پر خلاصۃ التّواریخ کي مُؤلّف نی لکہا هَي کہ جس مقام میں گنڈک گنگا سي ملِي هَي جو کوئي وهانکا پانی پِئی اُسکي گلی میں گھینگا نکلي رفتہ رفتہ نارجیل کي برابر هو جائي اَور سیر المتأخرین والا یہہ لکھتا هَي کہ حاجي پُور کي آب و هَوا کي یہہ خاصیّت هي اکثر وهاں کي لوگ اِس مرض میں گرفتار رهتي هَیں اَور گھینگي اُنکي گلون کي هار لیکن واقع میں اُسکي خلاف

هَی شایَدہ چالیس پچاس برس آگی یہہ بات ہو تو ہوا ب تو یہہ ہان نعشی نعشی اشخاص کی گلوں میں اَلبتّہ سو یہہ کہاں ہیں اَور پانی دریای مذکور کا سرایت کرگیا بلکہ بڑا ہزاروں آدمیوں نی پیا اب ملک بھی پیتی ہیں لیکن گلا کسیکا سوجتا بھی نہیں گھینگی کا تو کیا ذکر ہَی مگر ایک بوڑھی گنڈک مظفر پور کی ملی بہتی ہَی اُسکی پانی کا یہہ اثر مقرر ہَی بلکہ مبالغہ یہاں تک کرتی ہَیں کہ چرند پرند جو اُسکا پانی پیّی یہہ بیماری اُسکی گلی پڑی چنانچہ مظفر پور کی اکثر حیوان و انسان اِس بلا میں مبتلا رہتی ہَیں وہ جو سنا تھا کہ ایک سرزمین کی چڑیا کوّی کی بھی گلی میں گھینگا ہوتا ہَی وہ یہی ہَی اَور سالگرام ایک پتھر حاجی پور کی اطراف میں ہوتا ہَی رنگ اُسکا سیاہ مقدار میں چھوٹا گول روغنی فارسی میں سنگ محک اُسی کہتی ہَیں راقم خلاصۃ آلتواریخ کا یہاں تک لکھتا ہَی کہ چالیس کوس کی عرصی تلک قصبۂ مذکور کی نواح سی نکلتا ہَی ہندو اُسکو بھی ایک مظہر الٰہی سمجھکر پرستش کرتی ہَیں بلکہ برہمنوں کا عقیدہ یہہ ہَی جو بت کہ ٹوٹ جائی قابل پوجنی کی نہیں مگر یہہ پتھر قصہ کوتاہ طول اِس صوبی کا نیلیا گڈھی سی لیکر رہماس تلک ایک سو بیس کوس اَور عرض ترہت سی کوہ شمالی تلک ایک سو دس کوس شرق رو اِسکی

بنگاله عرف رخ الله آباد جانب شمال اوده جنوب کي طرف ایک بڑا پہاڑ
حاجی پور منگیر چمپارن سارن ترہت پٹنه بہار رهتاس آٹھ سرکارین متعلق
اُن سے دو سو چالیس محال آمدنی اٹھنیس کروڑ سات لاکھ تیس هزار دام

صوبه" بنگالا " جہانگیر نگر عرف ڈهاکه ایک بڑا شہر آبادي و خوش سوادی
مین بمراتب بہتر هر ملک کي اشیا اُس مین هر وقت مہیا هے هر قوم و
اقلیم کي لوگ اُس مین هزارها هین" اصل نام اسکا بنگ تها لفظ آل که اُس
سي ملا وجه اُسکي یهه هے که بنگلا زبان مین ، آل بڑي پشتي کو کہتي هین
اور اُسي باغ و زراعت و غیره کي گرد پاني کي محافظت کي لیئي بناتي هین
چنانچه ، اگلي زمانے مین اِس ملک کی زمیندار ، دامن کوه مین که زمین
وهانکی نیچی هوتي هے دس ، دس هاتھ کي اونچی ، اور ، آٹھ آٹھ هاتھ کي
چوڑي پشتي بناکر مکانون کي ، بنیاد اُنکي اندر ڈالتي ، تهي اور کهیتان بهی
اُسي طور پر کرتي تهي بنابر اسکي یهانکي عوام نے اِس ملک کا نام بنگالا رکھه ـ
دیا گرمي اِس دیار مین چالیس پچاس برس سابق اعتدال سي ، قریب تهي
اور جاڑا نہایت کم برسات جیٹھ سی شروع هوتي تهي اور چھه مہینے رهتي
لیکن بالفعل بعضي ملکون مین گرمي اُس سي کهین زیاده چنانچه سالِ

گُذشْته مین تو اَیسِي بڑِی تھِي کِه ایک عالم نِي اذِیّت کھَنْچِي بلْکِه اکْثر حَیْوان اِنْسان حرارت سي تلف ھُوئي جاڑا بھِي اِتْنا پڑْتا ھَي کِه سبر بھر رُوئي کا بالا پوش اِنْسان رات کو اوڑْھ سوئی لیکن ٹھِٹھِر نہین ھوتي بلْکِه پہر دِن چڑْھی سی لیکر دو بین گھڑی دِن رھی تلک رضائی کی حاجت نہین اَور دو پہر سي سِپہرِي تک ایک دُپٹّا کافِی هَی لیکن اِس مَوْسِم مین کُوھْرا اکْثر پھُوھار کي مانند پڑْتا ھَي بلْکِه کبْھی کبْھي تو آسْمان دھُوَان دھار ھو جاتا ھَي سُورج پہر ڈیڑْھ پہر دِن چڑْھي تک نظر نہین آتا اَور برْسات پانْچ مہِینی کِي بلْکِه کُچْھ کم شُرُوع اُسْکا آدْھی جیٹْھ سی اَور آخِر کاتِک کا اَوّل معہدا اگر جیٹْھ کِي اِبْتِدا مین یا کاتِک کِي اِنْتِہا مین کِسِي برس مینْھ برسین تو کُچْھ مُضایَقه نہین کیُونْکِه کبْھِي کبْھی عبر مَوْسِم کیا پچّھم کی مُلْکون مین نہین برسْتي دھان اِس مُلْک مین بیشْتر ھوتا ھَي اقْسام اُسْکی بہت ھَین اگر ایک ایک دانه هر قِسْم سي لیوین تو ایک تھَیلا بھر جائی لُطْف یہ ھَی کِه ایک کھیت مین تِین تِین بار پیدا ھوتي ھَین جس قدْر پانِي بڑْھي زِیاده پھیلْتي بال اُسْکِي پانِي مین نه ڈُوبی کھیت والون نی جو کبْھو اُسْکو ماپا تو پچّاس پچپن ھاتْھ سي کُچْھ اُوپر پایا اَور رعیّت یہان کِی حاکِم سی سرکَشِی نہین کرْتِي زرِ واجِبِي ایک برس کا آٹْھ مہِینِي مین بطَورِ اقْساط کچہْرِي مین

آب پہنچا دیتي هَي گھر اِس بِلاد مىں سنگتر چھپر کی اگرچه کِتنی دِلدار مضبوط خُوش اُسلُوب دیر پا هوتی هَىں بلکه بعضی بعضی بنگلوں مىں تو پانچ پانچ چار چار هزار رُپي لگ جاتی هَىں پر دِیوارون کِي جاگهه ٹٹیان کیونکه کچّي دِیوار یہاں کِي نہىں ٹھہرتی مگر خشتي سو غریبوں کو کہاں مُیسّر بلکه اکثر صاحِب مقدُور بھِي بسبب خِسّت کي نہىں بناتی اَور باس اُن اشخاص کی اکثر گِلي تھوڑی سي بِرنجي دستیاں بھِي بیشتر یہاں کِي درختون مىں هوتی هَین یعنِي اَیسِي جگهه گھر بناتي هَین کِه اِدھر اُدھر اُسکي درخت هوں خُدا نخواسته اگر ایک گھر کو آگ لگي تو گانوں کا گانوں پھُک جاتا هَي پھِر اپنِي اپني گھروں کی نِشان کِسیکو معلُوم نہىں هوتی مگر اُن درختون کي آثار سي " بورِیا بھِي اِس نواح مین بعضا بعضا مُلایمت مىں ریشم کی برابر اَور صفائي مىں محمُودی کِي چاندنِي سي کہىں بہتر بلکه گرمیوں مین فرش اُنہکا اِسکي آگي گرد اَور یهه اُس سي سرد سِیتل پاٹی اُسکو بجا کہتي هَین واقعي کِه اِسم با مُسمّي هَي " خوراک خاص یہاں کی لوگون کِی مچھلي خُشکا کڑوا تیل دَھِي لال مِرچ ترکاري ساگ بلکه مچھلي حضرت یُونس کي وقت کِی بھِي اگر پاٰئیں تو کہا جائیں اَور ترکاري کي ناوں کوئي پتّا هاتھه چڑھي مُمکن نہیں که اُسي هاتھه اُٹھائیں لون بھِي زِیاده کھاتی هَین لیکن اِس مُلک کي

یعنی بعضی مقام مین کہ ہم پہنچتا هی پر روٹی گیہون جو چنی کی اگر
کسی ہی خوب ہو نہین کھاتی بکری کا گوشت مرغ گھی اِنکی مزاج سی
موافق نہین بلکہ ریاض السلاطین کا مصنف لکھتا هی کہ اِن غذاؤن کو اکثر
معدہ اِنکا قبول نہین کرتا احیاناً جو کھا جاتین تو اِستفراغ کر دین پر اپنی دیکھنی
مین نہین آیا اَور کسی ٹھیٹھ بنگالی سی صحبت بھی نہین رہی شاید اُنکی
یہہ عادت ہو تو ہو ہر کسی کی تو نہیں اَور پہناوا عوام الناس کا خواہ وہ
مالدار ہو خواہ مفلس موافق سر کی کیونکہ مرد ایک سفید کپڑا جسکو دھوتی
کہتی هین ناف کی نیچی سی باندھتی هین زانو تلک اُسی ڈھکتا هی اَور دو
تین پیچ کی ایک لپٹی سر کی گرد لپیٹ لیتی هین چند یا ساری کھلی رہتی
هی مگر جو اہلِ ہند یا کسی اَور مُلک کی باشندی یہان آکر بسی اَور دو دو
تین تین پُشتین اُنکی گذر گئین یا جنکو ہندوستانیون سی اکثر صحبت رہی یا
روزگار پیشہ اہلِ خدم جامہ نیمہ بھی پہنتی هین پر اپنی گھرون مین بیشتر
اِسی طور پر گذران کرتی هین لیکن خلاصۃ التواریخ والا جو لکھتا هی کہ زن و مرد
کپڑی نہین پہنتی سکی رہتی هین اُسکی مراد بھی یہی هی یعنی جس پر
لفظ پہنی کا صادق آئی ویسی پوشش اِنکی نہین اَور یہہ جو تصریح کرتا هی
کہ کار و بار باہر کا بھی خاص عورات سی متعلق هی خصوصیت اِس امر

کِي بِالْفِعْل تو ثابِت نہين اُس عصر مين شايد هو پر لِباس اکثر عورات کا
بهي ايسا هِي کُچهه هَي کيونکِه ايک هِي کپڑي پر يي بهي اِکتِفا کرتي هَين نام
اُسکا ساڑِي هَي اِس طور سی کِه ايک اُڈهواڑ اُسکي ناف سي لي پِنڈلِيون
تلک لپيٹتين هَين اَور دوسري سي پيٹهه گردن اگلا دهجا سِر بسا اَوقات کهلا
رکهتي هَين بلکِه پانون بهي ننگي پاپوش نہين پہنتين اَور سفر يہان بيشتر ناو
پر خصوصًا برسات مين کيونکِه کِشتِيان اِس مُلک مين اقسام کِي نہايت سي
گهاٹون پر چهوٹي بڑي مُہيا رهتي هَين جِس وقت مُسافِر چاهي سوار هو
بيٹهي اَور جِس شہر کو چاهي بآرام چلا جاوي اَور گرمي جاڑي کی موسِم مين
رتهين گاڑيان چوپالي بلکِه پالکي تلک بهم پہنچتي هَي جِس پر چاهي اُس
پر سوار هو ليکِن اچها گهوڑا هاتهه نہين لگتا مگر بڑي مول کو پر هاتهي بکثرت
هوتي هَين اَور موتي جواهِر عقِيق يشم مُطلقًا اِس سرزمين مين نہين مگر اَور
مُلکون سي آتا هَي پهل سِواءِ انگور و خربوزه انواع و اقسام کي يہان هوتي هَين
خصوصًا آم انناس کيلا کِه هر ايک اِس خوبي کي ساتهه اَور بِلادِ هِند مين نہين
هوتا ليکِن خاص اِس نواح کي ميوون مين ايک گُلاب جامن هَي اگرچه
ميٹهي تو خوب نہين هوتي پر اُسکي هضم هوني تلک جب ڈکار آتي هَي
گُلاب کِي باس آتي هَي پهول بهي سبهي طرح کي هوتي هَين پر کيوڑا کثرت

سے اور مانڈھولتا بلکہ یہہ قسم خصوصیت اِس مُلک سے رکھتی ہے اور بعضے
مقاموں میں سونٹھ سیاہ مرچ بھی پیدا ہوتی ہے اور پان تو اقسام کی بافراط
ریشم بھی نہایت بہتایت سے بلکہ کپڑا بھی ریشمی قسم قسم کا یہاں خوب
بُنا جاتا ہے کہ ویسا اور کہیں کم دیکھنے میں آتا ہے سچ تو یہہ ہے کہ
کپڑا سُفید بھی اقسام کا خواہ مہین ہو خواہ گزھواڑ اِس مملکت کی بعضے
شہروں میں ایسا خوش قماش تیار ہوتا ہے کہ دیکھنے والا اُس سے کیفیت
آبِ رواں کی اُٹھاتا ہے اور پہننے والے کا تن سُکھ پاتا ہے فی الواقع اُسکے
بافت کی صنعتیں اور ساخت کی کیفیتیں کیسی اور دیار کی بافندے باریک
بِن بھی پا نسکیں ہرچند ایک عمر اُدھیڑ بُن میں رہیں بُنتی کا تو کیا ذکر
اِس واسطے یہاں کے سردار اپنے ہم سروں کے لیے بطریق سوغات بسا اوقات
کپڑا اجناس اِس قسم کے بھجوایا کرتے تھے اور سوداگر اکثر اپنے نفعے کے
لیے مُلک بمُلک لیجایا کرتے تھے چنانچہ طورِ ثانی نو بدستور جاری ہے لیکن
اوّل میں بسبب انقلاب زمانہ بمراتب خلل پڑ گیا اور چیری خانہ جو
یہاں کے ناظم حضورِ اعلیٰ میں اِرسال سال بسال کیا کرتے تھے وہ محمد شاہ
کے بعد یک سر موقوف کر دیا بلکہ اپنی پگڑیاں پھیر رکھیں اور ہی سودا
سروں میں سمایا " آداب کا طریقہ ایک لخت بھلایا " شراب نخوت و

رعونت مىن سرشار هوئي " اَور آدات كي طرِيقي سي يك لخت دست
بردار " ليكن خمار اُسكا خوب هِي كهينچا " سَو طرح كا صدمه جان و دِل كو
پهنچا " * لكهنوتي قدِيم شهر هَي آباد كرني والا اُس كا شنگل ديپ احوال
اُسكا يون كر هَي كِه بنگالي كِي سرحد مين كوچ ايك بستِي هَي اُس شخص
ني اُسكِي نوَاح سي خُروج كِيا آخِر صوبه بِهار و بنگ كو لي لِيا پهر اِس شهر
كو بسايا اَور اپني تخت گاه ٹههرايا چنانچه دو هزار برس تلك شهرِ مذكور دارُ
الحكومت صوبه بنگ كا رها بعد اُسكي تانڈا هوا پهر جهانگير نگر بعد اِسكي
مرشِد آباد بلكه ابتلك بهي صوبه مسطور كي ناظِم كِي بود و باش اِسي مين
هَي قِصه كوتاه جِس وقت همايون بادشاه لكهنوتي مين رَونق افزا هوا اُسكي آب
و هَوَا كو اچها ديكها جنت آباد نام ركها اب وه مُلك اَيسا اُجڑا هَي كِه هزارون
درِندي گزِندي وهان اپني گهر بناتي هَين فقط قلعي كي دروازي كا نِشان اَور
مسجِدِ طِلائِي كي كُچه آثار نظر آتي هَين (بَيت) هزارون هِين تهي جِس جگهه
بوستان " وهان اب نهين ايك گل كا نِشان " جهان مسندين بادشاهون كِي
نهين " وهان ايك گدا كا بچهونا نهين " مشرِق طرف شهر كي چهته بهته ايك
جهيل هَي باندهه اُسكا اب تلك قائِم ليكن جب كِه آبادِي كِي بُنياد مُستحكم
تهِي برسات مين پاني كا گذار شهر مين مُطلق نهوتا تها اب يك سر سطحِ آب

هو جاتا هَي بلکه کِشتِي بهِي بآسانِي آتِي جاتِي هَي اَور قلعي سي ايک کوس کي
فاصِلي پر ايک قدِيم عِمارت تهِي. اُس مين ايک حَوض بهِي نِهايَت مُتعفِن
نام اُسکا پهار باڑِي. تها جو کوئي پانِي اُسکا پِيتا اقسام کِي بِيمارِيون مين گِرفتار
هوکر مر جاتا کهتِي هَين کِه اکبر کی عهد سي پهلي گُنهگارون کو وهان قَيد
کرتِي تهي کِه اُسکا پانِي پِيکر جلد هلاک هو جائين. سُلطانِ ممدُوح اِس امر کا
مانِع هُوا اَور اِس دستُور کو اُٹها دِيا * مُرشِد آباد ايک بڑا شهر بهاگِي رتِي
کي کِنارِي اَورنگ زيب کي وقت بسا لیکِن دريا کي دونو کِنارون پر پهلي اُس
جگهه مخصُوص خان سوداگر نی ايک سراى بناکر مخصُوص آباد نام رکها تها
کِتنِي دُوکانين اُس مين تهِين جب جعفر خان نصِيرِی کو اصالتًا صُوبه دارِی
بنگالي اَور اُڑيسي کِی محمد عالمگير نِي عِنايَت کِی اَور مُرشِد قُليخان خِطاب
دِيا تب اُسنِي وُنهين شهر آباد کِيا اَور مُرشِد آباد نام رکها بلکِه دارُ الحُکُومت
اُسيکو ٹههرايا. چُنانچِه. اَبتلک بهِي سن بارہ سَو بِيس هِجرِی هَين اَور رِياسيت
صاحِبانِ کمپنِي دامَ ظِلُّهُم کِی بُود و باش ناظِم کِي اُسِي مين هَي طُول اُسکا چار
کوس سي کُچهه زِيادہ چَوڑِي بُوتِي دار اَور سارِي يهان کِي مشهُور باغات و
عِمارات بهِي فِي الجُمله ليکِن نه قابِلِ تحرِير اِلّا موتِي جهِيل و گَورِي بنگلِي کِي
سو وُہ خراب و مِسمار هو گئِي زبانون پر فقط نام رہ گيا هان ايک نواب سِراج

آلدّوله کا خُلاصه ۰ عِمارات اِمام باڑا اب تلک قایم هَي هَئیت وضع اُنکي بَیَان سي بي نیاز سح هَي کِه اِس ساخت کا اِمام باڑا بِلادِ هِند مس کهین نہس هرچند کِه تیاري اُنکي اب عُشرِ عشِر سي کم هَي لیکن نمونه گلزار یادگارِ گُلزار (قطعه) لطافت آور صفائي کِي کیا کروں تقریر عِمارت اُنکي تو رکهتي هَي حُکم شِیشي کا جو روشني کا سمان چار چند هو اُس مین عجب نجان تُو اِس بات کا اچنّها کیا زباں بهِي اُس شهر کي لوگون کِي به نِسبت یهان کي آور بِلاد کي باشِندون کِي دُرست وجه اِسکِي هم صحبت هونا اکثر اَوقات هِندُوستان زاون سي کیونکِه بعد شاهجهان آباد کِي برهمي کي قتل ار حُکومتِ صاحبانِ عالیشان بیشتر وی اُسِي شهر مین وارِد هُوئي تهي بلکِه سُکونت بهِي اِختِیار کِي تهِي شهرِ مذکُور البتّه لُطف سي خالِي نہس لیکن دریا سي نشب مین واقِع هَي اگر پُشته دریا کا یا اکبر پُور کِي جهِیل کا باندہ خُدا نخواسته برسات مین ٹوٹي تو سارا شهر هِي ڈُوبي چُنانچه سن بارہ سَي سوله کي اخیر مین طُغیانئ آب سی بهگوان گولي کِي طرف کا پُشته جو ٹُوٹ گیا محلّي کي محلّي غرق هو گئي یهان تک کِه نوّاب مُظفّر جنگ مرحُوم کي نو ساخت مین گهٹنون سي کُچه اُوپر تها بلکِه آور عِمارتون مین بهِي علی هذا آلقِیاس کهتي هَین کِه اَیسِي پانِي کِي طُغیانِي ایک مرتبي نوّاب

مہابت جنگ کي عہد مین بہي ہوئی. تہي حافظ حفیفی. اب اِس آبادِي کو محفوظ رکھیہ آور پشتون کو پہاڑوں کا سا اِستقلال بخشي * بندرِ ھگلي آور ساتگام آدہ کوس کا باہم فاصلہ رکھتي ھَین ساتگام کِی شہریت اَور آبادِي بہت بڑي اَور پُر عِمارت تہی حاکم وہین رہتا تہا جب یہہ مقام دریاؤن کِي طُغیانِي سي اَجزا ھگلي کِی آبادِي ني کمال رونق پکڑي فَوجدار یہاں کا علاقہ حضورِ اعلي سی رکھتا تہا بنگالي کی ناظمون کا چندان محتاج نہ تہا جعفر خان ني فَوجدارِی بندرِ مذکور کِی بادشاہ سی درخواست کرکي بِطامت مین لگا لِی اَور ہر مُلک کي سَوداگرون تاجِرون سي مُراعات شُرُوع کِی محصُولِ واجِبي سي ایک دام زِیادہ نہ لیتا بلکہ کُچھہ اُس مین سي بہي چھوڑ دیتا پھر تو فرنگ وچین و اِیران و تُوران و عرب و عجم سي اکثر تجارت پیشون کِی آمد و شُد ہونی لگی بلکہ بہتیري مالِک جہاز ني بُود و باش بہی اپني یہین ٹھہرائي لِہذا شہرِ مذکور کِی آبادِی بہایَت بڑہ گئی اگرچہ اکثر اَقوام کي تاجِر یہان تہي لیکن مُغلون کا اِعتبار بیشتر تہا اَور اَہلِ فرنگ کو قلعي اَور بُرج کِي بنیاد ڈالني نہ دیتي مگر کوٹھیون کِي تعمیر کا حُکم تہا جب فَوجدارون ني سخت گیرِی اَور زِیادہ طلبي شُرُوع کِي شہرِ مذکور وِیران ہو گیا آور صاحِبانِ عالیشان کِي رعایَت و حِمایَت و آسانِي محصُول سي

کلکتہ زیادہ تر آباد کہ فی الحال دار الحکومت ہَی * شہر کلکتہ زمانۂ سابق
مین ایک گاؤن تھا وجہِ تسمیہ اُسکی یہہ ہَی کہ کالی نام یہان ایک بُت
ہَی اَور بنگلا زبان مین کتا صاحب کو کہتی ہَین اِس سبب سی نام اِسکا کالی
کتا ٹھہرا پھر رفتہ رفتہ زبانون کی بعمرانت سی یی بھی بگڑ گئی کلکتہ رہ گیا لیکن
آباد ہونا اُسکا اَور صاحبانِ عالیشان کی کوٹھیون کا بنا جس طرح ہُوا بیان اُسکا
یہہ ہَی کہ نوّاب جعفر خان کی نظامت ملک کمپنی بہادر کی کوٹھی ہُگلی
مین گھول گھاٹ سی متصل مغل پُرب کی قریب تھی ایک دن یکایک
زوال کی وقت زمین وہان کی دھسنی لگی اُس وقت صاحبانِ انگریز کھانا
نوش کر رہی تھی ناری سردار تو گرتی پڑتی نہایت جدّ و کدّ سی نکلی لیکن
مال و اسباب تمام و کمال معہ اکثر ذی روح اُس مکان کی ساتھ پانی مین
غرق ہُوا بلکہ بعضی اِنسان بھی تلف ہو گئی پھر مستر چانک نی بارسی
باغ کو مول لیکر درخت اُسکی کاتی اَور کوٹھی بنانی شروع کی پر دو منزلہ
سہ منزلہ عمارتین بنانی کا ارادہ کیا جب دیوارین اُٹھ چکین شہترون سی
چھت پٹنی لگی وہان کی شرفا خصوصًا مغلون نی کہ تاجرون مین عمدہ
تھی میر ناصر فوجدار سی کہا کہ جب نا محرم ایسی بلند کوٹھون پر چڑھینگی
تو ہماری ناموس کی بی ستری ہوگی مطلق حرمت نرہیگی فوجدار نی اِس

مضمون کي، عرضي نواب موصوف کو لکھہ بھیجي، اور منعاف اُسکي اُن سب کو روانہ کیا پہنچتي هي، حضور مس وي فریادي هوئي جعفر خان کي في الفور پروانہ تعمیر کي، مناهي کا بہایت، تاکید سي لکھہ، بھیجا فوجدار ني، پڑھتي هي اُسکو حکم کیا کہ کوئی، راج مزدور بڑھئي وهان نجاي اَور عمارت ناقص پڑي رهي صاحب موصوف اِس حرکت سي بہایت، آزردہ هوا بلکہ، ارادہ، لڑني کا کیا لیکن سپاہ، قلیل تهي اَور، جہاز بهي، ایک علاوہ، اِسکي معلون کي، کثرت فوجدار کي، حمایت اِس ارادی کو فاسد جان کر فسخ کیا اَور جہاز کا، لنگر اُٹھا لیا آخر کناری کي بستي کو آتشي شیشي سي، جلایا هوا چل نکلا فوجدار ني هرچند اُسکي روکني کا تدارک کیا لیکن پیش رفت نہوا اَور، جہاز، سمندر مین جا پہنچا پھر وهان سي دکھن کي طرف روانہ هوا اُن دنون اَورنگ، زیب وہین تھا اَور غنیمون ني چار طرف سي رسد بند، کي تهي لشکر پادشاهي مین قحط عظیم، تھا کرناتک کي کوٹھي کي سردار ني، بہت سا غلہ، جہازون پر لادکر لشکر، مین پہنچایا اَور خدمت شایستہ بجا لایا مورد الطاف و عنایات هوا اَور اقتضاي مطالب و مقاصد کو پہنچا جہان پناہ اُس، سي بلکہ، فرقہ انگریز سي، راضي هوئي یہان تک کہ سند و فرمان، محصول کي معافي کي، اَور کوٹھي کي، تعمیر کي عنایت کي تب مستر چانک پادشاهي، احکام و فرمان،

دکھن، سي ليکر بنگالي کو پھر آيا ۔ اَور وکيل معه نذر و پيشکش ، ناظم کي پاس بهيجي ۔ آخر سند مطابق ،کوٹھي، کي بناي کي، حاصل کرکي ۔ بنياد ڈالي اَور شہر کي ،آبادي پر متوجه ہوا تجارت کا بهي،کار و بار بخوبي کرني لگا ۔ انتلک بهي وه کوٹھي ،قايم هَي، پرانا قلعه اُسيکو کہتي هَين، القصّه شہر مسطور، نہايت کلان و معمور بهاگي رتي کي کناري نيپٹ اُسلوب ،کي ساتھ واسع ،هَي آبادي ۔ اُسکي ديد کي لايق ؛ عمارات اُسکي عمارات ،چين و صفاهان سی ، فايق ؛ تعمير کا طَور هي نيا ؛ نقشا هر ايک مکان کا جدا ؛ حويليان پخته گچ کي ۔ برابر برابر ؛ سڑکين ستھري همْوار سراسر " فضا اُنکي رشک فضاي باغ ارم ؛ اَور هَوا غيرت نسيم صُبحدم ؛ سبزي پر اُنکي زمرد زهر کهاي ؛ اَور سُرخي سي مونگي کا جگر خون هو جاي ؛ علاوه اِسکي مه جبينون کا اِزدحام ؛ حُسن کي گذري کي ايک دهوم صبح و شام ؛ (ابيات) جو اِندر بهي اُس وقت ايدهر کو آي ؛ تو اپني سبها مين کبهو پهر نجاي ؛ اگر ديکهي ٹک اِس شبستان کو ؛ پري چهوڑ ديوي پرستان کو ؛ بشر کو کهان پهر نظاره کي تاب ؛ جگر برق کا يهان تو هوتا هَي آب ؛ نکهو اپنا جي مفت اَي بيخبر ؛ سمجهه کر ذرا اِس جگهه ديد کر ؛ هر ايک محلي مين عالم طلسمات ؛ هر کوچي سي ارژنگ ماني مات ؛ گهر هر بيپاري کا هر ملک

کِي اَجْناسِ مُعَدّد سي بھرا ھُوا ‌ؤ صرّافي کِي هر دُوکان مین رُپَي اشرفِي کا تودہ لگا ھُوا ؤ بازار مین هر طرف چھل پہل ؤ شیشہ آلات کِی دُوکان رشکِ شیشمحل ؤ رابِیات کھُلا بازار اَور رستي کُشادہ ؤ بَبَاضِ جدولي ھو جَیسي سادہ ؤ دو رستہ اھلِ حِرفہ اَور دُکان دار ؤ لڑِي موتِي کِی ھو جَیسی نمُودار ؤ اِدھر کو جوھرِي اُودھر کو بزّاز ؤ اِدھر صرّاف اُودھر کو طِلا ساز ؤ رُپَي اَور اشرفِی دیکھي دَرَستي ؤ دھری تختي پہ جوں نرگس کي دستي ؤ کِناري اَور گوٹي اَور مُسلسل ؤ مِثالِ برق کرتي هَین جھلاجھل ؤ جو کُچھ چاھو تُم اسبابِ جہان سي بہم وُہ جِنس پہنچي ایک دُکان سي ؤ فِي الْواقِع آبادِي اُسکي اکثر آبادِیون سي دُونِي ؤ اَور بستِي اُسکي بہُت سِي بستِیوں سي بڑِی ؤ کیونکہ جَیسا بازار خُشکِی مین دو رستا هَي ؤ وَیسا ھِی ناو جہاز کِي کثرت سي پانِي مین بھِي ایک شہر بستا ھَي ؤ لیکِن سبب آبادِي کِي ترقِی کا یہہ ھَی کِہ هر ایک صاحِب گَوَرنر اُسکي تعمیر کِي اَرایِش پر مُتَوَجّہ رھا ؤ اَور لگھا رُپیا اِس کام پر اُسنی سرکارِ دَوْلت مدار کا خرچا ؤ خُصُوصًا نوّاب گَوَرنر جنرل لارڈ ولسلِي مارکوِیس بہادُر نی تو اتنا گنت پَیسا اُٹھایا ؤ ساتھ اِسکي شہر کا اُسلُوب بھِي نِہایت خُوب کر دِکھایا ؤ چُنانچہ ایک عِمارت اَیسي عالیشان بنائي ؤ کہ جِس سي شہر کِي رونق حد سي زِیادہ بڑھائي ؤ تشبِیہ اُسکي کِس سي

؛ دیجئی کہ جہان مین اُسکا نظیر نہین ؛ ثانی اُسکو کِسکا کہئی کہ کِسی عِمارت کی اَیسی تعمیر نہین ؛ سچ تو یہہ ہَی کہ حَسبی اُسکی بانی والی کی اِمارت مین آن بان جُدی ہَی ؛ وَیسی ہِی اُس مکان کی عِمارت کی شان جُدی ہَی ؛ (قِطعہ) شفّافی و صفائی یہان تک ہَی جس سی نِت ؛ نُورِ صفای صُبح کو رہتا ہَی اِنفعال ؛ نقش و نِگار اُس پہ ہَین اَیسی کہ حُسن کا ؛ اُن سی نِگار خانہ چِین کری سُوَال ؛ اَور اِرتفاع یہہ ہَی اگر عُوج اِبنِ عُوَق ؛ اُس پر کری نِگاہ تو پگڑی کو لی سنبھال ؛ جس قدر اُس مکان کی تعریف کیجئی بجا ہَی ؛ اَور جِتنا اِس شہر کو سراہئی رَوا ہَی ؛ واقِعی بِلادِ ہِند مین اب اَیسی پُر عِمارت آبادی کہین نہین ؛ اَور تاجرون سَوداگرون کی کثرت بہی اَیسی کہین نہین ؛ صاحِبانِ کمپنی کی مُدّت سی تجارت گاہ ہَی ؛ اَور سرداران انگریز کی قدیم عِشرت گاہ ؛ بالفِعل اکثر صِنف کی اشخاص مُتموّل اَور صاع صنعت گری مین کامِل یہین بکثرت مَوجُود ہَین اَور اشیا و تحائف بہی انواع و اقسام کی علیٰ ہذا القِیاس خرید فروخت کا سررِشتہ بخوبی جاری ؛ خُوش وخُرّم ہر ایک بیوپاری ؛ لیکن رنگین کپڑی جلد بد رنگ ہو جاتی ہَین خُصُوصاً لال کا تو رنگ رہتا ہِی نہین اَور اشیاء قِوامی بہی مِثل شربت و خمیرہ و معجُون شِتاب سڑ جاتی ہَین بلکہ خُشک دوائین بہی

بیشتر بگڑ جاتي هین سبب اُسکا هوا کي شوریت و عفونت و رطوبت
چنانچه گهرون کي زمین همیشه نمناک رهتي هي بلکه دو دو تین تین گز
دیوارین بهي ۔ نیچي کي مکان تو قابل بود و باش کي نهین اگر دو منزله سه
منزله مکان نه بناین تو یهان کي باشندي مطلقا آرام نپاٸین ۔ اور پاني
بیشتر تالاب کا پیتي هین یا مینه کا کوٸي تمام یهان کي کهاري ۔ اور آب
جاري دریاي شور کي قرب سي نپت بهاري ۔ خصوصا جوار کي وقت مراد
اُس سي اُلٹا بهنا دریا کا اور بهاٹها مخالف اُس کا بیان اِسکا عجایب
المخلوقات مین یون لکها هي که هر دریا مین یه نهین هوتي مگر شور دریا
مین یا وي دریا جو اُس سي متصل هین ساتهه اِسکي اُنکي عمق مین پتهر
بهي نهایت سخت هووین پهر جس وقت ماه محاذي اُنکي سطح سي هووي
اور شعاع اُسکي اُن پتهرون پر پڑي پهر وهان سي پلٹتي پاني کهولني لگتا هي
اور رقیق هوتا جاتا هي پس موجب زیادتي کا لطافت هوتي هي اور اُسکو
مکان وسیع چاهیي ندان بعضي اجزاي آب بعضي دیگر کو تموج سي ٹکراتي
هوٸي کناری سي اُبهر کر دیتي هین لیکن یه گهٹنا بڑهنا موافق حرکت قمر هي
غرض جس وقت چاند آسمان کي بیچون بیچ پهنچتا هي جوار کامل هوتي
هي جهان وهان سي زایل هوا بهاٹهي کي ابتدا هوٸي یعني پاني کا علیان

گھٹني لگا آخرِ حالتِ اصلی پر آ جاتا ہَی جب ماہ اُفقِ غربِي پر پہُنچتا ہَی پھر جَوَار شُرُوع ہوتِی ہَی اَور بڑھنِي لگتِي جہان وتدُ الارض پر آ چُکتا ہَی کمال طغیانِی اُسکِی ہوتِی ہَی حب وہان سي سرکنا ہَي بھاٹھا شُرُوع ہوتا ہَی رفته رفته پانِی پھر اپنِي طَور پر نہِي لگتا ہَی جِس وقت قمر پھر اُفقِ شرقِی پر پہُنچا جَوَار کا آغاز ہُوا لیکن اِسکِي اَور اُسکِی اِبتدای حقیقِي ہرگز محسُوس نہِین ہوتِی مگر عُرفِ عرض ہَیَجانِ بحر مانندِ ہَیَجانِ اخلاطِ بدنِ آدمِي ہَي جَیسی اُسکی گھٹنِی بڑھنِي کِي عِلّت حُکما کی نزدیک قمر پڑتا ہَي وَیسی ہِي اُسکِي بھِي عرض اُس ساعت پانِي بہان کِي دریا کا پِینِي والِي کِي حق مین سمّ ہَی بلکِه آبِ تبعِ دو دم خُدا نخواسته جِسنِي اُسکو پیا وُہ بیچارہ کب جِیا پس اکل و شُرب خلق کا تالاب کِی پانِی پر ٹھہرا اِسِي واسطِي بنا تالاب کِي اِس مُلک مین اکثر ہَي اَور ایک نامِ خاصّ بھِي بعضِي بعضی تالابون کِي لِئي مِثلاً لال دِگّي چورنگِي و غَیرہ اَور سِوای اِس جَوَار بھاٹھِي کِي وسطِ ماہ کِي تِین تاریخون مین اَور آخِرِ ماہ کِی ایک تا دِین رات مین پانِي بصُورتِ دِیوار بُلند ہوکر نہایَت زور شور سي دریای شور کِي طرف سي آتا ہَي جہاز بھِي اُسکِی تلاطُم سي ہِل جاتا ہَي پھر ناو تو کیا چیز ہَي اُس وقت اگر کہِیں پانِی مین ہُوئِي تو بچِي اَور جو کِناري سي متّصل لگِي تھِي

تو اُسکی صدمي سي خُشکي مين جا پڑي اَور ٹکڑي هو گئي اِسی واسطی ملاح اَیّامِ مذکُور مين چهوٹي بڑي ناوين بهاري بهاري لنگر ڈال کر کِناری سي دُور رکهتي هَين بنگلا زبان مين اِس طرح کِي مَوج کا ناوٗں هُمّا هَي لیکِن برسات مين اِس قُوّت و شورِش سی نهين آتا سببِ یقینِي اِسکا نہ بتلا سکتا آور لِم اِسکِي کوئي پا نہیں سکتا مگر حُکما کي نزدیک شُعاعِ شمس هَي لیکِن اَیّامِ مُعیّنہ اَور اَوقاتِ مُتقرّرہ مين پر بادهاي مُختلِف کو بهِي اِس مين مُداخلت هَي اَور اُسکِي کمتي زیادتي مين فُصُولِ اربع کو فِي الواقِع شُعاعِ آفتاب مين حِدّت بمرتبہ هَي پهر علیاَن بهِي اُس سي اَیسا هِي کُچھ هوگا ٭ آب و هَوا بهِي یہانکِی بہ نسبت زمانۂ سابِق کي بِالفِعل اچهِي هَی چندان بد نہین خُصُوصًا جاڑي کِي رُت مين تو همیشہ اِعتِدال پر رهتِي هَي یُون درد دُکھ اِنسان کو کہان نہین هوتا کَونسا شہر هَي کہ بیمار جہان نہین هوتا لیکِن تواسِر کهُلی داد ضُعف مِعدہ پُورب مین بکثرت هَي اَور پچّهم مین بقِلّت " اَور نکُوا سانجِر فیل پا گهینگا خاص اِسي سرزمِین مین هونا هَي وهان مُطلق نہین مگر کبهي کہین کِسي کو بسبیلِ نُدرت اَور ارمنِي محلّي مین بڑي بازار و چینِي بازار کي بیچ ارمنِي گِرجہ هَي بہت اُونچا کُشادہ مشہُور بهِي سب گِرجون سی زِیادہ " تعمِیر

اُسکي۔ آغا ناظر۔ ارمنیون کي سردار ني سن ایک هزار سات سو چوبیس عیسوي مین کي۔ اگرچه اِس۔ شهر مین گرجي۔ انگریز و پرتکیش وغیره عیسائیون کي بهت هَین پر شهرت اِسکي بیشتر هَي۔ اَور گهڑي بهي۔ اُسکي بهایت معتبر۔ مسجدین بهي یهان کثیر هَین لیکن نه قابلِ تحریر۔ مگر رمضاني دوري ني۔ ایک۔ مسجدِ پخته مربّع نو برج کي ستهل هتّي مین۔ سائي هَي واقعي تعمیر اُسکي اُسکي حویلي سي باهر هَي۔ اَور یهان کي سب مسجدون سي بهتر۔ امام باڑي بهي۔ علي هذا القیاس۔ بهتیري کیونکه۔ کوئي سرکار و۔ جمعدار۔ خانسامان ناظر و غیره بهوگا که۔ جسني اپني۔ حویلي کي متّصل نه بنایا۔ هو لیکن۔ ایک۔ چهوٹا سا۔ گنبد دو تین هاتهه۔ کا اُونچا اَور۔ چبوتره بهي اِسي قدر لنبا۔ چوڑا مگر۔ بعضي بعضي۔ چوبدار جمعدار ني یا کسي صاحب کي هندوستاني بي بي ني محوّطه اَور مکانات کي سانهه بهي بنایا هَي۔ اَور بهت سا پیسا اُسکي تیّاري مین اُٹهایا هَي۔ لیکن اَیسي اشخاص تعمیر کي سلیقي اَور تعزیه۔ داري کي۔ طریقي سي کیا واقف هَین تا هم اگر۔ ایمان کي۔ ساتهه هَي اَور نیّت بهي بخیر تو عقبیٰ مین کچهه رستگاري هوگي۔ و اِلّا دونون جهان مین ذلّت و خواري۔ اَور محرّم کي۔ ساتوین کو بهان کي۔ باشندي۔ جتني تعزیه دار هَین، شدّي اَور علم۔ اُٹهاکر بیٹهک۔ خاني تلک شیون کرتي۔ هوئي

لیجاتي هَین ؛ اَور وهاں سی اِسي هَیئت سیَ پهِر اپني گهر آتي هَین ؛ رستون مین خلایق کِي کثرت سی رسته کم مِلتا هَي ؛ اَور شاني سي شانه چلني والون کا چهِلتاَ هي ؛ سِپهرِے سي رات نلک یِهي عالم . اَور هر ایک گلِی کُوچی مین ماتم رهتا هَي اُسکا نام یهاں کی لوِگون ني دوه پهریا مانم رکّها هَي اَور اُسِی دِن هر ایک چهوتي بڑی اِمام باڑی مین بهاں کی زن و مرد مُرغ کا سالن اَور روٹِي یا پُلاؤ پکا پکا لیجاتي هَین ؛ اَور اُس پر فاتِحه اِمام کِي دِلاتي هَین ؛ عرض مُرغ اِس قدر ذبح هوتي هَين کِه اُس دِن ,اگر شهر مین ڈهونڈهي ، نو ایک پر بهِي نپاوي ؛ مگر اُنکي لهُو کا ایک نالا هر گلي کُوچی مین بهتا نظر آوي ؛ سِواي اِسکي یهان کي پوَاچ و ارزال . اُس روز اِمام باڑون مین جاتي هَیں ؛ اَور عجیب عجب سوانگ لاتي هَن ؛ مِثلاً جِس شخص ني ایک اِمام باڑي مین عهد کِیا تها کِه میري یِهه مُراد اگر اِس سال مین بر آئیگي نو مَین یهان بیٹهکر اپنی سِر پر چُولها رکّهه کهِیر پکاؤنگا وُه کهِیر پکاتا هَي اَور جِسني اپنِي مِیّت کی بر آني پر قُفل لگاني کا وهان عهد کِیا تها وُه اپنِي مُنهه مین قُفل لگاتا هَي هرچند کِه اُسکی دونون گال چهِد جاتي هَن کیُونکِه اُسکي اِدهر اُدهر دو پتّریان لوهي کِي هوتي هَین اَور بیچ مین ایک پتلا سا سیخچه شکل اُسکي گهوڑي کي دهاني سي کُچهه مِلتي هَي عرض یِهه خرِ نا

مُشخّص اُنکو اپنی مُنْھه مین لگاکر اِمام باڑی کی گُنْبذ کی آس پاس پھِرنا هَی اگر تین پھیری مین قُفْل کھُلْکر گِر پڑا تو اِسکی جانا کِه مرِی نذر بِھایت قبُول هُوئی اَور اگر ساتوین پھیری مین گِرا تو بِی اَلْحمْدُلله اَور وُه جو کھِر سِر پر لگانا هَی وُه حالت اپنی اَیسی ساتا هَی کِه لوگ جانین اُسکو ٹھنْڈ لگتی هَی کُچْھ اُوڑھه بھِی لیتا هَی گو کِه گرْمی کِی رُت هووی غرض اُسکی حالت کدائی کو اَور قُفْل کی خُود بخُود گِر پڑنی کو چھوٹنی اُمّت کرامت سمجھتی هَی ؛ اَور اِجابت کی علامت ؛ طُرفه تریه کِه اُس جاهِل کا ساتھه اِسکی یه بھی عقیده هَی کِه اگر کِسی اَور اِمام باڑی مین سِوای اِمام باڑه معْهُوده یه کام کرین تو نه کھِر پکی اَور نه قفْل کھُلی احْیانًا اگر کوئی عالِم اُس جاهِل کو چاهی کِه اِس فِعْل نا شایسته سی باز رکھی کیا مجال ؛ بلْکِه جناب اِمام کی بھی مانِع هووی سی ترْک اِسْکا اُس سی اَمرِ مُحالِ " (مِصْرعه) هر کس بخیالِ خویش خبْطی دارد ؛ اَور عشری کی دِن کوئی خاصّ طَور یهان نهین دیکھا و اِلّا لِکْھتی مین آتا اَور یهان کی هُنود کی بھی بعْضی بعْضی پُوجا کا طَور جُدا هَی چُنانچه دُرگا پُوجا مین اَور کالِی کی پُوجا مین اَور کاتِک پُوجا مین یی اپنی اپنی گھرون مین بڑی بڑی رَوغنی بُت هر ایک کی تشْبِیه مُعَیّن پر بنْواکی رکْھتی هَین اَور اُنکو روزِ معْهُود بڑی دھُوم دھام اَور باجی گاجی سی دریا مین

لیجاکر ڈال دیتی ہیں عوام یہانکی اسکو بھسان کہتے ہیں غرض درگا پوجا
بہت دھوم اور ہجوم کی ساتھ ہوتی ہی اور اسکی لوازم میں یہانکی
خلقت بہت روپیا پیسا اپنا کھوتی ہی نام اسکا نوراتر ابتدا اسکی کوآر
سدی پرواسی§ اور انتہا دسمی کو لیکن چھٹھ سی ستمی اشٹمی نومی تک
تہاپنا کرکی پوجتی ہیں یعنی ایک کوری گھڑی میں پانی بھرکر اسکی آگی
پرستش میں مشغول ہوتی ہیں اور دسمی کو بسرجن کرتی ہیں یعنی درگا کو
دریا میں ڈال دیتی ہیں اور ایام مذکور میں خصوصا چھٹھی سی دسوین
رات تلک اکثر ہندو بنگالی اپنی حوصلی اور مقدور کی موافق مجلس
عیش کی جماتی ہیں اگرچہ بیشتر ان میں تھڑدلی ہیں پر اس کام
میں بہت سا روپیا اٹھاتی ہیں چنانچہ یہانکی اعزہ متمول مسلمانوں
کی بھی دعوت کرتی ہیں بلکہ صاحبان عالیشان کی بھی غرض اکثر قوم
کی اشخاص اور سردار مجلس میں جاتی ہیں اور ایک حظ اٹھاتی
ہیں فرش رنگ برنگ کا ہر مکان میں اور شمیانی کی تلی بہایت
پاکیزہ و مصفا شیشی کی جھاڑ فانوسیں قندیلیں متعدد روشن جا بجا پاندان
عطردان نقرئی و طلائی قرینوں سی دھری ہوئی سیکڑوں چنگیروں میں ہار

§ *purwāsī*, for پورن ماسی *pūrnamāsī*, the full moon.

پهول ٹري بهري هوئي " بهانڈ بهگتيون اَور کنچنيون کي طائفي دس دس بيس بيس " پوشاکين بهي اُنکي گلون مين بعض بعض بيس ؛ (ابيات) مسلسل کناري بنت کي چمک ؛ کرن اَور توڑي کي تسپر جهنک ؛ نظر چشم کي کس طرح تاب لائي ؛ کهان تک دلِ عاشقان پس نجائي ؛ سطحِ فرش کي هردو جانب انگريزيون يرتکشون ارمنيون کي بيبيان اَور مستيسائين پر تکلّف لباس پهني هوئي کرسيون پر جلوه گر ؛ حسن کا بازار لگا هوا اِدهر اُدهر ؛ (ابيات) جو يوسف بهي اُس بزمِ دلکش مين آئي ؛ تو دل ايک نظاري پر بيچ جائي ؛ يهه هر مه کا چمکا هوا رنگ هَي ؛ که اندر کي بهي اچهرا دنگ هَي ؛ هر ايک اپني جوبن سي مغرور هَي ؛ قيامت هَي آفت هَي بس دور هَي ؛ جو آوي پري اِس شبستان مين ؛ تو جاوي نه هرگز پرستان مين ؛ پهر اِنسانِ ناچيز کا ظرف کيا ؛ حواس اُسکي کيونکر رهين يهان بجا ؛ سچ تو يهه هَي که هر قوم کي مجلس اَور خوبرويون کي شان جُدي هَي " اَور هر گروه کي گلرخون کي آن بان جُدي ؛ (مصرعه) هر گُلي را رنگ و بوي ديگر است ؛ قصه مختصر هر شب سحر تلک ناچ راگ کا سمان بندها رهتا هَي اَور تماشائيون کا هجوم لگا رهتا " پهر دسوين کو تيسري پهر سي شام تلک دريا پر بهي ايک کيفيت اَور زن و مرد کي کثرت رهتي هَي سواي اِسکي اَور بهي کئي ميلي

اپْنِي اپْنِي مَوسِمِ مىں يہاں ہوتی ہَيں لیکن نہ اِس خُوبی و کَیفِیّت کي ساتْھ
بِسارِ اِسْکي طَور اُنْکا تحْرِير نکِيا " اَور اُنْکي تفْصِيل مين فايدہ مُعْتدّ بہٖ ندیکْھا "
شہْرسی انْدکْ فاصِلي پر جنُوب کِي طرف فورْت وِلیَم قلْعہ ہَي بِنا اُسْکي
پلاسِي کِي فتْح کي بعْد کرْنیل کلَىو کي عہْد مىں ہُوئي لیکِن معْلُوم یہہ ہوتا هَي
کِہ گوْیا آج بنا ہَي اَور ابْہِي تیّار ہُوا معہذا اسْباب و لَوَازِمِ جِنْکي کِہ قلْعي کو
اَور اُنْکي باشِنْدوں کو در کار ہوں ہمیشہ مُہَیّا رہْتي ہَيں بلْکہ دِن بدِن اِن
اُمُور کِي ترقّي و زِيادتِي ہی ساخْت کا یہ اُنْکی مذْکُور کیا ساخْت ہِی جُدِي "
عِمارت کِي طرْز ہِي نَئِي " اِس بِلاد کی کِسِي قلْعی سی نہیں مِلْتِي چار
دِيوارِی باہر سی تو پُشْتي کِي مانْند " اَور انْدر سي نِہایَت بُلنْد " کُنْج گاو
اُسْکي کَوں پا سکي " اَور بچاؤ لگاؤ کِسْکِي مجال جو بتا سکي " واقِعي ایکْ
عالم کي لِئي حُکْم طِلِسْم کا رکْھتا هَي " دِید اُسْکي حیرانِي بڑْھاتِي ہَي " اَور
سَبز سُرْت بھُلاتِي هَي ؛؛ (اَبْيات) حِصار اِس طرح کا زمِیں پر کہِیں ؛؛ کوئِي
دوسْرا ہمْنی دیکْھا نہِیں ؛؛ عجب کیا جو مِعْمارِ قُدْرت اُسي ؛؛ کہي هَي یِہِي
حِصْنِ حصِین ؛؛ اَور قلْعي کي پچّھم دریا کی پار لیکِن کِناري پر بعْد ایکْ باغ
کي قدْري فاصِلی سي صاحِبانِ کمْپنِي دامَ ظِلُّہُم کا باغ سراپا بہار هَي لیکِن بی
محْوّطي پر بہُت بڑا اَور کُشادہ کِہ عقْل کي اِحاطي مىں آ نہیں سکْتا " پھِر

محوطه اسکی گرد کوئی کنوئیں بناوی ٭ اور فضا اسکی حد سی زیاده که طایر
وهم اسکی باهر جا نہین سکتا ٭ پهر شهر اسکی اودهر کنوئیں حاوی ٭ سچ تو یه
هی جیسی اسکی مالک ریاست و حکومت مین حکام زمان سی برتر هین ٭
ویسی هی یه لطافت و کیفیت مین باغهای جهان سی ٭ جس طرح انکی
حشمت کو زمانی مین ترقی هی اسی طرح اسکی درختون کی کثرت کو ٭ فی
الواقع که اسکا هر ایک چمن گلدارکی برابر ٭ اور نقشه باغ ارم کی نقشی
سی کہین بہتر ٭ زمین اسکی سراسر صاف و هموار ٭ اور روشین لال لال اسن
مین بخوبی نمودار ٭ سبزه زارون کی گرد انواع و اقسام کی سیکڑون اشجار ٭
اور پتی انکی سبز زمرد وار (ابیات) هر ایک خار اس باغ کا مثل گل ٭ گیاه
اسکی چمنون کی سنبل سی کل ٭ شگفته هو اس مین کس طرح دل ٭ هوا
اسکی رهتی هی نت معتدل ٭ هین رنگ مین بہتر جواهر سی پهول ٭ جو
دیکهی انهین جائی سرت اپنی بهول ٭ سنی وهان کی طایرکی جس نی صدا ٭
نه طالب هوا راگ کی تان کا ٭ پهولوں پهلون کی بهی درخت هزارها ٭ بلکه
اکثر ایسی جنکا نام بهی کسی نی نہین سنا ٭ اور بعضی ایسی که جنکو اکثر
اشخاص نی نہین دیکها ٭ چنانچه لونگ جائی پهل دار چینی کباب چینی
کافور کی درخت اس مین متعدد هین بلکه جائی پهل کا درخت ایک آد

پهلا هُوا بهِي وهان ديكهني مىن آيا هَي ؛ اَور اُسكي پتّي كو جامن كي پتّي سي كُچه مُشابهه پايا ؛ لىكن جهمكا ايك پهُول هَي كه وُه خاص اِنهىن مُلكون مىن هوتا هَي ٭ اُسكى پتّي سي نو مُشابهت كُلّي هَي اَور لَونگ كا پتّا بهِي كُچه وَيسا هِي پر دارچيني كاه بىر كى پتّي سى مِلتا هَي اَور كافُور كا شفتالُو كي پات سي ؛ تالاب بهِي اُس مىن بهُت سي هَىن اَور نهرين بهِي كِتنِي هَين ناوداىن اُنكي دريا سي مُتّصِل چُنانچه جَوار كي وقت جِن دِنون شِدّت هونِي هَي پانِي اُنهىن كِى راه سي تالاون مىن آتا هَي ؛ اَور بهاٹهي كي وقت نِكل جاتا هَي " مكان بهِي اُس مىن تِين چار هَىن لىكن لب دريا ايك عِمارتِ انگريزي نِهايَت دِلچسپ پر مُختصر " اَور خُوش اُسلُوب سراسر " ساخت اُسكِي بڑِي بڑِي عِمارات سى فائِق " سانه اِسكي هر مَوسِم كى لائِق " هَوا اُسكِي هر مِزاج كو راس آوي " ساكِن اُسكا بسا اَوقات حظّ اُٹهاوي ؛ (ابيات) نه گهبرائي تنها بهِي وهان آدمِي ؛ كبهو هو نه هرگز اُداس اُسكا جِي ؛ طِلسمات كا سا هَي اُس مىن سمان ؛ پهر اِنسان چهوڑ اُسكو جاوى كهان ؛ اَور چار رَوش كي وسط مىن كرسل كِسٹ كا مقبره هَي مُحوّطه اُسكا هشت پهلُو اَور اُسكي گُنبد مىن آٹه سُتُون دروازي بهِي چار اندر اُسكي سنگِ مرمر كا ايك سُتُون تِىن چار هاته لنبا لىكن نِهايت خُوب ترشا هُوا " اَور شِيشه سا چمكتا " اُوپر اُسكي

صاحبِ قبر کي تصوير اور پاس اُسکي ایک عورت کي بھي شبیہ دلپذیر " جائي، عبرت هَی کیونکہ یہہ رکن حکومت ایک دن یہان حکومت کر رہا تہا آج اِس ستون کي بیچي گڑا ہوا هي " اور هر ایک عضو بدن خاک مین ملا ہوا " ایک روز اِس ستون کا بہي حال دگرگون ہو جائیگا " اور گنبذ کي بھي نقشي مین تغیر آئیگا ؛؛ (بیت) عمارت کي تعمیر سي هاتھ اُٹھا ؛؛ تُک ایک خانۂ آخرت کو بنا ؛؛ یہہ هي، چندروزہ، همیشه هي وہ ؛؛ تو اِسکي لیئي ویسي گھر کو نہ کھو ؛؛ قصّہ مختصر یہہ باغ همیشه ڈهڈها اور هرا بھرا رهتا هي سببِ ظاهري اِسکا یہہ هَی کہ سواي، داروغه اور کارکنون کي سو باغبان بھي نوکر هین اور وي رات دن، درختون کي، غور پرداخت کیا کرتي هین اور دریا بھي نہایت متصل هي لیکن، حقیقتاً مالکون کي نیّت کیونکہ سو باغبان اِسکي ایک ضلعي کي درختون کو، بھي، سینچ نہین سکتي اور دریا کا قرب بسا اوقات مزارع و باغ کو مضرّ پڑتا هي پس حاکم کا خوش نیّت هونا عجب چیز هي چنانچہ ایک پادشاہ کي نقل هي بعضي اشخاص بہرام گور سي اِسکو منسوب کرتي هین کہ ایک، دن شکار، کھیلتا ہوا تنہا، پیاسا کسي، قصبي کي نواح مین جا نکلا وهان ایک باغچہ تھا، لیکن ایسا جیسا، گاؤن گنوین مین هوتا هي اور ایک شخص دروازي پر اُسکي کھڑا یا بیٹھا تھا اُن نے، اُس سي پاني مانگا وہ بولا کہ میان

سوار تم گھوڑی سے اُتر بیٹھو ٹک دم لو جلد پانی بسا اچّھا نہیں یہہ کہکر
اندر گیا اور دو انار بڑی بڑی توڑ لایا ایک کی دانی نکال کر جو پیالی مین
نچوڑی ملبّب بھر گیا اور کاسہ بھی سبر بھر کی انداری سی کم تھا بادشاہ
نی پیا اور خوب مزہ اٹھایا کیونکہ ساتھ کلائی کی وہ میٹھا بھی بہت تھا بعد اسکی
پوچھا کہ سرکار مین تم اس باغ کا محصول کیا دیتی ہو اُسی نہایت کم
بتلایا وونہین خاطر مبارک مین آیا کہ کچھہ بڑھایا چاہیئی بعد ایک دم کی
جو دوسرا انار اُسی پیالی مین نچوڑا تو چونھائی خالی رہا حضرت نی مالک
کی طرف تعجب سی دیکھا اُس نی کہا میاں سپاہی معلوم ہوتا ہی کہ اس
وقت حاکم کی نیت ڈانواں ڈول ہوئی اور اُسی کی نیت سی رعیت کی
برکت ہی (بست م) کیا کر دلا میکدی کی بھی سیر ؛؛ و لیکن تو رکھہ اپنی
نیت بخیر ** چندن نگر عرف فراش ڈانگا چھوٹا سا ایک شہر ہی کلکتی
سی بارہ کوس کی فاصلی پر فرانسس کی کوٹھی اُسی مین ہی عمل دخل بھی
وہاں ہمیشہ اُنہیں کا تھا صاحبان انگریز کچھہ مداخلت نکرتی تھی لیکن چند
سال سی فساد و فساد جو باہم ہوا بابر اسکی صاحبان عالیشان نی اُس کو
چھین لیا بالفعل بھی اِنہیں کی تحت مین ہی ** چوچرہ § ہگلی کی نزدیک

§ Perhaps it should be written چچڑہ

دکھن کي طرف ایک کوس کي تفاوت سي همیشه ولندیز کی تحت و تصرف مین . تھا کئي برس سي صاحبانِ انگریز نی اُس پر بھي قبضه کر لیا سب اِسکا مُوافِق ہوا . اُنکا فرانسیس سي * شیورام پُور بھي دریاي مذکور کی کناري پر ایک چھوٹي بستي هَي کلکتي سي چھ کوس پر اُس پار اچانک کا اَور اُنکا آمنا سامنا . دریا بیچ مین علاقه اِسکا دیامار سي صاحبان کو کُچھ کام نہین کوٹھي . اِسی فرقي کي وهان انتلک قائِم هَي لیکن اچانک کلکتي کي مُتعلقات سي هَي . چُنانچه وهان بھي لارڈ ولزلي بہادرني ایک عِمارتِ خوش نُما ؛ اَور باغِ پُر فضا ؛ بنایا هَي صحن اُسکا مانند رمني کي وسیع ؛ اَور هَوَا هر موسم مین مِثلِ هَوَاي ربیع ؛ وحشي اُس مین اکثر بی مِثال ؛ اَور طائِر بہتیري نادِر جمال ؛ دیکھکر اُنکو اِنسان نقشِ دیوار بن جائي ؛ اَور خُدا کي قُدرت یاد آئي ؛ مُشرک بھي بی اِختیار تبارکَ اللّٰهُ احسنُ الخالِقین پڑھني لگي اَور کافِر بھي بي تأمل الحمدُ لِلّٰهِ ربّ العالمین کہه اُٹھي ؛ سڑک بھي وهان سي کلکتي تلک اَیسي سیدھي هموار بنائي کِه کہیِن نام کو نہیں ؛ ساتھ اِسکي دو رسته درختِ سایَه دار لگواکر رسته گُلدار کیا ؛ اَور چلني والون کو سَو طرح کا آرام دِیا ؛ (بیت) همیشه هي اُس پر هَوَا باغ کي ؛ فضا اُسکي هَیگي فضا باغ کي ؛ * سرکارِ سلہٹ آبادي اُسکي پہاڑون مین هَي گینڈي کي تھال

وهانکي مشهور في الواقع نہایت خوب و خوش اُسلوب هوتي هَي هندوستان کي کِسِي مُلک مين ایسِي سہر کہین نہین بنتِي میوي بهِي وهان کي اکثر خوش ذائقه چنانچه بہتر سي بہتر اُن مین کولا هَي احوال اُسکا سابق اِس سي لِکها گیا سِواي اِسکي چوب چینِي بکثرت بہم پہنچتِي هَي اَور اگر کي درخت بهِي بہتایت سي وهان کي پہاڑون مین هوتي هَین آخر برسات اُنکو کاٹ کر آب و هَوَا مین ڈال دیتي هَین بعد چند روز جہان سي جتنا اگر اچّها هاتّه لگا اُسکو رکّهه چهوڑا اَور بُري کو پهینک دِیا خواجه سراؤن کي اِفراط اُس دِیار مین فقط خُلاصة التّوارِیخ سي دریافت هُوئي اَور خِلاف اِسکا بیشتر سُنا لیکن رِیاض السّلاطِین مین هونا بہونا کُچهه ندیکها اِسی لِئي احوال اُنکا ترک کِیا کُچهه نه لِکها ٭ سرکار رنگ پُور گہوڑا گهاٹ ٭ ریشم وهاں بکثرت بہم پہنچتا هَي اَور ایک میوه ضخامت مین مِثل چار مغز اَور مزي مین مانند انار بیج اُس مین تین اَور نام لٹکن اِسي سرزمین سي تعلّق رکّهتا هَي ٹانگن بهي ابلق پہاڑون سي لاکر وُنہین بیچ جاتي هَین اَور لیني والي اُن سي اَور مُلکون مین نفعي اُٹهاتي هَین ٭ سرکار بکلا سمندر کي کنارِي وهان بهِي ایک قلعه تها چار طرف اُسکي درخت گنجان بیشمار تهی اَور جَوار بهاٹّها بطَور کلکتّي کي اُس مقام مین بهِي آتا هَي لیکن اکبر کي اُنتیسوین سالِ جلوسِي

میں پھر دن رہی ایک روز عجب ایک سیل نمود ہوئی تمام شہر ڈوبا راجا
وہاں کا ناو پر چڑھ کر بھاگا عرض پانچ ساعت جوش طوفان کا رہا ؛ اور تموج
دریا کا نہ گھٹتا ؛ ساتھ اسکی بجلی چمکا کی بادل گرجا کیے مینہہ برسا کیا
آخر دو لاکھ جاندار حیوان و انسان سی نسل فنا میں غرق ہوئی اور خلاصۃ
التواریخ میں یہہ لکھتا ہے کہ شروع ماہ ہلالی سی چودھوین تلک وہاں کی
دریا سی موجیں پہاڑ کی برابر ہر روز اٹھتی ہیں اور پندرھویں سی بتدریج
گھٹتی ہیں لیکن تاریخ بنگالہ سی یہہ بات دریافت میں ہوتی قریب اسکی *
کام روپ ہے اسی کو کانورو بھی کہتی ہیں عورتیں وہاں کی نہایت شکیل ؛
فن جادو گری میں بی عدیل ؛ دور از عقل ان کی فسون سازی و شعبدہ
بازی کی نقلیں کرتی ہیں از آن جملہ یہہ ہے کہ جس دانا کو چاہیں ایک
آن میں دیوانہ کر دیویں بلکہ جس انسان کا ارادہ کرین ایک پل میں حیوان
سا لیویں ساتات بھی وہاں کی عجیب و غریب ہیں چنانچہ پھولیں گی پاس
توڑنی کی بعد کئی مہینی تلک بدستور رہتی ہے اور آم کی درخت انگور
کی مانند تاکون پر پھیلکر پھولتی پھلتی ہیں اس سی بھی نادر تر یہہ ہے کہ
درخت اگر کاٹیے تو عرق شیرین ٹپکنی لگی یہاں تک کہ پیاسوں کی پیاس
بجھا دیوی اور ریاض السلاطین سی یہہ معلوم ہوتا ہے کہ زمانہ سابق میں

وهان عمل کوچ بہار کي راجاؤن کا تہا لباس وہان کي زن و مرد کا فقط ایک
لنگي اَور لہنجہ ۔ گفتگو کا کوچ بہار کي باشندون سي ملتا ہُوا قریب اُسکي *
ولایت آشام ہَي نہایت وسیع بیچ مین اُسکي دریاؤ برہماپتر مغرب سي مشرق
کي طرف بہتا ہَي آب ۔ و ہَوا اُس کي کناري کي متوطن و مسافر کي لیئي
مساوي ہَي لیکن اُسي دُور کي متوطن سي تو موافق اَور غیر کي حق مین سم
برسات آٹھہ مہیني کي اَور چار مہیني جاڑي کي بهي مینہہ سي خالي نہین
پهول اَور پهل بهي ہندستان و بنگالي کي وہان بیشتر بہم پہنچتي ہَین بلکہ
سواي اُن کي بہتیري خاص اُس سرزمین مین پَیدا ہوتي ہَین دهان کي نہایت
کثرت ؛ لون کي بمرتبہ قلت ؛ اَور گیہون جو مسور مطلق نہین ہوتي ۔ اگرچہ
زمین وہانکي قابل ہَي جو کچهہ بوئین سو اُگي " مرغ اُس سرزمین کا بڑا لڑاکا
آپ سي چوگني کي مُقابل ہو اَور یہان تک لڑتي کہ مغز اُسکا پاش پاش ہو
جائي ؛ پر لڑائي سي باز نہ آئي ؛ مر مٹي " حریف کي آگي سي نہ
ہٹي ؛ ہاتهي بهي اُدهر کي جنگل مین بیشتر خوش جمال و کلان ؛ ہرن
بارہ سنگي نیل گاؤ مینڈهي فراوان ؛ اَور دریا کي ریتل مین سونا پَیدا ہوتا ہَي
لیکن کهوتا ۔ چنانچہ آٹهہ رُپي تولہ بکتا ہَي طُرفہ تر یہہ کہ وہان کا راجا ایک
بلند مکان پر بیٹها رہتا ہَي زمین پر پاؤن نہین رکهتا احیاناً اگر رکهہ دي راجائي

اُنکی جاتي رهي عقیدہ٭ باطل وهان کي راجاؤن کا یہہ هَي کِه آبا و اجداد اُنکي آسمان پر تهی کسي٭ وقت سونی کي سیڑهی رکهه کر اُتري اَور پاؤن اپنا زمین پر رکها بناءِ اِسکي٭ وهان کي راجا کو سرگي کهتي هَين سرگ٭ لفظِ هِندِي هَي معني اُسکي٭ آسمان٭ قصّه کوتاه جب راجا اُس دِیار کا مرتا هَي٭ بعضي بعضي مرد رنڈِي اُسکي٭ خواص و خِدمتي زِنده معه قدري تجمّل و اسباب بلکِه لِباس و طعام بهي اُس کي٭ ساتهه سردابی مین دفن کر دیتي هَين٭ اَور کِتني کهي کي چراغ بهي جلاکر اُس مقام مین دهر دیتي هَين ٭ مُتصِل اُسي ٭ تبت اَور تبت سی قریب ٭ ماچین٭ شهرِ جاں ماییع دارُ الحکومت اُس وِلایت کا هَي٭ دریاي شور اِس سی چالِیس دِن کي راه کهتي هَين کِه شهرِ مذکور سي٭ سمندر تلک ایک نهرِ کلان کهود کر دوبو کِناري اُسکي٭ سنگین و پخته بنائي هَين سِکندرِ رُومي اُنهین کِی راه٭ اُس وِلایت مین گیا اَور تمام مُلک کِی سَیر٭ کرکي دریا کِي راه سي٭ پِکلا٭ مشهُور هَي کِه٭ حسبُ الحکم سُلطانِ موصُوف کي٭ حکیمانِ والا دانِش و دانایانِ٭ عالي٭ مِیش ب وُنهین دریاي٭ شور پر ایک طِلسم آدمِي کي پنجي کِي صُورت بنایا هَي جب٭ جهاز اُدهر کو آتی لگتا٭ هَي وُه اِشاری سی منع کرتا هَي٭ اَور دریمانِ٭ مشرِق و جنُوب ٭ شهرِ ارحنگ٭ ایک بڑا مُلک هَي بندرِ چاٹگام وهاں٭ سی٭ بہایت مُتصِل هاتهیون کِي وهاں کثرت بهت هَي یهاں

تک تھوڑا ھاتھی بھي وھاں مُیسّر آتا ھَی لیکن گھوڑا یا یاب اُونٹ گدھا بہت مہنگا گائي بھینس نا پید پر ایک جانور مثل اُنکي رنگت انلو نوندہ دیتا ھَي وھانکي لوگون کا مذھب و مِلت برالا ہِندُو مُسلمان سي جُدا سِواي ماں کي ھر عَورت کو جورو کر لیتي ھَیں چُنانچہ بھائی بہن سي اِحتراز نہیں کرتا سِواي اِسکي یہہ رسم ھَي کِہ سِپاھیوں کِي رنڈیاں دربار میں سردار کي مُجری سلام کو حاضر ھوتي ھَیں اَور خاوند اُنکی گھروں میں بَیٹھي رھتي ھَیں طُرفہ یہہ کہ زن و مرد وھانکي کالی اَور کھوسیہ پر اَپنی پیشوا و سردار کي خِدمت و اِطاعت خُلوصِ دِل سي کرتي ھَین اَور نہایت اُس سي ڈرتي ھَین لقب اُسکا والي ھَی اَور فریب ارحنگ* پیگُو فوج اُس مُلک کی فقط ھاتھي اَور پیادي حدون میں اُسکی فلزات و جَوھرات کي کھانیں اِسي واسطی پیگُو اَور ارحنگ کي باشِندي اَور مُگھ آپس میں عِناد و فساد رکھتي ھَیں قِصّہ کوتاہ صُوبہٴ بنگ نہایت وسیع و بمرتبہ آباد ھَی بہعرِیں دریا بہانکي دریاؤں میں گنگا اَور برہمپُترہ طُول صُوبي کا چاٹگام سي تیلیا گڑھي تلک شرقاً و غرباً چار سَو کوس اَور عرض کوہستانِ شِمالی سي تا سرکارِ مدارن دو سَو کوس مشرق کي طرف اُسکی دریای شور مغرب کی سمت صُوبہٴ بہار اَور جانب جنوب و شِمال کوہسار پر رِیاضُ السّلاطین میں یہہ ھَي کہ دریای شور جانبِ جنوب اَور

کوہستان، جانبِ مشرق، و شمال اور متعلق اُسی مست سٹھ سرکار، تابع اُنکی
ایک ہزار ایک سو نو محال آمدنی اگلی زمانے مین چھیالس کروڑ اُنتیس
لاکھ دام لیکن صاحب ریاض آلسلاطین اٹھائیس سرکار و ساسی محال لکھتا ہے
اور آمدنی موافق زمانہ سابق کی پچاس کروڑ چوراسی لاکھ اُنسٹھ ہزار تین
سو اُنیس دام جسکی ایک کروڑ اُنسٹھ لاکھ ایک ہزار چار سو بیاسی رُپی
سکی پندرہ آنی کسری زیاد سپاہ دائمی تئیس ہزار تین سو تیس سوار اور
اکاسی ہزار ڈیڑہ سو آٹھ پیادے توپین چار ہزار دو سو باون چار سو

صوبہ اڑیسہ آگی اس مین اُنتیس قلعے پختہ تھی دو تین اب بھی ہین
اور آب و ہوا بھلی چنگی لیکن آٹھ مہینے برسات نین مہینے ٹھنڈ ایک
مہینے گرمی پھول بھی اپنی اپنی رُت مین بہت ہوتی ہین خصوصاً چنبیلی
نہایت نازک خوشبو اور کیوڑا نو جنگل جنگل پھولتا ہے ہاں بھی اقسام کی
پیدا ہوتی ہین دھان کی کھیت اکثر اور خوراک وہان کی لوگون کی خشکا
مچھلی بینگن بستر پر زات کو پکاتی ہین صبح کو کھاتی ہین سوای اسکی خط
و کتابت تاڑ کی پتون پر فولاد کی قلم کو مٹھی مین پکڑکر لکھتی ہین کاغذ
سیاہی کا استعمال بہت کم اور وہاں کی ایک گاون مین ہیجڑی بہت ہوتی

هَین اِس لِئِي وہ ہِجڑا گاؤن کہلاتا هَي کپڑا بهي اُس مُلک کا بُرا نہین هوتا اَور چلن اکثر کوڑیون کا " دکھن طرف دریاي شور کی کِناري شہر * پرسوتم پُور هَي بُتخانہ جگناتھ کا راجا اِندرسَین ني وهِین بُنیاد کِیا کُچھ اُوپر چار هزار برس اُسی گُذري قرِیب اُسکی ایک اَور دہرا هَي اُسکو آفتاب سي منسُوب کرتي هَین بارہ برس کا حاصِل اُس مُلک کا اُس مین لگا هَي دِیوارون کِي اُچان ڈیڑہ سَو هاتھ اَور چوڑان اُنیس هاتھ اکثر جهان دِیدہ اُسکو دیکھ کر مقامِ حیرت مین آتی هَین بلکہ نقش دِیوار بن جاتي هَین * سِریا راج بهي وهان سي بہایت قرِیب هَي مرد اس راج کي رنڈِیون کا سا بناؤ کرتي هَین اور گہنا بهي وَیسا هِي پہنتي هَین لیکن عورتین فقط ستر عورت پر اِکتِفا کرتي هَین اَور پوشش بیشتر پتونکِي وهان رائج هَي باهر کا کاروبار بهي رنڈِیون سی تعلّق رکھتا هَی اَور اندر کا مردون سي " طُول اِس صُوبي کا ایک سَو بیس کوس اَور عرض سَو کوس سرکارین جلیسر کٹک و عمرہ پنڈرہ اَور محال اُنکی تعلّقي کی دو سَو بتیس آمدني چالیس کروڑ اِکتالیس لاکھ پانچ هزار دام

صُوبہ مُبارک بُنیاد اَورنگ آباد " بعضی تارِیخون سي معلُوم هوتا هَي کہ اگلي زمانی مین اِس شہر کو دھارانگر کہتي تهی بعد اِسکي نام اِسکا دیوگِیر هُوا جب

سُلْطان مُحمّد فخر الدِّين جوناں دِهْلِي كي بادْشاه ني تمام دكْهن چهِين لِيا نام
اِسْكا دَولت آباد رَكْها اَور قلْعي كو دارُ السّلْطنت بنايا بعْد سُلْطانِ مَوْصُوف تمام
دكْهن دِلّي كي سلاطِين كي تحت مين رها تين سو برس گُذْري
شاهْجهان نې قلْعهٔ مذْكُور پر پهِر قبْضه كِيا اَور عالم گِير كو صُوبهٔ مسْطُور كِي
صُوبه دارِي عِنايت كِي شاهْزادي ني قرِيت اُسْكي ايك شهْر بساكر اَورنْگ
آباد نام رَكْها رنْگ ڈهنْگ اُسْكِي آبادِي كا ديكْهكر آنْكهين حظّ اُٹهاٰئين
كُشادگِي سي اُسْكي دِل بسْته يك لخْت كهُل جائين هَوَا اُسْكِي بادِ بهارِي
كِي طرح خُوش آيند عِمارات وهاٰنْكِي هر ايك صاحِب طبْع كِي پسنْد
پانِي مين وهاٰنْكي شرابِ اَنْگُورِي كا اثر هر فصْل اُس مقام مين مانندِ ربِيع
تازه و تر شُرُوعِ جَورا سي سُنْبُله كي آخِر تك مينْه برسا كرْتا هَي اَور
باغ و جنْگل مين پهل بهِي هر ايك قِسْم كا بكثْرت خُوش ذائِقه و خُوش رنْگ
لگا كرتا هَى ساتْه اِسْكي غلّى كِي فِراوانِي اناج كِي اَرزانى هميشه كپْڑا
خُوش قُماش قِسْم قِسْم كا جَوَاهِر گران بها چوكْها هر وقْت مَوْجُود سِواي
اِسْكي تُحْفه جات هر مُلْك كي اَور نادِرات هر جزِيري كي جِس وقْت چاهو
لو باشِنْدي بهِي وهاٰنْكي خُوش لِباس و خُوش معاش و اهْلِ دَولت و صاحِب
ثرْوَت بيشْتر اَور خُوب رُو بهِي حُسْن و ادا مين بي مانند يكْسر طُول

صُوبے کا ڈیڑھ سَو کوس کا اَور عرض سَو کوس آٹھ سرکارین مُتعلق اُس سے اِسّی
محال آمدنی اِکاون کروڑ باسٹھ لاکھ اِسّی ہزار دام

صُوبۂ برار " ایک مُلک ہَے دکھن کِی طرف کی دو پہاڑوں مین ایک کا نام
بندا کاوِلی نرباله و میل گڈھ اُسی پر ہَیں اَور دُوسری کا سبّھا ماھُور و رام گڈھ
اُسکی اُوپر آب و ہَوا وہاںکی بد نہیں اطراف مین اُسکی زِراعت کِی نہایت "
اَور جنگلوں مین ہاتھیوں کِی کثرت ؛ پر مُلک مذکور مین چَودھَرِی کو دیس
مُکھ .قانُون گو کو دیس پانڈ مُقدّم کو پٹیل پٹواری کو کُل کرنی کہتے ہَین *
پنالہ ایک قلعه ہَے نِہایت مُستحکِم و سنگین بُلند پُشتے پر اُسکِی تین طرف
کو دو ندیون نے اِحاطه کِیا ہَے مفتُوح ہونا اُسکا نِہایت اِشکال ؛ اَور لینا اُسکا
بِدون اہلِ قلعے کِی سازش امرِ مُحال "* کھلا سطحِ زمین پر پتّھر کا ایک گڈھ
ہَے بُلندی مین فلکِ فرسا ؛ اَور اُستواری مَین پہاڑ سا " اندر اُسکی ایک
چھوٹی سی پہاڑی ہَے قرِیب اُسکی جاکر پینت و زاری کرتی ہَین ؛ اَور
دُعائیں مانگت مانگت ماتھے رگڑتی ہَین " چار کوس وہان سے ایک کُوا ہَے
جِس جانور کِی ہڈّی اُس مین گِرتی ہَے سنگ بن جاتی ہَے اَور میل گڈھ
کی پاس جو ایک چشمه ہَے اُس مین تو کوئی چیز گِرے سنگ ہِی بنے *

پراگندہ من ہری کي کہان " اَور کپڑا بہي وہان کا مُصوّرِ حیرت افزاي جہان "
* اندرو و * برمل مين کانِ فولاد اَور ظُرُوف سنگين وہان کي نادرِ روزگار بیل
بہي وہان کا نہایت خوب سِواي اِسکي کرک ناتہہ مُرغ اَیسا کہ جِسکي ہڈّي
تلکت سیاہ ‌ اَور اُسي صُوبي کي مُتعلّقات سي * پٹن گیا ایک بڑي پرستِش
گاہ ہَي ** دوس بھرکي ~~طول وعرض مين~~ چار طرف اُسکي اُونچي اُونچي
پہاڑ اَور بندر وہاں بے شُمار پایي اُسکا کہاري لیکن مایَہ صابُون و شوري کا اُس
سي حاصِل ہوتا ہَي بلکِہ آئِینِي کا بہي ‌ اگرچہ اِس صُوبي مين دریاؤ بہت ہَین
لیکن گوتمي کو سب پر ترجیح جَیسي گنگا کو مہادیو سي علاقہ ہَي اُسکو گوتم
مُنِي سي عجیب و عریب نقلِیں حِکایَتین اُسکي بہي لِکہہ گَئي ہَین اَور آج
تلک پرستِش کرتي ہَین پکاس اُسکا کوہ سنہا سي اَور جوش مارتا ترنبک کي
قریب نعد اِسکي بہہ ندِي احمد نگر مين ہو برابر مين آ ئي ‌ اَور وہان سي
سرکار تلنگانا کي طرف جا نِکلِي ‌ جب مُشتري بُرجِ اسد مين آتي ہَي دُور
دُور سي سَیکڑون ہِندُو وہاں آتي ہَین ‌ اَور ثواب جانکر نہاتي ہَین ‌ یہہ میلا
اکثر مُلکون مين مشہُور ہَي بابي و تپتي کو بہي صِدقِ دِل سي مانتي ہَین
اَور پرستِشگاہ جانتي ہَین لیکن پُورنا دیول گانون کي مُتّصِل جاري ہَي پرو ایکت
سِرا اُسکا بارہ کوس بالاتر تابي سي اَور دُوسرا نزدیک گانون مذکُور کي القصّہ طُول

اِس صُوبي کا پٹنالي سي پراگڈّہ تلک دو سَو کوس اَور عرض نندر سي ھنڈیا تلک ایک سَو اَسّي شرق رُو اُنکی پیراگڈّہ غرب رُو مکّھراباد شِمالی کِي طرف ھنڈِیا جنُوب کِي طرف تلنگانا سرکارین دس مُتعلِق اُن سي دو سَو محالّ آمدنِی ساٹّھ کڑوڑ بہتّر لاکھ ستّر ہزار دام

صُوبہ خاندیس ہ دارُ الخِلافت اُسکا برھان پُور تپتِي کي کِناري عرض و طُول مین بہت بڑا آبادِي اُسکِي حدّ سي زِیادہ ہ باشِندي وھان کي بیشتر صاحِبِ ھُنر ہ اَور اطراف مین باغاتِ اکثر ہ میوي بھانت بھانت کي جہاں تہاں ہ پھول قِسم قِسم کي اپنِي رُت مین فراوَان ہ اجناسِ بیمتِي ہر مُلک کِي بازار مین بیشُمار ہ صندل و اگر کي دُکانون مین جِدھر نِدھر انبار ہ گرمیون مین آندھِیون کِي شِدّت ہ اَور برسات مین کِیچڑ کِي بہتایَت کھیتیان جوار کِي اکثر ہ اَور دھان کِي کمتر ہ لیکن چانوَل وھان کا نہایَت اعلٰي اَور خُوش ذائِقہ پانون کِي فراوَانِي اَور ترکاریون کِي ارزانِي بیشتر رہتِي ھَي کپڑا موٹا مہِین اقسام کا بہم پہنچتا ھَي لیکن اِلایچہ سرِیصاف سہرون وھان کا نہایَت خُوب ہوتا ھَي آگي یہہ مُلک عریب خان حاکِم کي نام پر تھا جب شیخ ابُو الفضل ني آسیر کا قلعہ لِیا صُوبہ مذکُور اکبر بادشاہ ني اپنِي

دُوسرِي ستّي کو جِس کا دابِيال نام تها دِيا اَور نام اُسکا دان بهیس رکّها رِسدار
اُسکی اکثر بهِيل کولِی گونڈ ہیں * چانک دبو ايک گاؤں هَی اُسکي قرِيب تپِتي
اَور پُورنا ناهم مِلي هَين هِندُو اُس مقام کی پرستش کرتي هَين اَور چکر تیرتّه
اُسکو کهتي هَين قِصّه مُختصر دریاؤ اِس صُوبي مين بهتيري هَين ليکِن اَعلي اُن
مين تاپي اَور وُه گونڈواني و برار کي بيچ سي نِکلِي اَور پُورنا بهي وهين سي
نِکل کر اَور تپتي بي چُوپري کي مُتّصِل اِتّصال پايا اُس مقام کو بهي هُنُود
مَعبد جانکر دُور دُور سي پُوجا کو آتي هَين * اَور اپني گُمان مين بهرهٔ کامل
اُٹهاتي هَين * قِصّه کوتاه طُول صُوبي کا نور گاؤن سي کِه هنڈِيا کي مُتّصِل هَي تا
تلنگ کِه احمد آباد سي قريب هَي بچهتّر کوس اَور عرض جامود سي کِه
قرِيب بِرار هَي پال تلک اَور وُه مالوي سي نزديک هَي پچاس کوس شرق کي
طرف اُسکي برار عرض کي طرف کوه جنُوبي جنُوب رُخ حائل شمال رُو مالوا
سرکارين اُسکي پانچ اَور مُتعلِق اُن سي ايک سو باره محالّي آمدني چواليس
کڑوڑ چهتّيس لاکه نوّي هزار دام *

صُوبۂ مالوا * دارُ السّلطنت اُسکا اُجّين راجا وهان کا بير بکرماجيت اوصاف *
اُسکي قِياس سي باهر اهلِ سلف اُنکو تحرِير کر گئي هين * بلکِه دفتر کي دفتر

بھر گئی ہیں ۔ واقعی اس دھن کا راجا ہندوستان میں پھر نہیں ہوا ۔ اور
محتاجوں کا کام کسی نے اس خوبی سے نہیں کیا ۔ سن اسکی ہند میں آج
تلک لکھتے ہیں ۔ ساتھ اسکی شہر مذکور کی بھی وسعت میں بہت سا
مبالغہ کیا ہے بلکہ کتابوں میں لکھا ہے دریای شپرا اسکی تلی موج مار رہا
ہے عجب تر یہ کہ کبھو کبھو ایک آد موج دودہ کی بھی اس میں آجاتی
ہے ۔ اور ایک خلق تھلیاں ہانڈیاں بھر لاتی ہے ۔ کہتے ہیں کہ یہ اچنبھا
بارہا لوگوں نے دیکھا اور یہی عمل کیا * چندیری ایک قدیم شہر ہے بہت
بڑا بیچ دلکشا بود و باش اس میں اقوام کی بازار تین سو چوراسی سرائیں تین
سو ساٹھ اور مسجدیں بارہ ہزار * لومن ایک قصبہ سپرا ندی کی کناری ایک
آد جل مانس بھی کبھو کبھو دریای مذکور میں نظر آجاتا ہے ۔ اور تماشائیوں
کو گرداب حیرت میں غوطے کھلاتا ہے ۔ سوای اسکی قصبہ مسطور میں ایک
بتخانہ اتنا بڑا ہے اگر نقارہ اس میں بجے تو باہر آواز کوئی نہ سنے * مندو
ایک بڑا شہر ہے بارہ کوس کی [illegible] میں چند مدت حاکم نشین بھی تھا
قلعی میں اسکی ایک مینار ہفت منزلی بے نظیر ۔ ساتھ اسکی تعمیرات
قدما کی بہت کلاں و دلپذیر ۔ اور مزار سلاطین خلجی کی بھی اکثر لیکن
عجب یہ ہے کہ سلطان محمود ابن سلطان ہوشنگ کی گنبد سے گرمیوں

مین پانی ٹپکا کرتا ہی نادان اُسکو مُدتوں سی کرامت سمجھتی ہین پر دانا اُسکی حقیقت حال کو ادنےٰ تأمل مین پا جاتی ہین کہتی ہین کہ اُس دیار مین پارس پتھر بھی کبھو کبھو نکل آتا ہی ” لوہا تانبا و غیرہ جو اُس سی لگی سونا ہو جاتا ہی ٭ دھارہ ایک قصبہ ہی اگلی زمانی مین راجہ بھوج کی تخت گاہ تھا بلکہ اور بھی راجاؤن کی وقت مین وہی چند گاہ دار الحکومت رہا القصہ زمین اس صوبی کی بہ نسبت بعضی زمینون کی کچھ اونچی ہی اور سب طرح کی جنس قابل زراعت دونو فصلین پیدا ہوتی ہین غلہ سب طرح کا بہتایت سی خصوصاً گیہون خشخش اور میوون مین گنا آم خربوزہ انگور لطف یہ ہی کہ حاصل پور مین انگور دو بار پھلتا ہی اور پان بھی اچھی سیر اچھا ہوتا ہی بارش چار مہینی تلک ہوا اکثر اعتدال پر چنانچہ جاڑون مین روئی دار کپڑی کی حاجت اور گرمیون مین شوری کی پانی کی نہین ہوتی لیکن برسات مین کبھی کبھی بالا پوش کی احتیاج پڑتی ہی چھوٹی بڑی وہان کی دس برس کی عمر تلک لڑکون کو اسون دیتی ہین اگرچہ دریا و صوبہ مذکور مین بہت ہین لیکن بہترین دریا نربدا شپرا کالی سندہ و نیما و کودی اور کناری ہر ایک دریا کی دو دو دس دس کوس تلک ہموار و صاف علاوہ اِسکی اُن پر پھول بھی اقسام کی رنگین و خوشبو بلکہ

سُنبُل و درخت سایہ دار ہر ایک سُو " اور جنگلون میں بھی بیشتر تالاب و سبزہ دندنا " درخت سہاوی ہزارہا " طول صوبے کا کوٹی کی بلی سی بانسواڑی تلک دو سو ستالیس کوس اور عرض جندیری سی تا بدربار دو سو تیس کوس جانب شرقی اُسکی باندھو غربی گجرات و اجمیر شمالی برور جنوبی بگلانا اجین و رائیسین و سارنگ پور و بیجا گڈہ و منڈو و غیرہ بارہ سرکارین متعلق اُن سی تین سو نو محال آمدنی چھتیس کروڑ نوی لاکھ ستر ہزار دام

صوبہ دار الخیر اجمیر " قدیم شہر ہی نہایت خوش آب و ہوا بیٹھل گڈہ سی لگا ہوا سواد اُسکا صاحبان طبع کا مرغوب " اور آبادی اُسکی بہابت خوب " درگاہ خلاصہ عارفین خواجہ معین الدین چشتی کی بستی کی اندر جہالری کی کناری ہی اور قریب اُسکی اسی نواح مین سید حسن مشہدی بھی آسودہ عوام اُسکو خنگ سوار کہتی ہین القصہ حواجہ ممدوح بیٹا خواجہ غیاث الدین چشتی کا اور قوم کا حسینی سید تولد اُسکا پانسو سینتیس ہجری مین سجستان کی بیچ لیکن جب پندرہ برس کا ہوا " پدر عالیمقدار اُسکا قضائی الہی سی موا " اُنہین دنون ابراہیم قندوری کی نطر توجہ اُس پر

پڑی حذنہ طریقت نی یِی آلفور اُسی کھبانچا وونہین رستا معرفت کا وُہ
ڈھونڈھنی لگا بداں ھرون مین حا بکلا وھان خواجہ عثماں چشتی کی
صحبت سی بہرہ کامل اُٹھایا پھرعبادت و ریاست مین عرق ھُوا جب بس
برس کی عمر ھُوئی نسے شیخ عبدُ آلقادر گیلانی سی کُچھ فائدہ حاصل کیا
جب کہ سُلطاں شہابُ آلدّین غوری ھِندُوستاں کو فتح کرکی دِھلی مین
آیا " تب یہہ بُزرگ گوشہ نِسینی کی قصد سی اجمیر مین تشریف لایا "
ایک عالم اِسکی پیروی سی منزلِ مقصود کو پہنچا زندگانی اِسی دُنیا مین
ستانوی برس کی آخر رجب کی چھٹھی کو ھفتی کی دِن سن چھ سو
چھتیس ھجری مین وفات پائی مزار اُسکا آج تلک خلق کی زیارت گاہ ھی
جتنی بادشاہ کہ اِس بُزرگ کی وفات کی بعد ھِند مین ھُوئی اِسکی درگاہ
مین نذرین چڑھایا کیی خُصُوصاً جلالُ آلدّین محمّد اکبر کہ زیادہ تر اِعتقاد
رکھتا تھا بارھا پیادہ پا اجمیر مین آکر زیارت سی اِسکی اَور سیّد حسین خنگ
سوار کی مستفید ھُوا لیکن سیّدِ ممدُوح بلا شُبہہ شیعہ مذھب تھا اَور خواجہ
موصوف کا بھی اغلب کہ یہی طریقہ ھو کیونکہ بعضی رُباعیات سی اُسکی
محبّت جنابِ امیرعلیہ آلسّلام کی تراوُش کرتی ھی اَلْعِلْم عِنْدَ آللّه " اجمیر سی
تِین کوس پری * بھدر ھی عُمق اُس تالاب کا آج تلک کسی نی نہین پایا تہ کو

اُسکي پاؤن کِسیکا نہیں لگا ہنُود کا قدِیم تیِرتّھہ هَي بلکِہ ساري نِرتّھون کا گُرو عقِیدہ اِنکا یہہ هَي کِہ اِنسان اگر ساری تِیرتّھون میں پھری اَور رُوی زمین کی مندرون کِي پُوجا کري جب تلک اُس میں نہ نہاویگا ثَواب کُچّھ نہ پاویگا * چِیتُوڑ مشہُور قلعہ هَی اِسی صُوبي کي مُتعلِّقات سي اَور کوکندہ کِہ تابِع اُسکا هَي وهان جست کِي کھاں اَور چِیِن پُور میں تانبي کِي لیکِن یہہ مقام علاقہ مانڈل سي رکّھتا هَی سانق رانا کی تصرُّف میں تھا اکبر بادشاہ نی ایک مُدّت لڑکر اُسي لِیا قِصّہ اُسکا مشہُور و معرُوف هَي اَور زمانہ سانق میں یہان کي رئیسون کو راوَل کہتي تھي اب ایک مُدّت سي رانا کہتي هَین قَوم اِنکي کھلُوت لیکِن اپني گروہ کو اَولاد نَوشیرواںِ عادِل کِي جانتي هَیں اَور اِس وجہ سي کِہ اُنکي دادا ني اپني بُود و باش مَوضعِ شِیشودہ میں کِي تھي شیشودیہ کہلاتي هَین سِوائي اِسکي ایک برهمن جو اُنکا غمخوار هُوا تھا اُس جہت سي اپني تئیں برهمن بھي ٹھہراتي هَیں اَور اِنکی خاندان کا یہہ دستُور هَي کِہ رانا جب مسندِ حکُومت پر بیٹھي قشقہ آدمي کي لہُو سي اپني ماتھي پر کھینچي * قصبہ سانبھر لون وهان کا نِہایت مشہُور هَي اَور سشتر کھائي میں بھِي وُهي آتا هَي شہر کي نزدِیک چار کوس لنبا کوس بھر چوڑا ایک چشمہ هَي پانِي اُسکا نِپٹ کھارِي لیکِن تاثِیر اُس کِي یہہ هَي جہان زمین

کھودکر پانی نہینی ایسی بھر دیا اور زمین نے جذب کیا: تمام قطعہ اُسکا نمک آلود ہو جاتا ہے جہاں کھودکر اُسکو کناری پر ڈال دیا اور پانی چھڑکا لون صاف اُس مین سی نکل آتا ہے ہر سال کئی لاکھ رُپے کا لون وہانکی بیوپاری بیچتی ہین اور محصول سرکار والا مین داخل کرتی ہین الغرض تمام زمین صوبۂ مذکور کی ریتلی پانی دُور تلک جو کھودی تو نکلی بوی جونیی کا مدار بارش پر اِسی سبب زراعت ربیعی بقلت ہوتی ہی اور فصلِ خریف مین باجرا جوآر موٹھ بکثرت ساتوان یا آٹھوان حِصّہ علّی کا دیوان کو دیتی ہین مال گذاری کا رِواج کم ہی جاڑی مین وہان جاڑا قریب باعتدال " اور گرمی مین گرمی کمال " اکثر مقامون مین جنوب کی طرف کوہسار " اور بیشتر زمینین دُشوار گذار " بنابر اِسکی کچھواہی اور راٹھوڑ سوای اُنکی اور بھی راجپوت سلاطین سی چندان دبتی نہین لشکرِ بادشاہی ایک بار وہاں جا نہین سکتا علاوہ اِسکی کوسون پانی نہین ملتا طول صوبی کا آنبیر سی بیکانیر و جلمیر تلک ایک سو اٹھ ستھ کوس عرض نہایتِ سرکارِ اجمیر سی بانسواڑی تک ڈیڑہ سو کوس پورب طرف اُسکی اکبر آباد پچھم طرف دیپالپور تابع ملتان اُتر طرف قصاتِ دہلی دکھن طرف گجرات اور سرکارین اُسکی اجمیر رنتنپور جودھپور ناگور و غیرہ سات متعلق اُس سی ایک سو ستائیس محال آمدنی پچپن کروڑ تین لاکھ ساٹھ ہزار دام

صوبۂ گجرات " کُتُبِ تاریخ سی خُصُوصاً وُہ تاریخ جو سُلطان بہادُر والیِٔ گُجرات کِی تصنیف ھَي اُس سی یِہہ ظاھِر ھوتا ھَي کِہ شہرِ پٹن اَور چندی چانپانیر بِھي تختگاہ تھی جب سُلطان احمد اِبنِ سُلطان مُحمّد اِبنِ سُلطان مُظفّر شاہ سنِ آٹھہ سَو بارہ ھِجرِي میں تختِ سلطنت پر بَیٹھا اَور دریای سابرمتِي کي کِنارے ایک قلعہ متین بِنا کِیا بلکِہ عِمارات بھِي نَیْي نَیْي وضع کِي سنگین و رنگین بناکر ایک شہر نِہایَت وُسعت کي ساتھہ آباد کِیا نام اُسکا احمد آباد رکھا اَور دارُ السّلطنت اُسی قرار دِیا سِوای اِسکي بتیس برس اَور چھہ مہینے اپنِي حکُومت کی اَیّام آبادی کي اِنتظام میں جو اُس ني صرف کئی ایک شہرِ عظیم بس گیا لیکِن شہرِ مذکور میں دِیوارین تو گھرون کِی خِشتِي اَور چُونی کِي پر چھت کِي جاگہہ کھپریلیں ھاں بعضي دُور اندیش نیوین پتھر کي چَوڑِي چَوڑِي قایِم کرکي دِیوارین کاوَاک بناتي ھَیں اَور اُن میں مخفِي راہ رکھتي ھَیں کِہ وقتِ ضرُورت وھاں سي نِکل جائیں اَور بعضي مالدار تمام عِمارت چُوني گچ کي بناکر اِس طرح کي تہ خاني اُس میں بناتي ھَیں کِہ مینہہ کا پاني بِتھرا اُس میں جائي اَور بھرا رھي کیُونکِہ تمام سال اُسیکو پیتي ھَیں باشندي وھاں کی اُس کو ٹانکہ کہتي ھَیں اَور نقّاش و خاتِم بند سِوای اِنکي اَور بھِي کاریگر وھانکي سیپ کي نقشِي قلمدان اَور صندُوقچِي نِہایَت خُوش اُسلُوب و خُوش

قطع بسہولت بناتی ہیں ❊ اپنی ہنرمندی و دست کاری کی طرزیں دکھاتی ہیں ❊ اور کمخواب و زربفت و خارا و مخمل و زربافی چیری پنکی وہانکی عدیم المثل ہیں اُن کاریگرون جہت کسکی تاب و طاقت جو اُس قماش کا ایک وصلچہ بن سکی ❊ مگر حسرت سی نا چار ہوکر اپنا سر دھن سکی ❊ سوای اسکی تقلید بہی اُن پر ختم ہی کیونکہ روم و فرنگ و ایران میں جو کپڑا کہ اعلی ہی یہ اُسکی مقابل نہ دیتی ہیں سر مو فرق نہیں پڑتا دور دور اُس کو بطریق تحفہ لیجاتی ہیں ❊ اور صاحبان نعمت سی انعام پاتی ہیں ❊ تلوار بہی وہانکی دم خم میں مغربی تلوار سی مقابلہ کرتی ہی ❊ کٹاری کی آبداری سی بجلی بہی ڈرتی ہی ❊ اور تیر و کمان بہی زمانہ سابق میں وہاں قابل تعریف بنتا ہوگا چنانچہ صاحب خلاصہ و مصنف آئین اکبری دونو معترف ہیں لیکن ایک مدت سی کمان لاہور کی اس دیار میں مشہور ہی اور اُس سی اُترکر فرید آباد و کہجوی کی مگر روپا وہان عراق و روم وغیرہ سی لاتی ہیں اُسکی نواح میں پیدا نہیں ہوتا اور جواہر کی بہی خرید فروخت بیشتر رہتی ہی غرض شہر مذکور نہایت خوش آب و ہوا اور اجناس و متاع کی بہم پہنچنی میں بی ہمتا ہی باہر بہی اُسکی تین سو ساٹھ معموری خاص خاص وضع پر آباد ہوئی کہ ہر ایک کو پرا کہتی ہیں شہروں کی

ضروریات هر ایک مین مهیّا " لشکرون کي اسباب تیّار جا بجا " چنانچه چوراسي پری جو عالمگیر کي وقت تلک آباد تهي سواي عمارات و باغات هزار مسجدین سنگین دو دو مینار کي اُن مین بهت کتابي بهي اُنکي ایسي بادر اور خوش خط که اُنکو دیکهه کر انسان درود بهیجي اور کنده کار کی حق من آفرین کهي ایک پري کا نام رسول آباد هي شاه عالم بخاري وهن آسوده هین اکثر اُس بزرگ کی کرامت ولایت کي قایل اور بهتیري اُسکي مرید و معتقد احمد آباد سي تین کوس * بوه ایک قصبه هَی بهایت دلکشا اکثر اولیا وهان بهي مدفون هین لیکن قطب العالم شاه بدر عالم بخاري کي باپ کي قبر پر هاتهه بهر کا ایک کپڑا هَی کوئي اُسکو سنگ کوئي چوب کوئي آهن خیال کرتا هَي اور عجیب و غریب حکایات اُس سی منسوب کرتی هین * پٹن ایک پراني بستي هَي اگلي زماني مین وهانکي سلاطین کي تختگاه بهي قلعی بهي اُس مین دو هین ایک سنگین اور ایک خشتي لیکن نهایت مستحکم اور گائي بیل اُسکي نواح مین نهایت خوب هوتي هین * چانپانیر ایک قلعه هَي پهاڑ کي ایک بلند ٹیکری پر چڑهائي اُسکي اڑهائي کوس کي دروازي بهي کئي لیکن راه نپٹ اوبهٹ اسي واسطي ایک طرف سي ساٹهه گز کي قریب پهاڑ کو کاٹ کر تختون سي پاٹا هَي وقت پر اُٹها لیتي هین پر موضع مذکور

چند مدت دار الحکومت رہا ہے * بندر سورت نامی ایک شہر ہے تعصی بنادر اسکے تابع ہیں دریای نبتی اسکے قریب سے بہتا ہوا ساٹ کوس پر جاکر دریای شور سے ملا میوے اس میں اقسام کے بکثرت خصوصا اناس بہت رسیلا خوشبو خوش ذایقہ پیدا ہوتا ہے اور پہول بہی رنگ برنگ کے نہایت سے پہولتے ہیں ساتھہ اسکے پہلیل بہی کسی طرح کا بمرتبہ خوشبو کہچتا ہے اور اہل فارس میں سے ایک قوم نے آکر وہاں بود و باش اختیار کی ہے رات دن ہنگامہ آتش پرستی کا گرم رہتا ہے سورت و بدربار کے بیچ ایک کوہستان خوب آباد ہے * بگلانا اسکو کہتے ہیں واقعی بمرتبہ معمور و آب و ہوا اسکی نہایت خوب میوے بہی وہاں بہتیرے ہوتے ہیں لیکن شفتالو انگور سیب اناس انار ترنج آم ہر ایک لا ثانی ہے اور ساٹ قلعے نامی اس سے متعلق ہیں انہیں میں سے سالیر اور مولیر بہی لیکن شہرت ان کے زیادہ ہے اور زمیندار وہانکے راتہور * بہڑونچ ایک بڑا محکم قلعہ ہے نربدہ اسکے نیچے سے گذرکر سمندر سے جا ملی ہے کتنے بنادر اسکے بہی تابع ہیں اقسام کا کپڑا وہاں بنا جاتاہے لیکن الایچا وہاں کا مشہور سوداگر شہر شہر لیجاتے ہیں اور فایدے اتہاتے ہیں * سرکار سورتھہ ایک جدا ملک تہا حاکم وہان کا پچاس ہزار سوار و لاکھ پیادیکامالک پر

احمد آباد کي فرماں روا کا فرمان بردار تھا لیکن خانخاناں اکبرشاہی نی اُس
کي مُلک پر قرار واقعي قبضہ کر لیا طُول اُسکا بندرِ گھوگہ سي بندرِ ارامرا
تلک سوا سو کوس عرض اِبتدای دھار سي بندر دیو تلک بہتر کوس آب و ہوا
اُسکي مِراجون سي مُوافِق پھل پھول کِي بھي اپني اپني موسِم مین بہتایت۔
انگور خربوزی سی تاکین اور فالیرین معمور لیکن اُس مُلک کي نو حِصے
ھین اور ھر ایک مین اُنس جُدا سبب اِسکا درختوں کِي فِراوانی اور گنجایِي
ساتھ اِسکي پہاڑون کِي باھم پیچیدگِي مسکن اُنکي نِہایت مأمون و محفوظ
ھین فوجین اِکٹھی وھان جا نہین سکتین جو تنبیہ قرارِ واقِعي کرین * جوناگڈھ
ایک سنگین قلعہ ھَي نِہایت متین حصانت و متانت مین ویسا دُوسرا
نہین سُلطان محمُود گجرات کي بادشاہ نی بہت سِي لڑائیاں لڑکر برور اُسي لیا
اور پاس اُسکي ایک اور قلعہ بنا کِیا * کرنال ایک قلعہ ھَي پہاڑ پر ہنُود
کا بڑا معبد اُس مین بہت سی چشمی ھین قریب اُسکی اکثر دریای نادِر
دریای شور سي مِلی ھین اور اُس مقام مین مچھلیان ایسي نازک ھوتي ھین
اگر ایک دم دھُوپ مین رکھیي تو پگھل جائین اطراف مین اُسکي اونٹ گھوڑا
نِہایت قوي و چالاک ھوتا ھَي * سومنات قدیم بُتخانہ ھَي نِہایت مشہُور
شور دریا اُس سي تِین کوس تابع اُسکي پانچ بنادِر سرستي بھي قریب اُس

سي نِکلِي هَي هِنْدُو اُنْکو بڑا تِيرتْهه جانْتي هَين مشْهُور هَي کِه پانْچ هزار برس
اُس سي آگي پانْچ چهه کڑوڑ آدْمِي جادُوگرون کِي قَوم سي سرستِي اَور هرن کي
درْمِيان هنْسِي خُوشِي آپس مين لِپٹ لِپٹ کر گِري اَور ڈُوب ڈُوب گئي
سومنات سي اڈه کوس * سانگهيا ايک مکان هَي سرِي کِشن کي پاؤن مين
وُنْهين ايک صَيّاد کي هاتْه کا تِير لگا اَور سرستِي کي کِناري پِيپل کي درخْت
تلي بَيکُنْتْه باسِي هُوا بِسابر اِسْکي اُس مکان کو معْبد جانْتي هَين اَور اُس
درخْت کو پِيپل سر کہْتي هَين * قصْبه مول مين ايک معْبد هَي مهادِيو
سي منْسُوب هر سال برْسات سي پہْلي روزِ مُعَيّن ايک پرنْده کبُوتر سي
چهوٹا پر چونْچ اُسْکِي موتِي رنْگت سِياه گنْبد اُس ديہْري کِي چهت پر آ
بَيٹْهتا هَي اَور ايک دم کلولين کرْکي يهان تلک لوٹْتا هَي کِه جِي سي گذر
جاتا هَي اُس دِن شہْرون کي لوگ وهان جمْع هوتي هَين اَور طرح طرح کي
بخُور کرْتي هَين پهِر سِياهِي و سُفَيدِي سي اُسْکي اندازه بارِش کا يعْنِي سِياهِي
سي تفوّلِ بارِش اَور سُفَيدِي سي خُشْکِي " مُتّصِل اُسْکي * دوارِکا هَي جگت
بهِي اُسْکو کہْتي هَين بڑا معْبد هَي جب سرِي کِشن متْهرا سي باهر نِکلا وُنْهين
آکر اُنْهي باسا لِيا اِس لِئي اُسْکو بهِي پرسْتِش گاه جانْتي هَين نزْديک اُسْکَي *
گانْبهِي ايک قصْبه هَي اهِيرون کا مسْکن وي هِنْدُوؤن کي طرِيقي سي خارِج هَين

پر زن و مرد حسین هوتي هیں جب نیا حاکم وهان آتا هی اُس سی قول لیتي هَین کِه عورات سي بد کاري کا مُوَاخده نکري تب بُود و باش اِختیار کرتي هَین و اِلّا وطن چهوڑ دیتي هَیں نزدِیک اُسکي ایک زمِین هَي طُول مین نوّي کوس برسات سي پهلي سمُندر اُبلتا هَي اَور پاني مین وُه تمام ڈُوب جاتي هَي جب بارِش موقُوف هوتي هَي پاني گهٹني لگتا هَي آخر زمین نِکل آتي هَي اَور لوں بہت سا هاتھ لگتا هَي * کُچهه ایک جُدي وِلایت هَي عرض طُول اُسکا اڑهائي سَو کوس کا سِندهه اُسکي پچّهم طرف زمین وهان کی بیشتر ریتلي اُونٹ وهان کثرت سي پَیدا هوتي هَیں اَور بکریون کي بهي اِفراط هَی سِواے اِسکي تازي گهوڑي وهان کي مشہُور و معرُوف وجه اِسکي یه هَی کِه کِسی زماني مین ایک سَوداگر کِتني عربي گهوڑی دریا کی راه سي لِئی جاتا تها اِتفاقًا اُسکا جهاز ٹُوٹ گیا کَیي گهوڑي ایک تختي پر بهتي هُوئي کِناري پر آ لگي اَور اُس مُلک مین پهنچي آج تلک اُنکي نسل اُس نواح مین باقي هَي القصّه هوا اِس صُوبي کي اِعتدال پر رهتي هَي جوار باجري کي پیدایش بیشتر چُنانچه مدار خلایق کي خُورِش کا اُسي پر هَي اَور زراعت ربیعي کمتر گیهون بلکه بیشتر غلّي مالوي اجمیر سي اَور چانول دکهن سي آتي هَین اَور جنگلوں مین یہاں کی درخت اِس کثرت سي هَیں کِه لذتِ شِکار سي لوگ اکثر محرُوم

رهتی هَیں آم کِي بهِی یِہہ اِفراط هَي کِہ پٹن سی تا برودہ سَو کوس کا عرصہ هَی
یک لحت اُسیکي درخت نطر آتي هَیں ساتهه اِسکي آم نمرتنہ مِیٹهي اَور
خوش ذایِقہ بلکِہ کبرِیان بهِي حلاوَت سی خالِي نہِیں انگور و انجیر بهِي علیٰ
هذا القِیاس عجِیب تر یِہہ هَي کِہ خربوزہ گرمِي اَور جاڑي مین بافراط میسّر
آتا هَي اَور پهول بهِي هر رُت کا اِس کثرت سي هوتا هَي کِہ بازار گُلزار بن
جاتا هَي اگرچِہ درِندي اَور بهِي اِس نوَاح مین هَین لیکن چیتونکا اِس قدر
وُفور هَي کِہ هر سال صَیّاد سیکڑون پکڑ لاتي هَین اَور صَید افگنِي اُنکو سِکهلاتي
هَیں نسل بهِی وهانکي خوش ظاهِر قوِی فربہ گران قِیمت چُنانچِہ ایک جوڑِي
اگر پان سی روپَي سي کُچهہ زِیادہ کو آئی تو سستِي هَي اَور چالاک بهِي اَیسي
هوتِي هَي کِہ تمام دِن مین پچاس کوس طَي کرِي مُطلق نہ تهکي دریا چهوٹي
بڑي اِس صُوبي مین بہت هَین لیکن نامِي سابرمتِي باترک مہِندرِي نربدا
سرستِي هَین طُول اُسکا برهان پور سي دوارِکا تلک تِین سَو دو کوس عرض جالور
سي تا بندرِ دامن دو سَو ساٹهہ کوس شرق رُو اُسکي خاندیس غرب رُو دوارِکا
شِمال رُو جالور اَور ایدر جنُوب رُو بندرِ دامن اَور کنهایَت احمد آباد پٹن
نادوت بہڑونچ برودہ چانپانِیر کودهرہ سورٹهہ اِسلام نگر نو سرکارین تابِع اُسکي
ایک سَو اٹهاسِي محال تبرہ بندر آمدنِی اٹهاون کڑوڑ اٹهتیس لاکهہ نوّي هزار دام

صُوبہ ٹھٹّھہ " اگلي زمانے مین برھمن آباد ایک بڑا شہر یہان کِي تختگاہ تہا قلعي مین اُسکي چودہ سو بُرج تھي تھوڑي بھوڑي تفاوت سي چُنانچِہ اب تک اُسکي بُرجوں اَور دِیواروں کا کُچھ نِشان باقِي ھَي بعد اِسکی دیور پائي تخت ھُوا بِالفِعل ٹھٹّھہ دارُ الحُکومت ھَي دیبل بِھي اُسیکو کہتي ھَین فِي الواقِع ایک شہرِ کلان و عظِیمُ الشّان ھَي دُنیا کِي چیزین اُس مین مِلتِي ھَین خُصُوصًا موتِي سِواي اِسکي اکثر نادِر کِي اجناس پر دستُور اِس مُلک کا یِہہ ھَي کِہ زمیندار تیسرا حِصّہ زِراعت کا سرکار مین داخِل کري اَور دو آپ لیوي لیکِن کانِ نمک و آھن سي محصُول بہت سا ھاتھ لگتا ھَي اَور چھہ کوس شہر سي پري زرد پتھر کِی کھان ھَی جس اندازي کا سنگ چاھین اُسي نِکال کر ترشوائین اَور عِمارت مین لگوائین لیکِن مدارِ کار بیشتر کِشتیون پر چُنانچِہ وي انواع و اقسام کِي چھوٹِي بڑِي چالِیس ھزار کي قرِیب وھان کي دریا مین تیار رھتِي ھَین اگرچہ اُسکي نواح مین شِکار اقسام کا ھاتھ لگتا ھَي لیکِن گورخر و خرگوش و کوتاہ پاچہ و خُوکِ صحرائِي و ماھِي کا شِکار بکثرت اَور خوراک وھان کي لوگون کِي اکثر دھِي خُشکا مچھلِي بلکِہ مدار خُورِش کا اِسِي پر ھَي یہان تک کِہ مچھلِیوں کو سُکھا تیل مین ڈال کِشتیون مین بھر اکثر

بنادر و اطراف میں لیجاتی هَیں اَور لوگ اُنکو مول لیکر کہاتی هَیں پہر تسل کو
وي ناوون کي کام میں لگاتی هَیں اَور پلوہ ایک مچہلی نہایت لذید ہوتی
هَی لیکن خاص اُسی مُلک میں وُہ بہي بہت مزي دار و با حلاوت ساتہ
اِسکی چار مہینی تلک بکتي ہیں اَور باغوں میں رنگ برنگ کی پہولوں
کي نہایت اقسام کی میوون کی کثرت خُصوصًا آم بہت خُوش مزہ هوتا هَي
لُطف یہہ هَي کِہ خربوزی کی ریندیاں جنگلوں میں خُود رو پیدا ہوتی هَیں
دیکہنی کی لائق بلکِہ کہاني کي قابل " ڈایَین بہي ٹہٹھي کي مشہُور هَیں کِہ
لڑکون کي کلیجي منتر کی زور سی تُرت لیجاتی هَیں " اَور اُنکی ماؤن کي
دِلون میں داغ دي جاتي هیں " کہانا تو اُن کي حُضور کِسیکو کہانا لازم نہیں
کیُونکِہ اُس وقت اُنکا تیرِ نظر جِس پر چلي اُسي مار هِي رکہي سِواي اِسکي
کبہُو کبہُو اَیسِی حالت اُن پر طارِي هوتِي هَي کِہ اُس وقت جِسکو دیکہتِي
هَیں هوش میں وُہ نہیں رہتا پہر کیڑي داني انار کي مانند اُنکي پاس سي
اُنکی هاتہ لگتي هَیں کِسی حِکمت سي ایک لمحہ اُنکو اپنی پِنڈلیون کي
اندر رکہ چہوڑتِي هَی سو تلک وُہ بیچارہ بیہوش پڑا رہتا هَی پہر آگ پر
اُنکو رکہ دیتِي هَي جب وي پہیل کر طباق کي صُورت پکڑتي هَیں تب اپني
همجِنسوں میں حِصّي کرکي کہا جاتِي هَي وهان اُنکا کام تمام هو جاتا هَي اِتفاقًا

اگر وہ بد ذات پکڑی جائی تو لازم ہی کہ اُسکی پنڈلیون کو چیر ڈالین فوراً
وی دانی نکل پڑینگی چاہیی کہ جسکی جگر کو صدمہ پہنچا ہی اُسی کھلا
دیوین خدا کی قدرت سی وہ شفا پائیگا " اور کلیجا اُسکا بچ جائیگا " اور یہہ
پلشت چرخ کو بھی منتر کی زور سی ایسا رام کرتی ہی کہ اُس پر سوارہوکر
دور دور تلک جاتی ہی " بلکہ بعضی ملکون کی خبر لاتی ہی " اور جو
کوئی عامل چاہی کہ اُسکو اِس چلن سی باز رکھی تو اُسکی کنپٹیان داغی
اور آنکھون مین لون بھرکر چالیس دن تلک لٹکا رکھی کھانا بی نمک کھلائی
ساتھ اِسکی پڑھنت بھی اُسکی بطلانِ عمل کی لئی پڑھی تب وہ اپنا منتر
بھول جائیگی " اور اُس چلن سی باز آئیگی " لیکن بیشتر اِس پیشی کی
رنڈیاں ہوتی ہین اور مرد کم صاحبِ خلاصہ لکھتا ہی کہ مین نی بچشمِ خود
ایک لڑکی کا کلیجا ایک ڈائن کو لیجاتی دیکھا ہی ہرچند کہ عقل مین نہین
آتا کہ جنسِ بشر مین اِس طرح کی عورت یا مرد ہو کہ جگر کسکی سینی
سی بدونِ چاک کئی نکال لیجائی اور کوئی ندیکھی لیکن خدا کی قدرت
معمور ہی اُسکی صنعت سی کچھ دور نہین بعض انسان کو یہہ بھی قوت
دی ہو اگر ہماری مدرکی نی ادراک نکیا تو یہہ لازم نہین کہ وہ حقیقت مین
بھی نہووی یا اُسکی نظر مین موثرِ حقیقی نی ایسی تاثیر دی ہو کہ جس

لڑکی کي طرف بِگاہِ بد سي دیکھي اُسکي جگر کو صدمۂ عظیم پہنچي یا کوئي
افسون اُسي اَیسا یاد ہو کِہ جِس مین اِس طرح کا اثر ہو مجازًا اگر اہلِ عرف
بی کلیجا لیجاتا یا کہا جاتا کہا تو مُصایقہ نہین سِوای اِسکی ڈاینین اَور ایک
منتر اَیسا جانتي ہَین اگر کوئي چکّي کا پاٹ اُنکي گلي مین ڈال کر ڈبو دیي
تو نہِین ڈوبتِین اَور آگ مین جلا دیوي تو نہِین جلتِین * ہِنگلاج ایک
مکان ہَي تھٹھي سي ستّر کوس دُرگا سي منسُوب اُتر اَور پچّہم مین دریاي شور
کی نزدِیک لیکن پانی کي نا یابي اَور راہ کي خرابي نہایتہ ہَی علاوَہ اِسکي بھلوں
کي رہزنی کا خَوف اِس لِئی ہر کوئي وہان جا نہِین سکتا مگر بعضي ایسی
خُصُوصًا سنیاسي بھُوکھ پیاس کو گوَارہ کرکی وہاں جاتي ہَین اَور پرستِش کرتی
ہَین عرض آنی جانی پندرہ دِن سی کم نہِین لگتي * سرکارِسیوستان تابع اِس
صُوبي کي دریای سِندھ کی کِناري نزدِیک اُسکي ایک بڑا تالاب ہَي طُول اُسکا
دو دِن کي راہ کِشتي ماہي گِیر اُس پر ایک سطحِ خاکِی بناکر ساکِن ہُوئی ہَین
ہر روز مچھلیان مارتی ہَین " اَور اپنی اَوقات گذارتي ہَین " اَور اِس صُوبي
، مُلتان و اُوچ کی حدّون سی تھٹھي و کیچ مکران تلک شِمال رُو بُلند بُلند
پتّھر کي پہاڑ ہَین اکثر بلُوچوں نی اَور بعضي پٹھانون نی اپني بُود و باش
وہِین مُقرّر کي ہَي اَور اُوچ سي تا گُجرات جنُوب رُخ ریتل کي پہاڑ بہتون

کِی گُروہ نی اِسْتِقامت اپْنی وہان ٹھہرائی لیکِن اُنْکی رَئیسوں کِی سُکُونت حلْمسر مین هَی اَور راجْپُوتون کِی اکْثر قومون نی بھکر سی بصر پُور و امرْکوٹ تلک سُکُونت کِی سِوای اِنْکی سوڈہ و چارِیچہ تلْکِہ بہتسری اشْخاص وہان آکر ساکِن ہُوئی دریاؤ بھی اِس صُوبی مین کَئی هَین لیکِن برا دریا سِنْدہ چُنانْچہ اکْثر سَوداگر مُلْتان اَور بھکر سی اسْباب و اجْناس دریا کِی راہ سی کِشْتیون پر ٹھٹھی مین لیجاتی هَین یہان تلک کِہ جمیع مُسافِر تلْکِہ بڑی بڑی لشْکر ٹھٹھی کِی طرف غیر از راہِ دریا نہین جاتی اَیسا وقْت کم ہُوا ہوگا کِہ خُشْکی کِی راہ سی لوگ اُدھر کو جائین " اَور پانی کِی نا پانی و راہ کِی دُشْواری سی رنْج نہ اُٹھائین " طُول صُوبی کا بھکر سی کیچ مکْران تلک اڑھائی سَو کوس عرْض قصْبہ بدْہن سی تا بنْدرِ لاھری سَو کوس شرْق رُو اِسْکی گجرات احْمد آباد غرْب رُخ کیچ مکْران شِمال رُو بھکر جنُوب رُخ دریای شور سرْکارین اِسْکی ٹھٹھہ سیوستان بصر پُور امرْکوٹ چار مُتعلِّق اُنْکی ستّاوَن محالّ اَور پانْچ سادِر آمدنی نَو کڑوڑ اُنْچاس لاکھ سترّ ہزار دام

صُوبہ مُلْتان " قدِیم شہْر هَی ہر صِنْف کی اشْخاص اُس مین آباد اشْیا بھی ہر مُلْک و ہر قِسْم کِی بیشْتر موجُود خرِید و فروخْت کا بازار مُدام گرْم رہْتا .

هَيْ عِرافِي گھوڑي قنْدھار کِي راہ سي سَوداگر لاتي هَين " اَور وھان بيچ جاتي
هَين " جاڑون کِي هَوَا مُعْتدِل گرْمِي کي مَوسِم مين گرْمِي بشِدّت بَرسات کم
رہان وھانْکي باشِنْدون کِي لاهَورِي لیکن سِنْدھِی اُس مين مِلِي هُوئِي شطرنْجیان
اَور قالِین بھِی گُلْزار وھانْکِي مشْهُور هَين سِوای اِسْکی سلِیقه نقْلید کا اِس
دِيار کي کارِیگرون کو خُوب هَي چُنانْچه سْدر کِي چھِیبون کِي نقْل اَیسِي ساتي
هَين " کِه اصْل کر دِکھاتي هَين " قلْعه وھانْکا حَسْنِي اَور مزار مخْدُوم بہاءُ الدِّين
ذکرِیّا کا بھِي وَنْہِین سُنا هَي کِه شَیخِ مذْکُور بیٹا شَیخ قُطْبُ الدِّين مُحمّد اِبنِ
کمالُ الدِّین قُرَیشِي کا هَی پانْسَو پَینْسٹھ هِجْرِي مین کوٹ کرُوڑ کي بیچ پَیدا
هُوا اَور خُورْد سال تھا کِه باپ اُسْکا اِس جھان سي اُٹھ گَیا لیکن شَیخ کِي
طِبیعت از بس کِه اچھِي تھِي تحْصِیلِ عِلْم مین اکْثر مشْغُول رھا " آخِر فضِیلت
کي مرْتبي کو پھُنْچا " پھِر مُسافرت اِخْتیار کِي بعْد اِیران و تُوران کِي سِیاحت
کي بغْداد مین آیا " اَور شَیخ شِهابُ الدِّین سُهْرَوَرْدِي کا مُرِید هُوا " چنْد
روز مین پایَۂ خِلافت کو پھُنْچا " چُنانْچِه شَیخ عِراقِي و مِیر حُسَینِي شَیخ
مَوْصُوف هِي سي فَیضیاب هُوئي پھِر اُس بُزُرگ ني بغْداد سی مُلْتان مین آکر
اِسْتِقامت کِي وھان بھِي بہتون ني اُس سي ایک مرْتبه پایا " اَور فَیض اُٹھایا "
کہْتي هَين کِه شَیخ فرِید شکر گنْج سي شَیخِ ممْدُوح کو کمال ربْط و اِتِّحاد تھا

مُدّتون ایک جا مُعاشرت کِي آخر ماہِ صفر کِي سانوِین کو سنِ چھ سَو پَیسٹھ

ہِجرِی مین کِسی پِیر مَرد تُورانِي نی ایک خطِّ مُہرِي لاکر اُسکی فرزند شَیخ صدر

آلدِّین کي ہانھ مین دِیا اَور اُسنِي گھر مین جاکر شَیخ مرحُوم کو گُدرانا پڑھتي

ہِي اُسنِي جان بحقِّ تسلِیم کِي وُنہِین اُسکي گھر سي غُل اُٹھا کِہ دوست دوست

سي مِلا سِواي اِسکي اَور بِھي حِکایاتِ عجِیب و غرِیب اُس بُزُرگ کِي

زبان زدِ خلایِق ہَین بَعد اُسکي شَیخ صدرُ آلدِّین اُسکا قایِم مقام ہُوا اکثر

اشخاص اُسکی بِھي دایِرۂ بَیعت مین آئي بلکِہ بعضي تو صاحِب حال و قال

ہُوئي نِدان سنِ سات سَو نَو ہِجرِي مین اُسنِي بِھي اِس سرايِ فانِي سي رخت

ہستِي باندھا پِھر شَیخ رُکن آلدِّین نی بھي طرِیقہ اپنِي باپ دادا کا مُدّتِ حیات

مین بخُوبِي جارِي رکھا " آخرِ کار منزِلِ بقا کا رستا لِیا " اَور شہرِ مذکُور مین

مدفُون ہُوا " سِواي اُسکي بہت سي بُزُرگون کي مزارِ پُر انوار اُس شہر مین

زِیارت گاہِ خلایِق ہَین اَور شہرِ مذکُور سي چار کوس کی تفاوُت سیّد زَین

آلعابِدِین کِي درگاہ سُلطان سرور پِیتا اُسِي بُزُرگ کا ہَی وہاں بِھي گرمِیون مین

چار طرف سي لوگ زِیارت کو آتي ہَین کَئِي روز بھِیڑ بھاڑ رہتِي ہَي اَور

چالِیس کوس وہان سي پرِي مغرِب رُو دریا کي اُس پار ایک پہاڑ کي دامنِي

مین بلُوچون کا شہر سُلطان سرور وُنہِین مدفُون ہَي کہتي ہَین کِہ سَبَبِ مرحُوم

اِبتداي شباب سي عِبادت و رِياضت مين رها تصْفِيه باطِني اُسكو حاصِل هُوا
اِتفاقًا ايك وارِدات اَيسي در پيش هُوئي بسبب اُسكي ايك قوم سي لڑكر
اپني بهائي سميت شهِيد هُوا پهِر اُسكي اهْلِيه بهي اُسكي عمّ مسن مر گئي بلكه
ايك لڑكا خُورد سال اُسكا رانا كر مشْهُور تها اُسني بهي والِدين كا ساتْه دِيا اَور
سب كي سب وَہين دفن هُوئي لوگ وهانكي اُنكي مدْفن كو مزارِ شهيد كهتي
هَين اِتّفاقاتِ حسنه سي ايك سَوداگر قنْدهار سي مُلْتان كو جاتا تها جِس وقْت
اُس بُزُرگ كي مزار كي نزديك پہُنچا اُسكي اُونٹ كا پاؤں ٹوٹ گيا وه بيچاره
گهبرايا كه بوجْهه كِس پر لادي آخِر مزارِ شهيد پر جاكر مِنّت ماني فِي الْفَور خُدا
كي حُكْم سي پاؤن اُسكا دُرُست هو گيا تاجِر ني اُسي وقْت نذْر چڑْهائي اَور
اُونٹ كو لادكر وهان سي راهي هُوا يِه قِصّه اطْراف و اكْناف مين پهَيلا اَور اكْثرون
ني سُنا پهِر تو مزار اُسكا ايك خلْق كي زِيارت گاه هو گيا علاوه اُسكي ايك انْدها
دُوسْرا كوڑهي تِيسْرا نا مرْد اُنهون ني وهانكي مُجاوِري اِخْتِيار كي تهي اِس واسْطي
كِه اچّهي هو جائين چُنانْچِه قُدْرتِ اِلٰهي سي تينون شخْص تندُرُسْت هُوئي
اِس بات سي اَور بهي خلْق كا اِعْتِقاد بڑْها الْغرض هر طرف سي ايك خلْق
وهان زِيارت كو آتي هَي ” اَور نذْرين چڑْهاتي هَين “ خُصُوصًا جاڑونكي نِكلْتي
دُور دُور سي لوگ آتي هَين يهان تلك كِه مُلْتان سي اُسكي مزار تك

چالیس کوس کا فاصله هَي کوئی رستا آدمیون کِي بهِیڑ سی خالِي نهین هونا هر جاگهه جنگل مین دنگل هِي دِکهائي دیتا هَي * اَور قصبه اُوچ مین قبر شیخ جلال اِبنِ سیّدِ محمود اِبنِ سَیّد جلال بُخارِي کِي هَي مخدُومِ جهانیان اُسکو کهتي هَین سنِ سات سَو سات هجري مین شبِ برات کو وُه مُتولّد هُوا هرچند کِه جا نشین و مُرید اپنِي باپ کا هَي لیکن شیخ رُکن الدّین ابو الفتح سهروردي سي بهي بهت سا فایدہ اُسني پایا هَي بعد اِسکي دِهلِي مین آکر شَیخ نصیر الدّین چراغِ دِهلِي سي بمرتبه فیض اُٹهایا آخر چهار شنبي کو اِتفاقًا عِیدِ قُربان بهي اُسي دِن تهِي وفات پائي ملنگ و جلالِیي فقیر اُسیکي خاندان کي مُرید هَین اَور * شهرِ پٹن کِه اجودهن بهي اُسیکو کهتي هَین دیپال پُور کِي وُه سرکار هَي مُلتان کي پُورب طرف وهان شَیخ فرید شکر گنج اِبنِ شیخ جلالُ الدِّین سُلَیمان فرخ شاہ کابُلِي کِي اَولاد وطن اُنکا قصبه گهنوال مُلتان کي نزدیک اِبتداي جوانی مین طالبِ علمي کرني مُلتان مین وارد هُوا اِتفاقًا خواجه قُطب الدِّین بختیار کاکِی سي مِلا اَور فیض اُسکی صحبت سي بمرتبه اُٹهایا آخرش همراه اُنکي دِلّي مین آکر کمندِ ارادت اپني گلي مین ڈالي " دولت ابدي حاصل کِي " اَور بعضي کهتي هَین کِه بمُوجبِ حُکمِ خواجه مُلتان سی قندهار و سیستان کو جاکر عِلم تحصِیل کِیا بعد اِسکي دِلّي مین آکر اُسکي خِدمت

مین مُشرّف هُوا پہر رِیاضتین سخت سخت عِبادتین شاق شاق بجا لایا " اَور خواهِش نفسانِي سي یک لخت هاتہ اُٹھایا " چند رور کي بعد خَواجه سي رُخصت هوکر هانسِي مین آیا اَور سُکوت اِختیار کِي جو کِه خَواجه قُطب آلدّین ني وقتِ رِحلت فرمایا تها کِه خِرقه و عصا وغَیرہ جو کُچہ کِه مُجہ کو پِیر سي پہنچا هَي اُنکو شیخ فرید کي حَوالي کِیجِیو یِہ سُنکر وهان سي پہر دِلّي مین آیا اَور اُس امانت کو لیکر شہرِ مذکُور سي چل نِکلا جب پٹن مین پہنچا مُتوطِّن هُوا وهان بہِي ایک عالم اُس سي فَیض کو پہنچا مشہُور هَي کِه اُسکِي نِگاہ کِي تأثِیر سي خاک کي تودي کي تودي شکر هو گیّي تهي اِسِي سبب سي لقب اُسکا شکر گنج هُوا یِدان پانچوِین مُحرّم کو هفتي کي دِن چهہ سَو ستسٹہ هِجرِي مین پٹن کي بِیچ مُلکِ عدم کا راهِي هُوا قِصّه کوتاہ سَرکارِ دیپال پُور مین دو قَوم ڈوگر و گُوجر سِواي اِنکي اَور بہِي قَومین کِه تمرّد و رهزنِي اُنکِي شُہرت رکهتِي هَي ساکِن هَین جب برسات آتِي هَي ستلج و بیاہ دونو دریاؤ کَیِي فرسخ پهیلتي هَین سرکارِ مذکُور کي محالّون کِي زمین پر اکثر اَوقات ایک سطحِ آب هو جاتِي هَي غرض هر سال وهاں طُوفان آتا هَي " اَور طُوفانِ نُوح کو یاد دِلاتا هَي " پہر جِس وقت دریاؤ هٹ جاتا هَي رُطُوبت و طراوت کي باعِث اَیسا گنجان جنگل هو جاتا هَي کِه پیادہ بہِي راہ نہین چل سکتا

سَوَار کا تو کیا مقدور اِسِي سبب اُس دِیار کو لگهي جنگل کهنتي هَین اَور مُفسِدِ مذکُور اُسِیکِي پناہ کي سبب اَور اِس باعث کِه دریاؤ کَیی ٹکڑي هوکر اُنکي مساکِن مین بهتا هَی رهزنِي و دُزدِي نِدهڑک کرتي هَین اُمرا و حُکّامِ بادشاهِي سي اُنکي تنبیه قرارِ واقعي هو نهین سکتِي جاڑا اُس دِیار مین مِیانه گرمِي بشِدّت خریف مین زِراعت جوآر کِي ربیع مین گیهون کِی بخُوبِي هوتِي هَي اَور مُلتان کي پچّهم طرف پانچ کوس کی تفاوُت سي دریاي چناب پر بلُوچونکا مُلک هَی اُس مین اُنکي دو سردار ایک تو داودي کِه بیس هزار سَوَار اَور پچاس هزار پیادہ اپني سانه رکهتا هَي دُوسرا هوت کِه بیس هزار سوَار تیس هزار پیادیکا سردار تها دونو آپس مین مُخاصمت کي سبب اپني اپني سرحدّ پر آکر اکثر لڑا بهڑا کرتي تهي لیکِن بادشاہ کي جادۂ اِطاعت سي قدم باهر نهین دهرتي چُنانچه پیشکش معمُولي همیشه حُضُورِ اعلي مین پهُنچاتي تهي اَور اپني اپني مُلک کو تصرُّف بادشاهِي سي بچاتي وکیل بهِی هر ایک کِي طرف سي صُوبۂ مُلتان کي حُضُور حاضِر رهتا تها کِه احکام پادشاہ کي اَور امر صُوبه دار کي بخُوبِي بجا لاوي تغافُل شِعارِي و سہلِنگارِي کا شیوہ اِختیار نکری عرض وِلایت بلُوچونکِي نِپٹ آباد اَور زِراعت دونو فصلوں کِی اُس مین بافراط هوتِي بهِي حاصِل بهِي علي هذا آلقِیاس سِواي اِسکي چورون اَور رهزنون کا وهاں

گذر نہیں" کہتے ہیں کہ ملتان کا ملک سلطان علاء الدین ثانی کی سلطنت
میں دہلی کی علاقے نکل گیا تھا اور اس پر قوم لنگاہ متصرف ہوئے تھے پھر
سلطان حسین لنگاہ حاکم ملتان نے اپنی حکومت میں جب ملک سہراب و
غیرہ بلوچوں کو کمک کے لیے کیچ مکران سے بلوایا کڑوڑ کوٹ سے دھنکوٹ
تلک اُنکی جاگیر میں دیا بلکہ اکبر کے عہد سلطنت میں بھی راجا ٹوڈر
مل دیوان بادشاہی نے اُس ولایت کو بلوچوں ہی پر متعین رکھا اور خراسان
و ہندوستان کی ما بین ایک لشکر جرار متعین کیا سوای اسکے اُنکی حدوں
میں ایک دیوار مستحکم بنا کے جنوب رخ ملتان کے * بھکر ایک قلعہ
نہایت متین اور بہت سنگین ہے کتب تواریخ سابق میں نام اسکا منصورہ
لکھ گئے ہیں طرفہ اتفاق یہ ہے کہ دریای سندھ پنج رود پنجاب سے ملکر
قریب اُسکے پہنچا پھر دو ٹکڑے ہوکر بقدر ایک حصے کے قلعہ مذکور کے
اُتر طرف گیا اور بقدر دو حصہ دکھن طرف غرض محکمی اور مضبوطی اُسکی
اطراف میں مشہور ہے ہرچند فوج کثیر ہو پر اُسے لے سکے گرمی کی اُس
دیار میں افراط اور بارش کی قلت میوہ بھی اقسام کا پاکیزہ و لطیف ہوتا ہے
لیکن ایک جنگل لق و دق بھکر و سیوی کی ما بین واقع ہے گرمیوں میں
تین مہینے نلک باد سموم وہاں چلتی ہے جب دریای سندھ کئی برس کے

بعد دکھن کی طرف سی شِمال کی جانب آتا هَی دیہات اُدهر کی خراب هو جاتی هَین بنابر اِسکی چھپر کی گھرون مین باشندی وهانکی اَوقات گذراتی هَین رِواج پکّی عِمارتون کا کم هَی طُول صُوبی کا فِیروز پُور سی سنوستان تلک چار سَو کوس و عرض خطر پُور سی جلمیر تلک ایک سَو پچس کوس اَور جو ٹهٹھی کو اُس مین مِلائین تو طُول کچ مکران تلک چھ سَو ساٹھ کوس کا ٹھہرتا هَی شرق رُو مِلا هُوا سرکارِ سرهند سی غرب رُو اُسکی کچ مکران شِمال کی طرف پِشور جنوب کی سمت صُوبہ اجمیر مُلتان و دیپال پُور و بهکر تین سرکارین تابع اُنکی چھیانوی محال آمدنی چوبیس کڑوڑ چھیالیس لاکھ پچپن هزار دام

صُوبہ لاهور قدیم شہر هَی راوی کی کِنارے کہتی هَین کِه راجا رامچند کی بیٹی بلو نی اُسی آباد کِیا اَور بعضی تاریخوں مین نام اِسکا لہَور و لهاور لکھا گئی هَین جب کِه آسمان کی گردش سی بعد گذرنی کِتنی دورون کی آبادی اِسکی ویران هُوئی اَور تهوڑی سی نِشان کہین کہین رہ گئی تب دار الحکومت اِس وِلایت کا سِیالکوٹ ٹھہرا بعد اِسکی جِس وقت سُلطان محمود غزنوی نی هِندوستان کو فتح کِیا مِلک آیاز کِه اُسکا منظُور تها اِس شہر کی آباد کرنی پر

متوجہ ہوا یہان ملک کہ ایک پکا قلعہ بناکر نئی سر سے شہر آباد کیا پھر
سلطان محمود کے فرزندوں میں سے خسرو شاہ و خسرو ملک دونوں باپ
بیٹوں نے بارہ اس ولایت کو فتح کرکے لاہور کو دار السلطنت کیا عرض اٹھتیس
برس تلک دار الحکومت سلطان محمود کے اولاد کا رہا بعد اسکے کسی ہند
کے بادشاہ نے اس شہر میں استقامت نکی سبب اسکے بے رونق پھر ہو گیا
آخر ایک مدت کے بعد تاتار خان سلطان بہلول کے ایک امیر نے دار الامارہ
اسکو مقرر کیا اسکے بعد بابر بادشاہ کے بیٹے کامران مرزا نے وہاں بود و باش کی
پھر تو آبادی اسکی زیادہ بڑھ گئی بعد اسکے اکبر نے اپنے عہد سلطنت میں
اسکی آبادی پر توجہ فرمائی اور ایک شہر پناہ خشتی اسکے گرد بنائی بلکہ
ایک دولتخانہ بھی تعمیر کیا وہ اسکی رونق کا موجب زیادہ تر ہوا پھر نور
الدین محمد جہانگیر نے بڑی بڑی عمارتیں بناکر ایک مدت نزول اجلال فرمایا "
اور رونق کو اسکی زیادہ بڑھایا " چنانچہ وے عمارتیں عالمگیر کے وقت تلک
بھی موجود تھیں سوای اسکی کچھ کچھ عمارتیں حویلیاں شہزادوں نے بھی شہر
مذکور میں بنیاد کیں بلکہ امرای والاشان نے بھی خصوصاً عمارت ابو الحسن
آصف خان ابن اعتقاد الدولہ کی نہایت زینت بخش ہوئی اور شاہجہان کی
بھی بادشاہت میں آبادی اسکی دن بدن بڑھا کی جب عالمگیر کا وقت آیا

تب دریای راوی ایسا چڑھا کہ شہر کی اکثر باغات و عمارات کو صدمہ عظیم پہنچا تب بادشاہ نی چوتھی سن جلوسی میں ارشاد کیا کہ ایک باندھ مستحکم بنائیں کہ عمارات کو بار دیگر اس طرح کا صدمہ نہ پہنچی فرمان برداروں نی بھی ویسا ہی باندھ مضبوط کوس بھر کی طول کا باندھا اور اکثر جاگہہ سیڑھیان پکّی دریا میں بناکر کناری کو خوش اسلوب کر دیا بلکہ عمارتیں پکّی پکّی اور حویلیان اچھی اچھی لب دریا بناکر شہر کو بھی صفحۂ تصویر بنا دیا عرض چوتھی سال کی شروع سی چالیس برس تلک ہر سال مرمت و تعمیر اسکی سرکار والا سی ہوتی رہی اور مبلغ کثیر خرچ ہوا کئی پھر تو یہہ خجستہ بنیاد یک دست آباد ہوا لوگوں کی کثرت اور ہنرمندوں کی بہتایت ایسی کم کسی شہر میں ہوئی ہوگی مفلسی و تنگدستی کی دشواری بلکل تحت مفقود " اجناس ہفت کشور بلکہ اشیای بحر و بر بافراط موجود " خرید فروخت لبل و نہار " لین دین کا ہمیشہ گرم بازار " اگرچہ کوچہ و بازار مسجد سی خالی نہ تھا لیکن دریا کی کناری مقابل دولتخانۂ عالمگیر کی ایک مسجد سنگین عالیشان ایسی تعمیر ہوئی جسکی بنا پر پانچ لاکھ روپی صرف ہوئی سوای اسکی شہر کی بیچوں بیچ وزیر خان عرف حکیم علم الدین شاہجہانی نی ایک جامع مسجد ایسی خوش قطع بنا کی کہ شہر کی رونق

نو چند هو گئي مزار بهي اکثر بزرگوں کي شهر مين هَين خصوصاً پير علي
هجويري که جامع فضيلت و ولايت تها وه بهي وهين آسوده هَي ليکن آنا اُس
بزرگ کا غزنين سي لاهور مين سلطان محمود کي ساتهه هُوا بلکه سلطان ممدوح
کا عقيده يهه هَي که صوبه مذکور کي فتح اُسيکي يمن قدم سي هوئي اَور مقبره
جهانگير بادشاه کا درياي راوي کي اُس پار شاه دره کي متصل واقع هَي لگا
هُوا اُس سي مقبره آصف خان ابو الحسن جهانگيري کا اگرچه حواشيء شهر
مين باغ اکثر پُر فضا هَين ليکن باغ شالامار که شاه جهان ني نقل باغ کشمير
کي بنايا هَي اُسکي سير سي اکثر خاطر بسته کو شگفتگي اَور دِل پژمرده کو تازگي
هوتي هَي جب که احوال دار السلطنت کا قدري لکهني مين آيا لازم هُوا که
کچهه کچهه قصبات کا بهي تحرير کيجيي * جالندهر ايک قصبه قديم دوآبي مين
هَي شاه ناصر الدين وهين مدفون هُوا " اَور مزار اُسکا زيارت گاه خلائق تهيرا "
خصوصاً گرميون مين اکثر اشخاص وهان زيارت کو جاتي هَين " اَور نيازين
نذرين اُسکي قبر پر چڑهاتي هَين " کهتي هَين که شيخ مرحوم اپني وقت مين
صاحب ولايت و خلاصه اهل رياضت تها اَور مزار شيخ عبد الله سلطان پوري
کا بهي اُسي کي نواح مين هَي کمالات و حالات اُسکي مشهور و معروف
خطاب اُسکا سليم شاه کي سلطنت مين شيخ الاسلام تها پهر همايون و اکبر کي

عہد میں مخدوم الملک ٹھہرا اور اُسی دوآبے میں * بجواڑہ بھی ایک پرانا قصبہ ہے سریصاف و بافتہ ڈوریہ پچتولیہ جھونہ سفید چِرہ پٹکا سنہری آنچل دار وہان کا ہند میں مشہور ہے لیکن چھینٹ سلطان پور ہی میں خوب چھپتی ہے بلکہ بادلہ بھی وہیں کا بہایت چمک کی ساتھ ہوتا ہے اور دوآبے میں * ہیست پور بھی ایک پرگنہ ہے وہانکی گھوڑی عراقی کی مانند ہوتی ہیں چنانچہ بعضی بعضی دس دس پندرہ پندرہ ہزار رپے کو بکتی ہیں اور بھی ہیست پور کی متعلقات سی جگت گوردھر گوبند ایک مقام ہے اُس میں ایک باغ بہایت پُر فضا ہے اور ایک تالاب بہت خوشنما ہے سیر کی قابل اور دید کی لایق ہے چنانچہ بیساکھی کی دن وہاں ہزاروں آدمی جمع ہوتی ہیں اور اُس سی دو تین کوس پر * رام تیرتھ ایک بڑی پرستشگاہ ہے ہنود وہانکی بھی پرستش کا نتیجہ ثواب عظیم جانتی ہیں کئی کوس وہان سی * پٹالہ ایک قصبہ دلکشا اور معمورہ خوش آب و ہوا ہے بسانی والا اُس شہر کا رائی رام دیو بھتی ہے کہ کپور تھل کا زمیندار اور اپنی قوم کا سردار تھا مشہور ہے کہ سابق اِس سی ایک مرتبہ پنجاب میں اِس طرح کا طوفان آیا کہ ستلج سی چناب تلک تمام زمین سطح آب ہو گئی سبب اُسکی عمارتیں ڈھگئیں اور بستیاں خراب ہوئیں بلکہ ہزاروں ذی حیات بھی

ڈوب کر ہلاک ہوئي . چنانچہ طوفان کي جاتيکي بعد بھي ایک مدّت یہہ
سرزمین ویران پڑي رہي. بعد ایک عمر کی بعضي بعضي جاگہہ آباد ہوئی
لیکن مغل بلخي و کابلي . از بس کہ ہر سال پنجاب پر دوڑا کرتي تھي اِس
جہت سي یہہ ولایت مدّتوں خراب رہي زراعت اِس میں بہت کم ہوتي تھي
حاصل بھي چنداں نہ تھا جب. سلطان بہلول لودی کا وقت آیا تب تاتارخان
صوبہ دار لاہور کا ہوا اَور اُس سي. رائي رام دیو بھٹي ني تمام پنجاب کو نو
لاکھہ ٹکي پر اجاری لیا اِتفاقًا اَیسی. واردات در پیش ہوئي کہ رائي مذکور
مسلمان ہوا اَور یہہ ہي اُسکي پیشہ آمد کا باعث ٹھہرا بعد اِسکی آٹھہ سو
ستہتر ہجري اَور پندرہ سو بیربکرماجیتي . میں خانِ موصوف کي اِجارت سي
پتالي کو کہ محض ایک. جنگل تھا آباد کیا وجہِ تسمیہ اُسکي یہہ ہَي کہ شہر
کي بناد کي وقت بد شگني ہوئی تھي، بسبب اِسکي جاگہہ بدلي مریب ہي
اُسکي ایک پشتي پر بنا اُسکي پھر ڈالي اَور پتالا پنجابي زبان میں مبادلي کو
کہتي ہَیں اِس واسطي قصبہ مذکور کا یہي نام رکھا پھر بہت سي جنگل کٹواکر
گاؤں بسائي کہیت بوائي آخر ایک پرگنہ مقرر ہو گیا چنانچہ تحصیل اُسکي
اَورنگزیب کي وقت میں تو گنجِ قارون سي بھي کچھہ افزود تھي القصّہ قصبہ
مذکور اِبتدا میں ، چنداں آباد نہ، تھا شمشیر خان ،خوجہ اکبر کی وقت جو

وهان کا کٹروڑا هُوا اُسنی ایک مکانِ حاکمِ نشین اَور تالابِ لطیف و باغ وسیع
وهان بناکر رَونق اُسکی دو چند کردِی " پهر دِن بدِن آبادِی بڑهتِي گَئی "
یہان تک کِہ ایک شہرِ معمُول هُوا بعد اُسکی شیخ المشائخ کٹروڑي نی ایک
عِمارت بہت اُونچی اَور پهُلواری بہت خاصّی بنائی اُسي آبادِي کو اَور ترقّي
دِي " اَور بہارِ تازہ بخشِي " پهر اَورنگ زیب کي وقت وزِیر خان عُرف
مِرزا مُحمّد خان جب امِین هُوا اُسي عالم گِیر کی بارهوین سنِ جُلُوسی میں
تمام دُکانیں بازار کی پُختہ کر دِین اَور بانکي رائي اَور سجان سِنگ دونون
قانُون گوؤن نی بلکِہ اُنکي بیٹون نی بهی کِتني مکاناتِ پُر فضا بنائي سِواي اُنکی
ایک کارواں سراي اَور پُرہ بهِي بنا کِیا بعد اِسکي قاضِي عبدُ الحَیّ نی عِمارتیں
سنگین و رنگین بنائین ساتهہ اِسکي ایک بازارِ کاروان سرا بهِي بِہایَت وسیع اَور
ایک مسجدِ جامِع بمرتبۂ رفیع بنوائِي بلکِہ ایک باغ بهِي بہت بڑا دِلکُشا
بنوایا پهر تو شہرکِي رَونق چَوگُنی هو گَئی " اَور آبادِي حدّ سی زِیادہ بڑهِي "
بعد اُنکي گنگا دهَر هِیرانند کي بیٹي نی ایک پکّا کُوا شہرکي بازار میں کهُدایا "
ساتهہ اِسکي ایک باغ معہ باؤلِي سَوَادِ شہر مں لاهَور کي رستي پر بنایا " عرض
دونون مقامون کو آبرُو بخشِي " اَور وهانکي باشندونکو بلکِہ مُسافِرون کو راحت
دِي " از بس کِہ دونون کا پانِي آبِ گنگا سي مُساوِي هَی بسبب اِسکي اُنکي

پانی کا ناؤ گنگادهر مشہور ہوا اگرچہ اطراف شہر مین باغ بی شمار و گلزار پر بہار ہین لیکن امرسنگ فانون گو نی ایک باغ شالامار کی مشابہ بہایت مطبوع و دلچسپ بنایا اور اُسکی تین درجی رکھی اوپر کا درجہ شمشیر خان کي تالاب پر مشرف هی القصه اُسکی سیر کوئي غم نہین جسي نہین کھوتی " اور اُسکي دید سی طبیعت کسیکی کبھي سیر نہین ہوتی "۔ سواي عمارات و باغات کي اندر شہر کي اور باهر اُسکي اطراف مین بہت سی مردان خدا آسوده هین اُنھمین سي شہاب الدین بخاری و شاه اسمعیل و شاه نعمت اللّه و شیخ اللّه داد هین که هر ایک اپني عصر مین اهل کمال و صاحب حال تھا اور وهان سي دو کوس پر موضع * مسالي اُس مین مزار شاه نذر الدین کا هي سلسله اُس عزیز کا پیر دستگیر کو پہنچتا هي چار کوس پٹالی سي * دیپال ڈال اُس مین درگاه شاه شمس الدین دریائی کي هي اُس بزرگ کي بھي کرامات و خرق عادات زبان زد خلایق هین چنانچه اُسکي جین حیات کي ایک سرگذشت یہ هي که ایک هندو دیپالي نام بڑا راسخ الاعتقاد تھا جب گنگا کي نہان کا موسم آیا اور هندوونکي گروه کي گروه جاني لگی دیپالي نی بھی اُس بزرگ سي رخصت مانگي اُنني فرمایا که جب روز معہود آوي مجھي یاد دلائیو چنانچه جب وه دن آیا دیپالي نی عرض کي فرمایا که آنکھیں

بند کر جونہین کیں اپنی تئین گنگا کی کناری پر دیکھا اور بھائی بندون سی ملاقات کرکی انکی ساتھ نہایا انھون نی بھی اُسی دیکھا پھر جونہین آنکھین کھول دین اپنی تئین اُس ہادی کی مجلس مین پایا نہایت حیران ہوا جب کہ اُسکی بھائی بند اپنی اپنی گھرون مین آئی اور اُسکو وطن مین دیکھا ہر ایک نی کہا کہ دیپالی ہمارا شریک تھا چنانچہ باہم گنگا مین نہائی بھی تھی لیکن مراجعت کی وقت ہم سی پیش قدمی کرکی یہہ پہلی پہنچا ہم پیچھی آئی آخر الامر حقیقت حال سی واقف ہوئی ۔ اور ایک مدت دریای حیرت مین غرق رہی ۔ نادر تر اس سی یہہ ہی کہ اُسکی انتقال کی چند سال بعد بڑھیون نی کلانور کی حاکم کی حکم سی سرس کا درخت کہ اُسکی قبر کی نزدیک تھا اُسی کاٹ کر عمارات کی واسطی ٹکری ٹکری کیا ایکا ایکی ایک آواز ہیبتناک آئی اور زمین وہانکی کانپنی لگی پھر اُس درخت کا تنہ خود بخود اُٹھ کھڑا ہوا بڑھئی اس سانحی سی ڈر کر بھاگ گئی وہ ٹھنٹھ پھر سر سبز ہوا اس واردات نی اطراف مین شہرت پکڑی ۔ اور خلق کی رجوع زیادہ ہوئی ۔ غرض ابتلک بھی اُسکی درگاہ چھوٹی بڑون کی زیارت گاہ ہی ہر جمعرات کو وہان بھیڑ ہوتی ہی خصوصاً نوچندی جمعرات کو تو زن و مرد بکثرت دور دور سی بھی آتی ہین ۔ اور نذرین قسم قسم کی چڑھاتی ہین ۔

بلکه اپنی مطلبوں پر نذریں مانتے ہیں اور مرادیں پاتے ہیں پر اچنبھا زیادہ یہہ ہی کہ اس بزرگ کی درگاه کی خادم ہندو ہیں دیپالی کی اولاد سی ہر چند اہلِ اسلام نی چاہا کہ اس جماعت کو وہاں سی دفع کریں اور اس خدمت کو چھین لیں پر کچھ پیش رفت نہوا چنانچہ عالمگیر کی وقت تلک یہ مجاور وہی لوگ تھی اب کی خدا جانی قریب اسکی * دھیان پور ایک مکان ہی وہاں بابا لال ایک درویش بڑا موحد صاحب کمال رہتا تھا وجود اسکی سلیقہ تقریر کا بہی اسکو خوب تھا چنانچہ وحدانیت و معرفتِ الٰہی اس خوبی سی بیان کرتا تھا کہ سامعین حظِّ وافر اٹھاتی تھی اور اسکی کلام کی سننی کو اکثر لوگ آتی تھی اور نظمِ ہندی بہی اسکی اس مضمون کی بہت ہی بلکہ اکثر اشخاص اسکو وردِ وظیفی کی طور سی پڑھتی ہیں اور بہت سی خاص و عام اعتقاد اسی رکھتی ہیں کہتی ہیں کہ دارا شکوه کی اس بزرگ سی بیشتر ملاقات بہی اور کلمه و کلام عارفانه بہی باہم اکثر رہتی تھی چنانچہ چندربہان منشی شاہجہانی نی طرفین کی جواب و سوال کو جمع کرکی ایک کتاب عبارتِ فارسی میں بہایت مربوط لکھی ہی بارہ کوس بٹالی سی راوی کی کناری * بابا نانک کا مکان ہی عالمگیر کی وقت تلک اسکی اولاد وہیں رہتی تھی غرض اپنی وقت میں وہ بڑا جوگی تپسی دہرمی تھا

ہِندُوون کی اَکْثر فِرْقی اُنْکِی کرامات کي قایِل ہَیں خُصُوصًا سِکْھ اُنْکو بہُت
مانْتي ہَیں اَور اِنہیتون میں ایکْ فِرْقہ نانکْ پنْتْھون کا جو ہَی اُنْکا سِلْسِلہ
اُسِي کو پہُنْچتا۔ہَی بہُت سي دوہْري اُنْکي جِن سي وحْدانِیت و معْرِفت
ٹپکْي پڑتِي ہَي مشْہُور ہَیں چُنانْچِہ اَکْثر اہْلِ مذاق اُنْکو ذوق شَوق کِی حالَت
میں پڑھتي ہَیں۔" اَور آنْسو اُنْکي ٹپکْ پڑتي ہَیں " قِصّہ کوتاہ پنْدْرہ سَو
چھبیس ۔بِیرْبِکْرماجِیتي میں مُطابِق جِسْکي آٹْھ سَو چَورانَوّي ہِجْرِي میں
تلوَنْڈِي کي بِیچ یِہ تپشِي پَیدا ہُوا اَور وُنْہین اَپْنی نانا کي گھر میں پلا لیکِن
لڑکائِي ہِي اِسْکو جب تب کا دھْیان تھا رام سي دِن رات لَو لگائی ہِي رہْتا
چُنانْچِہ آثار فقْر کي اَور کشْف و کرامت کي اُسِی سِنّ میں اِس سي ظاہِر
تھي اَور اَکْثر اشْخاص اِسْکي مُعْتقِد آخِر بہُت سی مُلْکون کِی سَیر کرْکی پٹالي
میں آیا وُنْہِیں کدْخُدا ہُوا اَور قصْبہْ مذْکُور کی ایکْ گاؤن میں دریا کِناری
رہْنا اِخْتِیار کِیا از بس کِہ شُہْرہ حقّ شِناسِي اَور خُدا پرسْتِي کا اُسْکی مُلْکْ
بمُلْکْ پہُنْچا ایکْ عالم اطْرافِ ممالِکْ سي آکر اُسْکا مُرِید ہُوا چُنانْچِہ ایکْ
گوَیّا مرْدانہ نام اُسْکا بڑا مُقرّب تھا وُہ اُنْکي اَکْثر دوہْری اِس لُطْف سی گاتا "
کِہ ایکْ عالم رِیجْھ جاتا " بلْکِہ اُنْکي کمال کا اِعْتِقاد لاتا " بِداں وُہ تپشِیون
و رِیاضتِیون کا پیشْوا سلِیم شاہ افْغان کی عہْدِ سلْطنت میں ستّر برس سی کُچْھ

اوپر هوکر سکُنتّھ باسِي هُوا اگرچِه لکھمِبداس اُسکا بیٹا سپُوت تھا لیکِن جوگ کِي دَولت جو اُسکِي قِسمت مین نه بھِي اُلهمه نام کھتّرِي کو کِه اُسکا خاص مُصاحِب تھا گُروانکد خِطاب دیکر مرتّي وقت اپنا قائِم مقام کرگیا وُه تیره برس اُسکا جا نِشِین رها جب مرنّي لگا لا ولد تھا بِنابر اِسکي اپنِي داماد کو کِه اُسکا امرداس نام تھا خلِیفه کِیا اُن نی بھِي بائِیس برس تلک سررِشته فقر کا جاري رکّھا " اَور ایک خلق کو گرویده کِیا " پھِر بیکُنتّھ کا رسته لِیا " اگرچِه اَولاد اُسکی تھِی لیکِن آخرِی وقت اُسي بھِي اپنِي داماد رام داس کو اپنِي جاگھه پر بیٹھلایا اُسي سات برس تلک زِندگِي کِی اَور وُهِي راه چلِي " آخِر هستِي کِی بستِي تجِي " بعد اُسکي گُرو ارجن اُسکا بیٹا اُسکي مقام پر بیٹھا آخِر پچِیس برس کی بعد اُسکا بھِي اِنتِقال هُوا پھِر گُرو هرگوبِند اُسکا خلف خلِیفه هُوا اٹھتِیس برس تلک جِیا اَور اُسِي چلن پر چلا اُسکي بعد گُرو هر رای اُسکا پوتا جا نِشِین تھهرا کیونکه بیٹا اُسکا اُسکي آگي هِي مر چُکا تھا قِصه کوتاه وُه بھِي اپنِي گھرانِي کي مُریدون مُعتقِدون کو ستره برس راه بتاتا رها اُسکی پیچھي گُروهرکِشن اُسکا بیٹا خُورد سال تھا تِین برس تلک جوگ کِي مسند پر بیٹھا رها لیکِن اُسکي بعد ایک چھوٹا بیٹا گُرو هرگوبِند هِي کا تیغ بہادُر نام پھِر جا نِشِن هُوا اَور گیاره برس تلک اپنِي جدّ و آبا کي طرِیقي کو بدستُور اُسني جارِي رکّھا آخِرُ الامر

بادشاہي امیرون کي مدد مین پهسا قصه کوتاہ سن ایک هزار اکاسي هجري مین که مطابق اُسکی سنرہ سن عالمگیري تهي حسب الحکم بادشاہ کی شاہ جهان آباد مین مارا گیا لیکن خلاصة الهند کی تصنیف کي وقت گرو هر گوبند راي گرو تیغ بهادر هی کا بیٹا اپني باپ کا جا بیٹهن تها اَور بائیس برس اُسکی سجادہ نشینی کو گذري تهي القصه مرید بابا نانک کی اکثر صاحب حال و قال هوتی هَین اَور اُنکی خاص عبادت یه هَي که اپني مرشدون کي دوهري راگ مین گاتین " اَور لوگون کي دلون کو لُبهاتین " دوست و دشمن کو ایک سا جانین " سواي اپني هادیون کي کسی سی علاقه رکهین " في الواقع جو نانک پنتهیون کا فرقه اپني مرشدون سي اعتقاد رکهتا هَي اَیسا کوئي اَور کم هي رکهتا هوگا چنانچه وارد صادر کي خدمت اپني مرشد کی نام پر عبادت عظیم جانتي هَین هرچند که کَیسا هي اجنبي هو بلکه چور اَور رهزن تلک جب بابا نانک کا نام اُسني لیا پهر یہ اُسکو اپنا بهائي هي سمجهینگی اَور مواتق مقدور کي خدمت بهي کرینگي پٹالي سي دو کوس * اچل نام ایک مکان هَي سام کارتک مهادیو کي بیٹي سي منسوب قدیم پرستشگاہ وهان ایک بڑا گڑها هَي آگ سي معمور لیکن آگ اُسکي تاثیر آب سرد کي رکهتي هَي موسم بهار مین هزارون اتیت جوگی اَور بڑی بڑی تپشي ریاضتي آکر وهان اُترتی هَین سواي

اِنکی اَور بِهي هِنْدُو چهوتي بڑي زن و مرْد اطْراف و اکْناف سی آتي هَين کثرتِ خلائِق کوسوں چهه دِن تلک رهْتِي هَي ایکْ جماعت کو فقط فُقرا هِی کِي زِیارت سي مُسْرُور " ایکْ گُروہ دوسْتون آشْنائُون کِي مُلاقات سي مسْرُور " کِتْني اشْخاص قِسْم قِسْم کي لوگونْکا انْبوہ دیکْهکر خالِق کِي قُدْرت کِي نُدرت کِي حَیران " بہُتیري پرِي وَشون اَور خُوبْرُوؤن کی حُسْن و جمال پر نظارہ کُناں " بعْضي مِہْماں دوسْت لوگون کِي ضِیافتوں سي شاد و خُرْسنْد " بہُت سی مرِیض فُقرا کِی دَوَا دارُو مي سُودْمنْد " ایکْ طرف دو رستہ بازار لگا هُوا " رسْتا زن و مرْد کِي کثْرت سي جہاں تہاں بہرا هُوا " دُوکانون مین انْواع و اقْسام کِي جِنْس رنْگ برنْگ کي پهوُل طرح بطرح کي میْوي بهانْت بهانْت کِي مِٹْهائِي جِسْوقْت چاهو مُهیّا " جِدْهر تِدْهر دِیدہ کرو ایکْ عالم نظر آتي نَیا " کِسِي دُوکان کِي دِیْوار رنْگ برنْگ کِي تصْوِیرون سِي لِپی هُوئِي " کِسِي جاگہہ مِٹّي کِي مُورتون کِي ایکْ قِطار لگِي هُوئِي " لینی دینی والون کا اِزْدِحام " خرِید فروخْت کِي جابجا دهُوم دهام " کِسِي مجْلِس مین قِصّہ خَوانون کِي للْکار " کِسِي مجْمع مین نقْلِیون کِي پُکار " کِسِي سمْت دو چار گَوَیّي طنْبُوري لِئِي گاتي هَین " کہِین دس پانْچ فقِیر نقاری هِي بجاتي هَین " کِسِي رسْتي پر تِین چار بهنْگِي زنْگِي جهگڑ رهي هَین " ایکْ دنْگل مین پہلْوان کُشْتِي هِي

لڑ رہي ہَين ؛ (اَنبات) کہِین ناچتي ہَین بھولي کَبي ؛ کہِین نٹوي لٹتي ہَین ایک گت نَئي ؛ دِکھاوین کسب بھان متیان اُدھر ؛ اِدھر کو چڑھین نٹنیان بانس پر ؛ عرض چپي چپي پر ایک نَیا تماشا اَور قدم قدم پر ایک اچنبھي کا رَولا رات دِن رہتا ہَي ؛ کان پڑي آواز سُنِي نہین جاتي ؛ خلق کو کھانے کِي بھي سُرت نہین آتي ؛ اگر عالمِ عُلوِي بھی وہان آتا ؛ تو ایک نظاري مین عجایِبِ سماوِي کو بھول جاتا ؛ اَلقِصه رُبعِ مسکُون کي سَیّاحون ني اَور بحر و بر کي مُسافِرون ني اِس طرح کا میلا کِسِي سرزمین مین نہین دیکھا اگر پٹالي کي باشندي سیکڑون کوس کِي مسافت پر کَیسِي ہِي جمیعت و حکُومت و دَولت سي ہون پر اُسکِي دِید کِي خواہِش اُنکو کیا معنِي جو نہو ناظِرین کو معلُوم ہو راقِم ني پٹالي کا احوال اِتنا طُول و طَوِیل جو لِکھا وجه اِسکِي محض خُلاصةُ الہِند کِي مُطابقت تھِي اَور اُسکِي مُؤلِّف ني جو اِس قدر بڑھایا بجا کِیا کِه مقامِ مذکُور اُسکا مولِد تھا اَور پچاس کوس پٹالي سي اُسِي دوآبي مین اُتر طرف کي پہاڑون کي بیچ * گڑه کانگڑه ایک قلعه ہَي حصانت و متانت اُسکِي شُہرت رکھتِي ہَي اَور نِیچي اُسکي نگرکوٹ ایک قدِیم معبد ہَي ٹھکُراَین وہانکِي بھوَاني برس مین دو مرتبي وہان بھي خلایِق کا ہجُوم ہوتا ہَي لوگ ایک برس کِي راه سي بھِي پُوجا کو آتي ہَین " اَور اپنِي مُرادین

پاتي هَين " بعْضي اپْني حاجت رَوَاۓي کي لِئي زبان کاٹ ڈالْتي هَين کِسِکي تو کَئي ساعت کي بعْد جون کِي نون هو جاتِي هَي اَور کِسِي کِي دو تِين دِن کي پیچْهي عجیب تر اِسّي بہہ هَي کِہ بعْضي اشْخاص اپْني سِر ىن سي جُدا کر دیتي هَین اَور رفِیق اُنْکی اُٹْھاکر دھڑ پر دھر دیتي هَین رام کِی دَیا سي بدسْتُور لگ جاتي هَس اَور وي پھِرکر جِي اُٹْھتي هَین مگر کوٹ سی دو، کوس پر * جوالا مکْھِي ایک مکاں هَي وهاں کَئي جاگہہ آگ کي شُعْلي بھڑکْتي هَین اکْثر هُنُود پُوجا کو اُس مقام مین بھِي آتي هَین ؛ اَور طرح بطرح کِي اشْیا اُن شُعْلون مین ڈال کر جلاتي هَین ؛ اَور راکْھ هونا اُسْکا اپْني حقّ مین اِکْسِیر جانْتي هَین * رچناؤ بھِي دوآبي مىن قدِیم شهْر هَي راجا شل نے اُسي آباد کِیا تھا چُنانچہ کِتاب مهابھارت مین کِہ اُسکِي تصْنِیف کو پانچ هزار برس سي کُچھ اُوپر هُوئي یُون لِکْھا هَي، اَور سالکوٹ بھِي اُسی کہتي هَین اِس وجْه سي کِہ بعْضي اُسْکو راجا سالباهن سي منْسُوب کرتي هَین، چُنانچہ ایک پکّا قلْعه اُسْکا اب تلک یادْگار هَي، ایک زماني مین دارُ الْحُکُومت پنْجاب کا تھِي تھا تِىن کوس کي عرْصي مین اُسکِي آبادِي تھِي عرض عالمْگِیر کي وقْت سي سیالْکوٹ مشْهُور هُوا جمِیع قصْبات سي یہہ صُوبه زِیادہ آباد تھا جب سُلْطان شِهابُ الدِّین غورِي نے پانْچوین مرْتبه سنِ پانْسو هجْرِي مین آکر لاهَور کو گھیرا اَور

فتح یاب اُس پر ہُوا تب سیالکوٹ کی طرف آیا اَور وہانکے پُرانے قلعے کی
پھر تعمیر و مرمت کی بلکہ کُچھ فوج بھی اپنی وہان چھوڑی بعد ایک مُدت
کی راجا مان سنگ اکبرشاہی جمون کا فوجدار اَور سیالکوٹ کا جاگیردار قلعے
کی مرمت اَور شہر کی آبادی پر مُتوجہ ہُوا مِن بعد اُسکی صفدر خان
جہانگیری جب کہ فوجداری قصبہ مذکور کی اُسکو ہُوئی اَور پرگنہ مسطور
اُسکی بھی جاگیر ہُوا خانِ موصوف نے تو قلعے اَور بُرجون کو نئے سِر سے بنایا
بعد اُسکی بھی اکثر حاکِم مرمت کرتے رہے عرض یہہ شہر قبص بنیاد دِن بدِن
آراستہ و آباد ہوتا رہا چُنانچہ وے قانون گو جو قومِ ندھرہ سے تھے اُنھون نے
بھی عِمارتیں نہایت مطبُوع و دِلچسپ بنائیں بلکہ بعضے اَور بھی اشخاص
اکثر اوقات تعمیر مین مشغُول رہے اِس سبب رَونق مُدام بڑھتی گئی اَور
آراستگی اُسکی مرتبہ اعلیٰ کو پہُنچی کاغذ بھی شہرِ مذکور مین خُوب بنتا
ہَے خصُوصًا مان سِنگی اَور حریری ایک کاغذ کہ جہانگیر نے فرمایِشی بنوایا تھا
وہ بھی نہایت سُفید و صاف و خُوش قُماش و پائدار ہوتا ہَے چُنانچہ اُسکو
بھی بعضے اطراف و نواح مین بطریقِ تحایف بھیجتے ہَین اگرچہ دستکاری
کی طریقے وہانکے اہلِ حِرفہ اکثر طرح کی رکھتے ہَین خُصُوصًا ریشم و کلابتون
کی چکن کی تھان پٹکے چیرے سوزنیان دسترخوان ادقچے خوانپوش و غیرہ

نہایت صفائي و خوبي کي ساتھ بناتي ھین " فایدی بھي اُسکي بیع و شرا مین اُٹھاتي ھین " چنانچہ اورنگ زیب کي وقت تلک ہر سال مین چکن دوزون کو لاکھ رُپي کا اِنتفاع ہوتا تھا اور ہتھارون مین وھان کٹاري برچھي نہایت آبدار و خوش قطع بنتي ھي باغ بھي اُس شہر کي اطراف مین بہت سي ھین خصوصاً نذر محمد بھوني کا باغ نہایت پُر بہار و میوہ دار ھي رنگ برنگ کي پھول اُس مین بہتایت سي پھولتي ھین ایک خلق وھان سیر کو جاتي ھي اور حظ اُٹھاتي ھي متصل اُسکي ایک نالہ بہتا ھي کہ سرچشمہ اُسکا جمون کی پہاڑ مین ھي عرض وہ نالہ شہر سي آگي بڑہ کر دس دس کوس کی عرصي مین پھیلا ھي اور اطراف مین متفرق ھوا ھي لیکن جب موسم برسات مین خوب چڑھتا ھي تب شہر کي باشندي لُنگیان باندہ باندہ مشکین لیي لی وھان آتي ھین " اور آب بازی کي کیفیتین اُٹھاتي ھین " اور اِس خطہ برکت افزا مین حضرتِ امام زین العابدین کي کسي فرزند کا مزار ھي چھوٹي بڑي وھان بھي اکثر زیارت کو آیا کرتي ھین " کہتي ھین کہ وہ سیدِ بزرگ بہت سي مسلمانون کو ھمراہ لیکر بقصدِ جہاد ھندوستان کي طرف متوجہ ھوا تھا اتفاقاً ایک روداد در پیش ھوئي کہ سیالکوٹ کي طرف آ نکلا قصہ مختصر وھان ھنود سي لڑ کر درجۂ شہادت کو پہنچا علما فضلا بھی اکثر

شہر مذکور مین وارد صادر ہوا کیئی بلکہ بعضون نے توطن بھی وہین اختیار
کیا چنانچہ اکبر کی وقت مولانا کمال سرا صاحب کمال زندہ فضلا و خلاصہ
علما کشمیر کي حاکم سي رنجیدہ ہوکر نو سو اکہتر ہجری مین آیا اور علم کا
اسنے وہان رواج دیا طالب علمون کو سالہاے سال پڑھایا بعد اسکي شاہ جہان
کي سلطنت مین خلاصہ فضلاي جدید و قدیم مولوي عبد الحکیم کہ ایک بحر
مواج تھا وہ مدرس ہوا چنانچہ اکثر کتابون پر اسکي حاشیے ہین حاصل یہہ ہي
کہ اسکي مدرسے مین دور دور سي طالب علم آئے اور فراغ حاصل کرگئے
بعد اسکي رحلت کي مولوي عبد اللہ اسکا دوسرا بیٹا کہ فی الواقع خلف
الصدق تھا وہ اس کام مین مشغول ہوا طالب علمون کو درس دینے لگا ایک
عالم اسنے فیض کو پہنچا کیونکہ صاحب علم ظاہري و باطني تھا فضیلت اسکي
درویشي سي ہم آغوش تھي " اور علمیت معرفت کي ساتھ ہمدوش " آخر
قضاے الہي سي عالمگیر کي چھتیسوین سن مین اسنے وفات پائي " اور جنت
مین آرامگاہ بنائي سیالکوٹ سي بارہ کوس پر * دھونکل ایک مکان ہي کہ
اسکو سلطان سرور سي منسوب کرتي ہین اگرچہ وہ ہمیشہ زیارت گاہ خلائق
ہي لیکن گرمیون کي موسم مین اکثر ملکون سي زن و مرد کي غول کي غول
غث کي غث وہان زیارت کي لیئي آتي ہین بہتیري نذرین چڑھاتي ہین دو

مہنی تلک خلق کا وہان انبوہ رہتا ہَی اَور پندرہ کوس شہرِ مذکور سی * پور منڈل ایک مکان جمون کی پہاڑون مین ہَی ٹھاکر اُسکا مہادیو بَبساکہی مین وہان ایک دنیا دہاتی ہَی " اَور بہت سی خلقت آتی ہَی " یہان تلک کہ ایک بڑا انبوہ ہو جاتا ہَی پہر پہاڑ کا راجا بہی ایک دہوم دہڑلی سی آتا ہَی " اَور اپنی تیراندازی کی کرتب اَور کمال اُس دنگل کو دکہاتا ہَی " اَور مقامِ مذکور سی ایک دریاؤ بہی نکل کر ظفر ڈال و غیرہ کی دیہات و حدود مین ہوتا ہُوا شاہ دولا کی پُل تلی جا پہنچا پہر دولت آباد و فیروز آباد و غیرہ سی گذرتا ہُوا راوی سی جا ملا اَور جمون مین قلعی کی کہان بہی ہَی پتہریان لوہی ندی سی لاکر وہین آنچ دیتی ہَین اَیسی قلعی مُعَید و پاکیزہ و صاف و پایدار بنتی ہَی کہ وَیسی کہین نہین ملتی * ساڈہورا ایک بڑا قصبہ چناب کی کناری پر ہَی شاہ جہان کی وقت مین نوّاب علی مردان خان نی مُتّصل اُسکی اِبراہیم آباد ایک بڑا شہر اپنی بیٹی کی نام پر بسایا " اَور ایک بڑا باغ پُر فضا رشکِ شالامار بنایا " سوای اُسکی اَور بہی عمارات و مکاناتِ عالیشان تعمیر کِیی اَور ایک نہر بہی دریای لوہی سی اُس باغ کی واسطی لایا غرض چہ لاکہ رُپَی اُنکی تعمیر و ساخت مین خرچ ہُوئی اَور ساڈہوری کی دیہات مین سی ایک گاؤن سرکارِ اعلیٰ سی باغ و شہرِ مذکور کِی مرمّت و

ننھمر کی واسطی بطریقِ اِنعامِ آل ںمغا نوّابِ موصوف کي نام پر مُقرر ھُوا اَور دوآبي مىں * چھوٹي گُجرات ایک قصبه هَي کِه اکبر بادشاہ کِي سلطنت مىں بسا اَور سیالکوٹ کي علاقي سي کُچھ گاؤں نِکالکر اُس سي مُتعلِق کِیي اَور ایک پرگنه جُدا قرار دِیا لیکِن اِبتدا میں یِہ قصبه چنداں رَونق نرکھتا تھا جب سي خُلاصهٔ عُرفا شاہ دولا نی اُس میں رھنا اِختیار کِیا اَور تالاب کُوئي مسجدیں بنائیں بلکِہ دریا پر بھِي پُل بندھوایا تب سي آبادِي اُسکي زِیادہ ھُوئِي اَور رَونق بڑھِي " کہتي ھیں کِہ شاہ صاحِبِ مذکور اَوائِل مىں کمایتھر سیالکوٹي کا غُلام تھا لیکِن محبّتِ فُقرا سي بدل رکھّا خُصوصاً سیّد نادِر کِي خِدمت اکثر بجا لاتا اَور بیشتر اُنکي حُضُور حاضِر رھتا جب سیّدِ موصوف کِي رِحلت کا وقت پہنچا اُنکِي نظرِ توجّه اُس پر پڑ گئِي فِي الفَور ایک حالتِ تازِي ھُوئِي اَور چشمِ باطِن نی روشنِي پکڑِي پھِر سیالکوٹ سي گُجرات میں جاکر مُقِیم ھُوا اَور بہُت سي مکاں بنوائی پُل بندھوائي خُصوصاً اُمن آباد سي پانچ کوس دریاي ڈیک پر لاھور کِي سمت شاہ راہ مىں ایک پُل بڑا محکم بندھوایا ایک خلق کو آرام پہنچایا سخاوت بھِي اُس میں اِسقدر تھِي کِه حاتِم کا اگر مُعاصِر ھوتا تو کوئِي اُس کا نام بھِي نه لیتا جِسقدر خلائق دُور نزدیک کِي اُنکي حُضُور نقد و جِنس وغیرہ بطریقِ نذر لیجاتِي " اُس سي دُوگُنا چوگُنا اِنعام پاتِي " آخِر

وہ بزرگوار عالمگیر کے سترھوین سن جلوس مین وہان بحق ہوا قریب شہر اُسکے درگاہ آج تلک زیارت گاہ ایک عالم کی ہی قصہ مختصر ہر طرح کی آدمی وہاں رہتے ہین اور ہر دیار کے اجناس بہم پہنچتی ہی بلکہ تحایف روزگار اگر درکار ہون تو میسر ہوویں چنانچہ تلوار جمدہر وہان بہتر سی بہتر بنتی ہین اور کام چکن کا بھی وہان کی کاریگر سیالکوٹ والون سی توجہ احسن کرتی ہین سواے اسکی ملک مذکور مین گھوڑا عراقی کی مانند پیدا ہوتا ہی بعضا سو دس ہزار روپی قیمت پر بکتا اور * سندہ ساگر کی دوآبی مین نمک سنگ ایسا لطیف لگتا ہی کہ روی زمین مین اُسکی لطافت کا شور ہی قدرت الٰہی سی سارا پہاڑ کا پہاڑ لون کا خلق ہوا ہی طول اُسکا سو کوس سی کچھ زیادہ بتاتی ہین نام اکبر نامی مین کوہ جودہ لکھا ہی اسواسطی کہ جودہ نام ایک رئیس جھجھواھی کی قوم کا تھا یہہ پہاڑ اسکی نام پر مشہور ہوا اولاد اُسکی اورنگ زیب کی وقت تلک کرچھاک و بندنہ و مکھالی و عبرہ پرگنون مین سکونت و ریاست رکھتی تھی اور وہ جماعت کہ لون وہان سی نکالتی ہی نام اُسکا لاشہ کش ہی العرض پہاڑ کی دامنی مین کتنی لاشہ کش ایک نقب تین سو گز کی گہری کھود کر ننگی مادر زاد ایک کدال کندھی پر رکھ کر چراغ ہاتھ مین لی اُس اندھیری سرنگ مین جاتی ہین "

اَور دو تِین من کا ایکٹ لون کا ڈلا کھود کر نِکال لاتي هَین " ناظِمون سي مزدُوري بهي مُنہہ مانگي پاتي هَین از بس کِه مشّاق هُوئي هَین اُس اندهيري سُرنگٹ کِي آمد و رفت سي اَور لون کي کهودني اَور لاني کي رنج و صُعُوبت سي خَوف و تکاهُل نهين کرتي ليکِن هَوَا اُس نقب مين هر ايکٹ مَوسِم کي بيچ مُعتدِل رهتِي هَي هرچند کِه لون نِکالني کي اَور بهِي مقام هَين پر کهوهره اَور کهيوه دونو بڑي سُرنگين شمشاد آباد کي مُتّصِل واقِع هُوئِين هَين هر سال کَئي لاکهہ من نمکٹ وهاں سي نِکلتا هَي اَور محصُول پرگنون کي حاصِل سمست سرکارِ اعلٰي مين ضبط هوتا هَي اکثر کاريگر وهان لون کي طبق رکابيان سرپوش چراغدان بنا بنا بيچتي هَين اَور نفعي اُٹهاتي هَين قريب اُسکي دُونهِبا پتهر کِي کهان هَي بڑي- بڑي آدميون کي مکانات مين چُونا وُنہِين کي پتّهرون کا بناکر پهيرتي هَين يا رکابِي پيالي آبخوري نفيس نفِيس اُنکي بناکر بيچتي هَين اَور مُتّصِل اُسکي مکهيالي کِي حدّون مين- * کتاچهہ ايکٹ تالاب هَي کِه اُسکِي تهاه کِسيکي هاتهہ نهين لگي هِندُوون کا قديم تيرتهہ هَي جب سُورج مين کا هوتا هَي يعني آفتاب بُرجِ حُوت مين آتا هَي هر ايکٹ چهوٹا بڑا اُنکا وهان نهاني کو جاتا هَي يهان تکٹ کِه چند روز ايکٹ مجمع رهتا هَي عرض اعتقاد اِس قَوم کا يہہ هَي کِه زمِين کِي دو- آنکهين -هَين -داهِني آنکهہ تالاب بهکر اجمير کي مُتّصِل اَور باين

آنکھہ بہہ تالاب اَور اُسي پہاڑ پر سات کوس پري * رہتاس گڈّہ ایک قلعہ
هَی بالا ناتھہ جوگِي اُسی مین تپشا کِیا کرْتا تھا چڑھائي اُسْکِي چار کوس کِي
لیکن اَیّامِ معْہود مین خُصُوصًا شِیوْرت کي دِن وهان بڑِي بِہتر هوتِي هَی بہُت
سی جوگِي اِتنت بِهي جمْع هوتِي هَین اَور پُوجا کرْتِي هَین اَلقِصّه تھوڑا سا
احْوال اماکِنِ مشْہُورہ مِن سي پانْچ دوآبي کا لِکّھني مِن آیا اب احْوال چھہ
دریاؤن کا بِهي کُچْھ کُچھ لِکّھنا ضُرور هُوا کیُونْکِه وي بِهي اِسي صُوبِي سی علاقه
رکّھتِي هَین * پہلا ستلج کوہِ بھونْت سي نِکلا اَور کلود کِي حدّون مین پہُنْچکر
شہْر مین آیا بعْد اِسْکِي شیر گڈّہ کي پہاڑ مین هوتا کھلَور کِي حُدُود مین گُذرا
اَور مُلْکِ مذْکور کو تِین طرف سي اِحاطه کِیا بنابرِ اسْکِي اَور پہاڑون کي قُرْب
کی باعِث باشِنْدي اُس وِلایَت کي بادْشاهِي امِیرون سي بِچي رهتي هَین پھِر
دریاي مذْکُور پہاڑ سي نِکل دو گنگ هو ماکورال و کِیرت پُور کي تلي آیا اَور
قصْبہ روپر نلک پہُنْچتي پہُنْچتي پھِر ایک هو گیا اَور اُسي هَیئت سي ماچْھِي
واڑي کي قرِیب هوکر لُودْهیانہ مین پہُنْچا بلْکِه شاه راه مین واقِع هُوا پھر وهان
سي قصْبہ تلون وتھارہ کي قرِیب گُذر مُتّصِل مَوضع پُور کہ مُتعلّق پرْگنہ هَیبت
پُور پہنْچي کا هَی دریاي بیاه سي جا مِلا اَور دُوآبا جو اِن دو دریاؤن کي درْمیان
هَي اُسْکو جالِنْدھر و سہْروال کہتي هَین * دُوسْرا بیاه وُہ بِهي بھونْت کي پہاڑ

کي ايک تالاب سي نِکلا اَور قصبه کلون کي تلي بہتا ہُوا منڈي مين جا
پہُنچا پہر سوکہیت اَور مملوري کِي حدّون مين گُذرتا شہرِ نندون مين کِه
کوہستان کي فوجدار کِي بُود و باش کا مکان هَي جا نِکلا پہر وهان سي اطرافِ
دهوال و سِيبه و گواليار مين آيا گو کِه گواليار کُچہه بڑا مُلک نهين لیکن راجا
وهان کا اُس دريا کي هايل هونی سي اَور پہاڑ کي اِتّصال کي سبب اُمراي
بادشاهي سي اکثر اَوقات بگڑا رهتا هَي بعد اِسکي درياي مذکور نور پُور کي
دیہات سي گذرتا هُوا ايک پہاڑ پر گيا پہر وهان سی زمين پر اُتر گانواهن کِه
ايک شِکارگاهِ بادشاهي هَي اُسکي پايِن آ نِکلا پہر قصبه رهله کي تلي هوتا هُوا
شہرِ گوبندوال مين پہُنچا اَور وهان سي کوه کي قريب ستلج سي مِلا پہر دونون
اِکٹهي هو فِيروز پُور اَور ممدوت مين جا نِکلي اَور وهان سی سرکارِ ديپال پُور
کي محالون مين پہنچ دو ٹُکري هُوئي ايک سوتا تو دکهن کِي طرف گيا نام اُسکا
ستلج هُوا دُوسرا اُتر کِي سمت گيا نام اُسکا بياه ٹهہرا بعد کَيي فرسخ کي پہر دونون
مِلکر فتح پُور کهرور و غيره کِي اطراف مين جا پہُنچي نام اُس مجموعي کا اُس
مقام مين کهلوگهارا هُوا پہر بلُوچون کِي حدّ مين پہُنچکر سِنده و راوي و چناب
سي مِلي اُس مقام مين هَيئتِ مجمُوعي کا نام سِنده ٹهہرا * تیسرا راوی اُس
مين اَور بياه مين ايک دُوآبه باڑي مانجها مشہُور هَي درياي مذکور مين مهس

پہاڑ سي نِکلا مکانِ مذکور قدیم تیرتھہ هَي ٹھاکر وهان کا مہادیو اَور وهان سي
شہرِ جنمه کِہ دار آلحکومت وهان کي حاکِم کا هَي اُسکي نِیچي گُذرا مُلکِ
مسطُور کِي هَوا برف کی پڑني سي کابُل و کشمِیر کِي سِي هَی میوي بهِي اکثر
لطیف و شِیرِین وهان پَیدا هوتي هَین حاکِم وهان کا مملکت کِي وسعت سي
جمیعت کِي کثرت سي اَور پہاڑون کِي نہایت سي بی پروا هَي بادشاهون
کو کُچھہ نہِین جانتا اَور مُطلقًا اُنکا حُکم نہِین مانتا الغرض بِسوهلی کِي بهِي
حدون سی گُذر شاه پُور کي تلي جا نِکلا اَور وهان سي چار نہرین اُس سي
نِکلِین ایک تو لاهَور مین شالامار کي بِیچ آئي دُوسري پرگنہ پٹهان مین
تِیسري پٹالی مین چوتهِي پرگنہ هَبست پُور مین اکثر محالون کِي زِراعت کو
اُن سي فیض پہُنچتا هَي پهِر دریاي مَوصُوف قصبہ مذکور سي بہتا هُوا پرگنہ
پٹهان و کانہو و کلانور و پٹاله و امن آباد و غَمره کِي اطراف مین جا پہُنچا اَور
وهان سي لاهَور مین آ بادشاهِي عِمارت کي پائین بہنی لگا پهِر وهان سي
سِندهوان و فرِید آباد و ڈیک و راوِي مین هونا هُوا سِنده سراي کي قرِیب
مُلتان سي بِیس کوس پري چناب سي جا مِلا * چوتها چناب اُس مین
اَور راوِي مین رچناو ایک دُوآبہ مشہُور هَي لیکِن هِندِي کِتابون مین نام
اُس دریاؤ کا چندر بهاکا لِکها هَي ماجرا اِسکا یُون هَي کِہ دریاي چندر چین

کِي طرف سی آکر جمہ سي گذرتا هُوا کِشتوار مںن کہ زعفران جہانکی مشہور هَي پہنچا اَور درياي بهاکا تِبت کِي طرف سي آکر اُس سي مِلا اِس لِئِي نام اُسکا چندر بهاکا ٹهہرا پهِر وهاں سی نیپال و بهونپال مںن هوتا هُوا برکتا کہ تابِع جمون اَور بهوانی سي منسوب هَي اُسکي قریب آ نکلا اَور وهان سی انبار آنان و اکهنور کی تلي پہنچا پهِر ایک پہاڑ مںن جاکر بہایت آب و تاب سي بہني لگا چُنانچہ مکانِ مذکور طُرفہ سیرگاہ و نادر تماشاگاہ هَی پانی بہني وهان کا بہتر از شربتِ نبات و پیاسوں کی حق مںن آبِحیات هَي القصہ دریاي مذکور وهان سي کُچھ آگي بڑھ کر اٹهارہ ٹکري هُوا لیکن بہلول پور پہنچتي پہنچتي بارہ کوس کِي مسافت پر پهِر اِکٹها هو گیا بعد اِسکي سالکوٹ کي دیہات سي گذر ساڈهوري کي تلي هوتا هُوا وزیر آباد مین جا پہنچا سالکي لکڑي سوداگر کوهستانِ جنبہ و غیرہ سي اُسي دریا کِي راہ سي وزیر آباد مںن لاتي هَین " اَور بہت سي اِنتفاع اُٹهاتي هَین " پهِر اُسکي کشتیان بناکر بطورِ تجارت دریا کِي راہ سی ٹهٹهي بهکر کِي طرف لیجاتي هَںن بعد اِسکی وہ دریا جاکوتار و لودهیانہ و بهونہ منزل اَور هزاري مںن آ پہنچا چار کوس پري هزاري سي قبر هِیر رانجها کِي اُسي دریاؤ کي کِناري پر هَي عِشق اُنکا مشہور پنجابیوں نے اُنکي محبت و بیقراري کي بیان مین سیکڑون سدہن

کہین ہَین چُنانچہ گَوتِي وهائکِي اُنکو اکثر گاتی هَین " اَور اهْلِ درْد کو رولاتِي هَین " پھِر وهان سي چند لوت کي نزدیک دو چھوتی پہاڑون مین سي هو نِکلا شہْرِ مذْکُور مین مزار شاه بُرهان کا هَي اکْثر لوگ اُس بُزرگ سي بهي اِعتقاد رکھتي تهي پھِر وهان سي بہتا هُوا جنْگ سیالي مین آکر دریای بهت سی مِل گیا * پانْچوان دریاؤ بهت مابَین اُسکی اَور چناب کي جونْتھ ایک دوآبہ مشْہُور هَي عرض دریای مذْکُور کوهِستانِ تِبّت میں ایک حَوض سي نِکلا اَور کشْمیر مین آکر کُوچہ و بازار مین بہنی لگا چُنانچہ شہْرِ مذْکُور مین جابجا پُل بنْدهي هَین اکْثر باغات وعِمارات و سَبزگاهین اَور مکانات اُسکي کناري پر ساتھ ایک قرینی کي واقِع هَین پھِر کشْمیر سي نِکل کر کِشن گنگ سي پکلي مین مِلا پھِر وهان سي دانگلي کي تلي آ نِکلا قصْبہ مذْکُور کھکردن کي سرگروه کا دارُ الحُکومت هَي پھِر اُسکي حدّون سي اَور مِیرپُور سي گُذرْتا هُوا جہلم کي تلي پہنْچا اَور شاه راه مین واقِع هُوا نام اُسکا مَوضِعِ مذْکُور کا ٹھہرا پھِر وهان سی کرجھاک و سندي و عَره سي گُذرْتا هُوا جنْگ سیال مین جاکر چناب کي ساتھ مِلا هم نام اُسکا هُوا * چھٹھا دریاؤ سِنْدھ ما بَین اُسکي اَور دریاؤ بهت کي وِلایَتِ بونْهوهار اور سِنْده ساگر کا دوآبہ مشْہُور هَي اَور یہي هِنْدوسْتان و کابُلِسْتان کي بیچ حایِل لیکِن سرچشْمہ اُسکا ظاهِر نہین وهان

بعضي سیاح کہتے هین کہ ملتاق کی کسی مقام سي نکل کر حدود کاشغر و
کافرستان و تبت و کشمیر و بگلي و دمتور مین پہنچا پہر وهان سي یوسف زئی
کي اولکي مین جا نکلا اور دریاي بیلاب کسي ندیون سمیت قلعهٔ اٹک
بنارس کي ندی دریاي مذکور سي ملا ار س کہ پاٹ اسکا وهان چهوٹا هي
نہایت زور شور سي بہتا هي یہان تک کہ دیکہني والون کي نگاه خیرگي
کرتي هی مطلقا و اصلا نہین ٹہرتي تموج کي شدت سي نہنگون کا جگر آب هو
جاتا هی اور پہاڑون کا سینه موجون کي صدمي سي ٹکری ٹکري مگر دریای
مذکور اس جگہہ شاه راه مین واقع هی گذاري کي ناوین پاني کي تیز روي کي
سبب اس کناري سي اس کناري طرفة العین مین پہنچتین هین مغرب کي
طرف وهان جلالیه نام ایک سیاه پتہر هی کبہو کبہو ناو اس سي ٹکر کہاکر پہٹ
جاتي هي بنابر اسکي ملاح همیشه اس سي کشتي کو بچاتي هین اور حتی
المقدور اسکي طرف نہین لاتي وجه تسمیه اسکی بقول عوام یہ هي کہ اسکي
اوپر ایک بزرگ کي قبر هي نام اسکا جلالیه تها لیکن خواص اس امر مین یون
کہتي هین کہ اکبر کی وقت مین ایک پٹهان جلالیه نام نہایت مفسد و شور
پشت تها اتفاقا پادشاه سیر شکار کي واسطي اس دریاؤ سي پار اترتي تهي یک
بیک جواهر خاني کي ناو اس سي ٹکر کہاکر ٹوٹ گئي پي المور حضرت کي

زبانِ مُبارک سے نِکلا کہ یہہ پتّھر بھي جلالہ ھُوا تبھی سے یہہ نام اُسکا ٹھہرا
نزدیک اُسکے راجہ ہودی کي عِمارات ھَیں نہایت سنگین و رنگین اگلے
زمانے میں وُہي وہاں کا راج کرتا تھا اَور اُسي کے کِنارے شرق کي طرف قلعہ
اٹک ھَي ھر وارِد و صادِر اُس میں ھوکر آتا جاتا ھَی کیُونکہ سِواے اُسکے اَور
رستا نہیں عِمارات بھي اُس میں نہایت پُر فضا و دِلکشا لبِ دریا خُصُوصًا
مکانِ حاکمِ نشین کہ بمرتبہ فرحت افزا و نہایت اعلےٰ ھَي آب و ھَوَا بھي
نہایَت اِعتدال کے ساتھ گویا ہِندُوستان و کابُلستان میں یہہ ایک برزخ واقع
ھَي اِس طرف اُسکے رَوِیّے اور چلن ہِندُوستان کی اَور بولي بھي وَہیں کي
اَور اُس طرف طَور وآئین پٹھانوں کی اَور زبان بھي اُنکي اَلقصّہ یہہ دریاؤ کوھستانِ
افغان ختک و غیرہ سے نِکل کر سنبھل کے پٹھانوں کي حدّ میں پہُنچا اَور وہاں
سے بلُوچِستان و مُلتان میں جا نِکلا عرض پانچ دریا پنجاب کے اُتر طرف کے
پہاڑ سے نِکلے اَور اُس طرف مُلتان کے ایک دُوسرے سے جُدا بلُوچوں کي
حدّ میں اِس دریاؤ سے مِلے نام مجمُوعے کا سِندھ ٹھہرا پھر وہاں سے ایک
دریاے کلاں ھُوا اَور قلعہ بھکر کو دو کنگ کی بیچ میں لے لیا بِنابر اِسي کے
وُہ قلعہ بے لگاؤ و محفُوظ ھَی بعد اِسکے دریاے مذکور ولایتِ سیوستان سے ہوتا
ھُوا ٹھٹھے میں آیا پھر بندرِ لاھرِي کے قریب دریاے شور سے جا مِلا بندرِ

مذکور شہرِ مسطور سي بِیس کوس پر هَی حاصِل یِہہ هَي کِہ صُوبہٴ لاهَور نِہایَت خُوش آب و هَوَا " و بمرتبہ فرحت افزا " گرمِیوں مین وهان گرمی اَور سردِي مین سردی ہِندوستان سي زِیادہ خربُورہ انگُور وهان مانندِ اِیران و تُوران " اَور آم مِثلِ ہِندوستان " چانوَل وهان کا بنگالي سی بِہتر " اَور گنّي دکّهن سي اعلیٰ تر " اکثر مدارِ زراعت آبِ چاہ پر چُنانچِہ تِین سَو ساٹّھ چهوٹي بڑي لکڑِیان اَور سَو سي کُچّهہ اُوپر لوٹي رسّوں مین باندّهہ کر ایک بڑا چرخ بناتي هَین اَور اُسکو جرِّ ثقیل کِی صنعت سي جوڑِي بَیلوں کِی ایک گردش میں کُوئی سي پانِي بهر نِکالتِي هَي دفعتًا کَئِی سَو من پانِي کهیتِي کو پہنچ جاتا هَي " اَور زراعت کو سبز کر لاتا هَي " لیکن مدار فصلِ خرِیف کا بارِش پر هَي اَور بعضی مِکانون مین خُصوصًا دریای بِیاہ اَور بہت کي کِناری پر اگر ریگ شُوئِي کرین تو سونا هاتّهہ لگي اور شِمالِي پہاڑون پر بعضي مقاموں مین رُوپي تانبي جست کِی کهان بهي هَي نِکالني والون کو بعد محصُول دینی کي بهِي نفع مِل رهتا هَي طُول اِس صُوبی کا دریاي ستلج سي تا دریای سِندّهہ ایک سَو اسّي کوس عرض بهتر سي چوگهنڈِي تلک ستاسِي کوس پُورب طرف اِسکي سرہند پچّهم طرف مُلتان اُتر رُخ کشمِیر جنُوب رُو دیپال پُور مُتعلق اِس سي پانچ دوآبي یعنِي پانچ سرکارِین تابِع اُنکی تِین سَو سولہ محالّ آمدنِي نوابِي کڑوڑ تیپنتِیس لاکّهہ ستّر هزار دام صُوبون مین بي بطرز

صُوبهٔ کشمیر ۞ دار الحکومت اِس ولایت کا مُدت سی سری نگر هَی آبادی اُسکی چار فرسخ کِی دریای بهت و عمرہ نِس دریاؤ شہر کی اندر نہتی ہَیں ۞ عُلما و فُضلا بھی یہان بکثرت رہتی ہَیں ۞ بلکہ برہمنون پنڈتون کا بھی شہر مین نہایت وفوری ۞ اَور یہانکی کاریگر ہُنرمند جہان مین مشہور ۞ چُنانچہ پشمینه طرح طرح کا نہایت نفاست کی ساتھ بُنا جاتا هَی ۞ بیل بُوتا اُسکا عالم باغ کا دِکھانا هَی ۞ خُصوصًا شال تو بیمثال هوتی هَی ۞ ساوت اُسکی دیکھنی والون کی هوش کھوتی هَی ۞ مُلک بملک اُسکو بطریق تحایف لیجاتی هَین ۞ اَور فایدی اُٹھاتی هَین ۞ نانات شہر مذکور کی بھی بہت مُلایم خُوش نُما ۞ پٹّو و عبرہ بھی نفاست و لطافت مین مانند هُوا ” بازار مین خرید و فروخت کِی رسم کمتر ۞ اَور گھرون مین اکثر ۞ اَور گھر سب چھوٹی بڑی چوبی بناتی هَین درجی اُنکی چاریا چارسی زیادہ رکھتی هَین نیچی کا چار پاؤن اَور کُچھ اسباب کی لِئی دُوسرا آسایش کِی خاطِر تیسرا چوتھا اسباب خانگی کی واسطی لیکن بھونچال کِی شِدت کی سبب حَویلیان خِشتی اَور سنگین نہین بناتی بلکہ چار دِیواری بھی چھتون پر لالہ بوتی هَین چُنانچہ بہار کی دِنون مین هر شخص کا بامِ خانہ رشکِ گُلزار و بہتر از لالہ زار هو جاتا هَی غرض

شہر مذکور میں با وجود اس لطافت کی ایک یہہ خوبی ہی کہ وہاں سانپ
بچھو و غیرہ گزندی جانور کمتر ہیں لیکن مچھر مکھی اور جوئین اکثر نزدیک
شہر کی ایک تالاب بہت بڑا کئی فرسخ لنبا ایک جانب اسکی پرگنہ
بھاک سی متصل وہانکی لوگ اسکو دال کہتی ہیں سال و ماہ لبریز رہتا ہی
اور پانی اسکا نہایت لطیف و شیریں مزا بہہ ہی کہ برسوں بہی نہیں بگڑتا اگرچہ
لوگ بار گران کو پشتاری باندھکر گھاٹیوں سی چڑھتی اترتی ہیں پر بار برداری کی
واسطی اکثر وہاں کشتیاں ہیں اس سبب سی ٹٹوؤں اور ملاحونکی خواہش
بیشتر رہتی ہی اور زبان وہاں کی باشندوں کی خاص بہی ہی لیکن ہندی
کتابیں بیشتر سنسکرت کی بولی میں تصنیف کرتی ہیں اور ناگری میں لکھتی
ہیں بلکہ بیشتر پوتھیاں ایک درخت خاص کی پوست پر چنانچہ اکثر پرانی
پوتھیاں اسی پر تبت ہیں نام اسکا توز اور سیاہی بہی ایسی بناتی ہیں کتنا
ہی دھوئی پر نہیں چھٹتی ہرچند کہ اہل ہند اس ولایت کی عجیب و
غریب قصی کہتی سنتی ہیں اور سب کی سب تیرتھہ جانتی ہیں لیکن
بعضی مکانوں کو بہت مانتی ہیں چنانچہ سندھیا براری کی قریب ایک
چشمہ ہی چھہ مہینی تلک خشک پڑا رہتا ہی روز معہود کسان اس
سرزمین کی جاکر عجز و الحاح کرتی ہیں بلکہ بھیڑیں بکریاں چڑھاتی ہیں ندان

پانی اُس مین حوض مارنی لگتا هَی اَور پانچ مَوضع کی زراعت کو سیراب کر
دیتا هَی احیاناً جو کبهو زیادتی اُسکی دبکهتی هَین اُسی طرح پهر گزرگرانی
لگتی هَیں فی الفور پانی ٹهکانی پر آ جاتا هَی متصل اُسکی * کوکر ناگ نام
ایک چشمه هَی پانی اُسکا بہت خُنک و شیرین و سُبک اگر بهوکها پیٔی
سیر هو جاٰی " اَور اگهاتا پیٔی بهوکه لگ آٰی۔" * مسن پور مین باره هزار
بگهی زمین زعفران کی کهیتون کی هَی فی الواقع قابل دید و لائق سیر غرض
بسناکهه کی آخر سی لی سارا مهینا جیٹهه کا کشت کار هل چلا زمین کو نرم
کر کُدالون سی هر ایک قطعه اُسکا قابل بوب کی سا زعفران کی گتّهی بو دیتی
هَین ایک مهینی کی بعد لهلها اُٹهتی هَی اَور کاتک کی آخر مرتبه نمو کا
تمام هو چُکتا هَی لیکن ایک بالشت سی زیاده نهین بڑهتی اَور جب پوری
هو چُکتی هَی تب پهولتی هَی لیکن هر پودهی مین آٹهه پهول بتدریج پهولتی
هَین پنکهڑیان هر ایک مین چهه " رنگ اُن مین سوسنی " درمیان اُنکی
چهه تار ستّر تین زرد اَور تین لال زعفران اُنهین کی هوتی هَی جب که
پهول بهر چُکتی هَین تب تنه اُنکا سر هو جاتا هَی پر پهولنی سی پهلی سفید
رهتا هَی اَور ایک مرتبی کا بوا کهیت چهه برس پهولتا هَی پهلی برس کم کم
دوسری برس بهتایت سی تیسری برس کمال کو پهنچتا هَی اگر چهه برس

کی بعد اُسکي گٹھي وهان سی اُکھاڑکر اَور جاگھہ نبوئں تو پھوُلنا کم ہو جائی
اِسي واسطي اُکھاڑکر اَور جاگھہ لگاتی ہَین * ربوں مین ایک چشمہ هَے اُسي
بڑا تیرتھہ جانتي هَین اُنکي گُمان مین یہہ هَی کِہ زعفران کی بیج اِسي سي
نِکلي هَین چُنانچِہ اِسکي شُروع مین کِشت کار اُس چشمي کي پاس جاکر
بہت مِنّت و زارِي کرتي هَین اَور گائي کا دُودھ اُس مین ڈالتي هَین اگر
وُہ پانِي تلي بَیٹھہ جاتا هَي تو فالِ نیک لیتي هَین اَور زعفران بھِي خاطِر خواہ
هوتِي هَي اَور جو پانِی پر تیرتا رهي بد شگُنِي جانتي هَین بِتّست مین ایک
بڑا غار هَي اُسکي اندر برف کا ایک جِسم هَي نام اُسکا * امر ناتھہ اُس
مقام کو بھِي معبدِ بُزُرگ جانتي هَین جب ماہ تحتُ آلشُّعاع سی نِکلتا
هَي اُس غار مین ایک برف کِی لاٹ نُمود هوتِی هَی اَور تھوڑِي تھوڑِي روز
بڑھتِي هَي یہان تک کِہ پندرھوین دِن دس گز کِي هو جاتِی هَی جب
چاند گھٹني لگتا هَي وُہ بھِي گھٹني لگتي هَي ماوَس تلک اُس کا نِشان
بھِي نہین رهتا هِندو اُسکو مہادیو کا پَیکر قیاس کرتي هَین اَور حاجت بر آر
اُسکو جانتي هَین * شنکر ناگ ایک چشمہ هَي تمام سال آب اُس مین
نا یاب لیکِن جِس مہیني مین نَوِین تاریخ جُمعي کي دن هو صُبح سي شام
تلک پانِي اُس مین بہتا هَیٔ " اَور دِن بھر ایک عالم وهان جمع رهتا

هَي " * پاٹہال ایک بُتخانہ هَی دُرگا سي منسُوب جو کوئِي اپنا احوال اَور دُشمن کا جانا چاهي دو هانڈِيون مین چانوَل بهرکر ایک اپني نام پر اَور دُوسرِي دُشمن کی نام اُس بُتخانی مین رکهه دی اَور دروازه اُسکا بند کري دُوسري دِن عاجِري سي احوال کِي تجسُّس کري جِسکي نام کِی هانڈِي زعفران اَور پهُولوں سي بهرِي نِکلي اُسکا احوال بِہابَت رَونق پکڑِي اَور جِس کي نام کِي خس و خاشاک سي بهرِي نِکلي اُسکا احوال تباه هو جائي عجب تر یہه هَي کِه جو کوئِي پہچانا چاهي کِه خُصُومت مین حق کِسکِي طرف هَي اَور ناحق پر کَون هَي تو دونو کو دو مُرغ یا دو بکرِي دیکر اُس معبد مین بهیجي اَور اُنکو زهر کهِلاکر پهِر هر ایک شخص اپنا هاتهہ پهیري جو شخص کِه حق پر هوگا اُسکا جانوَر جیتا رهیگا اَور دُوسري کا مر جایگا * دیو سر ایک حَوض هَي بیس گز کی طُول و عرض و عُمق مین پانِي اُسکي اَندر هِي اَندر کهَولا کرتا هَي جو کوئِی اپني سال کا احوال نیک یا بد دریافت کِیا چاهي ایک هانڈِي سِفالِي کِي چانوَلون سي بهرکر نام اپنا اُسکي کِناري پر لِکهه کر مُنهہ بند کري اَور اُس مین ڈال دي کِتنِي دیر کي بعد وُه خُود بخُود پانِي اُوپر پر آویگي اُسکو کهول کر دیکهي اگر چانوَل اُس مین سي گرم اَور خُوش بو نِکلین وُه برس اُسکو خَیر و خُوبِي سي گُذري اَور جو اُس سي کُوڑا کرکٹ نِکلي تو وُه

شخص خراب احوال رهي * گوبهار مين ايک چشمه هَي گياره سال سوکها
پڑا رهتا هَي جب مشتري برج اسد مين آتي هَي پنجشنبه كي دِن پاني
اُس مين جوش مارني لگتا هَي پهر سات روز تلک خشک رهتا هَي جب
پهر روزِ مذکور آتا هَي پُر آب هو جاتا هَي سال بهر بهي طَور چلا جاتا هَي *
سلهاني مين ايک مقام هَي كِه وهان بهت سي درخت هَين عقاب اُن پر
بيٹهي رهتي هَين كلنگي كي واسطي پر وهين سي ليتي هَين " اَور خورش
بهي اُسكو ديتي هَين " * تاكامو مين ايک چشمه چاليس بيگهي كي عرصي
مين هَي بِسله ناگ نام پاني اُسكا نهايت صاف بِسلگون وُه بهي ايک تيرته
هَي گرد اُسكي اكثر هنود جاكر اپني تَئين جلاتي هَين " اَور جسم كو راكهه بناتي
هَين " سِواي اِسكي شگن بهي اُس سي ليتي هَين اِس طرح كه حوض كي
چار حصي كركي اُس مين ڈالتي هَين اگر طاق اُسكي پاني پر تيرتا رهي تو
نيک نهين تو بد اگلي زماني مين ايک كِتاب وهين سي نِكلي هَي نام
اُسكا نيل منهه كشميركي حالات اَور خواص پرستشگاهون كي اُس مين تفصيل
وار لِكهي هَين كهتي هَين كِه پاني كي ملي وهان ايک شهر هَي نِهايت آباد و
معمور مدتو شاه كي سلطنت مين ايک برهمن اُس مين گركي غائب هو
جاتا اَور بعد دو تين دِن كي پهر نِكلتا بهت سي تحايف لاتا خبرين بهي اكثر

دیتا * لار کي اُتر طرف ایک پہاڑ هَي نِہایَت بُلنْد دامنِي مین اُسْکي دو
چشْمي هَین ایک گرْم حدّ سي زِیادہ اَور دُوسْرا سرْد اُسِي مرْتبي لیکِن تفاوُت
اُن مین دو گز کا اُنکو بِهِي تِیرتّهہ جانْتي هَین چُنانْچِہ اُسْتُخوان اپْني جِسْم
کي وهان بِهِي اَیسي جلاتي هَین کِہ رَاکْهہ هو جاتي هَین اَور وُنْہین پہاڑ مین
ایک اَور بڑا تالاب هَي هڈِّیان راکْهہ مُرْدون کِي اُس مین بِهِي ڈالْتي هَین اَور
وسِیلہ نجات کا جانْتي هَین اَحیاناً اگر اُس مین کِسِي جانْوَر کا گوشْت پڑ
جاوي تو برْف شِدّت سي پڑي اَور مینْہہ بہُت برْسي * ناردا مین ایک
چشْمہ هَي اگر کوڑهِي اِنْوار کي دِن صُبْح کي وقْت اُسْکي پانِي سي اپْنا بدن
دهووین اچّهي هو جائین * کوشر نام ایک بُتْخانہ هَي ٹهاکُر وهان کا مہادیو
جو کوئِي وهان پُوجا کو جاوي تمام باجون کِي آواز سُنِي اَور کوئِي نجاني کِہ
یِہہ آواز کہان سي آتِي هَي * چهوٹي تِبّت مین ایک بڑا تالاب هَي اٹهائِیس
کوس کي گِرد مین دریای بہت جب اُس مین آتا هَي ایک لحْظہ نا پدید
هو جاتا هَي * کر گانو مین ایک دره هَي پرسوتم نام وهان دس جرِیب
کِي مِقْدار ایک زمِین هَي جب مُشْتری اسد مین آتِي هَي مہینا بهر وُہ
اَیسي گرْم رهْتِي هَي کِہ درخْت وهان هووی تو جل جائي اَور دیگ بهری
هُوئي جو اُس پر رکّهہ دیوین کهانا پک آئي قرِیب اُس سي * کامْراج

ایک آباد قصبه هَي دره اُسکا ایک طرف کاشغر سي مِلا هُوا عرف رُو اُسکي
پکلِي وهان پانی کِي گُذرگاهون مین درخت کي نکل ڈال کر اُن کي سرون پر
پتهر رکهه دیتي هَین اِس واسطي کِه بہہ نجائین بعد دو تِین دِن کی اُٹهاکر
دهُوپ مین دهرتی هَین اَور خُشک هُوئی پر جب جهاڑتی هَین دو بِین تولی
سونا جهڑ پڑتا هَی * کلکت نام ایک اَور دره هَي وُہ بهِي کاشغر سي مُتصِل
وهانکي پہاڑون سي دو دِن کِي راه وِلایَت داردو هَی مد منِي نام ایک دریاؤ
وُہِین سي اُدهر آیا هَي اگر بیاري ریگ شُوئِي وهاں بَیٹهه کر کرین اپنِي
مُٹهِیاں سونی سی بهرین کِناري پر اُسکي ایک سنگِین بُتخانه هَی نام اُسکا *
ساردا دُرگا سي منسُوب هُنود کا وُہ بهِي بڑا معبد هَي اَور وهانکِي پرستش
کا ثَواب اُنکي نزدیک بیحدّ سرکارِ پکلِي بهِي اِس صُوبي مین داخِل هَی
لمبان اُسکا پینتِیس کوس کا اَور چَوڑان پچِیس کوس تُوران کِي طرح وهان
بهِي برف پڑتِي هَي جاڑا بیشتر رهتا هَي لیکِن برسات هِندُوستان کِي مانند
اَور کهیتیون کِي شادابِي کا سبب تِین دریا کِشن گنگ بهت سِندہ زبان
مُلکِ مذکُور کِي کشمِیر سي مِلتِي هُوئِي هِندُوستان و زابُلِستان سي باهر غلّي
کِي اَقسام مین چنا اَور جَو بہت میوون مین زرد آلُو شفتالُو اخروٹ لیکِن
خُود رو پر میوه توڑنِي کِي رسم کم اسپ و شُترگاؤ گاؤ میش وجانوَرِ شکارِي

نہ تھوڑی نہ بہت بکری اَور خرگوش کی کثرت اَلقصہ کشمیر ایک مُلکِ دِلکُشا اَور باغِ پُر فضا ہر موسِم میں وہاں بہار رہتی ہَی " اَور ہوَا باغِ رِضواں کیسِی بہتی ہَی " پانی وہاں کا خُوشگوَار ہر گُلزار میں جاری انہار و آبشار گُل رنگ برنگ کی ہزارہا " خُصُوصًا گُلاب و بنفشہ و نرگِس خُود رو صحرا صحرا " عرض اُس مُلک کی طُرفہ بہار و عجایب حیران ہَی فِی الحقیقت وُہ سرزمین باغِ بوستان و لائقِ دوستاں ہَی سِوای شاہ آلُو و شہتُوت میوی بہت ہوتی ہَیں خربُوزہ تربُوز سیب شفتالُو زرد آلُو بِہایت لذِید و لطِیف انگُور اگرچہ کثرت سی ہوتا ہَی لیکِن اکثر بی مزہ و کثِیف با وُجُود کِہ شہتُوت کی درختوں کی بہتایت ہَی پر ثمر اُنکا کم کھاتی ہَیں " مگر اُنکی پتی ریشم کی کیڑوں کو کھِلاتی ہَیں " خُورِش وہانکی باشِندوں کی مچھلی خُشکہ بلکِہ باسِی بیشتر اَور ساگ پات اقسام کی چُنانچِہ اُسکو سُکھا بھی رکھتی ہَیں ہرچند کِہ دھان کی بہتایت ہَی پر اچھا کم ہوتا ہَی گیہُوں بھی نِپٹ چھوٹا سِیاہ بس پر قلیل اَور مُونگ وہانکی باشِندی کم کھاتی ہَیں چنا اَور جَو تو نظر ہِی نہیں آتی زمین وہانکی سَیلابی اَور مرطُوب ہوتی کی لِئیے بہایت خُوب با وُجُود خِلقت کی بہتایت کی اَور وجہِ معیشت کی قِلت کی، چوری اَور گدائی وہاں نہیں ساکِن وہانکی بیشتر کثِیف

الاوقات چنانچه ایک جامهٔ شالي همیشه پهني رهتي هین لیکن قابل
دینداري و دنیاداري مین کامل یهه غلط هي که سب کي سب نیک ظاهر و
بد باطن هوتي هین مگر اچهي کم اور بري بهت پر اونت اور هاتهي وهان
نهین هوتا هان تانگن کثرت سی اور نهایت زور آور چالاک رهوار گریوه گدار
لیکن گاین سیاه رنگ پر نوده انکا پیت گاڑها چکنا اور ایک قسم کي بهیڑ
وهان هوتي هي لوگ اس شهر کي انکو هندو کهتي هین گوشت انکا نهایت
لذیذ و خوش ذائقه " اورداد و ستد نقد کي بهت کم راهین آمد شد کي
هندوستان مین اور اس مین چهتیس لیکن بهنسر و پکلي هوکر جانا بهتر هان
اتنا تفاوت هي که پهلي نزدیک تر اور کئي شعبي رکهتي هي مگر آمد و
رفت لشکر کي پرپنچال کي طرف سي احیانا اگر وهانکی پهاڑ پر کوئی نسل
گهوڑا ذبح کري وونهین آندهي اور بدلي بکثرت نمود هو پهر برف بهت سي
پڑي با مسنهه برسي طول اس صوبي کا قمر سی لیکر کشن گنگ تلک ایک
سو بیس کوس اور عرض اسي کوس لیکن آئین اکبري مین پچیس کوس لکها
هي شرقي انکي پیرستان و چناب شرقي وجنوبي بانهال اور جمو کا پهاڑ
شرقي و شمالي تبت کلاں غربي پکلي و دریای کشن گنگ غربي وجنوبي
ولایت کهکر غربي و شمالي تبت خورد چو گرد پهاڑ متعلق انکي چهیالیس

محال آمدني بارہ کروڑ باسٹھ لاکھ پچاسي ہزار دام علاوہ اِسکي دو ہزار چار سو
کلگِي کي پر بھِي اِس صُوبي کي مداخِل مين ہَين

صُوبہ کابُل قدِيم شہر ہَي نِہايَت خُوب و خُوش آب و ہَوا پشنگ اِبنِ تُور
اِبنِ فرِيدُون ني اُسي آباد کِيا اَور اُسکو آباد ہُوئي عالمگِير کي سنِ چہلمِ جُلُوسِي
تک دو ہزار اَور ايک سَو برس کُچھ اُوپر گُذري قلعہ اُسکا نِپٹ اُستوار پايدار
اَور اندر کا قلعہ ايک چھوٹِي سي پہاڑ پر " اُس پر مُشرِف ايک اَور پہاڑ
نام اُسکا حِصارِ عُقابين اَور بعضي کوہِ صفا بھِي اُسکو کہتي ہَين ليکِن بلدہ مذکُور
کي بعضي سيّاحوں کِي زبانِ يُون سُنا ہَي کہِ وہ پہاڑ قلعہ اَوّل کِي عِمارات پر
مُشرِف ہَي غرض دامني مين اُسکي باغ و گُلزار اکثر خُصُوصاً باغِ شہرآراکہِ بابر
بادشاہ ني نَو سَي پچِيس ہِجرِي مين بنايا تھا پھِر قرِيب اُسکي جہانگِير ني باغِ
جہان آرا سنِ ايک ہزار سولہ ہِجرِي مين بُنياد کِيا اَور لبِ دريا گُذرگاہ مين
مقبرہ بابر کا اَور ہندال مِرزا اُسکي خلف کا سِواي اِسکي مُحمّد حکِيم مِرزا
اِبنِ ہُمايُون کا بھِي تعمِير ہُوا ہَي اَور اُس شہر کي نواح مين دو دريا ہَين ايک
جلِندر سي آکر باغِ شہر آرا اَور جہان آرا و شہر کي گلِي کُوچون سي گُذرتا
ہَي نام اُسکا جوِي خُطّبان اَور دُوسرا غزنِين و لوہگڈہ سي آکر دِہِ يعقُوب کي

پاس هوتا هُوا لاهورى دروارى كى آگي جا نكلا نام اُسكا حوي پُلِ مستان پاني
اُسكا شفاف و خوش ذايقه بلكه بعضى بيماريوں كي واسطي شربتِ شفا *
تومانِ دامنه كوه خورد كابل بهي اسكو كهتي هين پهول پهل اُس مس برنگ
برنگ كي خوش بو و خوش رنگ و خوش مزه كثرت سي هَين خصوصًا پمغان
و كاهدره و فرزه و استرغچ و استالف و عمره فايل ديد و لايقِ سير چنانچه
سلاطين اكثر اوقات وهان سَير كِيا كرتي تهي اَور ديرديررها كرتي تهي بلخ كي
طرف * تومان غوربند ايك قريه هَي وهان كي لاله كي رنگ كو لعل نهين
پهنچتا اَور رياحين كي بو باس كو عطر نهين لگّا عرض لاله وهان بستيس قسم
كا هوتا هَي چنانچه ايك قسم تو گلاب كي باس ركهتا هَي سابر اسكي لاله بويا
اُسكو كهتي هين اَور كانِ لاجورد و نقره بهي وهان سي قريب هَي سواي اِسكي
ايك ريگ زار هَي نام اُسكا خواجه ريگ روان گرميون مين وهان سي
ڈهول اَور نقارى كي آواز آتي هَي اَور لم اُسكي جانى نهين جاتى نهي مقام
لشكرِ توران كي رو برو اَور حدودِ بلخ كي سامهني گويا ايك ديوارِ مستحكم هَي
* تومانِ ضحاك و تومانِ باميان يعني يي دونون مقام قدما كي آثار و نشان
سي هَين اَور اِس نواح كي پهاڑون مين كهودكر باره هزار سردابي بناكر گچ و
نقاشي اُن پر كي هَي سابق اِس سي جاڑون مين وهان كي لوگ اپنا مال و

اسباب اُن مین رکھہ کر دِلجمعي سي اَوقات بسرکرتي تهي لُطف یہہ هَي کہِ
ایک سرداٻي کي بيچ تابُوت مین ایک شخص مانندِ خُفتگان آرام سي سوتا
تها کہتي هَين کہِ چار سَو برس سي کُچهہ اُوپر هُوئي کہِ جنگِز خان کي عہد
مین یہہ بزرگ شہید هُوا تها اب تلک اعضا اِسکي جون کي تون هَین اَور
مقام اِسکا زیارت گاہ راقم ني سِواى اِسکي ایک عجیب و غریب نقل آغا
مُحمّد تاجِرِ اصفہانِي سی اِس تُومان کي سُني هَي اِتفاقاً وُہ بزرگ سن بارہ سَي
بیس مین کلکتي کي بیچ وارِد هُوا تها احیاناً حقیرسي اَور اُس سي ایک دِن
مُلاقات هو گئِي بعضي بِلاد کا بهِي مذکُور درمیان آیا جب کابُل کا ذِکر نکلا
تاجِرِ مَوصُوف کہنی لگا کہِ سابِق اِس سی هم کَئِي شخص شہرِ مذکُور کي طرف
جاني تهي ناگاہ تُومانِ ضحاک کِي سمت جا نکلي جب قلعي کي مُتصِل
پہنچي اندر گئِي جا بجا سي مکانات اُسکي ٹُوٹي پائي بلکہِ کتنِی دِیواریں بهِي
لیکن ایک پتّهر کا اندازا بِہایت کلاں پر خُشک بي آب جون کا تون اُس پر
دیکها جا کهڑي رهي اِتني مین نگاہ هر ایک کِي جو اپني اپني کپڑون پر
پڑي اُنکو زمرد سي بهِي زیادہ سبز دیکها حال آنکہِ سُفَید تهی جب قلعي سی
باهر نکلي پهر جیسی کي تیسي هو گئِي اگر یہہ آثار طِلسم سي هوں تو کُچهہ
بعید نہِین العَیب عِندَ اللّٰہ * تُومانِ غزنین ایک قریہ هَي زابُل بهِي اُسي

کہتي هَين اگلي زماني مين سلاطينِ خُراسان کِي تختگاه تها خُصوصًا سُلطان ناصِرُ
الدِّين سبکتگِي و سُلطان محمُود غزنَوِی و سُلطان شِہابُ الدِّين غوري کِي اَور
حکِيم ثنائِي بهِي وُنہِين مدفُون هَي بلکِه اکثر اَولِيا اُسِي طبقي مين آسُوده هَين
جاڑي کِي شِدّت اَور برف کِي کثرت کي سبب اُسکو برابر تبرِيز و سمرقند کي
جانتي هَين اژدهات بهِي اُسکِي اطراف مين بہت پَيدا هوتا هَی چُنانچِه
هِندُوستان مين بهِي وُنہِين سي جاتا هَی نزدِيک اُسکي ايک چشمه هَي اگر
پوَل اُس مين پڑي تو ابر و برف کي آثار نمُود هووين عرض يِہه مقام قندهار
کِي حدّ سي قرِيب رکهتا هَي اُسکو دروازهٔ اِيران کا کہتي هَين * لوهگڈه افغان
نشِين هَي نزدِيک اُسکي بادهٔ خواب شبِينه ايک چشمه هَي کِه گنگا اُسکو
کہتي هَين لیکِن کُتُبِ هِندِي مين نام اُسکا لوهار گل لِکها هَي هِندُو اُسکو بڑا
تِيرتهه جانتي هَين روزِ معيّن وهان بهِي بڑي بهِيڑ بهاڑ هوتي هَي پانِي اُسکا بهِي
گنگا کِي مانند اگر مُدّتون باسنون مين رکهِي بد بو نہِين هوتا * تُومانِ مندراور
عِلي شنگ ايک قريه هَی وهانکي زمِينداروں کو کافر کہتي هَين اُس جگهه قبر
حضرتِ نُوح عليِه السّلام کي باپ کِی هَي نام اُس بُزُرگ کا لام اَور بعضي
لمگ بهِي لِکهه گئِي هَين از بس کِه وهانکی باشِندي گاف کو غين سي بدلا
کرتي هَين اِس لئِي اُس نوَاحِي کو لمغان کہتي هَين * تُومانِ بگراد ايک مقام

هَي چلغوزہ وھان کا مشہور لُطف یِہہ هَي کِہ اُسکو وھان بجاي چراغ جلاتي هَين چُنانچِہ روشنِی اُسکي بِہایَت نُورانِی هوتِی هَي اَور اُسکي اطراف مين ایک جانور هَي اُسکو روباہِ پران کہتي هَين لیکِن اپني مسکن سي ایک دو اُڑان سي زِیادہ نہین اُڑتا اَور ایک چُوھا بھِي وھان مُشکبو هوتا هَي * تُومانِ بیکت ہہار ایک مقام هَي داروغہ بِشن اگلي زماني مین آدِینہ پُور مشہور تھا اکبر کي وقت مین جلال آباد کہلایا آبادِي اُسکي دریاي نِیلاب کي کِناري میوي اُس مین اکثر هوتي هَين لیکِن انار وھانکا لا ثانِی هَي اَور دو کوس وھان سي باغِ صفا کِہ چار باغ کر مشہور هَي اَور اُسی نَوَاح مین باغِ وفا بھي ایک یادگارِ بابر بادشاہ بِہایَت پُر فضا و دِلکُشا هَی بیدانہ انار وھانکا بي بطِر هَي غرض اُس مقام مین برف نہین پڑتي اَور ٹھنڈ بھِي چندان نہین هوتِي وھان سي کافِر درہ بھِي قریب هَی از بس کِہ وھان کافِر رھتي هَین اِس لِئي یِہِي نام اُسکا ٹھہر گیا * تُومانِ بجَوَر جانِب کاشغر قلعہ حاکِم نِشین قدِیم سي هَي اَور هَوَا گرمِي مین زِیادہ گرم اَور سردِی مین بیشتر سرد لیکِن تمام نَوَاح مین کیا جنگل کیا پہاڑ افغان هِي بستي هَین مگر قلعي کِي اطراف مین سُکُونت مُغلون کِي هَی لیکِن وي اپني تَئین عرب جانتي هَین اِس طرح سي کِہ سُلطانِ سِکندر رُومِي جب اُدھر سي گُذرا تو کِتني اپني خویش و اقربا وھان

چھوڑ گیا تھا چنانچہ عالمگیر کي عہدِ سلطنت تک اُنکي اَولاد وھان رھتي
بھي اَور افغانون پر بھي اُسکا غلبہ تھا اب خُدا جانتي ھی کہ نہین عرض یہہ
مقام پچیس کوس طُول مین اَور دس کوس عرض مین ھَی * تُومانِ سَوَاد
یہہ بھي کاشغر کي طرف ھَي بہت سي دري اِس سي علاقہ رکھتي ھَین جاڑا
گرمي وھان بہت نہین لیکن برف بہت پڑتي ھَي پر صحرا مین دو تین دِن
سي زیادہ نہین رھتي مگر پہاڑون پر سال کي سال جاڑا " بہار کا مَوسِم
برسات کي رُت ھِندُوستان کي سي " پھول تُوران و ھِند کی وھاں اکثر " بنفشہ
و نرگس خُود رو صحرا صحرا " میوہ خُود رُستہ بھي علي ھذا القیاس لیکن
شفتالُو و ناشپاتي وھانکي مشہُور بلکہ باز و جُرّہ شاھین بھي وھان اچھي سي
اچھا بہم پہنچتا ھَي اَور کانِ آھن بھي اُسکي اطراف مین ھَي * قصبہ
منگلور حاکِم نشِین ھَي ساتھہ اِسکی اُس تُومان کا طُول چالیس کوس کا اَور
عرض پندرہ کوس لیکن فقط یُوسُف زئي اُس مین رھتي ھَین * تُومانِ نگرام
مشہُور بہ پیشاَور ھِندُوستان کي سمت ھَي انگُور شفتالُو خربُوزہ وھان کا تُوران
کا سا اَور گرمي جاڑا بسنت رُت برسات ھِندُوستان کي سي چانوَل وھان
کا مشہُور ھَي فِي الواقع ھِندُوستان مین اَیسا کہین نہین ھوتا خُصُوصاً سُکھداس
بلکہ اقسام کي غلّي کي بہتایَت اَور زِراعت کي کثرت وھان رھتي ھَي

غرض یہہ تُومان سب کا سب مسکن افغانون کا هَي خُصُوصًا مہمند و عمرہ لیکن مال گذار هَین یعنی نہین * پشاوَر قدیم شہر هَي کُتُب قدیم مین اُسکو پرشاوَر اَور فرشاوَر بھي لِکھا هَی نزدیک اُسکی * کورکھتری ایک پرستشگاہ جوگیون کِي مشہور تھی شاهجہان کي وقت مین مسمار هُوئي لیکن پانچ تیرتھہ اَور بہت دِلکُشا وهان عالمگیر کي عہد تلک تھي بیشتر جوگي سناسِی بیراگی سِواى اِنکي اَور بھي اتیت وهان ایک تالاب کی گرد حَویلیان بیٹھکي بنا بنا رهتي تھی * تُومانِ بنگشات مُلتان کِي سمت واقِع هَي آبادي اُسکِي وُسعت کی ساتھہ لیکن پٹھانون کِی قومین اُس دِیار مین اکثر هَین زراعت بھي کثرت سي هوتي هَی خُصُوصًا دهان اِس قدر کِه اَور اطراف مین بھِي جاتا هَي سِواي اِسکي کانِ نمک و آهن بھي اُسکِي نواح مین هَي القصّه جاڑا اِس صُوبي مین بہت پڑتا هَي لیکن بي گزند اَور گرمي ایسِي کم کِه بِدُون اوڑهي سو سکي برف تُوران کِي مانند اِفراط سي پڑتي هَي لیکن مَیدانون مین چار مہینی اَور پہاڑون مین همیشه رهتي هَی غرض موسِمِ بہار بِہایَت طراوَت و شادابِي کي ساتھہ پھُول رنگ برنگ کي بي شُمار مثل گُوناگُون خوشگوار اگرچِه انگُور کِي بہت اقسام هَین پر صاحِبي و حُسَینِي و قندهارِي اَور هِي لُطف و مزہ رکھتا هَي اَور زردالُو کِي اقسام مین محمُودِي

و قیسی و مِرزائي خربوزون مین کوکِ نبات و ماهتابِي و ناشپاتِي و عشرِي و نودِ چراغ بِهایَت لذِید و خوش ذائِقه اَور علّی کِي اقسام مین جو گیهون زِیاده لیکِن جو زِراعت که ندِي نالون سي متعلِّق هَي اُنکا تیسرا حِصّه سرکار مین داخِل کرتي هین اَور کارِیزِی سی دسوان انگور و بادام سي بِهي کُچّه نقد بطرِیقِ تحفه لیکِن سردرختي کا حاصِل معاف اَور کُسُم کي پهولون کي حاصِل سی قدرِي قلِیل بِهي نهین دیتي مگر اُنکي بِیجون سي تِیسرا حِصّه باشِندي اُس مُلک کی سمرقند و بُخارا کی ساکِنون کِي مانند پرگي کو پنجاب اَور قرِیب کو تُومان کہتي هین نا وُجود اِسکي ساکِن اِس صُوبي کي گیاره زبان جانتي هَین هِندِي و فارسِي و مغلي و ترکِي و افغانِي و لمغانِي و عربِي و عسره اَور مغلِ خاصّ نواحِ کابُل مین رهتي هَین لیکِن حاکِم کي آگي دست بسته حاضِر اَور مال گُذارِي مین بي عُذر طُرفه تر یِه هَي کِه عورتین اِنکی مردون پر غالِب چُنانچه نِکاح کی وقت مِنجُمله مهر ایک امرِ محال لِکهوا لیتي هَین کِه مرد اُنکي عهدِ سي کبهو نه نِکلي یِه شیوه صاحِب عِصمت بي بِیون اَور پرده نشِینون کا هرگز نهین سِوای اِسکي اپني طَور پر باغونکي سَیر کو اَور حمّام مین نهانيکي لِئي جاتِیان هَین خاوِند کو اَصلاً و مُطلقًا خاطِر مین نهین لاتِیان صاحِبِ خُلاصةُ التّوارِیخ لِکهتا هَي کِه مَین ني بعضِي رنڈِیون کو دیکها

هَي كِه ايكْ خصم كو چهوڑا اَور وُنْهِين دُوسْرا كر لِيا عرض اپْنِي مُدّتِ عُمْر
مين پنْدْره بِيس خصم تكْ كر لينا اُن سي دُور نهِين قِصّه كوتاه اِس صُوبي
مين كثْرتْ هزاره اَور افْغان كِي بهُتْ هَي ليكِن هزاره مُغل اپْنِي تَيِن اَولاد
چغْتائِي خان اِبنِ جنْگيزخان كِي جانْتي هَين اَور غزْنِين سي تا قنْدْهار تُومانِ
مَبدان سي تا حُدُودِ بلْخ محالِ دُشْوار گُذار و جِبالِ پيچ دار مين رهْتي هَين
اكْثر مكان اُنْكي بادْشاهون كِي عمل سي خارِج اَور حاكِمون كي اِحاطه
حُكُومت سي باهر اَور افْغان اپْني تَيِن بنِي اِسْرايِل كِي اَولاد كهْتي هَين اِنْكي
جدِ بُزُرگ كا نام افْغان تها اُسْكي تِين بيتي ايكْ كا نام ترِين دُوسْري كا
غرْغشْت تِسْري كا بِمين اِن تِين كِي اَولاد بكثْرت هُوئِي اَور هر ايكْ اپْني
جدّ و آبا كي نام سي مشْهُور هُوا اُلُوشِ ترِيني برِيخ ميانه خرسين اوڑمڑكاسِي
جمند شيرانِي خويشگِي داوُد زَئِي يُوسُف زَئِي خلِيل مهْمنْد اپْنِي نسب كا
سِلْسِله ترِين كو پهُنْچاتي هَين اَور سورانِي جيلم ادرك زَئِي آفرِيدِي ختكِي كرانِي
كاكرِي عبْدُالرّحمانِي عرمانِي تارِن غرْغشْت كو اَور شيرْزاد خِضْر خيل علزِي لودِي
لوهانِي سورِي شروانِي كهكورِي بِمِين كو اَور قومين اُنْهين كِي اَولاد هَين الْغرض يِي
سب قومين دريائِي سِنْدْه سي كابُل تلكْ سَو كوس كي عرْصي مين اَور قندْهار
و مُلْتان كِي حدّون سي تا سَوَاد كِه حُدُودِ كافِرِسْتان و كاشْغر سي مِلا هُوا هَي

نِس سَي کوس تلک بستي هَين اَور اشخاص اِنکي کوهسارِ دُشوار گُذار کي
اَژبلي سي بادشاهِي اُمرا کي آگي سِر نہین جھکاتي بلکه کُچھ رُپي صُوبي دار
سي بطرِيقِ اِنعام اَور مُسافِرون سي گھوڑي اُونٹ پیچھي بطَور راهداري کي
ليتي هَين با وُجُودِ اِسکي کبھي کبھي مال و اسباب کاروان و غَيرہ کا لُوٹ
بھِي لاتي هَين اَور اَيسي وَيسي مُسافِرون کو پکڑکر غُلام بناتي هَين بلکه بعضِي
اَوقات سنج بھِي ڈالتي هَين غرض اَور اقوام مين چور کمتر هوتي هَين اَور
افغان سب کي سب چور اَور مُٹھ مرد لُطف یہہ هَي کِه تمام شہرِ کابُل
اُنھِين سي مُتعلِق هَي۔ اَور پيشاوَر سي نِس راهين کابُل کو جاتي هَين ايک
راه بنگشت کِي پر دُور دراز سِوَاي اِسکي رستي بھِي اَوبھت لشکر اُدھر سي
بھت رنج کھينچکر منزِلِ مقصُود کو پہنچتا هَي دُوسرِي کھرپي کِي مگر جلال
آباد پہنچکر شاه راه مِلتِي هَي یہہ بھِي درون کِي تنگِي نشيب و فراز کِي
صُعوبت پانِي کِي قِلت افغانون کِي لُٹس سي خالِي نہين تِسرِي راه علِي
مسجِد و خَيبر کِي چشمه جمرود سي دهکي تلک نيلاب کي کِناري دري سي
اٹھاره کوس ليکن دره خيبر سي دو کوس تک بسبب نشيب و فراز کي
بدشوار طَي هوتي هَي پر به نِسبت اَور راهونکي سہل چُنانچه آمد و شُد
لشکرونکي اَور کاروانونکي اِسي راه سي هَي خُصُوصًا دهکي سي تا بمله بتِيس

کوس تلک بہایت ہموار اور بملي سي تا کابل چالیس کوس بھي چندان دشوار نہیں ہرچند تیلی رستي مین پڑتي ہین پر مسافر بہت تصدیع نہیں کھینچتا قصه مختصر کابل کي چار طرف گھاٹیان ہین بنابر اسکي فوج غنیم کي ایکا ایکی آ نہین سکتي اور دفعتا ملک مذکور کو قبضي من لا نہین سکتي اگرچه یہه صوبه چندان حاصل نہین رکھتا لیکن عقلمندون کي نزدیک دروازہ ہند کا هي اسي سبب سرکار والا سي وهان کي سپاه کي لیئي مبلغ خطیر پہنچتي تھي که ہر ایک سپاهي و سردار گذران اپني بخوبي کري اور کسي وجه سي تصدیع نکھینچي کیونکه بسبب اسکي ایران توران کي فوجین مملکت مذکور پر آ سکتي تھین سنا هي که اگلي زماني مین کابل جو ایک بادشاہ کي قبضي مین آگئي تھي تو پنجاب بہت آباد ہوئي تھي اور ہندوستان مامون طول اس صوبي کا اٹک بنارس سي ہندو کوہ تلک ڈیڑہ سو کوس عرض قراباغ قندھار سي تا چعان سرا سو کوس شرق رو اسکي دریاي سندہ مغرب رخ غور شمالي اندراب و بدخشان و ہندو کوہ جنوبي قرمل و اور گرداگرد پہاڑ زمین مسطح و ہمو[illegible]ت کم لیکن کھیتیان سب جاگہہ سرکارین آٹھ اور چھتیس تومان آمدني بارہ کروڑ پینسٹھ لاکھ اور آٹھ ہزار دام بالجمله لیکن ایک مدت سي کابل و کشمیر مین شاہ درانی کا عمل هي

آور لاهور مین سِکھون کا چُنانچِه بِالفعل کِه سنِ بارہ سَي بائِیس هِجرِي هَین
صُوبهٔ مذکُور کا حاکِم رنجِیت سِنگھ هَي آور سنِ بارہ سَی اٹھارہ هِجرِي سي
صُوبهٔ اکبر آباد و شاهجهان آباد مین بمُوجِبِ مرضِئ ظِلّ اَللّه شاہ عالم
بادشاہ صاحبانِ عالیشان نی عمل کر لِیا سابِق اِس سي مهاراجا دَولت رام
سیندھیا بهادُر کا تها چُنانچِه جرنیل لیک بهادُر دامَ اِقبالُهٗ ني اُسکي سرداران
فَوج کِي لڑائیان مارین ملکه قلعي بهِي اُن سي چهِین لِیئي آور اِسِي سن سي
صُوبهٔ اُڑیسه بهِی مُوالیانِ کمپنِي بهادُر دامَ ظِلُّهم کي قبضي مین آیا آگي
اِسکي رگھو جِي بهونسلی کا اُس مین عمل تها وهانکا بند و بست کرنیل
هاکت بهادُر نی کِیا قِصّه مُختصر وِلایَتِ هِندُوستان ایک مُدّت سی طَوائِفُ
اَلمُلُوک هَي جِس شخص کي جو مُلک هاتھ لگا اُس پر اُسنِي قبضه کر لِیا
بادشاہ کا کِسِي نِي پاس نکِیا هان ایک صاحِبانِ عالیشان نِي اِطاعت و خِدمت
ترک نهِین کِي چُنانچِه اب بهِی کِه سنِ بارہ سَي بائِیس هِجرِي هَین آور اکبر
شاہ اِبنِ شاہ عالم بادشاہ هَي فِي اَلجُمله اُسکِي بندگِي بجا لاتي هَین آور
اِطاعت سي هاتھ نهِین اُٹھاتي

٭ یہہ مثنوي اِنتخاب کي گئي هَي کتابِ سِحرُ البَیان مین سي ٭

٭ تعریف سُخن کي ٭

پِلا مجهہ کو ساقي شرابِ سُخن ٭ کہ مفتوح هو جس سي بابِ سُخن

سُخن کي مجهي فکر دِن رات هَي ٭ سُخن هِي تو هَي اَور کیا بات هَي

سُخن کي طلبگار هَین عقلمند ٭ سُخن سي هَی نامِ نکویان بُلند

سُخن کي کرین قدر مردانِ کار ٭ سُخن نام اُن کا رکهي بر قرار

سُخن سي وهِي شخص رکهتي هَین کام ٭ جنهین چاهِئي ساتهہ نیکي کي نام

سُخن سي سلف کي بهلائي رهي ٭ زبانِ قلم سي بڑائي رهي

کهان رُستم و گیو و افراسیاب ٭ سُخن سي رهي یان یہہ نقلِ خواب

سُخن کا صِلہ یار دیتي رهي ٭ جواهر سدا مول لیتي رهي

سُخن کا سدا گرم بازار هَي ٭ سُخن سنج اُس کا خریدار هَي

رهي جب تلک یہ داستانِ سُخن ٭ الٰهي رهي قدردانِ سُخن

یہہ مثنوي مسمي بہ تنبیہُ الجُہّال اِنتخاب کي گئي هَي کُلّیاتِ میر تقي

٭ مین سي ٭

صحبتیں جب نہیں تو یہہ فن شریف " کسب کرتی جنکی طبعیں ہیں لطیف "

تھی ممیّز درمیان انصاف تھا " خار و خس سے کیا یہہ عرصہ صاف تھا "

دخل اس فن میں نتھا اجلاف کو " کچھ بتاتی تھی بھی سو اشراف کو "

تھی جو اس ایّام میں استادِ فن " نا کسوں سے وی نکرتی تھی سخن "

پھر حصول اسّی نہ دنیا ہے نہ دین " کوئی حاجت اسّی وابستہ نہیں "

گر چمار اس کار خانے میں نہ ہو " ٹوٹی جوتی کو کہاں لیکر پھرو "

چار و نا چار اس کنے جانا پڑی " کوڑیاں دے جوتی گٹھوانا پڑی "

حاجت اس فرقے سے یاں مطلق نہیں " جو نہو شاعر تو کچھ نقصان نہیں "

یہہ نو دنیا میں ہے اس فن کا کمال " دین کا اس فرقے کی پوچھو نہ حال "

کذب ہو جس جای روش بخش شمع " ڈھانکے دینداری رکھو اور دل کو جمع "

جھوٹ آوے اسقدر جب درمیان " کو یقین ایمان کیسا دین کہاں "

ہم تلک تھی بھی وہی رسم قدیم " یعنی جنکی ہوتی تھی ذہن سلیم "

پیار کرتی تھی انہیں استاد فن " انکی ہوتی رہبر راہ سخن "

جلف وان زنہار پاتی تھی نہ بار " شاعری کاہکو تھی انکا شعار "

نکتہ پردازی سے اجلافوں کو کیا " شعر سے نزّازوں ندّافوں کو کیا "

الغرض یاروں نے دین قیدیں اٹھا " جو کوئی آیا اسی دے پاس جا "

تنگ نہ اِستعداد سی کی گفتگو — کچھ نرکھی شاعری کی آرزو

چار سکھیان کہہ کی دین ناکس کی ہاتھ — پھر اُسی محلس مین لائی اپنی ساتھ

آپ بیٹھی صدر مین وہ دستِ چپ — کرنی لاگی شاعری سی حرف و گپ

بولی اُنکو آج کل سی ہی خیال — ذہن اُنکا تیزی رکھتا ہی کمال

ہو رہینگی کچھ اگر صحبت رہی — اور ہمسی بھی اُنہین اُلفت رہی

جب ہوا ثابت وہ اُنکا مستفید — سب نی جانا اُسکو شاگردِ رشید

کچھ اِشارت تا کہ وہ کھولی دہن — آگی اُستادون کی ہو گرم سخن

اُنکی اِیما سی وہ کچھ پڑھنی لگا — صاحبانِ فن کی منہہ چڑھنی لگا

نیم قد اُٹھ اُٹھ کی یی سنی لگی — جا و بیجا سر کی تین دھنی لگی

وہ سراپا جہل ناگہہ وقتِ کار — ہنسی ہمسی کرنی لاگا اِعتذار

سر مین رکھ کر دعوی طبعِ لطیف — میر و مرزا کا ہوا آخر حریف

کیسی کیسی یون گئین طبعین بہ باد — آفرینِ شاگرد و رحمتِ اُستاد

جب تلک یان تھی تمیزِ زشت و نیک — کاہی کو یون شعر کہتا تھا ہر ایک

اہلِ فن کی رہتی تھی سکو تلاش — اُنکی ہاں کرتی تھی جاکر بود و باش

جو کہ خود سر رکھتی اُستادون سی عار — اُنکی تئین ہرگز نہوتا اِعتبار

زندگی بلکہ اُنھون پر شاق تھی — ہاتھ گر لگ جاتی تھی شلاق تھی

حکایت

شاپور مِن تھا وزیرِ اصفہان — ایک دِن آیا ہِلالی اُسکے یان
حاجبانِ در سے ہو آگاہ کار — کی اِشارت تا اُسے دین گھر مین بار
عزت و تعظیم کی حد سے زیاد — پاس لے مسند پہ بیٹھا شاد شاد
اُٹھ کھینچی اُسکی مِرزائی بہت — بیٹھی بیٹھی رات جب آئی بہت
شعر کی تقریب لاکر درمیان — کرنے لاگا شاعری کا اِمتحان
شعرخوانی کی پڑھا سو تھا غلط — سنتے ہی بھڑکا وہ شعلے کی نمط
غصے ہو بولا کہ ہان فراش و چوب — کھینچ لا میدان مین کی شلاق خوب
اِس قدر مارا کہ بیدم ہو گیا — سوج دست و پا ہر اِک تھم ہو گیا
کھینچ کر ڈلوا دِیا دربار مین — یہ خبر پہنچی جو ہر بازار مین
وارث اُسکے لیگئی آ رات کو — جب بخود آیا تو پایا بات کو
یعنی دستورِ زمان دشمن نتھا — یا وہ کچھ نا آشنائے فن نہ تھا
غالبًا پایا غلط اشعار کو — خوش نہ آیا اُس کرم کِردار کو
ورنہ شیوہ اُسکا ہے لطف و کرم — جایزے مین دیتے ہے دِینار و دِرم
مجھکو کیون شلاق کرتا اپنے شب — کاھیکو بد نام ہوتا بے سبب
پس مجھے ہے تربیت اپنی ضرور — جاکے بیٹھون اِک سرامد کے حضور

صُحبت اکثر رکھوں اُس اُستاد سي " شاید اُسکي دولتِ اِرشاد سي "
پہنچي اِک رُتبے کو مبرے قیل و قال " ہو مجھي اِس فن میں یک گونہ کمال "
اُٹھ کي آیا مولوی جامي کني " مشق کي یک چند اُس نامي کني "
جب ہُوا کُچھ شِعر کا رُتبہ بُلند " اَور مولانا لگي کرني پسند "
پھر گیا اِک دِن دَرِ دستور پر " حاجبِ درگاہ ني کي جا خبر "
کاي اِمیر اُس روز کا شلاق خوار " آج در اُوپر هَي پھر خواهانِ بار "
کي اِشارت سدِّ رہ کوئي نہو " قصد هَي برخوردار کا تو آني دو "
سامني آیا نوکي نیچي نظر " دھوپ میں جلتا رہا تو اِک پہر "
بعد از آن اِیماي ابرو کی کہ هاں " صحن هِي میں سي هُوا وُہ مدح خواں "
پھر وُهِیں سي دي صِلہ رُخصت کیا " اِک مُصاحِبْ ني جِگر کرکر کہا "
اگلي صُحبت کي نہی عِزّت اِسقدر " سو هُوئي شلاق حدّ سي بیشتر "
اَبکي اُسکو جائِزہ دي کر گِراں " تو ني فرمایا مُرخّص واں سي واں "
مَیں نہ سمجھا یہہ کہ وُہ کیا تھا یہہ کیا " در جواب اُس برگزیدہ ني کہا "
اَیسي هِي هوتي هَیں نصحیکِ سلف " دست ہو تو اُنکتیں کریں تلف "
اِسقدر اُسکا تنبہ تھا ضرور " تا کہ پہنچي یہہ خبر نزدیک و دُور "
جو سُني سو خُود سري سي باز آئي " تربیت هونیکو اُستادونکي جائي "

ور نه کرتا پوچ گوئي هر دبنگ " رفته رفته شاعري هو جاتي ننگ "

تب جو مین شلاق کي یهه خام تها " اب جو آیا لائق انعام تها "

قصه کوته تهي ممیز درمیان " نیک هي کرم مرابل پر بهي یان "

بي تمیزي سی هي رائج ابتري " جسکو دیکهو خود خود نمائي خود سري "

بي ببان کا هي سلیقه ني زبان " اسپر هي هر ایک سحبان بیان "

بس قلم وقت زبان بازي نهین " چپ که دوران سخن ساري نهین "

کون حرف خوب کو کرتا هي گوش " بات کي فهمید کا هی کسکو هوش "

بي تمیرون سي بهرا هي سب جهان " هي بیماع حرف همکو بهي کهان "

یهه مثنوي انتخاب کي گئي هي کلیات مرزا محمد رفیع سودا مبن سی

• مرزا فاخر مکین کي هجو مین •

لوگ کهتي هین که ایک شخص نقل کرتا تها که مرزا فاخر مکین صاحب اپني تئن شیخ علي حزین کي برابر جانتي هین اور سب وضع انکي نشست و برخاست کي اختیار کي هي بلکه اپني تئین فضل و کمال مین ان سي بهتر جانتي هین اور انکي اکثر اشعار پر اصلاح کي هي چنانچه یهه مثنوي حسب حال مرزا صاحب کي هي

ایک نقل آئی ہی مجھي اب باد — سچ ہو وہ یا کسیکا ہو ایجاد

ایک ملّا بعہدِ شاہِ جہان — نہ تو عالِم تھا وہ نہ ہیچ مدان

سن بین اُسکو کچھہ کچھہ آتا تھا — لڑکي مکتب مین وہ پڑھاتا تھا

بسکہ تھا وہ شعور سي معذور — لڑکي اُسي تھي خرّم و مسرور

اُس سي دہشت کو تھي نہ دِل مین راہ — صحنِ مکتب تھا اُنکی بارِگاہ

ایک جو اُن مین تھا فہیم و ذکي — مصلحت اُتي لڑکون سي یون کي

یارو ہم کھیلي سَو طرح کا کھیل — دیکھي ہم نی سبھي وہ یکجا کھیل

کھیل اب مین نیا نکالا هي — ساری کھیلون سي وہ نِرالا هي

لڑکي بولی کِہ بھائي جِب فرماؤ — کیا هی وہ کھیل تم همین بھي بتاؤ

کہا اُن نی کِہ بادشاہ و وزیر — لڑکي جو بنتي هین صغیر و کبیر

اُس مین چندان نہ یارو لُطف نہین — کھیل اُس سي یہہ خوبتر هي کہین

میانجي کو کِسي طرح بہلاؤ — مِلکي شاہِ جہان سب اُنکو بتاؤ

ہنسکي وہ بولي ہوئي یہہ کِس طرح — کہا اُتي کِہ تم سنو اِس طرح

صبح مکتب مین پڑھني جو آوي — منہہ میانجي کا تک کي رہ جاوي

پوچھین جو کیا هي دیکھني کا سبب — کہي قدرت خدا کي دیکھون هون اب

ہو گئي شب مین آپ کي صورت — کچھہ سي کچھہ حق کي هي یہہ کیا صنعت"

کیا کہوں مین کہ آج کیسی ہی | شکل شاہِ جہاں کی جیسی ہی
بحرِ حیرت مین ہوں یہہ دیکھ کی غرق | سرِ مو کچھ رہا نہ باہم فرق
پر یہہ ہی شرط جاوی جو اُن پاس | کہی کھا کھا قسم بِلا وسواس
تم نو سمجھو ہو اُنکی عقل و شعور | بینگی جو بتاوگی بمرور
مطلب اُنکی جو کچھ کہ ٹھہرائی | لڑکوں سی بات سب وہ بن آئی
رہا اُنکو یہہ بنا یہاں تک | شکلِ شاہِ جہان ہوں مین بی شک
نہ کہ ٹھہرا یہہ اُنکی دِل مین خیال | ہوگا شاہِ جہان کا جب کہ وِصال
اُنکی ارکان نہ لاکی تابِ فراق | میری دِیدار کی ہو سب مشتاق
آوینگی دیکھنی کو میری گھر | پس مِری واسطی ہی یہہ بہتر
کہ مین پیدا کروں وہ خصلت و خو | خلق شاہِ جہاں سمجھ مجھکو
کری مجرا سلام اور تسلیم | بکڑوں مین فرشتی کی تعظیم
عرض آفاق مین جسی ہو عقل | سمجھی اِنکی مطابق اب یہہ نقل
بنی یہہ شیخ اپنی یوں نہ گماں | جسی ملّا بنا تھا شاہِ جہاں
شیخ کی سی نہ بخت ہین نہ کمال | شیخ ہونا اِنہین ہی امرِ محال

بعض خطوں کے نقلیں نوسکھوں کے فایدے کے واسطے

دوستوں کے نوازش فرمانے والے سلامت

شوق ملاقات کا ایسا نہیں ہے جو لکھنے کے قابل ہو خدا کی درگاہ میں رات دن دعا مانگا کرتا ہوں کہ کوئی ایسا سبب ہو جس سے جلدی خیر و خوبی کے ساتھ دیدار آپ کا میسر آوے حق‌تعالی سے توقع یوں ہے کہ ہمیشہ ملاقات کے حاصل ہونے تلک اس دوستدار کو خط لکھا کریں اور جو کچھ کام خدمت اس ملک میں ہو بے تکلف تحریر فرماویں کہ میں اپنی سعادت جانکر اسکو بجا لاؤں

حضرت سلامت

بہتسوں برسوں گذر گئے کہ آپ نے کوئی خط مجھے نہیں لکھا اس لیے میں حیران تھا کہ اتنی نامہربانی کا سبب کیا ہے آخر لوگوں کی زبانی معلوم ہوا کہ بعضے دشمنوں نے کچھ افترا لگاکر آپ کی مزاج کو پھیرا ہے خدا شاہد ہے کہ میں نے کبھی ایسی بات نہیں کہی ہے تعجب ہے کہ آپ نے ایسی جھوٹھ بات کو باور کر لیا اور اس قدیم دوست کو دشمن تصور کیا امید وار ہوں کہ

آپ هِي اِس بات کا اِنْصاف کِیجِئي اَور دُشْمنون کِي باتون پر دوستون سي آزُرْدہ نہوجِئي

خُداوَنْدِ نِعْمت سلامت

کَئِي هفْتي هُوئي کِہ چار هزار رُپَي اِس پرگني کي مَحْصُول کِي بابت شَيخ اِمام بَخْش جمْعْدارکي معْرِفت حُضُورِ پُر نُور مين بھیجي هَين اَور اَبْتک رسِید اُسْکِي حُضُورِ فَیض گنْجُور سي اِس فِدْوِي کو نہین پہُنْچِي اِس لِئي کمال تشْوِیش لاحِقِ حال هَي اُمّید کِہ جلْدِي سی دو کلِمي مبْلِغِ مذْکُور کِي رسِید مین اِرْقام فرْمائِي کِہ اِس خاکْسارکِي خاطِر جمْع هو

میري مِہْرْبان خُدا تُمْکو سلامت رکْھي

مدت کي بعد تُمْہارا خطّ پہُنْچا اَور اُسْکي پڑھْني سي بڑِي خُوشِي حاصِل هُوئِي شَيخ اِمام بَخْش کِي تقْصِیر مُعاف کرْني کي لِئي جو کُچْھ کِہ تُمْسي لِکْھا تھا معْلُوم هُوا اگرْچِہ شَيخِ مذْکُور واجِبُ الْقتْل هَي اَور خِیانتین اُسْکِي بَیان سي باهر بہُت سا رُپْیا پرگنون کِي آمْدنِي مین سي تصرُّف کِیا هَي پر از بسْکِہ تُمْہارِي خاطِرِ عزِیز تھِي تقْصِیر اُسْکِي مُعاف کرْني مین آئِي

غریب نواز سلامت

کل بسبب بارش کي مین حضور عالي مین پہنچ نہ سکا اور آج مجھي کچھ ضرور کام در پیش هي اور کل بھی فرصت نہ هوگي کیون کہ مجھي کسی دوست کی یہان جانا هي امید وار هون کہ یہہ دو دن مجھی معاف رکھیگا انشاء الله تعالی پرسون خواه مخواه حاضر هونگا

زیادہ حد ادب

بندہ پرور سلامت

آپ کا عنایت نامہ مصحوب محمد خان کي پہنچا جو کچھ خان مذکور کي سپارش مین ارقام هوا تھي سو مفصل اس حقیر کو معلوم هوا في الواقع خانصاحب موصوف نہایت مرد دانا اور صاحب کمال هین فدوي انکي ملاقات سي کمال محظوظ هوا اس شہر مین کسي شخص سي فدوي کو اتني انس و محبت نہین هي جتني ان دو تین هفتي کي عرصي مین ان سي هوئي هي اکثر هماري انکي چرچا علم ریاضي کا رهتا هي اور هر روز باهم تیر اندازي کي مشق کیا کرتي هین انشاء الله تعالی یہہ خاکسار اپني مقدور بھر انکي مقدمي کرني کا جان و دل سي انکي خدمت کریگا

بندہ نوار سلامت

حقیر تراب بیگ کورنش بجا لاکر گذارش کرتا ہے کہ ان دنون اس شہر مین ایک بڑا سا باغ جس مین طرح طرح کے پھول جیسے گلاب یاسمین نرگس گیندا چنپا شب بو سلا اور بھانت بھانت کی میوی جیسے سیب ناشپاتی بہی انار انگور شفتالو پھولتی اور پھلتی ہین بکاؤ ہے اگر آپ کو خریدنا اسکا منظور ہو تو لکھہ بھیجیے کہ فدوی اسکی مالک سی قیمت اسکی فیصل کرکر حضور عالی مین اطلاع کرے

حضرت خداوند نعمت مدّ ظلّہ

آپ کی شقّے بہ شرف وصول ارزانی فرمایا اور اس فدوی کو سرفراز کیا ایک پختہ حویلی جو دریا کی کنارے پر بنانی کی لیے حکم ہوا ہے سو بندہ درگاہ نے نوازش نامۂ عالی کی پہنچتے ہی راج مزدور بڑھئی لوہار سنگتراش اور چونا سرخی اینٹ پتھر وغیرہ لوازم و ضروریات کی لائی اور تیار کرنی کی واسطے جہاں تہاں لوگ مقرر کیے انشاء اللہ تعالی تھوڑی دنون مین حویلی مذکور بن کر تیار ہوگی زیادہ حدّ ادب

CORRECTIONS.

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۵	۱	مَقرّر	مُفرّر
۷	۴	مص	مَیض
۹	۲	اُنکي	اُنکي
۱۰	۵	اِزدِحام	اِزْدِحام
۱۶	۳	ڈبو	ڈُبو
[illegible]	۳	اِتّفاق	اِتّفاق
۱۹	۱۶	اس	اُس
۲۱	۶	ھتُود	ھنُود
۳۱	۲۳	تسبب	بسبب
۳۸	۱۰	چنگ	جنگ
۴۰	۸	بِکن	لیکن
۴۰	۱۰	چھپر	چھپّر
۴۴	۹	چنیا	چنْیا
۴۴	۱۳	حنگ	جنگ
۴۴	۱۴	نرِینه	برِینه

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۴۴	۱۶	اُسکي	اِسکي
۵۱	۴	شامل	شامِل
۵۲	۳	اس	اِس
۶۰	۱	عُلُوم	عُلُومِ
۸۷	۱۰	کي	کِي
۱۱۹	۲	هَي	هُوا
۱۳۵	۲	علاقي	علاقيسي
۱۳۷	۱	مِتَوَجّه	مُتُوُجّه
۱۵۰	۱۱	بڑھایا	بڑّھایا
۱۵۶	۱۰	تارِي	تارِي
۱۵۷	۷	یِکْتا	یِکْتا هَي
۱۵۸	۱۶	نایِن	بایِن
۱۵۹	۴	پُوحا	پُوجا
۱۶۹	۱	پاني	پاني
۱۷۰	۱۶	بهتا	بہْتا

ADVERTISEMENT.

IN the description of India which occupies a considerable portion of these selections, a few names of places have, on the authority of the خلاصة التواريخ been written differently from what they are in the آرایش محفل: and, such uncertainty exists with respect to the reading of some names of places and a few other provincial words, which have occurred in the Arabic characters without points only, that they are necessarily retained, as found, void of the orthographical marks to define the exact pronunciation of them. But, the like uncertainty with respect to the orthography of many proper names must continue to exist in all local descriptions of India, till through the well directed attention of individuals or care of Government, the correct reading of them is ascertained, and is denoted in characters which, like the Nagari for instance, admit not of ambiguity The indulgence of the reader is appealed to, to correct and to excuse the following errors or failures in the impression.

सफ़्ह़ः	सत्र	ग़लत़	स़ह़ीह़	सफ़्ह़ः	सत्र	ग़लत़	स़ह़ीह़
४	५	— ऐश	— ऐ़श	२६	३	— हट	— हूट
६	१	— न	— ने	३३	२	— जा	— जो
१६	८	— नही	— नहीं	३८	८	— ज़ुंदा	— ज़ुदा
१६	९	— कार	— जान्कार	४३	१३	— हंसंगे	— हंसेंगे
१९	१६	— तीका	— टीका	४३	१८	— कहा	— कहीं
२२	४	— कार	— कार मुझे	४४	१५	— मं	— में

MUNTAKHABAT-I-HINDI,

OR

SELECTIONS IN HINDUSTANI,

WITH A

VERBAL TRANSLATION AND GRAMMATICAL ANALYSIS
OF SOME PART,

FOR THE

USE OF STUDENTS OF THAT LANGUAGE.

BY JOHN SHAKESPEAR,

ORIENTAL PROFESSOR AT THE HONOURABLE EAST-INDIA COMPANY'S
MILITARY SEMINARY.

VOL. II.

LONDON:
PRINTED FOR THE AUTHOR,
By Cox and Baylis, 75, Great Queen-Street, Lincoln's-Inn-Fields,
And sold by BLACK, KINGSBURY, PARBURY, and ALLEN, Booksellers to
the Honourable East-India Company, Leadenhall Street.

1818.